

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
АЙМАКТЫК БИЛИМ БЕРҮҮ ИНСТИТУТУНУН ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

ISSN 1694-8378

ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И ИННОВАЦИИ

Илимий журнал 2019-жылы негизделген

Журнал жылына 2 жолу чыгарылат

Бишкек - 2021

Илимий журнал Кыргыз Республикасынын юстиция министрлигине караштуу Жалал-Абад областык юстиция башкармалыгынын каттоосунан өткөн №10204 2-декабрь 2019-жыл.

Жыйнакка кирген материалдар автордук редакцияда жарыяланды. Макаланын мазмуну жана шексиздиги үчүн жоопкерчилик авторлорго жүктөлөт. Редакциянын пикири макаланын авторлорунун пикири менен дал келбеши мүмкүн.

Башкы редактор, химия илимдеринин кандидаты Барпыбаев Т.Р.

Башкы редактордун орун басары улук окутуучу Рыскулов И.Р.

Редакциялык коллегия:

- техн.илим. канд., профессор Сооронбаев Манасбек Раишбекович
- пед.илим. д-ру., профессор Сакеева Сайыпжамал
- пед.илим. д-ру., профессор Калдыбаев Салидин Кадыркулович
- пед.илим. канд., профессор Алтыбаева Мейликан
- филос. илим. канд., доцент Атамурзаева Бүсара Мамаюсуповна
- пед. илим. канд. Токтомамбетова Жамилиякан Сакибаевна
- пед. илим. канд. Субанов Бекжан Абдыжалилович
- биол.илим. д-ру., профессор Сакбаева Зульфия Исмаиловна
- физ-мат. илим. д-ру., профессор Алыбаев Курманбек Сарманович
- физ-мат. илим. д-ру., доцент Тампагаров Куштарбек Бекмуратович
- экон.илим. д-ру., профессор Өмүрзаков Сатыбалды Ашимович
- хим.илим. д-ру., Сатыбалдиев Абдураим
- хим.илим. канд. Султанкулов Медет Дыйканбаевич
- экон.илим. канд. Садыралиева Гулбайра Раимкуловна
- экон.илим. канд., доцент Усупов Мелис Усенбаевич
- экон.илим. канд. Буланова Зуракан Шаакыевна
- техн.илим.д-ру., профессор Аширалиев Абдидумаматкадыр Ашыралиевич
- техн.илим.д-ру., профессор Кадыркулов С.
- техн.илим.д-ру., профессор Кенжаев Идрис Гулямович
- техн.илим.канд. Кенжекулов Каныбек Назимович
- техн.илим.канд. Белеков Таалай

Редакциянын дареги: Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад обл.,
Таш-Көмүр шаары, Студенттер көчөсү 5
Тел.: (03745) 50343
Факс: (03745) 50343
E-mail: abbi.kg@mail.ru

ISSN 1694-8378

МАЗМУНУ

Барпыбаев Т.Р., Токтомамбетова Ж.С. БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИН УОШТУРУУДАГЫ МАМИЛЕЛЕРДИ САЛЫШТЫРУУНУН АНАЛИЗИ ЖАНА КЛАСИФИКАЦИЯСЫ	5
Турдубаева М., Бакивалиева К. КОШУМЧА МАТЕРИАЛДАРДЫ БОТАНИКА САБАГЫНА ПАЙДАЛАНУУ ҮЧҮН ТАНДОО ПРИНЦИБИ	16
Курманбекова Г.К., Маталиева Н. Ж. ЖЕРГИЛИКТҮҮ БЮДЖЕТТЕРДИН КИРЕШЕ БУЛАКТАРЫ АЙМАКТАРДЫН ӨНҮГҮҮСҮНӨ ЖОЛ АЧАТ	20
Аширалиева Б. М. ОЙМОЛОРДУН КӨРКӨМ ЧЫГАРМАДАГЫ РОЛУ	24
Максут кызы Уулжан КАЛДЫКСЫЗ ӨНДҮРҮШТҮН САРАМЖАЛДУУ ЖОЛУ	29
Шермамат кызы Жаңылмырза МАТЕРИАЛДЫК МАДАНИЯТТЫН ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ КОСТЮМДУН РОЛУ	31
Абдырайым кызы Жанара КОСТЮМДУ ЖАСАЛГАЛООНУН НЕГИЗГИ БУЛАКТАРЫ.....	35
Аттокурова А., Алибаева С. “МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ” КУРСУ БОЮНЧА СТУДЕНТТЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТЕРИ.....	39
Аттокурова А., Имаров Н. “ФИЗИКА-МАТЕМАТИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ” БАКАЛАВРДЫК ПРОГРАММАСЫНЫН СТУДЕНТТЕРИНИН МЕТОДИКАЛЫК БАГЫТТАГЫ ОКУУ-ИЗИЛДӨӨ ИШТЕРИН УОШТУРУУ	43
Аттокурова А., Немат кызы Гулдана “МУГАЛИМДИН ИЙКЕМ КӨНДҮМДӨРҮ” КУРСУН ДОЛБООРЛОО	46
Култаева Д. Ч., Акматова Н., Аттокурова Н. БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК МАМИЛЕДЕ ОКУТУУНУН НЕГИЗДЕРИ	50
Кочкоров К.К., Муратали уулу Адилет, Оморов Ш. Д. ОРТО МЕКТЕПТЕ МАТЕМАТИКА КУРСУН ОКУТУУДА ДИСТАНТТЫК БИЛИМ БЕРҮҮ ЖӨНҮНДӨ ТҮШҮНҮК ЖАНА АНЫ КОЛДОНУУ	56
Турганали уулу Назарбек, Алтыбаева М. АЙЫЛДЫК МЕКТЕПТЕРДЕ КООПСУЗ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ЗАРЫЛЧЫЛЫГЫ.....	59
Зикирова Г. А., Темирова А. С. МЕТОДЫ ВОСПИТАНИЯ СИЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ ОТ ПЕДАГОГА АНТОНА МАКАРЕНКО	62
Ырысбаева А.А. МУГАЛИМДИН МИЛДЕТИ ЖАНА УКУГУ	67
Рустамова Д. А., Токтосунова К. К. ҮЙ-БҮЛӨ ТАРБИЯСЫНЫН НЕГИЗГИ БАГЫТЫ ЖАНА ТАРЫХЫ ДҮЙНӨЛҮК АЛКАКТА.....	70
Рустамова Д.А., Токтосунова К. К. ТОЛУК ЭМЕС ҮЙ-БҮЛӨДӨГҮ ӨСПҮРҮМДӨРДҮ СОЦИАЛДЫК-ПСИХОЛОГИЯЛЫК АДАПТАЦИЯЛОО.....	74
Эргешбай кызы Аселкан, Турдубаева К. Т. ОКУТУУДА МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУНУН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУНА БАА БЕРҮҮ	78
Жолчуева А., Жолдошбай кызы А. ОРТО МЕКТЕПТЕ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН САПАТЫН БАШКАРУУ ИШМЕРДИГИНИН ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ.....	82
Муратали уулу Адилет, Кочкоров К. ОКУТУУ МЕТОДДОРУНУН ДИДАКТИКАЛЫК МҮНӨЗДӨМӨСҮ ЖАНА АЛАРДЫ КОЛДОНУУНУН ЖОЛДОРУ	88
Дыйканова Ш. А., Ибраимова А.С. БАЛДАРДЫ АСЫРАП АЛУУНУ КААЛАГАН ҮЙ - БҮЛӨЛӨРГӨ КОЮЛУУЧУ ТАЛАПТАР	91

Дыйканова Ш. А., Ибраимова А.С. КАРООСУЗ КАЛГАН БАЛДАРДЫ КАМКОРДУККА АЛУУЧУЛАРДЫН (КӨЗӨМӨЛЧҮЛӨРДҮН) ИШТЕРИНЕ БОЛГОН КӨЗӨМӨЛ.....	95
Тагаева Д. А., Нурматова Н.Д. БИЛИМ АЛУУ ПРОЦЕССИНДЕГИ СТУДЕНТТЕРДИН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ	98
Нурматова Н.Д., Сагынбек уулу Ийгилик, Абдамит кызы Айзада ОРТО МЕКТЕПТЕ СИСТЕМАЛУУ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ ЭЛЕМЕНТТЕРИН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ	102
Дыйканбаева А.М., Дуйшобаева А., Мурзабекова А. МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ БАГЫТТАЛГАН ТАПШЫРМАЛАРДАН ПАЙДАЛАНУУ	107
Дыйканова Ш., Тотосунова Аадалат ДЕН-СОЛУГУНУН МҮМКҮНЧҮЛҮГҮ ЧЕКТЕЛГЕН АДАМДАРДЫН СОЦИАЛДЫК-ПСИХОЛОГИЯЛЫК АДАПТАЦИЯЛАНЫШЫНЫН КӨЙГӨЙЛӨРҮ	112
Токторбекова Н. А., Камыт кызы Чынара КААРУУГА СОЦИАЛДЫК-ГЕРОНТОЛОГИЯЛЫК АНАЛИЗ.....	116
Токторбекова Н.А., Камыт кызы Чынара УЛГАЙГАН ЖАНА КАРЫ АДАМДАРДЫ СОЦИАЛДЫК- МЕДИЦИНАЛЫК ТЕЙЛӨӨ	119
Дыйканова Ш.А., Токтосунова А.Я. ИНКЛЮЗИВДИК БИЛИМ БЕРҮҮ: АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ ЖАНА КЕМЧИЛИКТЕРИ	122
Исраилбекова З.И., Алымова З.Р., Баракаева Г.М. Билим берүү порталы: KelBil, AVN тиркемелерин студенттер кантип колдонот	126
Шералиева Н.С., Алымова З.Р., Кутманали кызы Бегимай ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ ОНЛАЙН ПРЕЗЕНТАЦИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ	131
Кенжебай кызы А., Арынбаев Э.К. МАТЕМАТИКА САБАКТАРЫНДА МКТНЫН (МААЛЫМАТТЫК-КОММУНИКАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН) ТААСИРЛЕРИ	136
Рыскулов И.Р., Акбарбек уулу Сагынбек, Алманбетов А.А. ЧЕТ ӨЛКӨЛӨРДӨ ПАЙДАЛАНУУДАГЫ БИОГАЗ ОРНОТМОЛОРУНУН ТЕХНИКАЛЫК ЖАНА ЭКСПЛУАТАЦИЯЛЫК МҮНӨЗДӨМӨЛӨРҮН ТАЛДОО	141
Искендер уулу Алимур ЖАШ ҮЙ-БҮЛӨЛӨРГӨ КАРТА МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТЫН НЕГИЗГИ МИЛДЕТТЕРИ ЖАНА БАГЫТТАРЫ.....	149
Алымкулова Айжамал КЫРГЫЗСТАНДЫН ГЕОГРАФИЯЛЫК АБАЛЫН ЖАНА ТАБИЯТЫН ИЗИЛДӨӨ.....	153
Абдижалил кызы Гүлпери ЖЕРГИЛИКТҮҮ МАТЕРИАЛДАРДЫ ОКУТУУДАГЫ НЕГИЗГИ ДЕП ЭСЕПТЕЛГЕН КӨРСӨТКҮЧТӨРДҮ ТАЛДОО.....	157
Субанов Б. А., Маталиева Н.Ж. “ЭКОНОМИКА” БАГЫТЫНДАГЫ АДИСТЕРДИ ДАЯРДООДО МААЛЫМАТТЫК-ТЕХНОЛОГИЯЛЫК КАРАЖАТТАРДЫН КОЛДОНУЛУШУ	164
Тагаева Б.А., Джуманазарова А.А. КЫРГЫЗСТАНДЫН ТОО КЕНДЕРДИ КАЗЫП АЛУУ ТАРМАГЫНА ИНВЕСТИЦИЯЛОО	167
Абдижалил кызы Гүлпери ЖЕРГИЛИКТҮҮ МАТЕРИАЛДАРДЫ ЭСЕПКЕ АЛЫП МАТЕМАТИКА ПРЕДМЕТИН ОКУТУУДА МАСЕЛЕЛЕРДИ ТҮЗҮҮНҮН ЫКМАЛАРЫ	170
Мурзабекова А. “САН УДААЛАШТЫГЫ” ТҮШҮНҮГҮН ОКУТУУНУН АЙРЫМ БИР ЖОЛДОРУ	176
Буланова З.Ш., Алымкулова Б. НОВЫЕ ПРАВИЛА БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ОСНОВНЫХ	183
Мурзабекова А. САН КӨПТҮКТӨРҮ ЖАНА АЛАРДЫН ПАЙДА БОЛУУ ТАРИХЫ	186
Нурматова Г.М. БАЙДЫЛДА САРНОГОЕВДИН ЛИРИКАЛАРЫНДА ФОНЕТИКАЛЫК –СТИЛИСТИКАЛЫК КАРАЖАТТАРДЫН КОЛДОНУЛУШУ	189

УДК 3.37.02

Барныбаев Турдумамбет Рысбекович
химия илимдеринин кандидаты,
Аймактык билим берүү институту
tur dumambet@mail.ru

Токтомамбетова Жамилякан Сакибаевна
педагогика илимдеринин кандидаты,
Аймактык билим берүү институту
jami_t@mail.ru

БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУДАГЫ МАМИЛЕЛЕРДИ САЛЫШТЫРУУНУН АНАЛИЗИ ЖАНА КЛАСИФИКАЦИЯСЫ

Аннотация: макалада билим берүү процессин уюштуруудагы мамилелерге талдоо жүргүзүлгөн. Негизинен билим берүү процессин уюштуруудагы мамиле катары, биз, теориялык, методологиялык жана аксиологиялык негиздердин системасын түшүнөбүз жана ал өзүнө ар бир этаптын ишке ашуусундагы методдор менен принциптерди, базалык түшүнүктөрдүн комплексин камтыйт. Мына ушул аныктаманын негизинде байыркы мезгилден учурдагы күндөргө чейинки билим берүү процессинин уюштурулушуна карата мамилелердин эволюциясын, негизги мазмунун жана мүнөздүү чектерин изилдеп келебиз.

Түйүндүү сөздөр: билим берүү процесси, педагогикалык мамиле, компетенттүүлүк мамиле, билим берүүчүлүк мамиле, жекече мамиле, ишкердик мамиле, инсанга багытталган мамиле, максат, педагогикалык ишмердүүлүк.

КЛАССИФИКАЦИЯ И СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДХОДОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы об анализе подходов в организации образовательного процесса. В организации образовательного процесса само понятие как "подход" понимается как основы теоретических, методологических и аксиологических систем, в котром каждый из них в реализации каждого этапа содержит комплекс базовых понятий, принципов и методов. На основании этого определения исследуются основные содержания подходов в организации образовательного процесса с древних времен до наших дней.

Ключевые слова: образовательный процесс, педагогический подход, компетентностный подход, образовательный подход, индивидуальный подход, деятельностный подход, личноно ориентированный подход, цель, педагогическая деятельность.

CLASSIFICATION AND COMPARATIVE ANALYSIS OF APPROACHES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation: the article deals with the analysis of approaches in the organization of the educational process. In the organization of the educational process, the concept itself as an "approach" is understood as the basis of theoretical, methodological and axiological systems, in which each of them contains a set of basic concepts, principles and methods in the implementation of each stage. Based on this definition, the main contents of approaches in the organization of the educational process from ancient times to the present day are investigated.

Keywords: educational process, pedagogical approach, competence approach, educational approach, individual approach, activity approach, personality-oriented approach, goal, pedagogical activity.

Педагогикалык адабияттарда “билим берүү процессин уюштурууга карата мамиле” термини “максат” түшүнүгүнүн синоними катары колдонулуп келет: мамиле билим берүү процессинин негизги багыттарын аныктайт, башкы көңүл билим алуучуда (окуучу же студентте) калыптана турган ксиеттер менен сапаттарга бөлүнөт. Түрдүү тарыхый мезгилдерде *de facto* доминерленген түрдүү мамилелер таанылган, алардын таралышы дайыма коомдук мамилелердин деңгээлинде, педагогикалык илимдердин өнүгүү деңгээлинде, кээ бир учурларда-үстөмдүк кылган идеология менен аныкталып келген.

“Мамиле” түшүнүгүнүн аныктамасы жетишээрлик деңгээлде ар түрдүү, алардын ичинен экөөсүнө токтолойлу:

“Мамиле-адамдардын ишмердүүлүгүнүн, жашоону уюштуруудагы же саясат, илим, философиядагы программалар менен стратегиялардын ортосундагы (же тарыхый бири-бирин алмаштырган) атаандаштыгын мүнөздөгөн, таанып-билүүдөгү жана/же практикадагы парагдиматикалык, синтагматикалык жана прагматикалык түзүлүштөрдүн жана механизмдеринин комплекси. Калыптанган же калыптануу жолундагы мамиле тууралуу төмөнкү үч эпистемикалык мейкиндиктердин биринен анын принципалдуу айырмачылыктары негизделсе жана жарыяланса айтууга болот:

- парагдигмада (онтологиялык сүрөттөр, схемалар жана объектилердин сүрөттөлүшү);
- синтагмада (далилдөөнүн методдору жана ыкмалары, аргументтештирүү, түшүнүүнүн, түшүндүрүүнүн, сүрөттөөнүн тили);
- прагматикада (максаттар, баалуулуктар, маселелер, синтагманын жана парагдиманын элементтерин колдонуунун уруксат берилген жана тыюу салынган формалары)” [1].

“Мамиле-кандайдыр-бир нерсени иликтөөдө, иш жүргүзүүдө кимдер-бирөөгө же нерсеге тассир этүү ыкмаларынын, ыктарынын жыйындысы“ [2].

Демек, билим берүү процессин уюштуруудагы мамиле катары, биз, теориялык, методологиялык жана аксиологиялык негиздердин системасын түшүнөбүз жана ал өзүнө ар бир этаптын ишке ашуусундагы методдор менен принциптерди, базалык түшүнүктөрдүн комплексин камтыйт. Мына ушул аныктаманын негизинде байыркы мезгилден учурдагы күндөргө чейинки билим берүү процессинин уюштурулушуна карата мамилелердин эволюциясын, негизги мазмунун жана мүнөздүү чектерин изилдейбиз. Белгилүү мамилелерди талдап көрөйлү.

Билим берүүчүлүк мамиле. Билим берүүчүлүк мамиле адамдын цивилизациясынын баштапкы өнүгүү мезгилинен башталган билим берүү процессин уюштурууда эле калыптанган. Билим берүүчүлүк мамиленин башатын алгачкы коомдогу социалдык ячекалардагы тажрыйбалуу улуу муундан кичүү муунга берилген билим менен көндүм түзөт. Бул мезгилде насаатчынын ролу аябай чоң болгон, себеби, ал мезгилде белгилүү болгондой жазуу болгон эмес, ошондуктан билим менен көндүмдөр үйрөтүү аркылуу берилип турган. Эгерде мындай насаатчы өлүп калса же “педагогикалык квалификациясы” жетишсиз болгон учурда муундар ортосунда билим берүү үзгүлтүккө учураган. Жазуунун пайда болушу менен топтолгон билимдер тиешелүү каражаттарда белгиленип, сакталуусун камсыздоо менен кийинки муундарга конкреттүү насаатчынын педагогикалык сапаттарынан жана абалынан көз-карандысыз эле өткөрүп берүү мүмкүнчүлүгү түзүлгөн.

Адамзаты тарабынан топтолгон билимдин көлөмү жана аны тереңдетүү педагогикалык максаттарды акырындап өзгөртө баштаган: ар бир окуучуну “*өзүм билгендин баарына*”нын ордуна каралып жаткан кандайдыр-бир көйгөй боюнча (суроолор, темалар, дисциплиналар ж.б.) атайын билимдерди окуп жаткан конкреттүү топтордо коомдук керектөөнү калыптандыруу пайда болгон. Билим берүү процесси адистештирилген-кесипкөйлүк мүнөзгө ээ боло баштаган, “*бардыгын билген насаатчы атанын*” ордуна бир нече өз ара бири-бирин толуктаган кесипкөй мугалимдер орун алган. Алардын ар бири башкаларга салыштырмалуу өз ара байланышкан маселелердин айланасында чоң көлөмдөгү билимдерге гана эмес, мүнөздүү педагогикалык ыкмаларга, ошондой эле окуучуларга ошол билимдерди

системалык түрдө берүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушкан. Белгиленген өзгөчөлүктү Сенеканын сөзү менен берүүгө болот: “Мен өзүм ээ болгондун баарын сага бергим келет жана окутканым үчүн сүйүнөмүн. Кандай гана эң жогорку билим болбосун, ал мен үчүн гана болсо, ал мага канаттанууну алып келбейт. Эгерде мага акылмандыкты белекке берип-мен аны өзүмдө гана кармап, башкалар менен бөлүшпө деген шарт коюшса,-мен андан баш тартмакмын. Кандай гана ыңгайлуулук бизге берилбесин, эгерде аны жалгыз өзүбүз үчүн кабыл алсак, ал кубаныч тартуулабайт” [3].

Билим берүү ишмердүүлүгүн уюштурууга карата билим берүүчүлүк мамиленин өнүгүшүндө жана калыптанышында маанилүү ролду Я.А.Коменскийдин эмгектери, анын ичиндеги ал тараптан калыптандырылган дидактикалык принциптери ойноду [4]. Биздин оюбуз боюнча, билимдин илимийлүүгү, системалуулугу, көргөзмөчүлүгү өзгөчө мааниге ээ, ошондой эле көнүгүүлөр жана ээ болгон билим менен көндүмдөрдүн жыйындысы көптөгөн учурдагы дидактикалык ыкмалардын базасы болуп калды.

Билим берүүчүлүк мамиле ишке ашырууда иликтенип жаткан материал репродуктивдүү метод менен өздөштүрүлөт-эстеп калуу жана маалыматтардын фактыларына ой-жүгүртүү жана аларды кайрадан иштетүү жолдору, маселелерди чыгаруунун көндүмдөрүн калыптандыруу, ишмердүүлүктүн типтүү алгоритмдерин өздөштүрүү ж.б. Билим берүүчүлүк мамиле гуманитардык жана табигый илимий багытындагы дисциплиналарды өздөштүрүүдөгү ролу чоң, б.а. классикалык фундаменталдык даярдыктарды бекемдейт. Билим берүүнүн өзөгү билим берүүчүлүк мамиленин элементтерин ишке ашырылышын талап кылат [5].

Учурдагы билим берүүчүлүк мамиле тууралуу ой-жүгүртүүлөр аябай көп топтолгон билимдердин көлөмү жана окуучу же окутуучу тарабынан алардын баарын жаттап калуусу мүмкүн эместиги менен шартталат. Демек, билим берүү процессинин катышуучуларынын ролу да кошо өзгөрөт: окутуучу, көп кылымдардан бери маалыматтык булактын функциясын *аткаруучусу* (өзүндөгү маалыматтардын) же билимдин *ретранслятору* (ага жеткиликтүү) катары **тьюторго** айланат. Ал адистештирилген билимдердин базасын уюштуруудагы өзгөчөлүктөр менен түзүлүштөр тууралуу мета-маалыматка ээ жана окуучулар (студенттер) үчүн мына ошол базанын компоненттерине-окуу адабияттарына, компьютердик базалык маалыматтарга, электрондук билим берүү ресурстарына ж.б. өз алдынча жеткиликтүүлүгүн камсыздоочу көндүмдөрдү калыптандырат.

Учурда билим берүүчүлүк мамилени ишке ашыруунун кеңири тараган формасы катары лекциялык типтеги салттуу сабактар калууда, алар мурункудай эле жалпы билим берүү системасындагы (анын ичинде жогорку кесиптик билим берүүдө да) табигый-математикалык жана табигый-гуманитардык циклдагы дисциплиналарды өздөштүрүүдө кеңири колдонулуп келет. Заман бап техникалык жана башка билим берүү процессин интенсификациялоочу каражаттар (биринчи кезекте, коммуникациялык жана маалыматтык технологиялардын каражаттарына негизделген) демонстрациялануучу же ретрансляциялануучу билимдердин көлөмүн кеңейтүүгө мүмкүндүк берет, ошондой эле маалыматтарды анимациялоочу жана визуалдаштыруучу инструменттерди колдонуунун эсебинен өтүлүүчү сабактардын эффективдүүлүгүн жогорулатат [6]. Бирок бул жеткилүүлүк билим берүүчүлүк мамиледеги негизги жетишпегендикти жойбойт, б.а. билим берүү процессинин максатындагы аспектинде билим берүүнүн когнитивдүү компоненттери приоритеттүү деп эсептелиши мүмкүн (окуучунун (студенттин билиминин базасы)) технологиялык компоненттин зыянына (б.а. кесипкөйлүк маселелерди чечүүдө билгичтик менен көндүмдөрдүн комплексине).

Ю.С.Руденко, “билим берүүчүлүк” даярдыктын педагогикалык билим берүүнүн башка түрлөрүнөн болгон артыкчылыгы, басымдуу түрдө окуучунун (студенттин) эс-тутумга байланышкан аң-сезимдин интеллектуалдык чөйрөсүнүн өөрчүшүнө алып келет, мында мотивациялык жана инсандык чөйрөгө тиешеси болбойт,-деп белгилейт. Мындай даярдык ЖОЖгу (колледж, лицей) окутуудан өз алдынча кесиптик ишмердүүлүгүнө өтүүдө

кыйынчылыктарды жаратат. Көрсөтүлгөн кыйынчылыктарды сезүү менен б.з.ч. миң жылдыкта эле педагогдор билим берүү ишмердүүлүгүн ишке ашыруу үчүн жаңы мамилелерди калыптандыруу менен колдоно башташкан.

Жекече (индивидуалдык) мамиле. Жекече мамиленин алгачкы белгилерин биз, Байыркы Кытайдагы (б.з.ч. VI-кылым) конфуцийдин окууларынан көрө алабыз. Конфуцийдин, адегенде коомдун өз ара бөлүнүшүнө жана адамдардын түрдүү милдеттери тууралуу ырастоолорго негизделген ойлору, б.з.ч. биринчи кылымдарда окуучу менен мугалимдин ортосундагы келишимдерге, билимди издөөнү өз алдынча үйрөнүүгө, окууга болгон каалоосунун зарылчылыгын негиздөөгө трансформацияланган. Конфуцийдин көптөгөн окуучуларынын бири Сюньцзы тарбиялоо жана окутуу процессинде окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарыл деп эсептеген, ал азыркы учурда да жекече мамиленин негизи болуп эсептелет [7].

Европалык педагогиканын тарыхында жекече мамиленин зарылчылыгына белгилүү христиандык ишмер Иоанн Златоуст көңүл бурган. Анын “насаатчы массага эмес, ар бир окуучуга жекече кайрылуусу керек, ар бир окуучуда жекечелигин, кебин образдуу, эмоционалдуу, жеткиликтүү, конкреттүү түзүүсүн көрө билүү керек” ошол доордогу чиркөөнүн таасири астындагы билим берүү методикаларын кыскартууда жаңы сөз болгон. Кийинчерээк жекечеликти өнүктүрүү зарылчылыгы тууралуу маселе Кайра жаралуу доорунда гана жанданды.

XVI-кылымдын башында испаниялык философ жана педагог Хуан Луис Вивес өзүнүн ишмердүүлүгүн баштаган, анын ойлорунун маңызы Коменский менен Песталоцинин табият тууралуу принцибинин өзөгүн түзгөн, анда окутуу менен тарбиялоо баланын ички дүйнөсүн жана таанып-билүү процесстеринин мыйзамченемдүүлүктөрүн эске албай мүмкүн эместиги түзгөн. Ошол эле мезгилде Чехияда Я.А.Каменский жалпы класстык жана жекече жумуштарды айкалыштырып, бардыгын тегиз бирдей кароого каршы чыккан. “Ал балдардын табигый күчүнө ишенген жана алардын бардыгы илим менен искусствонун сырларына ээ болушарын жана ийгиликтүү окушат деп эсептеген, ошол эле учурда алар бирдей эмес экендигин жана алардын кээ бири өзгөчө мамилени, өзгөчө көңүлдү талап кыларын белгилеген”.

Коомдун индустриализациялык өнүгүү доорунда жекече мамиле өнүккөн эмес, Россияда XIX-кылымдын ортосунда революциячыл-демократтардын эмгектеринде бир аз белгиленген. Жекече мамиле боюнча Л.Н.Толстойдун, Н.И.Пироговдун ж.б. ойлору айтылып келет. Мисалы, Л.Н.Толстой Ясная Полянада мектеп ачкан, анда окутуу балдардын чыгармачылыгынын, активдүүлүгүнүн, өз алдынчалык инициативасынын, балдардын личностун сыйлоонун, алардын кызыкчылыктарын эске алуунун негизинде түзүлгөн [8].

XX-кылымда массалык окутууда жекече жумуштардын зарылчылыгы тууралуу ойлорду Б.Г.Ананьев, Л.С.Выготский, В.В.Давыдов, П.Я.Гальперин, Л.В.Занков, В.А.Крутецкий, В.Д.Шадриков, Ю.К.Бабанский, Д.Б.Эльконин сыяктуу авторлор белгилеп келишкен.

А.С.Макаренко дагы жекече мамиленин маанилүүлүгүн белгилеген: “Биздин доордун уюштуруучулук маселелеринде татыктуу болуп балким, методду түзүү гана болушу мүмкүн, ал келечекте жалпы жана жалгыз болуу менен ар бир личностко өзүнүн жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берүү менен өзүнүн жекелигин сакташы керек. Кандай гана шаблондор болбосун, окуучуга карата мамилеси боюнча жол берилбейт” [9].

Педагогикалык адабияттарда жекече мамилеге карата бир канча аныктамалар берилген, алардын ар биринде, окуу процессин жүргүзүүдөгү конкреттүү шарттардан жана уюштуруу формасынан көз-карандысыз билим берүү ишмердүүлүгүн персонификациялоого басым жасалат:

1. Педагогиканын принциби, ага ылайык группа менен окуу-тарбиялык жумуштарды аткаруу процессинде мугалим окуучулар менен алардын жекече личносттук өзгөчөлүктөрүн эске алуу аркылуу жекече модели боюнча өз ара аракеттенет;

2. Бала менен мамиле курууда анын жекече өзгөчөлүктөрүнө багыт алат;

3. Окутуу процессинде баланын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алат;

Бардык окуучулар өнүгүшү үчүн гана эмес, ар бир окуучунун жекече өнүгүшү үчүн психологиялык-педагогикалык шарттарды түзүү [10].

Жекече мамиле педагогикалык ишмердүүлүктү баланын жекече сапаттарынын (кызыкчылыктары, керектөөлөрү, жөндөмдүүлүктөрү, интеллект ж.б.) негизинде түзүүнү болжолдойт, б.а. педагогикалык максатка жетүүнү жана билим берүү процессин активдүү башкаруу үчүн окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн колдонуу идеясын ишке ашырат. Бирок мында өзгөчө көңүлдү, окуучунун ишинде жана таанып-билүүнүн жекече стилинде акыркы натыйжалары, өздөштүргөн билим, билгичтиги жана көндүмү боюнча тең салмактуу болушуна буруу керек. Окутуу процессинин жүрүшүнүн ийгилиги окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүнөн, материалды өздөштүрүү деңгээлинин жана темпинин айырмачылыктарынан ж.б. көз-каранды. Жекече мамиленин тескери жагы катары, мотивациянын төмөндүгүн жана бул мамиле үчүн дискриминацияга жол бериле тургандыгын белгилөөгө болот. Бул мамиленин дагы бир көйгөйү катары аны толук колдонуу үчүн учурдагы психологиялык методикаларсыз мүмкүн эместигинде, себеби, берилген убакыт ичинде гана психиканын кээ бир диагностикалоочу абалы гана эске алынып калат.

Жекече мамиленин технологиялык жактан кыскартылган формасы катары *дифференцирленген мамиле* эсептелет. Бул мамилени “окуучулардын тобуна максаттуу багытталган педагогикалык таасир этүү”, же болбосо “гомогендик топтордо окутуу процессин ишке ашырууну камсыз кылган методикалык, психологиялык-педагогикалык жана уюштуруучулук-башкаруучулук иш чаралардын комплекси” деп түшүнүү керек. Дифференцирленген мамиле өзүнчө ар бир бала үчүн эмес, окуучулардын белгилүү категориясы үчүн тарбиялоонун методдорун иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Бул мамилени колдонуу үчүн зарыл шарттарга-личностту жана топту диагностикалоо кирет.

Билим берүүнүн сапатын көзөмөлдөөнүн эффективдүү позициясынан караганда, дифференцирленген мамиле жекече мамиленин “конвенциалдуу” формасынан бир топ эле ырааттуу, себеби, окутуу жекече жүргүзүлбөстөн, методикалардын топмонун түзүлөт, алардын ар бири стандартташтырылат жана аны колдонуунун натыйжалары объективдүү бааланат.

Дифференцирленген мамиленин окутууга карата илимий жана педагогикалык көйгөйү катары дифференцирлөөнүн принциптерин иштеп чыгуу эсептелет, анын методдору тынымсыз өзгөрүлүп жаткан социалдык, маданий, педагогикалык жана техникалык шарттарга дал келүү менен өркүндөтүлүп жатат.

Белгилей кетчү зарыл нерсе бар, жекече мамиле бир жагынан алып караганда билим берүүчүлүк мамилеге жана фундаменталдык билим берүүнүн принциптерине карама каршылык жаратпайт, болгону педагогдун көңүлүн сунуштаган жөнөкөй окуу материалын тандоодон окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүнө дал келген нукка бурат. Ошондуктан педагогикалык адабияттарда көбүнчө окуучулардын жекече жана жамааттык жумуштардын оптималдуу айкалышына умтулууну сунушташат.

Инсанга багытталган мамиле. Бул мамиленин негизги идеясы-**инсанды өнүктүрүү**. Инсанга багытталган мамиленин негизин педагогикалык илимдерден эмес, түздөн-түз “личност” менен иликтенген илимдерден, мисалы, гуманистик философия менен психологиядан (Г.олпорт, К.Роджерс, С.Л.Рубенштейн) издөө керек. Бул мамиле тууралуу алгачкы ойлорду XVIII- кылымдын аягы XIX-кылымдын башындагы Ж.Ж.Руссо [11] менен И.Г.Песталоцинин [12] эмгектеринен кездештирүүгө болот, алар коомчулук тарабынан

кабыл алынган билим берүү системасынын чегинде окутуунун алдынан балдардын табигый жөндөмдүүлүктөрүн ачып берүү зарылчылыгынын приоритети тууралуу жазышкан. Учурдагы инсанга багытталган мамиле өзүнүн башатын XIX-кылымдын ортосундагы прогрессивдүү педагогдордун иштеринде орун алган, алар өз эмгектеринде педагогикалык процесстин мүнөзү негизинен балдардын шыгынан деп эсептешкен жана педагогикалык процессти уюштурууда мына ошол балдардын кызыкчылыктарын эске алуу менен өнүктүрүү керектигин белгилешкен [7].

Акырындап ал эркин тарбиялоонун концепциясына айланган, ал бизге М.Монтессоринин эмгектеринен белгилүү. Орус педагогикасында бул концепция Л.Н.Толстойдун, андан соң К.Н.Вентцелдин эмгектеринде берилген. Инсанга багытталган мамиленин идеялары башка мамилелер менен катар К.Д.Ушинскийдин теориясында сунушталган. Бул мамиленин экинчи жаралышы XX-кылымдын 80-жылдарында жанданып, 90-жылдарда Ш.А.Амоношвили менен И.С.Якиманскаянын эмгектеринде кеңири берилип, өркүндөй баштаган.

Инсанга багытталган мамиленин мазмунун аныктоого бир катар көз-караштар бар, анын ичинде мисалы, Н.П.Кравцова билим берүүдө инсанга багытталган мамиле бир маанилүү түшүнүккө ээ эмес деп белгилейт жана бир катар түрдүү концепцияларды бөлүп караган:

- “Бардык педагогикалык иш-аракеттер кызматташууга негизделиши керек. Билим берүүдөгү инсандык мамиле кеңири массалык педагогикалык аң-сезим катары педагог менен тарбиялануучунун ортосундагы мамиленин этикалык-гуманистик принциби катары түшүнүү керек;

- *Инсанды өнүктүрүү-педагогдун негизги маселеси.* Инсанга багытталган мамиле педагогикалык ишмердүүлүктүн айланасындагы багыттардын синтезинин принциби катары анын башкы максаты болгон-личностту карайт. Педагогикалык процессте жүргөндүн бардыгы, педагогикалык деп канчалык деңгээлде максатка карата иштегендиги эсептелет;

- Окуу-тарбиялык процесстин элементтеринин бардыгы конкреттүү окуучунун өздүк инсандык өнүктүрүүлүгү катары каралат. Инсанга багытталган мамиле педагогикалык процессте инсандык жаңы жаралуунун механизмдерин ачкан түшүндүрүүчүлүк принцип катары талкууланат. Бул принциптин мааниси, адамдын жашоо ишмердүүлүгүндөгү өзгөрүүлөрдү, алардын ордун жана өздүк инсандык өнүктүрүүнүн ролун түшүнбөй туруп түшүндүрүү мүмкүн эместиги.

- *Билим берүү маршруттарын калыптандыруудагы эркиндик.* Бул принцип билим берүү процессиндеги эркиндигин түшүндүрөт, б.а. анын приоритеттерин, билим берүүнүн “маршрутун” тандоодогу, (жекече тажрыйбасынын мисалында) иликтенип жаткан материалды жекече кабыл алуудагы, өздүк калыптандыруудагы эркиндик;

- Билим берүүнүн максаты-*кандайдыр-бир эталондук инсанды калыптандыруу* (критерийдик мамиле), узак убакыттардан бери билим берүүдө инсанды кандайдыр-бир эталон катары түшүнүү кабыл алынып келген, б.а. “*жаңы адамдын*” модели катары. Сөз “*ээ болгон касиеттери*” боюнча тарбиялоо тууралуу болууда. Мына ушундай болуп, инсанга багытталган мамиле советтик педагогикада кабыл алынып келген;

- *Критерийдик-багытталган билим берүүнүн жана тарбиялоонун алдында жекечеликти өнүктүрүүнүн приоритети:* инсанга багытталган мамиле, коллективдик-нивелирдик тарбиялоонун альтернативасы катары мааниде жекече иштөөнүн приоритети катары каралат;

- *Ээ болгон жекече сапаттарды өнүктүрүү.* Инсанга багытталган мамиле педагогикалык процесстин (мүнөздүү максаттары, мазмуну, технологиялары) өзгөчө теги катары каралышы мүмкүн, анда индивиддин жекече өздүк касиеттерин өнүктүрүүгө жана жекече өнүктүрүүгө багытталган”.

Инсанга багытталган мамиледеги негизги карама-каршылыктын маңызы төмөдөгүдө, аны берилген критерийлерге жетүүдө окуучунун инсандык сапаттарын эске алуу катары түшүнүүбү же аны эч кандай кандайдыр-бир критерийлери жок эле жекече сапаттарын эске алуу менен ар тараптуу өнүктүрүү катары түшүнүүдө турат. Биздин көз-карашыбыз боюнча, айырмачылык принципалдуу, бирок мында учурдагы жумуштун форматы менен предмети аларды талкулоого мүмкүндүк бербейт.

Жогорудагы концепциялардын негизинде инсанга багытталган мамилени ишке ашырууда педагогикалык процесс окуучунун инсандык өнүгүүсүнө басым жасалгандыгын айта алабыз, ошол эле учурда башка педагогикалык максаттар (мисалы, багыттуу инсанды калыптандыруу же берилген критерийлерге жетишүү) экинчи планга жылып кетет.

Инсанга багытталган мамиле төмөнкү мүнөздүү белгилерге ээ:

- *Окутуучу менен окуучу (студенттин) ортосунда субъект-субъекттүү мамилелер;*
- *Окуучунун (студенттин) жекече өзгөчөлүктөрүн, өзүнө мүнөздүү белгилерин, кызыкчылыктарын жана шыктарын милдеттүү түрдө эске алыш керек;*
- *Окутуунун натыйжаларын баалоону конкреттүү окуучунун түрдүү окутуу мезгилиндеги көрсөткүчтөрүн салыштыруу жолу менен гана жүргүзүүгө болот;*

Окуучунун субъективдүү жеке тажрыйбасы менен иштөө [13, 14].

Инсанга багытталган мамилени ишке ашыруунун натыйжасы болуп, башка мамилелерге салыштырмалуу, инсанды толук өнүктүрүү, түрдүү жашоо кырдаалдарында аң-сезимдүү тандоосун, өздүк актуалдаштыруу жөндөмдүүлүгүн, бүтүндөй инсандыгын калыптандыруу эсептелет. Мына ушунун өзү инсанга багытталган мамилени негизги жетишкендиги болуп эсептелет, ошондой эле жекече чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү түзөт.

Инсанга багытталган мамиленин канчалык деңгээлде оң өзгөчөлүктөрүнө карабастан, бир катар жетишпегендиктери аны массалык билим берүүдөгү колдонулуусун чектейт. Мындай жетишпеген жактарына педагогикалык максатка жетишүүдө аныкталган критерийлердин жетишсиздиги, педагогикалык процессти долбоорлоонун татаалдыгы, ар бир окуучу(студент) менен жекече иштөө зарылчылыгы ж.б. кирет. Жогорудагы жетишпегендиктерге билим берүүнүн бир деңгээлинен экинчи деңгээлге мамилени алмаштыруу менен өтүүдөгү кыйынчылыктарды да кошууга болот, мисалы, башталгыч мектепте колдонулган Зенковдун системасы, билим берүүнүн орточо баскычындагы парагдигмада улантылбайт. Бирок инсанга багытталган мамиле көрүнүктүү массалык окутуудагы көйгөйлөргө карабастан, дүйнөлүк билим берүү системасына заман бап педагогикалык принциптеринин ажырагыс бөлүгү болуу менен олутту тассир тийгизди, анын ичинде учурдагы билим берүү стандарттарында чагылдырылып орун алган субъект-субъективдүү мамилелердин принциби да бар.

Ишмердүүлүк мамиле. Жогоруда белгиленген мамилелер аларды салттуу түшүнүүдө жана колдонууда басым окутуунун репродуктивдүү методдоруна жана билимдерине жасалат. Аларды ишке ашырууда өз алдынча ээ болгон билгичтиктер менен көндүмдөргө көңүл бурулбайт. Ошол эле мезгилде инсанды калыптандыруудагы баалуулукту окуучунун (студенттин) тажрыйба жолунда алынган билим менен тажрыйбасы түзөт. Д.Локк өзүнүн эмгегинде, ар түрдүү ишмердүүлүккө балдардын табигый умтулуусуна көңүл бөлгөн, анда алардын табигый мүнөздөрү, кызыкчылыктары жана жөндөмдүүлүктөрү эске алынган. Тарбиялоонун искусствосу балдарды аракеттерге түрткөн атайын кырдаалдарды түзүү катары каралат.

Ишмердүүлүк мамиле психология менен педагогикада ишмердүүлүктүн жалпы психологиялык теориясына негизделген, анда *ишмердүүлүк түшүнүгү* башка психологиялык кубулуштарды түшүнүүнүн түйүнү катары каралат. Көпчүлүк изилдөөчүлөр тарабынан бул мамиле билим берүүчүлүккө карама-каршы коюлат. Ишмердүүлүк мамилени колдонуунун натыйжасы болуп билимди өздөштүрүү жана тажрыйба алуу ишмердүүлүк аркылуу ишке

ашуусу эсептелет, б.а. билим берүү процессинде билгичтиктер менен көндүмдөр *практикалык ишмердүүлүк* аркылуу калыптанат.

Педагогикада ишмердүүлүк мамиленин концепциясын ХХ-кылымдын башында Д.Дьюи сунуштаган [15]. Д.Дьюи билимди практикалык ишмердүүлүктүн натыйжасында алынган жыйынтыктарды гана түшүнгөн, ал анын эмгегинде каражат катары гана каралбастан, окутуунун максаты катары каралган.

ХХ-кылымдын 30-жылдарында С.Л.Рубинштендин жана А.Н.Леонтьевдин изилдөөлөрүндө ишмердүүлүк мамиле психологиянын көз-карашы боюнча илимий жактан негизделген. Мына ушундан баштап бул мамиле билим берүүнүн практикасына кеңири сиңирилген. А.Н.Леонтьев “адамдын маданиятынын жетишкендиктерине ээ болуу үчүн ар бир жаңы муун ишмердүүлүктү ишке ашырууга милдеттүү, жок дегенде ошол жетишкендиктердин артында турганга окшош”, -деп белгилеген.

Д.Б.Эльконин-В.В.Давыдов системасы, Л.В.Занковдун системасы, “Мектеп 2100” системасы ишмердүүлүк мамилени ишке ашыруудагы белгилүү мисалдардан боло алат.

Ишмердүүлүк мамиленин артыкчылыгы катары билим берүүчүлүк мамилеге салыштырмалуу окуу материалын терең өздөштүрүлүүсүн, инсандык сапаттардын аракеттерин жана жекече жумуш болбогон учурдагы мотивацияларды, окутуу процессинин жүрүшүндө билгичтик менен көндүмдөрдү калыптандырууну белгилөөгө болот. Ишмердүүлүк мамиленин жетишпеген жактары шарттуу түрдө эки топко бөлүнөт: *илимий* жана *методикалык*. *Илимий жагына*-ишмердүүлүктүн теориясынын өзү азыркы мезгилге чейин талаш-тартыштарды жаратып келгендиги, ал эми *методикалык жагына*-бул мамилени колдонуу билим берүүчүлүк мамилеге караганда өтө татаалдыгы тиешелүү, натыйжада эмгек чыгымдары жогорулайт жана педагогдон жогорку квалификацияны талап кылат. Мындай көйгөйлөр ишмердүүлүк мамилени “*таза түрүндө*” ишке ашырууда жаралат, анда билим толугу менен билгичтик менен көндүмдөргө алмашылат, же аны формалдуу колдонгондо, анда бардык окутуу билим берүүчүлүк мамиленин нугунда жүргүзүлөт, ал эми ишмердүүлүк мамиле кээ бир практикалык маселелерди аткаруу түрүндө кошумча катары жарыяланат, бул ишмердүүлүк мамиленин философиясын туура эмес түшүнүүгө байланыштуу [16]. Биздин оюбузча, ишмердүүлүк мамиленин көрүнүктүү жетишпеген жагына, фундаменталдык билимдердин көпчүлүк бөлүгүн, практикалык жол менен жалпы жана кесиптик билим берүү системасынын чегинде алуунун мүмкүн эместиги эсептелет, аларсыз окуучуда (студентте) дүйнөнүн бүтүндөй сүрөтү калыптанышы мүмкүн эмес.

Ишмердүүлүк мамиленин вариацияларынын өнүгүшү катары *системалуу-ишмердүүлүк мамиле* эсептелет. Анын негизги идеясы окуучулардын (студенттердин) ишмердүүлүгүн долбоорлоо үчүн системалык түрдөгү мамилени колдонууда турат. Бул мамиле ХХ-кылымдын 80-жылдарында окутууга карата системалуу жана ишмердүүлүк мамилелерди бириктирүүнүн натыйжасында калыптанган.

Системалуу-ишмердүүлүк мамиленин артыкчылыгы катары түрдүү билим берүү траекторияларын жана маршруттарын (анын ичинде жекече) алдын-ала дыкаттык менен ар бир кадамын долбоорлонун эсебинен окутуунун үзгүлтүксүздүгү, бүтүндүүлүгү жана адаптивдүүлүгү эсептелет. Мында өз алдынча билим алуунун жана чыгармачылык активдүүлүгүнүн эсебинен билимдерди терең өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрү сакталат. Ошол эле мезгилде билим берүү процессинин методикалык татаалдыгы, билим берүү траекторияларынын татаалдыгына жана санына карата пропорционалдуу түрдө өсөт, андыктан массалык билим берүү шартында аны колдонуу көйгөйлөрдү жаратат.

Ишмердүүлүк мамиленин дагы бир түрүнө-*проблемалык окутуу* кирет [10], аны ишке ашырууда ишмердүүлүк кандайдыр-бир көйгөйдү чечүүнү издөө катары каралат. Проблемалык окутуунун мисалына-*маселелерди чыгаруудагы мамилени* келтирсек болот. Маселелер реалдуу да, үйрөнчүк да болушу мүмкүн. Бирок реалдуу колдонмолордон маселелердин шарты өтө эле алыстабашы керек, себеби, маселенин дидактикалык

баалуулугу төмөндөп кетет, окуучулардан (студенттерден) психологиялык жактан жоопту бербейт, аны чыгарууда мотивацияны төмөндөтөт жана педагогикалык процесстин максатына жетүүгө көмөктөшпөйт.

Кийинки вариация-коммуникативдик-ишмердүүлүк мамиле-маселелерди чыгаруу процессинде окуучуларда (студенттерде) коммуникативдик көндүмдөрдү калыптандырууга багытталган. Ал лингвистикалык багыттагы предметтерди окутууда колдонулган коммуникативдик педагогикалык технологияларга негизделген. Бул мамиле ХХ-кылымдын ортосунда Н.Хомскийдин эмгектериндеги “коммуникативдик компетенция” түшүнүгүнө байланыштуу келип чыккан [17]. Учурда бул мамиле лингвист-окутуучулар тарабынан активдүү колдонулуп жатат, бирок аны кеңири чекте колдонуу тар предметтик адистештирүүсүнүн чектелишине байланыштуу чектелүүдө.

Биздин көз карашыбыз боюнча, дагы бир ишмердүүлүк мамиленин вариациясы катары-технологиялык мамилени эсептөөгө болот, ал өзүнчө багыт катары В.П.Беспальконун, В.М.Монаховдун, В.А.Сластениндин, Н.Ф.Талызинанын ж.б. чет элдик авторлордун эмгектеринде каралган. Технологиялык мамиленин негизги идеясын, билим берүү процессин оптималдуу түзүүнүн шартында, педагогикалык максаттарга жетүүнүн кепилдигине багытталган жана ал үчүн туура келген окутуунун каражаттарын максималдуу колдонуудагы түрдүү педагогикалык технологияларды бүтүн система катары кароо түзөт. Биздин оюбузча, технологиялык мамиле системдик-ишмердүүлүк мамиленин мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет, анда конкреттүү окуу ишмердүүлүгү эмес, алдын-ала долбоорлонгон же пландалган аракеттердин топтомунун бүтүндөй педагогикалык процесси каралат. Бирок технологиялык мамиле өз алдынча педагогикалык концепция катары эсептелбейт, себеби, жеке педагогикалык максаттарга ээ эмес жана колдонулуп келе жаткан педагогикалык технологияларды системалаштыруу, бир тартипке салуу жана эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн сунушталат. Ошентсе да, технологиялык мамиленин системалуулугу жана окуучуларды (студенттерди) комплекстүү өнүктүрүүгө багыт алышы сыяктуу өзгөчөлүктөрү, белгилүү деңгээлде аны компетенттүүлүк мамилеге жакындатат.

Учурдагы педагогикалык адабияттарда кездешкен ишмердүүлүк менен жекече мамилелердин билим берүүчүлүк мамилеге карама каршы коюлушу туура эмес. Бул карама каршылыктын максаты болуп, конкреттүү мамилелерди ишке ашыруудагы өзгөчөлүктөргө педагогдордун көңүлүн кошумча буруу эсептелсе керек. Ишмердүүлүк, жекече жана билим берүүчүлүк мамиленин, инсанга багытталган мамиле менен салыштыруунун ортосундагы айырмачылыктар бар, себеби, биринчилери, критерийлер менен аныктоочулардан эсептелет (б.а. окутуунун максатына жетүүнү мүнөздөгөн көрсөткүчтөрдүн конкреттүү маанилерине жетүүгө багытталган), акыркысы, индивиддин жеке ички сапаттарынан жана жөндөмдүүлүктөрүнөн көз-карандылыкта окуучунун (студенттин) жалпы өөрчүсүнө багытталган. Инсанга багытталган мамиледе окуучунун (студенттин) кандайдыр-бир сапаттарынын баштапкы жана акыркы деңгээлдеринде өөрчүшүнүн ортосундагы айырмачылыктар гана бааланышы мүмкүн. Мында инсанга багыттап окутуунун чегинде ишмердүүлүк же жекече мамилелердин методикасы менен педагогикалык технологияларын колдонууга ачык тоскоолдуктар жок. Демек, алардын ортосундагы айырмачылыктар, технологиялык эмес, философиялык мүнөзгө ээ, мисалы, макаланын автору инсанга багытталган мамилени, педагогикалык көйгөйлөрдү чечкен жекече жана дифференциалдык мамилени колдонгон гуманистик педагогика катары карайт. Бирок заман бап билим берүү стандарттарында, окуудагы жетишкендиктерди баалоодо, критерийлерге караган механизмдер колдонгондуктан, мындан ары биз, азыркы жумушта бир гана критерийге багытталган мамилени жана билим берүү технологияларын карайбыз.

Учурдагы компетенттүүлүк мамиленин өнүгүү этабы бир катар жетишээрлик деңгээлдеги көрсөткүч тенденциялар менен мүнөздөлөт.

Алардын *биринчисине*, мамлекеттик билим берүү стандарттарында аныкталган компетенциялардын тизмесин мыйзамдуу түрдө бекитүү зарылчылыгы кирет. Атап айтсак, Кыргыз республикасынын “Билим берүү жөнүндө” мыйзамынын (№92 2003-жылдын 30-апрелинде бекитилген) “... I-главасы. Жалпы жоболор. 1-берене. Негизги түшүнүктөрдө...

квалификация - *компетенттүү* орган тарабынан инсандын белгилүү бир билим берүү программасын жана (же) практикалык тажрыйбаны өздөштүрүүсүнө баа берүү жана таануу процессинин натыйжасы;

компетенция - окуучуну (окуп жатканды) билим берүүгө карата даярдоодо, белгилүү бир чөйрөдө анын натыйжалуу жемиштүү иши үчүн зарыл болгон алдын ала коюлган социалдык талап (ченем);

компетенттүүлүк - адамдын белгилүү бир кырдаалда (окуу, инсандык жана кесиптик) илимдин ар кандай элементтерин жана жөндөмдөрүн өз алдынча колдонуудагы интеграцияланган жөндөмдүүлүгү;

билим берүү жагындагы ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган - компетенциясына билим берүү жагындагы маселелер кирген Кыргыз Республикасынын министрлиги жана ведомстволору жана алардын аймактык түзүмдөрү;

квалификация деңгээли - кызматкерлердин компетенцияларына карата квалификациялык алкактарда белгиленген жана сыпатталган талаптардын жыйындысы;

... 35-берене. Билим берүүнү башкаруудагы мамлекеттин компетенциясы...

... 36-берене. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын компетенциясы...

... 37-берене. Билим берүү уюмдарынын компетенциясы...

көрүнүп тургандай, билим берүү процессин уюштурууда компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруунун зарылчылыгы тууралуу түз көрсөтмөлөрдү камтыган эмес. Биздин оюбузча, бир гана компетенттүүлүк мамилени эмес, башка дагы билим берүү системасынын окутуу процессинде колдонулган мамилердин түшүнүктөрүн кошуу туура болот го.

Корутунду

Компетенттүүлүк мамилени ишке ашырууда колдонууга ээ боло дагы бир иш кагазы-багыттардын мамлекеттик билим берүү стандарттары. Негизинен бул документтер 2015-жылы иштелип чыгып, бекитилген. Андан бери 5 жыл өттү, “Билим берүү жөнүндө” мыйзамында көрсөтүлгөндөй бул документтин макети кайрадан түзүлүп чыкты. 2015-жылдагы багыттардын мамлекеттик билим берүү стандарттарында, анын ичинде “Табигый илимий билим берүү”, “Физика-математикалык билим берүү” жана “Дизайн” багыттарында “5.3.1. *Окуу процессин окуу-методикалык жана маалыматтык камсыздоо пунктунда: билим алуучулардын универсалдык жана кесиптик компетенцияларын өнүктүрүү жана калыптандыруу максатында окуу процессиндеги компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруу, активдүү жана интерактивдүү формалар менен сабак өтүүнү, окутуунун инновациялык технологияларын колдонууну (студенттерди долбоордук ишмердүүлүккө тартууну, ишкердик жана ролдук оюндарды өткөрүүнү, окуу процессин аралыктан коштоо каражаттарын колдонууну ж.б.) кеңири жайылтышы керек*” деген бар болчу. Ал эми жаңы мамлекеттик билим берүү стандартында бул пункт кездешпейт. Демек, компетенттүүлүк мамиленин билим берүү системасындагы ордун дагы да болсо жаңы методикалык иштелмелер, методикалык сунуштамалар же болбосо эрежелер же жоболор аркылуу актуалдаштыруу менен толуктоо зарылчылыгы келип чыгууда.

Экинчи тенденция, тигил же бул компетенцияларды калыптандырууда колдолнмо инструментарийлерди түзүүгө жана методикалык иштелмелерди иштеп чыгууга педагогикалык коомчулуктун активдүү, интеллектуалдуу бөлүгүнүн умтулуусу менен шартталган. Акыркы жылдары өзгөчө педагогика илиминин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөлөрдүн санын жогорулашы байкалууда, аларда негизинен белгилүү билим берүү деңгээлин аныктоо үчүн конкреттүү

компетенцияларды калыптандырууга же кесиптик ишмердүүлүгүнүн конкреттүү түрүндөгү компетенттүүлүккө арналган. Мисалы, [18, 19, 20] жумуштарды алсак болот. Эреже боюнча, мындай диссертациялар бир типтүү, себеби, талап бирдей: адегенде автор билим алуучулардын максаттуу категорияларында каралып жаткан компетенцияны калыптандыруу зарылчылыгын негиздейт, андан соң компетенциянын мазмуну менен курамына токтолот, андан соң билим берүү процессин уюштуруу боюнча методикалык сунуштамаларды калыптандырат, корутундуда педагогикалык эксперименттин жыйынтыктарын талдайт, аны менен изилдөөнүн натыйжасындагы сунуштап жаткан гипотезанын тууралыгын жана корректтүүлүгүн бекемдейт. Изилдөөнүн натыйжасы колдонмо мүнөзгө ээ болгондуктан, педагогикалык практика жана теория үчүн басымдуу мааниге ээ болот жана автордун көрсөтүлгөн билим берүү стандартынын же негизги билим берүү программасынын мазмунун конкреттүү компетенция менен толуктоого умтулуусун чагылдырат.

Үчүнчү тенденция, жалпы тренди чагылдырат, б.а. гуманитардык мүнөздөгү бардык дисциплиналарды, анын ичинде педагогика да бар, алардын мазмунун математташтырууну жана формалдаштырууну умтулуусунан турган жана маалыматты кайра иштетүү методдору колдонулган мүнөздү чагылдырууда. Бул тенденция компетенттүүлүк мамиленин көйгөйүндөгү, биринчи кезекте, компетенттүүлүк мамиленин негизинде билим берүү процесстерин адаптивдүү башкаруу жана компетенциялардын калыптануу деңгээлин баалоо маселелерине тиешелүү.

Колдонулган адабияттар:

1. Грицанов А.А. Новейший философский словарь:3-е изд., исправл /А.А.Грицанов.-Минск: Книжный Дом.2003.-1280с.
2. Головин Ю.С. Словарь практического психолога / С.Ю.Головин.-Минск:Харвест, 1998.-800с.
3. Сенека Л.А. Нравственные письма к Луцилию / Л.А.Сенека.-М.: Наука, 1977.-383с.
4. Каменский Я.А. Великая дидактика. Избр.пед.соч. / Я.А.Каменский.-М.:Учпедгиз, 1955.-651с.
5. Садовников Н.В. О фундаментализации образования / Н.В.Садовников // Известия ВУЗов. Поволжский регион. Общественные науки. 2007. №2. С.63-68
6. Лаврентьев Г.В. Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов / Г.В.Лаврентьев, Н.Б.Лаврентьева. –Барнаул: Изд-во Алтайского государственного университета, 2002.-146с.
7. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: учебное пособие для педагогических учебных заведений / под ред.академика РАО А.И.Пискунова. 2-е изд., испр. и допол. –М.: ТЦ “Сфера”, 2001.-512с.
8. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения / Н.И.Пирогов. –М.: Педагогика, 1958.-496с.
9. Джидарьян И.А. Психология человека в современном мире. Том3. Психология развития и акмеология. Экзистенциальные проблемы в трудах С.Л.Рубинштейна и современной психологии. (материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С.Л.Рубинштейна, 15-16 октября 2009г.) / И.А.Джидарьян.-М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2009.-С.250-260.
10. Селевко Г.К. Энциклопедия педагогических технологий. В 2-х т. Т.1 / Г.К.Селевко.-М.: Народное образование, 1998.-256с.
11. Руссо Ж.Ж. Педагогические сочинения: в 2-х т. / Под ред.Г.Н.Джибладзе; сост. А.Н.Джуринский. –М.: Педагогика, 1980. -656с.
12. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. /И.Г.Песталоцци.-М.: Педагогика, 1981.-336с.
13. Гульянц С.М. Сущность личностно-ориентированного подхода в обучении с точки зрения современных образовательных концепций / С.М.гульянц // Вестник ЧГПУ. 2000. №2. –С.40-52.
14. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И.С.Якиманская. –М.: Сентябрь, 1999. -96с.

15. Власов А.М. Реализация проблемно-деятельностного подхода в профессиональной подготовке переводчиков / А.М.Власов // Вестник КГУ им.Н.А.Некрасова. 2010. №2. –С.310-313.
16. Жуланова И.В. Системно-деятельностный подход как методологическое основание проектирования ситуации подготовки учителей и психологов / И.В.Жуланова, А.М.Медведев // Интернет журнал Науковедение. 2014. № 5(24).
17. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А.Болотов, В.В.Сериков // Педагогика. №10. –М.: 2003. –С.8-14.
18. Давыдова Н.А. Формирование компетентности преподавателя ВУЗа в области автоматизированного тестирования знаний: дисс.канд.пед.наук: 13.00.08: Калининград. 2015.-230с.
19. Белозерова Н.В. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции курсантов ВУЗов МЧС России на основе социокультурного подхода: дисс.канд.пед.наук: 13.00.08:Санкт-Петербург, 2014. -213с.
20. Мухаметшина О.В. Формирование коммуникативно-рефлексной компетенции будущих менеджеров: дисс.кан.пед.наук: 13.00.08: Челябинск. 2015. -166с.

УДК 37.8

Турдубаева Мастура

улук окутуучу

Б.Осмонов ат. Жалал-Абад мамлекеттик университети,

Таш-Көмүр инженердик-педагогикалык факультети

E-mail:turdubaevam63@mail.ru

Бакивалиева Калима

улук окутуучу

Б.Осмонов ат. Жалал-Абад мамлекеттик университети,

Таш-Көмүр инженердик-педагогикалык факультети

КОШУМЧА МАТЕРИАЛДАРДЫ БОТАНИКА САБАГЫНА ПАЙДАЛАНУУ ҮЧҮН ТАНДОО ПРИНЦИБИ

Аннотация: Бул макалада ботаниканы окутууну өз аймагына жакындатып алып баруу менен окуу процессин активдештирүүнү сабакта жана класстан сырткаркы учурларда тандоо принциптеринин мааниси каралган. Ошондой эле табиятка жакын болуу менен жергиликтүү өсүмдүктөр менен кеңири тааныштуруу жана баяндоо да каралган.

Түйүндүү сөздөр: Принциптер, дидактикалык, типтүүлүк, жеткиликтүүлүк жана көргөзмөлүүлүк, жергиликтүү өсүмдүктөр, конкреттештирүү, салыштыруу.

ПРИЦИП ОТБОРА ДЛЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА УРОКАХ БОТАНИКИ

Аннотация: В этой статье обсуждается важность принципов отбора в классного и внеклассных занятий для активизации процесса обучения, с использованием ботаники своего края. А также рассматриваются вопросы сохранения природы и ознакомления местным растительным миром.

Ключевые слова: дидактический, типичность, выбор, доступность и наглядность, местные растения, конкретизация, сравнение.

THE PRINCIPLE OF SELECTION FOR THE USE OF ADDITIONAL MATERIALS IN BOTANY LESSONS

Annotation: *this article discusses the importance of the principles of selection in classroom and extracurricular activities for activating the learning process, using the botany of their region. The issues of nature conservation and familiarization with the local flora are also considered.*

Keywords: *didactic, typicality, choice, accessibility and visibility, local plants, concretization, comparison.*

Мектептерде ботаниканы окутууну өз крайына жакындатып алып баруу, окуу процессин активдештирүүгө жардам берип, сабакта жана класстан сырткаркы учурларда өз алдынча иштөөсүн уюштурууга шарт түзөт.

Айлана чөйрөдөгү өзүн курчап турган жаратылышты үйрөнүү мектеп окуучуларынын илимий-материалистик жана атеистиктик ишенимдеринин калыптанышын жеңилдетип, эстетикалык сезимге бай материал берип, жаратылышты сүйүгө тарбиялайт.

Жергиликтүү өсүмдүктөрдү жана анын айлана чөйрө менен өз ара байланышын билүү, ар түрдүү зоналардагы өсүмдүктөрдүн биологиясын дене түзүлүшүндөгү мүнөздүү белгилерин окуучулардын туура түшүнүп, өздөштүрүүсүн жеңилдетет деп көрсөтүлөт программада [5,6].

Бул көргөзмөнү иш жүзүнө ашыруу үчүн ботаника курсун окутуу процессинде белгилүү системасыз, иретсиз туш келген өсүмдүктөрдү пайдаланууга болбойт.

Биологиялык сабактарда колдонулган жергиликтүү өсүмдүктөр, окуучулардын материалды конкреттүү кабыл алып терең өздөштүрүүсүнө, эске тутуусуна жардам берүүгө тийиш. Ошондуктан айла чөйрөдөгү өсүмдүктөрдү тандоодо окутуунун дидактикалык принциптерине негизделебиз. Эң биринчи, типтүүлүк принцибине токтолобуз. Мында сабакка карата тандалып алынган өсүмдүктөрдүн түзүлүшү эң оболу төмөндөгүдөй шарттарга туура келиши талап кылынат:

1. Сабакта колдонуу үчүн тандалып алынган өсүмдүк; окуучулар жашаган географиялык райондо кеңири таралып, мугалим да, окуучу да оңой эле таанып жана издеп таап ала турган болуу керек.

2. Сабактын материалына тиешелүү биологиялык түшүнүктү берүүдө конкреттүү белгилердин ачык-айкын көрүнүп турушу зарыл.

Ошондой эле тандалып алынган өсүмдүк кайсы систематикалык топко кирсе, ошол топтун мүнөздүү белгилерин же башка биологиялык өзгөчөлүктөрүн жеткиликтүү толук чагылдырылышы керек [2,165-б.].

Өсүмдүк белгилүү практикалык мааниге ээ болуп, элде кандайдыр бир максат үчүн дары катары техникалык каражат же чарбада колдонууга тийиш. Мисалы, чырычтарды (эремуруусту алып көрсөк, ал бардык жерде кеңири таралган, окуучуларга абдан тааныш. Бул өсүмдүктү балдар “кулунчак” деп ойношот, бир топ түрлөрү бар. Анын ичинен биздин шартка кеңири таралагандары Регелия чырычы жана Тянь-Шань чырычы болуп эсептелет) ошону менен бирге бул өсүмдүктө жалбырактын түр өзгөрүшү жөнүндөгү түшүнүккө тиешелүү болгон биологиялык өзгөчөлүгү (жалбырактын эттүү калың кабаттуу болуп нымды жакшы сактоого ыңгайланышы) жакшы байкалат [1,120-б.].

Мындан башка гүлү жана жалбырагы ири, ошондой эле кооз болгондуктан, демонстрациялык материал катарында абдан көргөзмөлүү. Ошондуктан бул өсүмдүктү топ гүл деген теманы өткөндө манжа гүлгө мисал катары, лилиялар уруусун өткөндө, анын негизги өкүлү катары жана жалбырактардын өзгөчөлүгүн түшүндүрүүдө окуучуларга ачык даана эле берүүгө, алардын материалды жеңил жана жакшы өздөштүрүүсүнө жакшы жардам берет.

Же болбосо карандызды (девясил) алсак. Бул өсүмдүк татаал гүлдүүлөр уруусунун өзгөчөлүктөрүн (гүлү болсо корзинка сымал топ гүлдүн формасын) жакшы чагылтат.

Ошондой эле бул өсүмдүк элдин тиричилик турмушунда дары-дармек катары колдонулат. Мисалы, тамыр сабагы аш казан, ичеги ооруларын дарылоодо кеңири колдонулуп, жергиликтүү калкка дары-дармек катары тааныш.

Ошентип, окуу процессинде пайдалануучу жергиликтүү өсүмдүктөр жогоруда көргөзүлгөндөй талаптарга жооп берген учурда гана аны окуу материалын түшүндүрүүдө пайдалана алабыз жана мындай өсүмдүктөрдү типтүү өсүмдүктөр дейбиз.

Жергиликтүү өсүмдүктөрдү биология сабактарына пайдалануу үчүн тандоодо жогорку принциптен башка дагы жеткиликтүүлүк принцибине таянууга тийишбиз. Мында сабакка пайдалануу үчүн айлана чөйрөдөн тандап алган өсүмдүктөрдүн саны өтө көп сандагы фактыларды, мисалдарды келтирүү окуучуларды негизги маселелерди чечүүдөн алчстатып, алардын көңүл бурууларын чар жайыт абалга алып келет. Ошондуктан бир эле маселени чечүүдө окуу китебинде мисал катары берилген жана жергиликтүү өсүмдүктөрдү сабакта пайдаланууда аларды өз орду менен б.а. окуу материалын терең өздөштүрүүсүнө билим алуунун максатка ылайыктуу.

Ошондуктан сабакта пайдалануучу өсүмдүктөрдүн сан жагынан көлөмүн чектөө үчүн ар түрдүү ыкмаларды пайдаланууга болот. Айрым учурда окуу китебиндеги көргөзүлгөн объектилерди жергиликтүү өсүмдүк менен салыштыруу окуучулардын элесин байытууда конкреттештирүүдө эффективдүү натыйжа берет [4,256-б.]. Мисалы, “Нымдуу жана кургак жерлердеги өсүмдүктүн жалбырактары. Жалбырактардын түр өзгөрүшү” деген темада окуу китебинде жазы жалбырактуу өсүмдүктөргө мисал катары берилген бегония, филодендрон жана фикус сыяктуу комнаттык өсүмдүктөрдүн нымдуу шартка жараша ыңгайланган өзгөчөлүктөрү, балтыркан (борщевик лемана) сыяктуу жергиликтүү өсүмдүктөрдө ачык көрүнүп турат.

Ошондуктан, эгер окуу китебиндеги көргөзүлгөн үй өсүмдүктөрү мектепте жок болсо, алардын өзгөчөлүктөрүн (жазы жалбырактуу болуп калыш себептерин) жогоруда келтирилген жергиликтүү өсүмдүк аркылуу конкреттештирүүгө жана ага салыштырууга болот. Демек бул жерде сабакта пайдалануучу фактылардын көлөмү салыштыруу жолу менен кыскарылат.

Айрым учурда окуу китебиндеги көргөзүлгөн өсүмдүктөр жергиликтүү өсүмдүктөр менене толук алмаштырылат. Мисалы, “Жарыкта жана көлөкөдө өскөн өсүмдүктөрдүн жалбырактары” деген темада биздин шартта кездешпеген өсүмдүктөр (клюква, брусника, кислица, ландыш) мисал катары келтирилген.

Ошентип, жергиликтүү өсүмдүктөрдүн көлөмү окуучулардын материалды өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрүнө жогоруда көргөзүлгөн принциптин негизиндеги методикалык ыкмалар аркылуу ылайыкташтырылат.

Жергиликтүү өсүмдүктөрдү тандоодо бул эки принциптен башка да көрөзмөлүүлүк принцибине таянабыз. Мында сабакта колдонулуучу жергиликтүү өсүмдүк көргөзмөлүү көргөзмөлүү болуш керек.

Башкача айтканда окуучулар өздөштүрүүчү түшүнүктөрдү конкреттештирүүчү биологиялык белгилер, тандалып алынган жергиликтүү өсүмдүктөр ачык-даана көрүнүп туруш керек. Ошондой эле сабакта пайдаланууга ыңгайлуу болуп программалык материалды конкреттештирүүчү биологиялык белгилер, тандалып алынган жергиликтүү өсүмдүктөр ачык-жаана көрүнүп туруш керек.

Ошондой эле сабакта пайдаланууга ыңгайлуу болуп программалык материалды конкреттештирүүгө жардам бериши зарыл. Мисал, бүлдүркөн (ежевика сизия) окуучуларга абдан тааныш. Бардык жерде кеңири таралган, мурутчалары аркылуу көбөйөт да сойлоп өсөт.

Бул өсүмдүк вегетативдик жол менен көбөйүү жөнүндө окуучуларга баштапкы эле берүүдө абдан жакшы мисал болот. Анткени аны мурутчасынан осүп жерге бекиген тамыры

бар, бир нече өсүмдүктөрдү туташкан боюнча чогуусу менен кургатып бир гербарий жасап алууга болот.

Натыйжада ал эң жакшы демонстрациялык көргөзмө куралдын ролун аткарат да, өсүмдүктөрдүн вегетативдик жол менен көбөйүшү жөнүндөгү түшүнүктү (окуу китебинде көргөзүлгөн ажырыкка салыштырганда) ачык даана чагылдырат.

Ошондой эле комузкакты (ирис Албберта) алсак, бул өсүмдүк сайларда, бадалдуу суу жээктеринде шалбааларда кеңири таралган. Балдар анын жалбырагынан үн чыгарып ойношот. Ошондуктан комузкакты деп аталат. Гүлү жана жалбырагы эң эле кооз жана ири болуп, эрте жазда аймакты көркөкө болөп, өзүнө аргасыздан адамдардын көңүлүн бурат. Анын эрте жазда гүлдөшүнүн себеби жер астында азык затка бай түрү өзгөргөн өтө ири тамыр сабагы бар. Бул өсүмдүктөгү мына ушундай өзгөчөлүктөр “тамыр, сабак, клубень, пияз түбү) деген теманын материалын конкреттештирүүдө өтө жакшы көргөзмөлүү курал болуп тамыр сабак жөнүндөгү түшүнүктү өөрчүтүүдө баштапкы учурда ачык даана элес түзө алат.

Демек, жергиликтүү өсүмдүктөрдү биология сабактарына пайдалануу үчүн тандоодо ушундай (биологиялык белгилерди ачык чагылтуу) өзгөчөлүктөрүн эске алуу өтө зарыл. Ошентип, жергиликтүү өсүмдүктөрдү сабакка колдонуу үчүн тандоодо типтүүлүк, жеткиликтүүлүк жана көргөзмөлүүлүк принциптерине негиздөө максатка ылайыктуу болот [7,43-45-б.].

Көрсөтмөлүүлүк принциби. Адамдын тышкы маалыматты кабыл алуу, аны иштетүү жана эске тутуу системаларынын арасынан эң натыйжалуусу көрүү системасы болуп саналат (1-табл). Анткени, көрүү системасы маалыматтарды тез кабыл алат, иштетет жана кабыл алынган маалыматты узакка чейин сактайт.

1-таблица

Маалыматтарды кабыл алуу системалары

Маалыматты кабыл алуу органдары	Проценттик үлүшү
Даам татуу органы	1
Тери менен сезүү	1,5
Жыт билүү органы	3,5
Угуу органы	11
Көрүү органы	83

Ошондуктан, окуу процессине сөзсүз түрдө көрсөтмө куралдарды колдонуу зарыл. Көрсөтмөлүүлүк принцибин ишке ашырууда төмөнкү эрежелерди сактоо зарыл:

- көрсөтмө куралды колдонуунун убактысы алдын-ала аныкталууга тийиш. Сабактын алдында эле көрсөтмө куралды илип коюу окутуу процессинин жүрүшүнө тескери таасир этиши мүмкүн. Жаңы материалды түшүндүрүү учурунда аныкталган мезгилде бардык окуучулардын көңүлүн көрсөтмө куралга буруу сабактын эффективдүүлүгүн жогорулатканга шарт түзөт;

- көрсөтмө куралдын санына да, сапатына да чоң талаптар коюлушу керек. бир эле сабакта көп сандаган көрсөтмө куралдарды колдонуу тескери таасир этиши мүмкүн;

- азыркы жаңы маалыматтык технологияны кеңири колдонуу;

- көрсөтмө куралдарды колдонуу менен окуучулардын элестетүүсүн, абстракциялоо мүмкүнчүлүгүн жогорулатуу;

- айрым көрсөтмө куралдарды даярдоого катыштыруу жана башкалар.

Корутунду

Орто мектептерде өтүлүүчү ар бир предмет өзүнүн өзгөчөлүгүнө жараша белгилүү бир система менен, бекитилген ырааттуулукта өтүшү зарыл.

Ошол сыяктуу эле билимди кабыл алууда окуучулардагы аныкталган удаалаштыкта жана белгилүү бир системада ишмердүүлүктү жүргүзүшү зарыл.

Демек, жаңы материал менен мурунку түшүндүрүлгөн материалдын ортосунда абдан жакшы айкалышуу орун алышы керек. Ошентип, тигил же бул багыттагы билим, ал билимдин ички түзүлүшү окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүктөрүнө жараша ырааттуу системанын негизинде берилет [3,93-95-б.].

Колдонулган адабияттар:

1. Саркулов А.Т. Биологияны окутуу усулу. Ош. 2004.-120б.
2. Краевский В.В. Методология педагогического исследования. Самара,1994. -165с.
3. Э.Мамбетакунов, Т.Сияев. Педагогиканын негиздери. Бишкек.. -93-95 б.
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. -М., 1998.-256 стр.
5. Комиссаров Б.Д. Методические проблемы школьного биологического образования -М., 1991.
6. Самин Д.К. Сто великих научных открытий. -М.:”Вече”. 2002.
7. Сарыгулов А., Абдиллаева Ж. Биологияны окутуунун жалпы усулу. Ош. 2006. -43-45 б.

УДК 330.342.4

Курманбекова Гулиан Курманбековна

gkurmanbekova89@mail.ru

Аймактык билим берүү институту

Маталиева Назик Жаналиевна

mataliyeva91@bk.ru

Аймактык билим берүү институту

ЖЕРГИЛИКТҮҮ БЮДЖЕТТЕРДИН КИРЕШЕ БУЛАКТАРЫ АЙМАКТАРДЫН ӨНҮГҮҮСҮНӨ ЖОЛ АЧАТ

Аннотация: *макалада региондордун негизги көйгөйлөрү эске алынды. Жергиликтүү бюджеттердин абалын жакшыртуу жолдору каралып, мамлекеттин өнүгүүсүндө алардын ролу чоң экендиги аныкталды. Макаладагы маалыматтар статистикалык маалыматтар менен такталды.*

Түйүндүү сөздөр: *жергиликтүү бюджеттер, мамлекет, регион, калк, перспективалар, максаттар, салык, адистештирүү, айыл-чарба.*

ИСТОЧНИКИ ДОХОДОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ БУДУТ СПОСОБСТВОВАТЬ РАЗВИТИЮ РЕГИОНОВ

Аннотация: *в статье учтены основные проблемы регионов. Рассмотрены пути улучшения состояния местных бюджетов и доказана их роль в развитии государства. Предложенные в статье информации подтверждены статистической информацией.*

Ключевые слова: *местные бюджеты, государство, регион, население, перспективы, цели, налоги, специализация, сельское хозяйство.*

SOURCES OF LOCAL BUDGET REVENUES WILL CONTRIBUTE TO THE DEVELOPMENT OF THE REGIONS

Annotation: *the article takes into account the main problems of the regions. The ways of improving the state of local budgets are considered and their role in the development of the state is proved. The information proposed in the article is confirmed by statistical information.*

Keywords: local budgets, state, region, population, prospects, goals, taxes, pecialization, agriculture.

Мамлекеттин туруктуу өнүгүп жаткан экономикалык абалы жакшы көрсөткүчтөрдү көрсөтүп турса, анын элинин бакубаттуулугу артат жана жашоосу жакшырат. Көз карандысыз делген, эгемендүү өлкөнүн негизги максаттарынын бири да ошол. Андай максаттардын катарында мамлекеттин карамагындагы аймактардын бүтүндүгүн көзөмөлдөп сактоо, элдин кызыкчылыгын көздөө, аларга тиешелүү руханий жана материалдык байлыктарды сактоо менен бирге, замандын талабына ылайык ар тармакта өнүгүүлөрдү киргизүүгө болот. Көздөгөн мындай максаттарды ишке ашыруу үчүн, бир топ мамлекеттер түрдүү реформаларды жүргүзүп, ар кыл саясий чечимдер менен алдыга умтулуп келет. Алардын катарында Кыргызстан да бар [1].

Өлкөнүн өзөктүү көйгөйлөрүн чечүү жана өнүгүүнүн жаңы баскычына көтөрүлүү үчүн, бюджеттин максаттуу түрдө бөлүштүрүлүүсү эң чоң роль ойнойт. Коомдо көп талкууга алынган маселелердин бири да бюджет тууралуу. Бюджеттин кайсы муктаждыкты жоюу үчүн колдонулганы туурасында маалыматтар элибизге болжолдуу түрдө белгилүү болсо, анын киреше булактарын чогултуу иштери жөнүндөгү маалыматтар азыраак. Бирок коом арасындагы талкуу дайыма болуп келет. Демек, бюджеттик-салыктык саясаттын эл ичинде актуалдуу экени шексиз чындык [2].

Бюджет - мамлекеттин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун милдеттерин, иш-милдеттерин каржылык жактан камсыз кылуу үчүн арналган акча каражаттарын түзүүнүн жана чыгашалоонун таризи [3].

2012-жылга чейин бюджеттик тутумдун 3 деңгээлдүү таризин колдонуп келген болсок, азыркы убакта анын экөөсүн гана колдонуу натыйжалуу экенин түшүнүп, эки деңгээлдүү тутум менен иштөөдөбүз.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун бардык 484 органы төмөндөгүдөй 4 топко бөлүнгөн:

- ❖ Республикалык маанидеги шаарлар-2;
- ❖ Областтык маанидеги шаарлар-12;
- ❖ Райондук маанидеги шаарлар-11;
- ❖ Айыл өкмөттөрү-459;

Мындай маалыматтар менен жергиликтүү бюджеттердин каражаттары жеткиликтүү болушу, бүткүл өлкөгө чоң таасирин тийгизет деген тыянак чыгарууга болот. Кыргыз Республикасындагы жергиликтүү бюджеттердин кирешелери – бул Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагына түшүүчү акчалай каражаттар. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- Белгиленген ченемдер боюнча жалпы мамлекеттик кирешелерден чегерүүлөр;
- Жер жана мүлк салыгы;
- Жергиликтүү бюджеттен берилген бюджеттик насыялар боюнча пайыздар;
- Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын акциялардагы үлүштөрүнө

кошуп эсептелинген дивиденддер;

- Муниципалдык ишканалардын пайдаларынан чегерүүлөр;
- Муниципалдык менчикте турган мүлктү ижарага берүүдөн;
- Жер казынасын пайдалануу укугуна лицензияларды кармагандыгы үчүн төлөм;
- Калктуу конуштардын таштандыларын чыгаруу үчүн төлөм;
- Жайыттарды пайдалангандыгы үчүн төлөм;
- Муниципалдык акы төлөнүүчү кызмат көрсөтүүлөрдөн;
- Муниципалдык лотереяларды өткөрүүдөн каражаттар жана лотереялык иштерди

жүзөгө ашыруу үчүн төлөм;

- Автотранспортту парковкалоо жана токтотуу үчүн төлөм;
- Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан алынган расмий трансферттер [4].

Мыйзам чегинде чогултуулучу бул киреше булактарынын саны жетиштүү жана адилеттүү болгондугуна карабастан, алардын жыйналуусу натыйжасыз. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жайгашкан ордуна байланыштуу, кээ бирлеринин географиялык абалы коюлган талаптарга жооп берсе, кээ биринин шарты жокко эсе. Бирок, бюджетке түшкөн каражаттын суммасы аз болсо, албетте ошол аймактын да социалдык-экономикалык абалы жакшы эмес болот. Андай койгөйлөрдү чечүүнүн альтернативдүү жолу катары киреше булактарын көбөйтүүнүн же болбосо азайтуунун кажети жок. Анткени, КМШ өлкөлөрүнүн көпчүлүгүндө жергиликтүү бюджеттердин киреше булактарында бир аз өзгөчөлүктөр гана болбосо, негизинен алганда окшош. Алсак, Казакстан Республикасынын, Украинанын, Беларусиянын же Россиянын бюджеттик тутумдары гана өзгөчөлөнүп турбаса, бирдей талаптары арбын. Андыктан, киреше булактарды түзүп, кайрадан жоюп, жаңы тутум киргизүүгө кеткен чыгымдардын ордуна азыркы киреше булактардын жыйналуусун жакшыртуунун үстүндө иштөө эң жакшы жолдордун бири. Дегеле ар кандай жумуштарды аткаруудан мурун кандайдыр-бир эрежени колдонсо, ал жумуш эффективдүү аткарылат. Жергиликтүү бюджеттерди акча каражаттары менен толтурууда да, сактала турчу эрежелер бар.

Жергиликтүү бюджеттердин киреше бөлүгүнүн болжолун түзүү, анын ичинде кирешелердин ар бир түрү боюнча болжолдуу көрсөткүчтөрдү эсептөө төмөндөгү принциптерге негизденүү менен жүзөгө ашырылууга тийиш:

- кирешелердин болжолу аймактын экономикалык өнүгүшүнүн көрсөткүчтөрүнө негизделүүгө тийиш;
- кирешелердин болжолу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын мамлекеттик жалпы фискалдык саясаттын алкагында жүргүзүлүп жаткан фискалдык саясатын чагылдырууга тийиш;
- аткаруу үчүн айкын болууга, б.а. экономикалык көрсөткүчтөрдүн негизиндеги салыктык эсептөөлөргө жана мурдагы жылдардагы салыктык жана салыктык эмес иш жүзүндө түшүүлөрдүн динамикасына талдоо жүргүзүүгө негизделүүгө тийиш [5].

Жергиликтүү аймактардын гана эмес, бүткүл мамлекеттин өнүгүүсүнүн стабилдүүлүгүнө чоң таасир тийгизген факторлордун бири миграция болуп эсептелинет. Бул Кыргызстандын гана эмес, бүткүл дүйнөнүн катаал көйгөйү болуп саналат. Өлкөбүздө миграциянын ички жана сырткы түрү да өнүккөн. Бул көйгөйдүн жергиликтүү бюджеттин киреше булактарынын толушуна эбегейсиз тиешеси бар. Себеби, ишке жарамдуу калктын бөлүгү жергиликтүү аймакта өз ишин ачууга жөндөмдүү келет. Аны менен бирге жеке иши бар жарандардын салык төлөөгө да шарты болот.

Мамлекетибиздин негизги экономикалык тармактарынын бири болуп айыл-чарбасы саналат. СССР убагында болсо эт өндүрүү, тамеки, кант кызылчасын, пахта өстүрүү боюнча эң алдыңкы орундарды ээлеп келген. Жаштардын көпчүлүгү айыл аймактарда бакубаттуу жашоого болбойт деген "стереотип" менен Кыргызстандагы эмгек базарында суроо талапка аз кесиптерди тандоодо. Ал кесипти аяктаган соң, жумушсуздуктун айынан Бишкек шаарында калууга же болбосо, чет жакка мигрант болуп кетүүгө муктаж болууда. Жергебиздин үчтөн бир бөлүгү жайытка жана эгин айдоого эң ыңгайлуу. Анткени суунун көптүгү жана климаттын туруктуулугу мал-чарбачылыкка жана эгин айдоого жакшы бир ыңгай түзүп берет. Төмөндөгү берилген таблицада жергиликтүү бюджетке түшкөн каражаттардын ичинен салыктык кирешелер бир топ өйдөдө турат. Салыкты болсо, жер иштеткен жана мүлкү бар жарандар төлөйт. Белгилүү болгондой мүлк ар бир адамда боло бербейт. Андай мүлккө кандайдыр бир жеке иши бар адамдар гана ээ (1-табл.) [6].

1-таблица

Жергиликтүү бюджеттердин кирешелери
(миң сом)

№	Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Кирешелер	17 661 413,6	20 291 325,2	20209 093,1	21 898 179,9	20 305 286,2
2.	Салыктан кирешелер	12 324 361,3	11 905 207,0	12876 793,5	15 596 016,9	15 068 366,6
3.	Салыктан тышкаркы кирешелер	2 478 473,6	2 891 092,6	3 158 868,6	3 248 240,0	2 397 721,4
4.	Финансылык эмес активдерди сатуудан түшкөн кирешелер	91 280,7	40 138,4	65 029,9	82 387,8	86 536,1
5.	Алынган расмий трансферттер	2 767 298,0	5 454 887,2	4 108 401,1	2 971 535,2	2 752 662,1

2018-жылы 4 айыл өкмөтү өзүн-өзү каржылай турган деңгээлге чыгышты, башкача айтканда, 2017-жылга салыштырмалуу быйыл 453 айыл өкмөттөрүнүн ичинен 75 айыл өкмөттөрү өзүн-өзү каржылай алганга мүмкүнчүлүк алды. Буга далил катары Кыргыз Республикасынын каржы министринин төмөндөгү жыйындагы сөзүн айтууга болот.

«2018-жылы 4 айыл өкмөтү өздүк каржылоого чыгышты. Калган айыл аймактары дотациялык бойдон калууда. Ошондой эле, республиканын 31 шаарларынын ичинен 2 шаар дотация алышат. 2018-жыл Региондорду өнүктүрүү жылы деп жарыялангандыгына байланыштуу, быйыл биздин милдет – аталган региондорду өзүн өзү каржылоого чыгарууга көмөк көрсөтүү. Ал үчүн биз региондордун киреше потенциалын жогорулатуу жагында иштейбиз» [7].

2019-жыл аймактарды мындан ары өнүктүрүү жана коомдун күнүмдүк турмушуна жаны технологияларды киргизүү максатында “Региондорду өнүктүрүү жана санариптештирүү жылы” деп жарыяланды. Бул жылы өлкөдө алгылыктуу иш аракеттер жүргүзүлдү. Өлкөнүн баардык региондорунда, бүткүл өлкөнүн масштабында жаңы технологиялар колдонулуп, өнүгүү темпи жогорулад [8].

Өткөн эки жылда региондорду мындан ары өнүктүрүүгө зарыл шарттарды калыптандырган негиздер түзүлдү. Кайра иштетүү өнөр жайында жаңы долбоорлор, инфраструктураны жана социалдык чөйрөнү жакшыртуу боюнча долбоорлор ишке киргизилди. Салык жана бюджеттик саясат региондук өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алып өзгөртүлдү. Кредиттик ресурстардын олуттуу үлүшү региондорго жумшалды.

Региондордун адистешүүсү, ошондой эле жергиликтүү сырьену эске алып, кластердик өндүрүштөрдү жайгаштыруу улантылууда. Багбанчылык, балык чарбасы, чакан энергетика жана туризм чөйрөсүндө жаңы өндүрүштөрдү ишке киргизүү боюнча шарттар түзүлдү.

Өлкөнү санариптештирүүнүн алкагында мамлекеттик жана муниципалдык сапаттуу кызмат көрсөтүүнүн жеткиликтүүлүгүн жакшыртуу боюнча масштабдуу иш жүргүзүлдү. Электрондук кызмат көрсөтүүнүн мамлекеттик порталы иштей баштады, ал аркылуу жарандар зарыл болгон кызматтарды электрондук форматта ала алышат.

«Санарип Кыргызстан» бирдиктүү санарип платформасы түзүлдү. «Түндүк» ведомстволор аралык электрондук системасына бардык мамлекеттик органдар, бир катар коммерциялык банктар жана жеке түзүмдөр кошулду. Онлайн электрондук төлөмдөрдүн жана мобилдик банкингдин системасы ишке киргизилди.

2019-жылы буткүл дүйнөнү каптаган “таажы вирусу” экономиканын өнүгүүсүнө бир топ зыянын тийгизди. 2020-жылы дүйнө экономикасына пандемия чоң сокку урса, октябрдагы саясий окуялар да кошулуп кыргыз экономикасын ого бетер артка тартты.

Өлкөдө эпидемиологиялык абал курчуп, мартта жапырт карантин башталды. Мамлекет салыктардан жана башка төлөмдөрдөн куру жалак калып, пенсия, айлык, жөлөк пул сыяктуу негизги милдеттенмелерин гана аткарууга курудети жетип калды. Миндеген адамдар жумушунан айрылды.

Пандемиянын айынан түшчү каражаттардын азайып кеткендигине байланыштуу бюджет боюнча мыйзамга өзгөрүүлөр кирди. Жыл башында божомолдоого салыштырмалуу киреше бөлүгүбүзгө 24,3 млн сом кирбей калды. Он бир айдын жыйынтыгы менен өткөн жылдын декабрь айына салыштырганда инфляция 7,2% түздү. 2019-жылга салыштырмалуу экономикабыздын өнүгүүсү 2020-жылы бир топ төмөндөдү [9].

Кризиске чейинки ички дүң өндүрүмдүн деңгээлине жетүү үчүн кеминде бир жыл керек. Дагы бир же эки жыл кризиске чейинки жумушсуздуктун жана экономикалык өсүштүн көрсөткүчүнө жетүүгө кетет. Ошондуктан экономиканын калыбына келиши үчүн узак жараян зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун бюджеттик процессине катышуу боюнча жарандар учун окуу куралы_ФЕЦА.
2. Кыргыз Республикасынын жергиликтүү бюджеттерин түзүүнүн жана аткаруунун тартиби жөнүндө усулдук көрсөтмөлөр_ФЕЦА.
3. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/111338>
4. Кыргыз Республикасынын Бюджеттик кодекси
5. <http://stat.kg/ru/statistics/finansy/>
6. <http://www.minfin.kg/novosti/novosti/v-2018-godu-75-ayyl-okmotu>
7. <http://kabar.kg/>
8. <https://www.azattyk.org/>

УДК: 373.3

Аширалиева Бактыгул Мамасалиевна
магистрант
ОшМУ, Искусство факультети

ОЙМОЛОРДУН КӨРКӨМ ЧЫГАРМАДАГЫ РОЛУ

Аннотация: *Оймолор дүйнөнүн түзүлүшү жөнүндөгү философиялык маанилүү символдорду алып жүрөт жана кайталангыс графикалык ыкмалар аркылуу айлана-чөйрөгө карата болгон эң жакшы каалоолорду жана түбөлүктүүлүктү, кубанычты, түшүмдүүлүктү, марттыкты, энелик мээримди, эркек жана аял башаттарды, гармонияны жана башкаларды билдирүү үчүн болгон функциялары каралды. Оймолор аркылуу үй буюмдарга же эне тараптан келинге берилүүчү буюмдарга келечектеги жашиоосу жакшы болуусу жана оорулуу адам жакшы болуп кетүүсү үчүн атайын каалоолорду билдире тургандыгы белгиленди.*

Түйүндүү сөздөр: *гармония, оймо, искусство, буюм, энергия, кубаныч.*

РОЛЬ ОРНАМЕНТА В ИСКУССТВЕ

Аннотация: Орнаменты несут философски важные символы устройства мира и являются забавной функцией, выражающей наилучшие пожелания для окружающей среды и вечности, радости, плодородия, щедрости, материнской любви, мужских и женских источников, гармонии и т. д. Было отмечено, что украшение выражает особое пожелание к предметам обихода или подаркам матери невесте для лучшего будущего и благополучия больного человека.

Ключевые слова: гармония, орнамент, искусство, произведение, энергия, радость.

THE ROLE OF ORNAMENT IN ART

Annotation: Ornaments carry philosophically important symbols of the structure of the world and are a fun function that expresses the best wishes for the environment and eternity, joy, fertility, generosity, maternal love, male and female sources, harmony, etc. It was noted that the decoration expresses a special a wish for household items or gifts from the mother to the bride for a better future and the well-being of a sick person.

Key words: harmony, ornament, art, work, energy, joy.

Көчмөн жашоонун негизги бөлүгү болуп салттуу оймо-чиймелер эсептелет. Бул көчмөн турмуштагы укмуштуудай трансценденттүү кубулуштардын ичинен эң негизгиси болуп саналат. Ага байланыштуу адамдын жана дүйнө жүзүндөгү энергиянын табияты жөнүндө сөз болгондо, кандайдыр-бир чектен чыккан заманбап жана өтө жогорку татаалдыктар байыркы мезгил менен эч качан байланышпайт. Чындыгында, биздин алгачкы муундарыбыз энергияларды жакшы өздөштүрүшкөн жана алар менен жакшы иштей алышкан, аларды материалдык деңгээлде карашкан. Энергия менен байланышкан жумуштар, эмгектин байыркы формасы болуп саналат жана ал эң кызыктуу жана алар оймо-чиймелер жана башка графикалык объектилер болуп эсептелет, алар турмушта түрдүү материалдарда жана аткаруу техникаларында колдонулган.

Оймолордун феномени кыргыздардын салттуу маданиятында ачык-айкын чагылдырылган. Оймолор көчмөндөрдүн төрөлгөндөн өлгөнгө чейинки бүткүл жашоосунда бирге болгон. Кыргыздардын салттуу оймолору символдун жана энергиянын формасын өзүнө бириктирген, өздөштүрүү биздин алгачкы муун үч дүйнөнүн материалдык, менталдык (акыл-эстик) жана руханий түрдүү өзгөрүүлөрүнө ээ. Кыргыздар байыртадан эле оймолорду жандуу маңыз, ал аркылуу үй буюмдары боюнча маалыматтарды, кандайдыр-бир символдорду же энергияларды жеткирип берүүгө болот деп ишенип келишкен. Ошондуктан, кыргыздар “жандуу оймолор” деген терминди колдонуп келишкен. Демек, байыркы оймолор көпчүлүк учурда социалдык-маданий кодировкалоо ыкмасы катары колдонуп келишкен. Түрдүү оймолор түшүрүлгөн калкандар боз үйдүн сыйлуу жерине илинген, ар бир үй-бүлөдөн анын уруусу, статусу жана приоритеттүүлүгү боюнча толук маалымат алууга мүмкүн болгон; кийиминдеги оймолор боюнча адамдын руханий жана социалдык абалын билүүгө шарт түзгөн [1, 58-бет].

Оймолор дүйнөнүн түзүлүшү жөнүндөгү философиялык маанилүү символдорду алып жүрөт жана кайталангыс графикалык ыкмалар аркылуу айлана-чөйрөгө карата болгон эң жакшы каалоолорду жана түбөлүктүүлүктү, кубанычты, түшүмдүүлүктү, марттыкты, энелик мээримди, эркек жана аял башаттарды, гармонияны жана башкаларды билдирүү үчүн кызмат кылат. Оймолор аркылуу үй буюмдарга же эне тараптан келинге берилүүчү буюмдарга келечектеги жашоосу жакшы болуусу жана оорулуу адам жакшы болуп кетүүсү үчүн атайын каалоолорду билдире алышкан. Ошондуктан оймолордун эң сырдуу аспектилери болуп энергияны берүү жана кодировкалоо жөндөмдүүлүгү эсептелет.

Азыркы учурда кыргыздардын салттуу болгон оймолору чагылдырылган үй буюмдары жана кийимдери зор кызыгууну пайда кылууда. Оймону аткаруунун стили бир нече

кылымдар мурун эле калыптанган, алар колдонгон материалга гана көз каранды болбостон, алар мыйзамга, каада-салтка жана ритмикалык аткарууга көз каранды болгон. Оймо-чийме декоративдүү түрдө гана аткарылбайт, ал маңыздуу жүктү да аткарат. Эң баалуу болгон тигүүнүн оймо-чиймелик мурасы жалпы этностордо колдонулуп келген графикалык сүрөттүн жалпы мүнөзүн чагылдырат. Жалпысынан айтканда, кыргыздардын салттуу искусствосу аябай символдуу болуп саналат.

Биздин алгачкы муундарыбыз курчап турган дүйнөнү көптөгөн символдордо, оймо-чиймелерде чагылдырган. Зооморфтук мотив кыргыз оймолорундагы негизги көрүнүш болуп эсептелет. Анда кадимкидей стилдештирилген жаныбарлардын түрдүү бөлүктөрү сүрөттөлгөн. Өзгөчө койдун мүйүзү кеңири жайылган, азыркы учурда да ал кыргыз өнөрчүлөрдүн негизги жаратуулары болуп калууда. Кыргыз чыгармаларындагы өсүмдүктөрдүн оймолору үй буюмдарында жана тигүү өнөрүндө көп колдонулуп келүүдө [2, 72-бет].

Тигүү өнөрүнүн негизги мотиви болуп туш кийиздер эсептелген – ал көчмөндөрдүн байыркы диний ишенимдери, жашоону жана жылуулукту берген күндүн үлгүсү, жылдыздуу айлана, өсүмдүктөрдүн элементтери менен толукталган. Алар ар бир үй-бүлөнүн баалуулугу жана негизги талисманы болгон. Тигүүдө оймонун түрдүү түзүлүштөгү элементтеринин структурасы камтылып, айрыкча аялдардын кийимдерин жасалгалоодо, жыгачты оюп жасоодо көп колдонулган жана байыркы жазуулардын элементтериндеги руникалык белгилерди, пиктографияларды чагылдырууларда, элестетүүлөрдө өз ордун тапкан [3, 59-бет].

Оймолордун маанилери искусство таануу, маданият таануу жана этнографиялык изилдөөлөрдүн объектиси катары каралып, мында оймолордун бир гана функционалдык, практикалык жактары гана эмес, анын символикалык функциясы да аныкталган. Оймонун ар бир элементи жана ар бир чекити бир гана эстетикалык эмес, символикалык мааниге ээ. Кыргыз оймолорунда көп кездешүүчү элементтерге жана мотивдерге “койдун мүйүзү”, “канаттуунун тумшугу”, “күн”, “ай” кирет, ал эми кыргыз элинин айлана-чөйрө жана салттуу дүйнөгө көз караштары башка оймолордун кандайдыр-бир композициялык схемаларында берилген. Тотемисттик элестөөлөр менен байланышкан жырткыч жаныбардын стили өтө кызыктуу чагылдырылган, мисалы, текенин жана “тоо барсынын” формасы. Биринчиси байлыктын жана улуулуктун символу, ал эми экинчисикүчтүүлүктүн жана кудуреттүүлүктүн символун билдирген. “Кочкор мүйүздүн” жана “ача туяктын” белгиси мал чарбачылыктагы материалдык жетишкендиктин символун билдирген. Салттуу оймолордогу “умай” мотиви формасы боюнча канаттуу – Умай энени эске салып турат. Оймо образындагы жеке символикалык белгилер байыркы керамикалык идиш-аяктарда түшүрүлгөн, ал “сактоочу”, “коргоочу” функцияны аткарат [4, 60-б.]. Ошондой эле күндү, сууну, жерди, отту элестеткен айлана, арча, жана толкун сыяктуу геометриялык элементтеги түрлөрү колдонулуп келген.

Бул оймолордогу схематикалык белгилер белгилүү магиялык жана культтук символикаларды, ритмикалык кайталанууларды ишке ашырган. Мындай символикалык боектор керамикалык буюмдарда да колдонулган. Түрк мезгилиндеги керамикадагы оймолордун негизги мотивдерине геометриялык, өсүмдүк, зооморфтук түрлөрү кирет. Оймо-чиймелер штамптоо, оюп жасоо, басып киргизүү методдору аркылуу түшүрүлгөн. Кумуранын кармагычына койдун, канаттуунун жана башка жаныбарлардын формалары колдонулуп келген.

Архаикалык мезгилдеги идиш-аяктар өзүнүн тегерек формалары менен ааламдын символун, ага түшүрүлгөн оймолор табияттын кайра жаралуусун жана кыймылын билдирген. Оймолордун көптөгөн образдагы мотивдери жана элементтери, мазмундуу маанилери, кубулуштарды мүнөздөөчү жомоктор, айлана-чөйрөнүн объектилери, жаныбарлар, канаттуулар, ошондой эле, жөнөкөй геометриялык фигуралар, мотивдердин

жана элементтердин аталыштарында жана формаларында кеңири чагылдырылган [5, 155-б.]. Алар архаикалык булактарда көп колдонулган, анын түзүлүшүнө “тамгалык” уруу белгилери, түрк символдору, маданий-маанидеги универсалдуу символдор жана башка белгилер кирет. Биздин көз караш боюнча салттуу түрдө жаныбарлардын денесинин бөлүктөрүнөн турган оймонун мотивдери бизге байыркы түрктөрдөн мураска калган, ошол мезгилде жаныбарлардын дене бөлүктөрү уруулардын белги-тамгаларын түшүндүргөн [6, 61-б.].

Ошону менен катар көчмөндөрүн жашоосу үчүн маанилүү болуп эсептелген тигил же бул жаныбарлардын бөлүктөрү, бир гана үй жаныбарлары эмес, жапайы жаныбарлардын, канаттуулардын башка аталыштардагы оймолордун мотивдери бар. Ошондуктан мотивдердин жана элементтердин аталыштары аларды элестетип көрсөтүлүшүнө ылайык келет: мүйүз (түрдүү вариацияларда: койдун мүйүзү “кочкор мүйүз”, сынган мүйүз “сынык мүйүз”, эки мүйүз “кош мүйүз”, “аркардын мүйүзү” жана башкалар) сыяктуу башка мотивдер оймолордун белги системасына өткөн. Өзүнчө оймолордун мотивдери мазмуну боюнча жалпы мааниге ээ, универсалдуу белгилер жана символдор кыргыздарда гана эмес, башка элдерде да бар: “күн” “дөңгөлөк”, “жылдыз”, “жылдыз гүл”, “ай”, “ай гүл”, “гүл”, “жалбырак”, “беш бурчтук”, “алты бурчтук”, “сегиз бурчтук” сыяктуу.

Өзгөчө белгилеп кетүүчү жагдай, оймо болмушу элдин келип чыгышын, анын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн деңгээлин билдирет. Енисей кыргыздарынын оймолорунун ичинен “солярдык”, “геометриялык” жана “зооморфтук” белгилери артыкчылыкка ээ. Ошол эле убакта уруулар ортосундагы тамгаларда, дайыма учуп бара жаткан куштун жана олтурган карышкырдын элестери кездешет. “Койдун мүйүзүнүн” мотиви (жалпы кыргыздардын тамгасы) – тынч жашоонун жана оптималдуу түрдөгү коомдук өнүгүүнүн символу. Ал көчмөндөрдүн ишеними боюнча короодогу мал башынын көбөйүшүнө, жердеги түшүмдүүлүккө жана жетишкендикке чоң таасир тийгизген.

Түрк тамгалары уруулардын белгилери катары же ал кандайдыр-бир мөөр сыяктуу каралган, ал кайсыл бир урууларга таандык болгон пайдалуу жер мүлкү же адамдын өзү. Ушул күнгө чейин кандайдыр мааниге ээ болгон символ сыяктуу тамгаларды белги катары кароого аракет жасап келишет. Бул байланыштарды этнографтар өздөрүнүн практикасында көрсөтүшкөн эмес, ошондуктан ушул күнгө чейин эч ким тамганын символикалык маанисин изилдеген эмес жана тамгаларды окууга аракет жасагандар байкалбайт. Чындыгында тамганын пайда болушу тууралуу легендалар ар башка элдерде ар түрдүү чагылдырылган жана легендаларга ретроспективдүү анализ жасоо көрсөткөндөй, алгачкы баалуулуктардын биздин түшүнүктөрүбүзгө түздөн-түз пайда алып келүүчү теориялык пикир алышуу үчүн толук кандуу материалдар жок.

Оймолордун композициялык түзүмүнө кыргыздардын уруу тамгаларынын белгилери кирет: “жагалмай тамга” жана “бугу тамга”. Уруулардын тамгаларынын өзгөчөлүктөрү чоң уруулардын аталыштарына байланыштуу болгон: кыргыз тамга, адигине тамга, кыпчак тамга, мундуз тамга ж.б. Кытай тарыхы далилдеп тургандай, Тан династиясынын доорунда (X-XII кк. орто кылым доорундагы) енисейлик кыргыздар уруу тамгасын өздөрүнүн ат жаныбарларына басышкан. Ушундай ыкмалар менен өздөрүнүн мал жандыктарын сактап келишкен жана аларды башка уруулар уурдай алышкан эмес. Жаныбарларга тамга басуу енисейлик кыргыздардын руникалык жазууларында чагылдырылган, ал Саян-Алтай мейкиндигинен табылган. Ошону менен катар кыргыздардын уруу белгилери жеке өздөрүнүн тамгасы катары колдонулган. Ю. Симченконун пикири боюнча “тамганын бул түрү кийинчерээк пайда болгон, ал коомдук мамилелердин өнүгүшү менен бара-бара уруулардын жеке менчик ролу төмөндөп, бардыгы үй-бүлө башчысынын жеке менчигине айлана баштаган”. Жеке тамга уруулар ортосунда эмес, үй-бүлө башчыларынын кандайдыр-бир нерсени алмашуу же макулдашууну бышыктоо үчүн юридикалык белги катары колдонулган [7, 318-б.].

Оюу-чийүүлөр, шырдак, ала кийиз жасоо, токуучулук, саймачылык ж.б. менен алпурушуп, адамдар белгилүү бир эмгектин ыктарын гана өздөштүрбөстөн, кооз буюмдар жөнүндө да түшүнүк алышат жана таанып-билишет. Анткени декоративдик-колдонмо искусстводо көп кездешүүчү жагдайлар кээ бир өндүрүштөрдөгү технологиялык процесстерге окшош келет. Ошентип, адамдардын декоративдик-колдонмо чыгармачылыгы тарбиялык мааниден башка өндүрүштүк багыт берүүгө мүмкүнчүлүгү кеңири.

Эстетикалык сезимди өстүрүүдө декоративдик-колдонмо искусствону пайдаланууга чоң маани берилип келген. Маселенин теориясын иштеп чыгууда А. В. Бабушкинский зор салым кошкон. Декоративдик-колдонмо искусство боюнча билимдердин негизги максаты катары «татаал процесстерде ички образды айрып билүүнү жана көркөм байлыктардын сырткы дүйнөсүн чыгармачылык менен таанып-билүүсүн» эсептеген [8, 156-б.].

Академик Б. А. Рыбаков оймо-чиймени маданияттын белгилүү бир коду деп эсептейт. Анын ою боюнча оймо-чийме – бул көркөм өнөрдүн жөнөкөй эле жеңил-желпи, ойсуз, маанисиз бир элементи катары каралбастан, элдин дүйнөгө болгон көз карашынын өзөктөрү жана жаратылыштын сыйкырдуу таасирлеринен оолак болуш үчүн жасалган аракеттери, миңдеген жылдардан бери келе жактан даанышмандуулугунун, билимдүүлүгүнүн, акылмандуулугунун белгиси катары саналыш керек [9].

Оймо-чиймени жаратуучу чебердин математикалык атайын билими болбосо да, геометриялык интуициясы зор мааниге ээ. Себеби, жаныбарлардын жана канаттуулардын сөлөкөтүн жана табияттагы кубулуштарды түшүрүүдө сөзсүз чен-өлчөмдөргө таянышып, бычып-чийүү, кошуу, кемитүү, бөлүү ыкмаларын колдонушкан, тагыраак айтканда, математикалык формулалар эмпирикалык билимдерге ээ болгон. Демек, оймо-чийме башка илимдин түрлөрү менен да тыгыз байланышта болгон деген тыянак чыгарууга болот. Мындан тышкары кыргыз элинин кеңири колдонулуп келген өнөрчүлүгүнө кайыштан өрүп жасалган жыгач, сөөктү оюп сүрөт түшүрүлгөн буюмдары жана башкалар кирет.

Кыргыздардын кийизге түшүргөн оймо-чиймелеринде айлана-чөйрөдөгү процесстер чагылдырылган, мындан элдин тиричилигине байланыштуу жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсүн, ошондой эле ар кандай турмуштук буюмдардын мал чарбачылыгына, көчмөнчүлүк турмушуна байланыштуу колдонулган жагдайларды байкоого болот. Шырдактардагы оймо-чиймелердин негизги элементтеринин бири катары «кочкор мүйүз» же «теке мүйүз» аттуу оймо-чиймелер эсептелет. Мүйүз сымал оймолор бири-бирин толуктап, бири-бирине өң-түс берип турат. Буларга үч айрыктуу «карга тырмак» аттуу оймо кошул-ташыл болот. Мүйүз сымал оймону «ача-бакан» оймо-чиймеси коштоп турат. Кыюуларда иттин куйругу сымал «ийрек», «казан кулак» деп аталган майда-чүйдө оймолор ж.б. кеңири таралган.

Корутунду

Жалпысынан, кийизге оймо түшүрүү ыкмасы өзүнчө айырмаланат. Ала кийизди жасоо – шырдакты жасагандай эле өзүнчө бир түйшүктүү иш. Ала кийиз айыл жериндеги күндөлүк турмушта кеңири колдонулат. Шырдак сыяктуу эле ала кийиздин оймо-чиймелүү ортоңку талаасы чоңураак жана чети кичирээк болот. Жасоо өзгөчөлүгү башкачараак, шырдакка караганда оймолору күңүрт келет. Ала кийиздин оймолору ар кандай түстө эркин жайгаштырыла берет, чет жакаларына оймолор түшүрүлбөйт.

Колдонулган адабияттар:

1. Гадамер, Г.Х. Актуальность прекрасного [Текст] / Г.Х. Гадамер. – М.: Искусство, 1991. – 287 б.
2. Бодрийяр, Ж. Прозрачность зла [Текст] / Ж. Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 258 б.
3. Аристотель. О душе [Текст] / Аристотель // Соч.: в 4-х т. – М., 1976. – Т. 1. – 371 – 448-бб.
4. Бодрийяр, Ж. Прозрачность зла [Текст] / Ж. Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 258 б.
5. Белинский, В.Г. Полное собрание сочинений [Текст]: в 13-ти т. / В.Г. Белинский. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – Т. 1: Статьи и рецензии. Худож. произведение. 1829-1835. – 574 б.

6. Борисовский, Б.Э. Символ и познавательный образ [Текст] / Б.Э.Борисовский // *Философские науки*. – 1976. – № 2. – 148-151-бб.
7. Бердяев, Н.А. Кризис искусства [Текст]: репр. изд. / Н. Бердяев. – М.:СП Интерпринт, 1990. – 48-б.
8. Бернштам, А.Н. Заметки по искусству киргизского народа [Текст] / А.Н. Бернштам // *Труды ин-та яз., лит. и истории Кирг. фил. АН СССР. Археология и этнография*. – 1945. – Вып. 1. – 151-156-бб.
9. Аристотель. Физика [Текст] / Аристотель // *Соч.:* в 4-т. – М., 1981. – Т.3. – 59-221-б.

УДК: 391: 746

Максут кызы Уулжан
магистрант
ОшМУ, Искусство факультети

КАЛДЫКСЫЗ ӨНДҮРҮШТҮН САРАМЖАЛДУУ ЖОЛУ

Аннотация: *Адамдар менен жаратылыштын пропорционалдуу жанаша жашоосун камсыз кылган артыкчылыктардын жаңы тутумун ойлоп табуу зарылдыгы каралды. Керектүүнөн экологиялык жактан таза стилинин жетилиши керектөөнүн азайышын гана эмес, ошондой эле экологиялык таза өнүмдөрдүү жана тааштандысыз технологияларды колдонууну көздөй тургандыгы баса белгиленди. Технологиялык өркүндөтүү ыңгайлуу керектөө менен байланыштуулугу ачылып берилди. Мындай партия зыянсыз жана калдыксыз технологиялар, продукцияны кайра иштетүү, жаратылыш ресурстарын үнөмдөө менен байланышкан көйгөйлөрдүү чечүү негизги талап катары аныкталды.*

Түйүндүү сөздөр: *салтуу кийимдер, кесүү принциптери, калдыксыз өндүрүш, сарамжалдуу, формалар, силуэт, рельеф*

РАЦИОНАЛЬНЫЙ СПОСОБ БЕЗОТХОДНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация: *Была рассмотрена необходимость изобретения новой системы льгот, обеспечивающих сбалансированное сосуществование людей и природы. Было отмечено, что развитие экологически чистого стиля позволит снизить не только потребление, но и использование экологически чистых продуктов и безотходных технологий. Технологические усовершенствования связаны с удобством потребления. Такая партия была определена как ключевое требование для решения проблем, связанных с безвредными и безотходными технологиями, переработкой продукции и сохранением природных ресурсов.*

Ключевые слова: *традиционная одежда, принципы кроя, безотходное производство, рациональность, формы, силуэт, рельеф.*

A RATIONAL WAY OF WASTE-FREE PRODUCTION

Resume: *The necessity of inventing a new system of benefits, ensuring a balanced coexistence of people and nature, was considered. It was noted that the development of an environmentally friendly style will reduce not only consumption, but also the use of environmentally friendly products and waste-free technologies. Technological improvements are related to convenience of consumption. Such a batch was identified as a key requirement for solving problems related to harmless and waste-free technologies, product processing and conservation of natural resources.*

Key words: *traditional clothing, cutting principles, waste-free production, rationality, forms, silhouette, relief.*

Ар бир элдин салтуу улуттук кийимин жаратуу кылымдар бою пайда болуп, тарыхый, маданий жана эстетикалык факторлордун таасири менен аныкталган. Алардын таасири менен салттуу костюм өзгөрүлүп, ачык – айкындуулукту, белгилүү бир кыска формаларды, силуэттин рельефин, костюмдагы катмалардын санын өзгөртүү, бирок кесүү принциби туруктуу бойдон калды. Мындан тышкары, кесүү принциби көптөгөн этникалык топтордо окшош, климаттык шарттарда, коңшулаш жерде жашаган[1, 14-б.].

Кесилген окшош принципке карабастан, сырткы көрүнүшү боюнча, костюм кайсы адамдарга таандык экендигин сайма, аксессуарлар, жасалгоо ж.б. көпчүлүктүн өздөрүнүн кокустуктары бар, бирок биз бардыгыбыз бирдей кызыкчылыкка ээ жергиликтүү, улуттук жана глобалдык жаматтарга таандыкпыз. Биз жашоо тажрыйбабыздын ар түрдүүлүгүн, бардык деңгээлдеги жарандардын ой-пикирин таануга жетишүү үчүн, ресурстарды жана товарларды өндүрүү менен кызмат көрсөтүүлөрдү натыйжалуу иргеп алуу, керектөөчүлөрдүн чечимдерин жана эрежелерин эске алуу менен, экологиялык маанилүү кесепеттерге ээ болушубуз керек. Кийимдин дизайнында таштандысыз кесүү илгертен бери бар [2, 14-б.].

Элдик кийимдердин көпчүлүгү ушул сыяктуу жол менен иштелип чыккан, мисалы, көйнөк, сарафан, гарем шымы. Калдыксыз өндүрүш технологиясын колдонуу кездемелердин калдыктарынан тигүү. Сөөктөрдөн кийим бөлүктөрүн тигүү салтын өркүндөтүү орто кылымда кездеме саркеч болуп, анын ар бир бөлүгү кымбатка турган. Орус салттарыны калыптанышы Киев Русунан башталып, алар Россиянын Европа бөлүгүнүн түндүк-батыш аймактарында кеңири тараган. Курактын туулган жери – улуу Британия. Ал жерден Европа, Африка, Азия өлкөлөрүнө жайылып, 17 – кылымдын башында океанды ашып, Америкага жеткен [3, 14-б.].

Күнүмдүк турмушта кездемелердин ар бир бөлүгүнө кылдаттык менен мамиле жасоо жылдар бою жаралып келет. Тигүү иши катуу жөнгө салынып, калдыксыз тигүү принциптери муундан муунга тараган. Аялдар үчүн элдик костюм үлгүсү. Көйнөк, тик бурчуктун негизинде тигилген жана өрүм менен төш сызыгы боюнча чогулган. Ага кайыш курлар жана күмүш топчу тигилген. Салттуу аялдардын костюмун кесүү эрежелери эркектердин шымынын бөлүктөрү тик бурчуктардан турат. Өлчөмү универсалдуу, ал эми узундугу өлчөө жолу менен тандалат.

Үй жазгысынын туурасы да негизги мааниге ээ. Аяктоо – элдик костюмдун эң негизгиси. Даяр болгон костюмдарды өрүм менен саймалап түшүрсө болот. Дизайнерлер кездеменин кеңдигинде тигүү учурунда кийимдердин калдыксыз дизайнын сунуш кылышса болот. Бул кадам ачык тигилген кийимдин дизайнына таасирин тийгизет, анткени оймочиймелерди кесүү процесси дизайндын негизги баскычы деп эсептелет [4, 56-б.]. Эскиздерди колдонуп, таштандысыз кийимдерди ойлоп табуу кыйын. Калдыксыз долбоорлоо, анын курамдык бөлүктөрүнүн бири болуп саналган калдыксыз өндүрүш, текстиль калдыктарын кийим үлгүсүн өзгөртпөстөн жок кылуунун бирдиктүү ыкмасын көрсөтөт.

Белгилүү дизайнерлердин коллекцияларында бир нече мезгилдер байкалган. Өзүңүз кылыңыз, сыныктардан алынган кийимдер оригиналдуу жана кооз көрүнөт. Өзүңүз уурдап алсаңыз болот, шырдак. Кийимдерди өзүңүз түздөө, кездемелердин сыныктарын, токулган буюмдарды колдоно аласыз. Мода дизайнерлеринин идеялары жамаачылык ыкмасында чындап эле кызыктуу нерселерди сунушташат [5, 24-б.]. Техниканы колдонуу менен тигилген кийимдер этникалык стилге жана бохо стилине таандык.

Көптөгөн мода үйлөрү өз коллекцияларында курактан коллекцияларын көп көрсөтүшөт. Жакында эле, кийим-кечедеги жеке-курак өзгөчө популярдуулукка ээ болду, бир эле учурда бир нече тигүү техникасы аралашып кетти. Кездемелердин калдыктарынан техниканы колдонуп жасалган кийимдер чоң популярдуулукка ээ болууда [6, 36-б.]. Ушундай эле кийимдер подиумда деле майрамдан ырахат алат. Дүйнөнүн ар кайсы

бурчтарында жогорку кутуранын акыркы жумалары. Бирок өндүрүш тутумунун бир нече көйгөйлөрү, ошондой эле кийимдерди модада колдонуу келтирилген:

1. берилген кийим стандартын кеңири колдонуу
2. кардарлардын кийимдери өтө көз каранды керектөөсү
3. кийимди утилдештирүүнүн жана кайра иштетүүнүн экологиялык аспектиси бузулганда.

Корутунду

Жалпысынан айтканда, адамдар менен жаратылыштын пропорционалдуу жанаша жашоосун камсыз кылган артыкчылыктардын жаңы тутумун ойлоп табуу керек. Бүгүнкү күндөгү маанилүү нерсе – керектөөнү атайылап кыскартуу, туруктуу керектөө ченемдерин улантуу жана узак мөөнөттүү товарларга кайтып келүү. Керектүүнөн экологиялык жактан таза стилинин жетилиши керектөөнүн азайышын гана эмес, ошондой эле экологиялык таза өнүмдөрдүү жана таштандысыз технологияларды колдонууну көздөйт. Технологиялык өркүндөтүү ыңгайлуу керектөө менен байланыштуу. Мындай партия зыянсыз жана калдыксыз технологиялар, продукцияны кайра иштетүү, жаратылыш ресурстарын үнөмдөө менен байланышкан көйгөйлөрдүү чечет.

Колдонулган адабияттар:

1. Гирфанова Л., Абдырасулова Р., Повышение мотивации и эффективности обучения в индустрии моды на основе объектно-ориентированного подхода/Сборник научных статей по материалам Международной научно-практической конференции «Традиции и инновационные процессы в индустрии моды», Уфа, Издательство УГНТУ, 2019/11/30
2. Рекус И.Г., Шорина О.С., Учебное пособие, «Основы экологии и рационального природопользования», М., -2005.
3. Л. М. Тухбатуллина, Л. А. Сафина, Д. М. Хасанова. Проектирование одежды с использованием принципа безотходного производства, Вестник технологического университета. 2016. т.19, №15. –С 117.
4. Аронов В.Р. Художник и предметное творчество. Проблемы взаимодействия материальной и художественной культуры XX века. М.: Советский художник. 1987.
5. Аронов В.Р. Теоретические концепции зарубежного дизайна. М., 1992.
6. Балдина О. Д. Вкусы и пристрастия современного художественного рынка России. М., 2002.

УДК: 373.3

*Шермамат кызы Жаңылмырза
магистрант, ОшМУ*

МАТЕРИАЛДЫК МАДАНИЯТТЫН ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ КОСТИОМДУН РОЛУ

Аннотация: Бул макалада географиялык жана климаттык шарттардан көз каранды болгон кийимдер пайда болгон тууралуу чагылдырылды. Адам кийимди кандайдыр бир кыймыл аракеттерде жана эмгектенүүгө ыңгайлуу болуу үчүн колдонуп келгендиги далилденди. Ошого байланыштуу кийим жашоо образындагы ишмердүүлүктөргө байланыштуу костюмдарга өзүнчө мамиле жасоо талап кылынгандыгы баса көрсөтүлдү. Кездеменин түсү, формасы адамдардын психикалык өзгөчөлүгүнө терең таасир тийгип келгендиги аныкталды.

Түйүндүү сөздөр: костюм, эстетика, декоративдик-колдонмо, форма, түс, кездеме

РОЛЬ КОСТИОМА В РАЗВИТИИ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация: В этой статье рассматривается появление одежды в зависимости от географических и климатических условий. Доказано, что человек использовал одежду, чтобы ему было комфортно при любых движениях и работе. В связи с этим было

подчеркнуто, что к костюмам следует относиться отдельно в связи с активностями образа жизни. Было обнаружено, что цвет и форма ткани сильно влияют на психические характеристики людей.

Ключевые слова: костюм, эстетика, декоративно-аппликация, форма, цвет, ткань.

THE ROLE OF THE COSTUME IN THE DEVELOPMENT OF MATERIAL CULTURE

Annotation: This article examines the appearance of clothing depending on geographic and climatic conditions. It has been proven that a person used clothing to make him comfortable in any movement and work. In this regard, it was emphasized that costumes should be treated separately in relation to lifestyle activities. It has been found that the color and shape of the fabric strongly affects the mental characteristics of people.

Key words: costume, aesthetics, decorative applique, shape, color, fabric.

Азыркы мезгилдеги экосистемалар жана жогорку системадагы коом философия илиминен жаңы аң сезимди калыптандырууну талап кылууда. Эң негизгиси табият адамдын ортосундагы тең салмактуулукту иш ашыруу маселелерин чечүү биринчи орунга чыгууда. Азыркы өндүрүш буюмдук- эстетикалык жактан кайра түзүү зарыл. Кооз объектилерди кайра жаратуу максатында адамдын чыгармачылыгын табият менен өз ара гармониялык түрдө изилдөө негизги маселеге айлана баштаган.

Костюмдун өнүгүү эволюциясы адамдардын эстетикалык практикалык түрлөрүнүн бири катары үч бөлүккө бөлүнүп каралат: биринчиси, тарых жана каада салт; экинчиси, социалдык тарыхый абалдардын маданий чөйрөгө таасир этиши; үчүнчүсү, чөйрөнү эстетикалык жана чыгармачылык мамиленин негизинде дүйнөнү кайрадан түзүү анын ичине костюм да кирет.

Костюм бул кийимден, кооз буюмдардан, сумкадан жана башка нерселерден турган предметтердин белгилүү байланышынын негизинде өнүккөн тарыхый комплекс. Костюм архитектурага караганда адамдын денесине жакын болуп анын денесине ар тараптан катуу таасир берет [1, 13-б.]. Костюм көптөгөн функцияларга ээ жана утилитардык жана маалыматтык эстетикалык болуп бөлүнөт. Бир жагынан караганда кийим жана кооз буюмдар утилитардык мааниге ээ болуп ошондой эле кийим адамдын денесин сырткы жагымсыз нерселерден сактоочу буюм катары эсептелет. Башка жактан караганда костюм салттуулукту бекем сактаган коомдун белгилүү катмарларына таандык болгон белгилерге жана символдорго ээ. Мындай функциялар костюмдун же кийимдин маалыматтык эстетикалык функцияны аткарып жаткандыгынан кабар берет.

Кооз буюмдар костюмдын маңызын толуктап турат, аларга түрдүү предметтер, түрүү формадагы кийимдер жана адамдын денеси кирет. Мисалы, моюнга тагылуучу мончоктор, шурулар, колго тагылуучу билериктер, белге тагылуучу курлар ж.б. эсептелет. Мындай кооз буюмдар аба ырайы ыссык аймактарда кийимге караганда мурда пайда болгон. Адамдар социалдык жана маданий жандык катары кооз буюмдарды дайыма кандайдыр бир максатта колдонуп келгендиги белгилүү.

Эстетикалык сезимди өстүрүүдө декоративдик-колдонмо искусствону пайдаланууга чоң маани берилип келген. Маселенин теориясын иштеп чыгууда А. В. Бабушкинский зор салым кошкон. Декоративдик-колдонмо искусство боюнча билимдердин негизги максаты катары «татаал процесстерде ички образды айрып билүүнү жана көркөм байлыктардын сырткы дүйнөсүн чыгармачылык менен таанып-билүүсүн» эсептеген [2, 156-б.].

Кооз буюмдардан тышкары костюмду толуктап турган баш кийим, бут кийим бар. Кийим бул кооз буюмдар менен бирге денени ар түрдүү жагымсыз көрүнүштөрдүн таасир этүүлөрүнөн сактоочу жана денени жаап жүрүүчү функцияны аткарат. Адам биологиялык

жандык болгондуктан денени табияттан сактоо жана денени көрсөтпөө максатында кийимсиз жашай албайт.

Ошондуктан географиялык жана климаттык шарттардан көз каранды болгон кийимдер пайда болгон. Адам кийимди кандайдыр бир кыймыл аракеттерде жана эмгектенүүгө ыңгайлуу болуу үчүн колдонуп келет. Ошого байланыштуу кийим жашоо образындагы ишмердүүлүктөргө байланыштуу костюмдарга өзүнчө мамиле жасоо талап кылынган. Кездеменин түсү, формасы адамдардын психикалык өзгөчөлүгүнө терең таасир тийгизет.

Ар бир пайдалуу буюм эстетикалык муктаждыкты канааттандырган социалдык, маданий буюм катары каралып келет. Костюмдун аткарган функциясына жараша жаш курактык, класстык, диний, аймактык, этникалык, конфенционалдык болуп бөлүнгөн. Кийим социалдык жана маданий объект, буюм катары бааланат.

Костюмдун мындай интегративдик функциялары адамзат коомунун өнүгүүсүнүн алгачкы бачкычында кийим аркылуу адамдарды бири биринен ажыратып келишкен. Тааныбаган адамдарды кийиминен карап туруп бул кайсыл динден, уруудан экендигин жана анын социалдык статусу кандай экендигин таанып билүүгө болот. Мындай көрүнүштө костюм регулятивдик функцияны аткарган. Костюмдун жардамында адамдардын курчап турган айлана чөйрөгө болгон мамилелерин аныктоого болот. Курчап турган айлана чөйрө адамдарга терең таасир этип, аларда жаңы эмоцияны, сезимдерди пайда кылып, адамдан адекваттуу мамилелерди талап кылат. Костюм сырткы көрүнүштү, форманы, түстү, кездеменин формасын аныктоочу функцияны аткарат. Костюм майрамдарды жана урп адаттарды аткарууда кеңири колдонулуп келген, азыркы учурда өз күчүн жогото элек. Элдер өздөрүнүн алгачкы костюмдарынын үлгүлөрүн сактап келип анын керексиз жактарын четке кагып келген [3, 33-б.]. Ошондуктан улуттук кийимдер ар тараптан гармониялуу системада түзүлгөн. Азыркы учурда костюмдун өнүгүү эволюциясы, принциптерин изилдөө актуалдуу болуп келүүдө. Костюм социалдык маданий шарттарга жараша алардын формалары өзгөрүп келген. Костюм дүйнөнү таанып билүүнүн, сактоонун, түрдүү маалыматтарды алуунун жана кайрадан иштеп чыгуунун каражаты катары каралат.

Улуттук костюм аймактын аба ырайына, жашоо образына, каада салтына, тарыхый өзгөчөлүгүнө жана адамдын сырткы көрүнүшүнө жараша калыптанган тарыхый продукт. Улуттук костюмдар элдин философиясын, идеяларын, көз караштарын чагылдырып, коомдун материалдык техникалык жана социалдык өнүгүүсүн чагылдырган. Чындыгына костюм белгилер системасын же маданиятын көрсөтүп турган алгачкы муундун билимин, практикалык ишмердүүлүгүн аныктаган маалыматтардан кабар берип турат. Улуттук костюмдар баардык муундар тандап алган жашоо образы, символикалык белгилери, баалуулуктары терең камтылган. Мындай баалуулуктар эстетикалык жактан кайрадан иштелип чыккан. Е.Г. Яковлевдин пикири боюнча «эстетикалык тажрыйба – бул предметтин идеалдуу ишмердүүлүгүнүн материалдык жана маданий предметтерди түзүүнү жана күнүмдүк теориялык аң сезимди өз ичине камтыйт» [4, 33-б.].

Азыркы костюмдар дизайндын продуктысы болуп реалдуулукту чагылдыруучу процесстерди жана ишмердүүлүктү чагылдырат. Эстетика башка илимдер сыяктуу эле моделдерге прогноз жүргүзүүгө жардам берет.

Костюм бул ички жана сырткы факторлорун бириктирип турган күнүмдүк жашоодогу тарыхый маданий эстетикалык ишмердүүлүк болуп саналат. Жашоонун негизинде эстетикалык идеалдарга аракет жасоодо түстөрдүн, линиялардын, белгилердин, символдордун жардамында келечектин моделин табияттын мыйзамченемдүүлүгүнө жараша аракет жасашкан.

Нила чөлкөмүндө климатка байланыштуу ал жерде жашаган адамдарга териден кийим кийип жүрүшкөн. Ошол мезгилде кийимдердин көп түрү болгон эмес. Байыркы мезгилдеги Египеттин падышачылык доорунда белинен тизесине чейинки кийимдерди кийишкен, денесинин көкүрөк тарабы ачык болгон. Египеттин бийлик башында турган адамдар гана пахтадан тигилген кийим кийишкен, ал эми кулдар болсо катуу материалдан тигилген

кийимдерди колдонууга уруксат берилген. Ак сарай эмгектенген кызматкерлер, жерге ээлик кылган адамдар гана түстүү түстөгү кийимдерди пайдаланышкан.

Аба ырайынын ысык болгонуна байланыштуу бардык адамдар чачтарын такыр кырдырышып, баштарына койдун жүнүнөн парик кийишкен. Узун париктерди Египеттеги бай адамдар гана кийишкен, кулдар кыска катуу париктерди колдонушкан. Париктин узун, кыскасына жараша адамдын социалдык статусу аныкталган. Адамдардын баары бут кийим кийишкен. Жөнөкөй карапайым адамдар пальманын жалбырагынан сандал кийишкен, ал эми фараондор, бай адамдар териден жасалган бут кийимдерди колдонушкан. Көпчүлүктөн айырмаланып туруу үчүн падышачылык башына таажы кийген.

Курмандыкка чалуу ырым-жырымдарын аткарган адам белине жолбостун терисин жамынган. Жолборстун башы алды жакты карап турушу керек. Ал эми бай кедейлердин кийимдеринин айырмасы алардын кийген кийимдеринин кездемелеринен айырмаланган. Андан сырткары алар моюндарына шуру мончокторду тагынышкан [5, 11-б.].

Кийинчерээк убакыттын өтүшү менен кездемелердин жана кийимдердин жаңы формасы пайда болуп татаалдаша баштаган. Азия аймагыда кийимдерди жаңы түрлөрү ойлоп табылып элдин калың катмарына жайылтылуу аракеттери жүргүзүлөн. Ал мезгилде аялдадын кийимдеринин адамга болгон жарашыктуулугу күчөп, денеге сулуулугуна ылайык келген формадагы кийимдерди тигип чыгарууга умтулушкан.

Байыркы Египеттеги жаңы падышачылыкта косюмдардын жаңы моделдери пайда болгон. Жаңы кийимдер адамдын сырткы көрүнүшүн таптакыр өзгөртүп, аны кооз көрсөтүп адамдардын терс касиеттерин көрсөтпөй турган касиеттерге ээ экендиги байкала баштаган. Ошол мезгилден тартып кийим тигүүдө атайын маникендерди колдонууга өтүшкөн. Сулуулуктун көркүн андан ары жогорулатуучу функцияларга ээ болгон баалуу таштардан, алтындардан, күмүштөрдөн жасалган материалдарды колдонууга басым жасоого аракеттер күчөгөн. Мынай баалуу материалдан жасалган кооз буюмдарды тагинууну бардык адамдарга уруксат берилген аларды бай, колунда бар адамдар гана тагынышкан. Ал эми жөнөкөй адамдар үчүн өзүнчө кийимдер даярдалган.

IX-XII кылымдарда Романдык стилдеги кийимдер колдонула баштаган. Бул доор орто кылымдын гүлдөп өскөн мезгилине туура келет. Бул стил Францияда пайда болгон. Рим же Византияга караганда диндин эрежелерине ылайык жана аймактын аба ырайына ылайык келгидей кылып кийимдер даярдалган. Романдык стилдеги кийимдер алгачкы мезгилдеги кийимдерге караганда кара түстөгү материалды көп колдонушкан.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, Романдык стилдеги мода Антикалык доордон Византиялык доорго чейинки салттуу болгон костюмдардын үлгүлөрү колдонулуп келген. Антикалык доордогу кийимдер Византия аркылуу денени сактоочу плащтардын түрлөрү өтүп келген. Ал мезгилде кездемелерди феодалдар өздөрү жана үй бүлөлөрү үчүн даярдап келишкен. XII кылымдан баштап койдун жүнүнөн жана пахта кездемеден даярдалган кийимдерди тигүүчү цехтер пайда боло баштаган. Жибек кездемелерди сулуулуктун символу катары бай адамдар гана пайдаланышып келишкен. Мындай баалуу кездемелерди Византиянын соодагерлери гана сатышкан.

Колдонулган адабияттар:

1. Курьерова Г. Итальянская модель дизайна. М. 1993.
2. Дмитриева Н.А. Краткая история искусств. Вып.3. М. 1993.
3. Лосев А.Ф. Проблема художественного стиля. М., 1994.
4. Яковлев Е.Г. Эстетика. М., 1999.
5. Межуев В.М. Идея культуры. Очерки по философии культуры. М.: Прогресс-Традиция. 2006.

УДК: 373.3

Абдырайым кызы Жанара
магистрант, ОшМУ

КОСТЮМДУ ЖАСАЛГАЛООНУН НЕГИЗГИ БУЛАКТАРЫ

Аннотация: Бул макалада кыргыздын улуттук кийимдери - элдин этностук тарыхынын ажырагыс бир бөлүгү катары каралды. Кыргыз кийими жана анын улуттук өзгөчөлүктөрү тарыхый узак мезгилде табигый жагдайлардын, көчмөн мал чарбанын жана ага байланган жашоо ыңгайынын өзгөчө шартында калыптангандыгы өзгөчө белгиленди. Кыргыздардын уруу-урук топторунун көчүп-конуусу, соода байланыштары, ошондой эле бөтөн элдер менен узак убакытка чейин коңшулаш жашашы кийимдин өнүгүшүнө таасир тийгизип келген баалуулуктарына көңүл бурулду.

Түйүндүү сөздөр: улуттук костюм, жасалга-колдонмо, эмгек, сулуулугун, кооз, оймолор

ОСНОВНЫЕ ИСТОЧНИКИ ДЕКОРА КОСТЮМА

Аннотация: В данной статье кыргызские национальные костюмы рассматриваются как неотъемлемая часть этнической истории народа. Было отмечено, что кыргызская одежда и ее национальные особенности формировались на протяжении длительного периода времени в особых условиях природных условий, кочевого животноводства и связанных с ним укладов жизни. Было обращено внимание на ценности кыргызов, которые повлияли на развитие одежды, миграцию племенных групп, торговые отношения, а также на долгосрочное добрососедство с иностранными народами.

Ключевые слова: национальный костюм, украшение-апп, труд, красота, орнаменты, орнаменты.

THE MAIN SOURCES OF COSTUME DECOR

Annotation: In this article, Kyrgyz national costumes are considered as an integral part of the ethnic history of the people. It was noted that Kyrgyz clothing and its national characteristics were formed over a long period of time in the special conditions of natural conditions, nomadic animal husbandry and related ways of life. Attention was drawn to the values of the Kyrgyz, which influenced the development of clothing, the migration of tribal groups, trade relations, as well as long-term good-neighborliness with foreign peoples.

Key words: national costume, decoration-app, labor, beauty, ornaments, ornaments.

Жасалга-колдонмо искусство эмгек процесстери, кол эмгеги менен тыгыз байланышкан. Эмгек процесси нерселердин формаларынын түзүлүш мыйзам ченемдүүлүгү, алардын бөлүкчөлөрүнүн кооздугу тууралуу маалымат алууга жана ар кандай түстөрдүн түрлөрү менен таанышууга зор мүмкүндүк жаратат. Адам жакшы сапаттарды курчап турган чөйрөнүн таасири аркылуу алып жана аларга практикалык иш-аракет процессинде ээ болорун белгилей кетүү талапка ылайыктуу. Эмгек адамзат жашоосунун эң зарыл, олуттуу компоненти болуп саналат. Махмуд Кашкаринин пикири боюнча “эмгек эч качан өлбөйт” [1, 112-б.]. Адамдардын турмушуна пайда алып келген эмгек гана баалуу деп каралган. Адам байлыгына, социалдык абалына эмес, пайдалуу эмгек жасаганына карап бааланат.

Кыргыз элинин байыркы искусствосунун түрлөрүнө темирди жана күмүштү көркөм жасалгалар таандык. Күмүштөн жасалган же күмүштүн буусуна карматылган буюмдардан кыргыз элинин колунан көөрү төгүлгөн усталары ат жабдууларын, аялдардын, кыздардын ар түрдүү кооз буюмдарын, кемер курларды, ошондой эле, турмуш-тиричиликке зарыл буюмдарды, тактап айтканда, бычактарды, сандыктарды, үкөктөрдү ж.б. көп сандаган буюмдарды жасашкан. Байыркы кыргыздарда уз аялдар колдонгон токуучу өрмөк – станок болгон, аны менен сырт кийим үчүн жиптен материал даярдашкан, боз үйдүн боо-чууларын,

жерге салган таар, кап ж.б. токушкан [2, 200-б.]. Зер буюмдар жалаң гана сулуулуктун же кооздуктун белгисин эле чагылдырбастан, байлыктын, мол ырыскынын энергиясын уютуп туруучу күчкө ээ. Ошондуктан очокто казан кармап, ырыскы сактаган, жоктон бар кылган аялдын алтын менен күмүш аралашкан зер буюмдарында куту, касиети сакталып турат.

Күмүш ак сүйүүнүн, ак тилектин белгиси катары эсептелген. Анткени байыртан сөйкө салуу каада-салтын ыйык сакташып, кыз кудалаганда кыздын кайын журту сөзсүз күмүштөн сөйкө салышкан. Энеси кызын күйөөгө узатарда, анын чачына чачпак жасатып, кырк өрүмү жанып, кош өрүлгөн чачка чачпак тагылып, кайын журтка узагандан кийин келин атанган. Өзү тагынган сөйкөсүн ырымдап, келинине сактаган, ал кымбат буюм ак жолтой болуп, муундан-муунга уланган. Аны кызына же келинине белек буюм катары табыштаган. Турмушка чыгып бараткан кыздын жүгөн, үзөңгүсүнөн тартып, камчысына чейинки бардык ат жасалгасы күмүш менен кооздолуп, бул барган келиндин актыгын, тазалыгын билдирген ырым болгон. Андан сырткары күмүш сулуулуктун белгиси деп саналган. Ошондуктан кичинекей кезинен тартып, ата-эне кызына күмүштөн жасалган чөйчөктөн суу берип, күмүштүн сулуулугун алсын деп тилек кылган. Күмүш кашык, күмүш табак колдонуу да ошондон улам келип чыккан. Ал эми эркек балага күмүш идиштен тамак берүү тунук акылды берет деп ишенишкен.

Усталар темирге күмүш чөгөрүүдө, калыпка салып жасоодо, оюп жасоодо, инкрустацияда, карартууда, зергер буюмдарды жасоодо, тордон оюуларды, темирдин беттерине оймо түшүрүүлөрдө, эмаль, шуру, мончок, акак таш, көзчөлөр менен кооздоп жасоолордо ар кандай өнөр ыкмаларын колдонушкан. Бир эле буюмду жасоодо ар кандай өнөрчүлүк ыкмалар колдонулган, мындай шаан-шөкөттөп жасоолор буюмдардын ажарын ачкан. Аялдардын чолпулары, чач учтуктары, сөйкөлөрү, седеп топчулары, шакектери, билериктери сыяктуу кооз буюмдар турмушта кеңири колдонулуп келген [3, 15-б.].

Өткөн замандарда кыргыз аялдары чачынын учуна чолпуларды, чач учтуктарды тагынышкан. Аларга орнаменттер түшүрүлгөн. Орнаменттери төрт, алты жана сегиз желекче гүлдөр, ийректер, узунча, сүйрү тегеректер, кош айчыктар, жантык крест жана башка формаларда болгон. Сөйкө – кооз жасалгалардын кеңири таралган түрү. Сөйкөлөрдүн формасы, жасоо ыкмасы жана кооздолушу ар кандай мүнөзгө ээ болгон. Сөйкөнүн оймо-чиймеси анча татаал эмес формада жасалгаланган. Анын турпаты ийри-буйру, крест, айчык формасында болуп, түрдүү формадагы кошундулардан турат. Сөйкө – бул кулакка тагылуучу кооз жасалга. Сөйкөнүн мааниси да адеп караган кишинин көз кубатын алаксытуу болгон. Ал эми кыргызда “Акылдуу аял кулагын көрсөтпөйт” деген. Аялдын улгайганы кулагынан билинет дегендиктен, ошол бырышты көздөн жазгыруу максатында аялдар сөйкө тагынышкандыгы белгилүү. Күмүштөн жасалган шакектер менен билериктер өзүнчө түргө ээ. Билерик – келиндин, аялдын колунун билегине салынып, аяк сунганда түрүлгөн жеңден көрүнгөн билерик аркылуу дене бойду туура эмес ойдон, көздөн сактайт деп билишкен. Негизинен денеге тагылган кооздук буюмдары кишинин көзү урунган жерлерге тагылып, аялзатын коргоочу милдетти аткарган.

Кыргыздар дайыма аялдарга таандык болгон кооздук буюмдарын күмүштөн жасашкан. Анын сыры аялдын сулуулугун, назиктигин арттырып, суук көздөн, артыкча назардан калкалап туруучу күчкө ээ. Эң негизгиси күмүш тагынган аялдын оюндагы сар-санаасын, дилиндеги кайгы-капасын өзүнө сиңирет деп ишенишкен. Чындыгында күмүш адамдын ичиндеги дартын алып, дарылык кызматты да аткара тургандыгын билишкен. Билериктер формасы жагынан жалпак, сүйрү келет. Аялзатын коштоп жүргөн зер буюмдардын эң негизги касиети суук көздөн, жаман сөздөн сактап, аялдын боюн аруулап турган. Ар бир колдонулган кооздук жасалгалардын өз орду, терең философиялык мааниси болгон. Чачка тагылчу чач учтук ак жиптен жасалган, негизинен чач учтуктар кырк өрүм чач кызга арналып, анын келечегине болгон энесинин ак тилегин билдирген. Чачпакты келин

болгондон баштап тагынып, сымбаттуулукту арттырып, бойду түз алып жүргөнгө шарт жараткан. Анын шыңгыр добушу менен аялзатынын бою арууланган, аластанган.

Кыргыздын улуттук кийимдери - элдин этностук тарыхынын ажырагыс бир бөлүгү. Кыргыз кийими жана анын улуттук өзгөчөлүктөрү тарыхый узак мезгилде табигый жагдайлардын, көчмөн мал чарбанын жана ага байланган жашоо ыңгайынын өзгөчө шартында калыптанган. Кыргыздардын уруу-урук топторунун көчүп-конуусу, соода байланыштары, ошондой эле бөтөн элдер менен узак убакытка чейин коңшулаш жашашы кийимдин өнүгүшүнө таасир тийгизген. Байыркы кыргыздардын кийимдери жөнүндө алгачкы маалыматтар Тан династиясынын дооруна таандык кытай булактарында кездешет. «Тан-Шунун» династиялык жазмалары жана 18-19-кылымдардагы тарыхый маалыматтар боюнча кыргыз төбөлдөрү кышкысын кундуз тебетей, жайкысын алтын алкагы бар, шоңшогой төбөлүү жана жээги кайрылган кийиз калпак, парча, жибек, баркыт, манат, кымкап жана ноотудан тигилген сырт кийим, бутуна кызыл жеке өтүк кийип, белдерине жибек жоолук курчанган.

Аялдардын баш кийимдери (шөкүлө, элечек, кеп такыя же чач кеп, жибек жана дүрүя жоолук ж. б.) жаш өзгөчөлүктөрүнө жана социалдык абалына карата ар кандай кооздуктар, оймо-чиймелер (кеште, сайма) менен көркөмдөлгөн. Кыргыз аялдары колдо ултарылган же булгаары өтүк, улгайып калгандары маасы, такалуу тигилген кепич кийишкен. Аялдардын кийим-кечесинин маанилүү бөлүктөрүнүн бири - кооздуктар (чач учтук, чолпу, сөйкө-желбирөөч, сырга, шакек, билерик, бой тумар, төөнөч ж. б.) болгон [4, 13-б.].

Кооздуктарды аялдар дайыма тагынып жүрүшкөндүктөн, кийимдин ажырагыс бүтүндүгүн түзгөн. Кыргыздарда кийим-кечеге кастарлоо менен мамиле кылышат. Турмуштан көзү өткөн ата-эненин, бабалардын айрым кийимдери ыйык туткан эстелик катары балдарына, неберелерине берилген. Кыргыздардын салттуу турмушунда кийимге карата бир катар эрежелер (кийимди жерге таштоого, баш кийимге отурууга, аны ыргытууга, баштан чечип, белекке берүүгө жана сырткы кийимди желбегей жамынууга жаштарга жол берилген эмес ж. б.) Көчмөн кыргыз элинин кийими, анын ичинде баш кийими жашоо-шартка, климатка жараша жасалып, мезгил, доор алмашкан сайын өзгөрүп турган. Мал чарбачылык менен алектенген калктын баш кийиминин дээрлик көбү малдын терисинен, жүнүнөн даярдалган.

Кеп такыяны мурун баш кийим катары элечектен өзүнчө бөлүп карашкан эмес. Ал элечектин бөлүгү болуп эсептелгендиктен, такыячан эл алдына чыгуу уят болуп саналган. Этнограф Амантур Акматалиев "Кыргыздын кол өнөрчүлүгү" аттуу эмгегинде кеп такыянын артыкчылыгын төмөнкүчө белгилеген. "Кеп такыя элечекти алууну жана кайра аны кийүүнү жеңилдетип, терден сактайт. Шырылган ак болотнай чыккан терди сиңирип алат да элечек сарала болбой, бат-бат жуулбайт, өңү өчпөйт", - деп жазылат Акматалиевдин эмгегинде. Географиялык жана климаттык шартка жараша ар аймактын элечегинин түзүлүшү ар башка болгон. Алсак, түндүк аймактарга тиешелүү элечектердин дээрлик бардыгында ээк алмайы бар. Ал сууктан, шамалдан сактап турат [5, 72-бет].

Ал эми түштүк аймактарда күн ысык болгондуктан элечеги сорогой болуп үстүнө сөзсүз дурья жоолук жабылган. Алар күндөн сактап, көлөкө берип турган. Ошондой эле кеп такыянын алды ачык болгон. Элечектин оролмолоруна жука ак кездеме же даки колдонулган. Ээсинин көзү өткөндөн кийин элечектин кездемесин кепинге колдонушкан. Кээ бир учурда бала ороого же жараат таңууга да керектешкен. Кездеме көбөйө баштаган учурдан тарта элечектин матасын бала-бакырасына ырым кылып шейшеп кылышкан. Көп жашаган аял болсо айрым учурда жакындары бөлүп алышчу экен.

Элечекти айымдар турмушка чыккандан тарта кийип баштаган. Элечек кышы-жайы дебей аялдардын башынан түшкөн эмес. Түштүк тарапта экинчи же үчүнчү баласы төрөлгөндөн кийин келиндер кеп такыясын чечип ордуна башы, моюну жабыла тургандай жоолук салынышкан.

Эки тилик калпак тууралуу окумуштуу Клавдия Антипина өзүнүн "Түштүк кыргыздарынын материалдык маданиятындагы жана көркөм өнөрүндөгү өзгөчөлүктөрү" эмгегинде "калпактын мыктылары Ош облусунун Кара-Суу районунун Жапалак айылында жасалган" деп белгилеген. Тебетейдин бир түрү болуп эсептелген телпекти (малакай) азыр сейрек кездештирүүгө болот. Көбүнчө аны айыл-кыштактарда кийишет. Телпекти жасоо ыкмасы тебетейдикине окшош. Төрт талаа болуп бычылып, козунун же койдун терисинен ичилик салынбай тигилип жапыз болот. Башка бекем отуруп, жылуу болгондуктан көпчүлүк учурда күнүмдүк жашоого ылайыкталып жасалган [6, 72-бет].

Койдун терисинен тигилген телпек. Фольклордо телпектин баалуу терилерден да даярдалганы айтылат. Балким, бара-бара ылайыгына жараша күнүмдүк жашоого эптешип кетсе керек. Эркек менен кыздардын тебетейи эмнесинен айырмаланат Байыркы улуттук баш кийимдердин катарында тебетей бар. Ал көбүнчө суусар, сүлөөсүн, түлкү, кундуз сыяктуу баалуу жаныбарлардын аң-терилеринен жасалган.

Түлкү тебетейдин төрт талаасы болуп, төрт бөлүк бычылат. Тышы жаш өзгөчөлүгүнө жана социалдык абалына жараша ар кандай кездеме менен көркөмдөлөт. Суусар тебетей кара, күрөң тыш тебетейлер улгайгандарга ылайык келсе, жашыл, көк сыяктуу ачык түстөгү кездеме тыштууларды жаштар кийген. Көрпө тебетей карапайым уруулардын эркектери баалуу аң-терилерден тебетей тиктирүүгө шарты болбогондуктан, көпчүлүк учурда козунун көрпөсүнөн жасаттырышкан. Анын үстүнө көрпө тебетей күнүмдүк турмушта кийип жүргөнгө абдан ылайык болгон.

Жыйынтыктап айтканда, тебетейди эркектер эле эмес, турмушка чыга элек кыздар да кийген. Кыздардын суусар тебетейинин тышы кызыл түстөгү манат, баркыт кездемелер менен тышталган. Кыздарды көз тийүүдөн сактоо үчүн кундуз тебетейдин төбөсүнө булая үкү тагылган. Айрымдар жөн гана чоң чачы тигип коюшкан. Суусардын төш терисинен тигилген тебетей кыздардын тебетейинин талаасы бийигирээк бычылган. Айрым учурда шуру, бермет сыяктуу зер буюмдар менен кооздолгон. Көрпө тебетей эркек баланын тебетейинин төбөсүнө топ чачыктан тагылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз улуттук оймо / Борбордук Азия маданият жана искусство түйүнү» Коомдук Бирикмеси.- Бишкек, 2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа:<https://kmborboru.su/tag/ojmo/>. – Загл. с экрана.
2. Банфи А. Философия искусства. -М.: Искусство, 1989.
3. Лазарев Е.Н. Дизайн машин. Л.: Машиностроение, 1988.
4. Лазарев Е.Н. Дизайн как технико-эстетическая система. Автореф. докторской дисс. М., 1984.
5. Акматалиев, А. Кыргыздардын кол өнөрчүлүгү [Текст]: колдонмо / А. Акматалиев. - Бишкек: Кыргызстан, 1996. – 328 б.
6. Аскарлов, Т. Образдуу ой жүгүртүүнүн чексиздиги [Текст] / Т. Аскарлов. – Бишкек: Мамл. тил ж-а энцикл. борбору, 2000. – 112 б.

УДК: 371.3

Аттокурова Анаркан
п.и.к., доцент,
Ош мамлекеттик университети
anarkan.j@gmail.com
Алибаева Салтанат
магистрант,
Ош мамлекеттик университети

“МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ” КУРСУ БОЮНЧА СТУДЕНТТЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТЕРИ

Аннотация. Макалада студенттердин өз алдынча иштеринин мааниси, аны пландаштырып уюштуруу боюнча окутуучунун иш-аракети, студенттердин өз алдынча иштеринин түрлөрү көрсөтүлгөн. “Физика-математикалык билим берүү” даярдоо багытынын “Математика” профилинин негизги билим берүү программасында “Математиканы окутуунун методикасы” курсунун “Орто мектепте Математиканы окутуунун методикасынын (МОМ) жалпы суроолору» модулу боюнча студенттердин өз алдынча иштеринин мазмуну түзүлгөн.

Түйүндүү сөздөр: негизги билим берүү программасы, студенттердин өз алдынча иштери, модуль, компетенттүүлүк, кесиптик компетенттүүлүк.

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ ПО КУРСУ “МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ”

Аннотация. В статье раскрывается значение самостоятельной работы студентов, деятельность преподавателя по ее планированию и организации, виды самостоятельной работы студентов. Разработано содержание самостоятельной работы студентов по модулю «Общие вопросы методики преподавания математики в средней школе» курса «Методика преподавания математики» основной образовательной программы профиля «Математика» направления подготовки «Физико-математическое образование».

Ключевые слова: основная образовательная программа, самостоятельная работа студентов, модуль, компетентность, профессиональная компетентность.

INDEPENDENT WORK OF STUDENTS ON THE COURSE " METHODS OF TEACHING MATHEMATICS"

Annotation. The article reveals the importance of independent work of students, the activity of the teacher in its planning and organization, the types of independent work of students. The content of independent work of students on the module "General questions of methods of teaching mathematics in secondary school" of the course "Methods of teaching mathematics" of the main educational program of the profile "Mathematics" of the direction of training "Physical and mathematical education" is developed.

Keywords: main educational program, independent work of students, module, competence, professional competence.

Учурда жогорку билим берүү системасына өзүн-өзү өнүктүрө алган, өз алдынча билим алып, аны практикада колдоно билген, өзүнүн кесиптик чөйрөсүндөгү проблемаларды өз алдынча жана натыйжалуу чечүүгө жөндөмдүү адистерди даярдоо талабы коюлууда.

Кесиптик жогорку билим берүүнүн жаңы муундагы Мамлекеттик стандарттары 2012-2015-жылдар аралыгында иштелип чыгып, 2015-жылы 15-сентябрда билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилген. Кыргыз Республикасында 2012-2013 - окуу жылынан

баштап жогорку билим берүү эки баскычта даярдала баштады. Бакалаврдык кесиптик жогорку билим берүүнүн жаңы мамлекеттик стандартынын 4.3 бөлүкчөсүндө: «Күндүзгү окуу формасындагы сабактардын аудиториялык жумалык көлөмү ар бир дисциплинаны окутууга бөлүнгөн жалпы көлөмдүн (сааттын) 50% түзөт (ал эми калган 50% студенттердин өз алдынча билим алуу ишмердүүлүгүнө бөлүнөт)» [2] - деп белгиленген. Компетенттүүлүк негиздеги стандарттын мындай талабына ылайык, студенттердин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу процессинде алардын өз алдынча билим алуу ишмердүүлүгүн уюштуруу эң маанилүү маселелердин бири болуп калууда. Ошентип студенттердин өз алдынча иштеринин мазмунун, аларды уюштуруу технологиясын жаңылоонун илимий-педагогикалык негиздерин изилдөө зарылчылыгы жаралды. Мындай зарылчылык теманын актуалдуулугун негиздейт.

Окутуу процессинде «өз алдынча иштөө» түшүнүгүнүн мазмуну, максаты, милдеттери, дидактикалык принциптери, функциясы, формалары жана аны уюштуруу методдору М.Г. Гарунов, Б.Е. Корольков, О.А. Нильсон, В.Г. Орловский, П.И. Пидкасистый, А.Я. Цукарь, Н.И. Чиканцевалардын изилдөөлөрүндө каралган. Окутуу теориясын иштеп чыгууда сабак жана үй тапшырма системасындагы өз алдынча иштөөнү колдонуунун жолдорун Е.Я. Голант, Н.Г. Дайри, Б.П. Есипов, Р.М. Микельсон сунушташкан.

Аталган проблеманы изилдөөдө кыргызстандык окумуштуулар А.А. Алимбеков, М.К. Асаналиев, Н.А. Асипова, И.Б. Бекбоев, Э.А. Болотов, К.Б. Биймырзаев, Н.К. Дюшеева, А.А. Исабеков, М. Кырбашева, Э.М. Мамбетакунов ж.б. окутуу процессинде тарбиялануучулардын өз алдынчалыгын жана чыгармачылык активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн бирден-бир эффективдүү ыкмасы катары өз алдынча иштөөнү белгилешет [4].

Бул түшүнүктү аныктоодо кээ бир авторлор өз алдынча иштөөнү окутуу методу, экинчилери аны окуу сабактарын уюштуруунун формасы катары карашат, дагы башкалары - окуу ишмердүүлүгүн бир түрү катары, кээ бирлери – окутуу каражаты катары кабыл алышат [1, 303-б.]. Биз бул макалада студенттин өз алдынча иштөөсүн “лекцияга, сабакка, экзаменге, зачетко даярдануу, курстук же дипломдук ишти аткаруу учурунда окуу материалын чыгармачыл өздөштүрүү жана түшүнүү сыяктуу элементтерден турган ишмердүүлүк” [5] иретинде кабыл алдык.

«Математиканы окутуунун методикасы» курсу бакалаврларды методикалык даярдоонун, өзгөчө методикалык циклдеги дисциплиналардын өзөгүн түзөт. Бул курс “Физика-математикалык билим берүү” даярдоо багытынын мамлекеттик билим берүү стандартында кесиптик циклдин дисциплинасы иретинде окуп үйрөнүлүп студенттерди – болочок математика мугалимдерин жалпы билим берүүчү орто мектепте, кесиптик орто окуу жайында, түрдүү типтеги адистештирилген мектептерде (гимназияларда, лицейлерде ж.б.) математика предметин окутууга даярдоого кызмат кылат.

Студенттердин өз алдынча иштерин уюштурууда окутуучунун иш-аракети төмөнкү удаалаштыкта жүргүзүү сунушталат:

- Өз алдынча иштердин максатын аныктоо;
- Өз алдынча иштер үчүн мазмунду тандоо;
- Математикалык тапшырмаларды тандоо, көрсөтмөлөрдү иштеп чыгуу, метод тандоо, каражаттарды даярдоо;
- Өз алдынча иштерди уюштуруу;
- Аларды текшерүү жана түзөтүү [3].

«Математиканы окутуунун методикасы» курсунда студенттердин өз алдынча иштеринин төмөнкү түрлөрүн аныктоого болот:

- Лекциялык сабакка карата өз алдынча иштер;
- Практикалык сабакка карата өз алдынча иштер;
- Лабораториялык сабакка карата өз алдынча иштер;
- Математикалык маселе, мисалдарды чыгарууга байланыштуу өз алдынча иштер;

- Педпрактика учурунда кесиптик ишмердүүлүккө байланыштуу өз алдынча иштер
- Илим изилдөөчүлүк багыттагы өз алдынча иштер;
- Студенттердин кызыкчылыгы боюнча өз алдынча иштер.

«Математиканы окутуунун методикасы» курсу бир нече модулдардан турат. Төмөндө «Орто мектепте Математиканы окутуунун методикасынын (МОМ) жалпы суроолору» модулу боюнча лекциялык, практикалык, лабораториялык сабактарга карата студенттердин өз алдынча иштеринин мазмуну иштелип чыкты.

Лекциялык, практикалык, лабораториялык сабактардын темалары	Студенттердин өз алдынча иштеринин мазмуну
Л.1. МОМдун предмети жана анын теориялык негиздери.	Дидактиканын жана МОМдун негизги түшүнүктөрү боюнча сөздүк түзүү
П.1. Математика боюнча негизги жана орто (толук) билим берүүнүн мамлекеттик стандарты. Жалпы билим берүүчү орто мектептин математика курсунун программасы	Аталган нормативдик документтерди анализдөө жана мурунку жалпы билим берүү стандарты жана программасы менен салыштыруу
П.2. Улуттук алкактык куррикулум.	Улуттук алкактык куррикулумдун негизги түшүнүктөрү боюнча сөздүк түзүү
Л.2. Математиканы окутуунун дидактикалык принциптери, формалары жана методдору	5-класстын математикасы боюнча окуу процессин уюштурууда дидактикалык принциптердин сакталышын баяндоо
П.2. Математиканы окутуунун эвристикалык методу	Геометрия курсу боюнча конкреттүү темага мүнөздүү болгон эвристиканы баяндагыла
Л.3. Математикада жана аны окутууда илимий таанып билүү методдору	Математиканы окутуунун методдорунун классификациясын түзүү, критерийлерин аныктоо
П.3. Математикалык маселелерди чыгарууда ой жүгүртүүнүн аналитикалык-синтетикалык методу	Математикалык маселени аналитикалык синтетикалык метод менен чыгаруунун үлгүсүн көрсөтүү
Л.4. Математиканы окутуунун инновациялык технологиялары	Окутуу инновациялык технологиялары боюнча реферат даярдоо
П.4-5 Математиканы окутуунун интерактивдүү методдору	Интерактивдүү сабактардын иштелмелерин түзүү
П.6. Математиканы окутуунун каражаттары	Конкреттүү темадагы сабакка окутуу каражаттарын даярдоо
Л.5. Математиканы окутууну уюштуруу	Түрдүү типтеги сабактардын план-конспектилерин салыштыруу, өзгөчөлүктөрүн аныктоо жана түшүндүрүү
П.7. Математика сабактарында окуучулардын оозеки жана жазуу иши. Текшерүү иштери жана үй тапшырмалары	Окуучулардын билимдерин оозеки текшерүүчү суроолорду жана текшерүү иштеринин варианттарын түзүү
Лаб.1. Математиканы окутууну календардык-тематикалык пландаштыруу	5-6-класстын математика курсун календардык-тематикалык пландаштыруу
П.8. Математиканы окутууда окуучулардын ой жүгүртүүлөрүн өнүктүрүү	Конкреттүү тема боюнча Блумдун таксономиясы боюнча деңгээлдик тапшырмаларды түзүү
Лаб.2. Математика сабагынын конспекти.	5-6-класстын математика курсу боюнча сабактын план-конспектин түзүү
Л.6. Математика боюнча окуучулардын негизги жана предметтик компетенттүүлүгүн текшерүү	Математика боюнча окуучулардын негизги жана предметтик компетенттүүлүгүн текшерүүнүн түрлөрүн классификациялоо
Л.7. Математиканы окутууну дифференцирлөө жана жекелештирүү	Математиканы окутууну дифференцирлөө жана жекелештирүү боюнча реферат даярдоо

П. 9. Математиканы профилдик окутуу	Профилдик класста математиканы окутууну тематикалык пландаштыруу
Л.8. Математикалык түшүнүктөрдү калыптоонун методикасы	5-6-класстын математика курсу боюнча конкреттүү түшүнүктү кийрүүнүн методикалык схемасын түзүү
П.10. Математикалык түшүнүктөрдүн түрдүү аныктамаларын логикалык-математикалык анализдөө	5-6-класстын математика курсу боюнча түшүнүктүн аныктамасын логикалык-математикалык анализдөө
Л.9.Теоремаларды окутуунун методикасы	Теореманын түрлөрүнө мисал келтирүү жана логикалык-математикалык анализдөө
П.11.Теореманын түзүлүшүн жана далилдөөсүн логикалык-математикалык анализдөө	Теореманы далилдөөнүн блок-схемасын түзүү
Л. 10. Математиканы окутууда маселенин орду жана аларды чыгарууга үйрөтүү	Математикалык маселелерди чыгаруунун анализ жана синтез методдорун колдонуу боюнча реферат даярдоо
П.12.Окуучуларды тексттүү маселелерди чыгарууга үйрөтүү	5-класстын математикасы боюнча тексттүү маселени кыска жазуунун үлгүсүн түзүү жана чыгарылышын, жообун текшерүүнү жазуу
Л.11. Математика боюнча класстан тышкаркы иштер	Математика боюнча класстан тышкаркы иштердин түрлөрү боюнча иштелмелерди түзүү

Курс боюнча өз алдынча иштер үчүн окутуучу тарабынан милдеттүү түрдө адабияттар сунушталат.

Корутунду

Студенттердин өз алдынча иштөөсү – окуу процессинин негизги курамдык бөлүгү болуп эсептелет. Аны аткарууда студенттин билимдери, билгичтиктери жана жөндөмдөрү бышыкталат, студенттер таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн ыкмаларына ээ болушат жана чыгармачыл ишке кызыгуу пайда болуп, ар түрдүү илимий-педагогикалык маселелерди чечүүгө жөндөмдүүлүгү калыптанат.

Колдонулган адабияттар:

1. Аткаева А.А. Организация СРС в рамках культурной коммуникации // Организация самостоятельной работы в высшей и средней школе: теория и практика: Материалы научно-метод. конф. - Бишкек: КРСУ, 2000. - С. 303-307
2. Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик стандарты. Даярдоонун багыты 550 000 Педагогикалык билим берүү: 550 200 Физика – математикалык билим берүү. – Бишкек, 2013-ж.
3. Сейталиева Э.С. Башталгыч математиканын теориялык негиздери» курсун окутууда студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн илимий педагогикалык өзгөчөлүктөрү. [Текст] автореф. пед. илим. канд. дисс: 13.00.02. Бишкек, -2015. - 21б.
4. Сыдыкова М. Б. Математика курсу боюнча студенттердин өз алдынча иштөө компетенттүүлүгүн калыптандыруунун илимий-методикалык негиздери [Текст] пед. илим. канд. дисс: 13.00.02. Бишкек, -2017. – 169 б.
5. Тимофеев Г.И., Марков В.В. Организация самостоятельной работы студентов в курсовом и дипломном проектировании (специальность 1203) // Самостоятельная работа студентов в условиях современной информационной среды: Всероссийская научно-метод. конф. - Нижний Новгород. 19-22 мая 1998. Internet: http://www.nntu.sci-nnov.ru/RUS/NEWS/tl_dl4.htm

УДК: 371.3

Аттокурова Анаркан
п.и.к, доцент
Ош мамлекеттик университети,
anarkan.j@gmail.com

Имаров Нурлан
магистрант
Ош мамлекеттик университети

“ФИЗИКА-МАТЕМАТИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ” БАКАЛАВРДЫК ПРОГРАММАСЫНЫН СТУДЕНТТЕРИНИН МЕТОДИКАЛЫК БАГЫТТАГЫ ОКУУ-ИЗИЛДӨӨ ИШТЕРИН УЮШТУРУУ

Аннотация. Макалада студенттерди окуу-изилдөө ишмердүүлүгүнө даярдоонун актуалдуулугу негизделген жана «студенттердин окуу-изилдөө иши» (СОИИ) түшүнүгү аныкталган. “Учурдагы математика сабагы” темасы боюнча изилдөө тапшырмасынын мазмуну жана студенттин чыгармачыл ишин аткаруунун болжолдуу тартиби иштелип чыккан.

Түйүндүү сөздөр: универсалдык жана кесиптик компетенциялар, окуу-изилдөө ишмердүүлүгү, студенттердин окуу-изилдөө иши, студенттердин өз алдынча иштери.

МЕТОДИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПО НАПРАВЛЕНИЮ “ФИЗИКО- МАТЕМАТИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ”

Аннотация. В статье обоснована актуальность подготовки студентов к учебно-исследовательской деятельности и дано определение понятию «учебно-исследовательская работа студентов» (УИРС). Разработаны содержание исследовательского задания по теме «Современный урок математики» и примерный порядок выполнения творческой работы студента.

Ключевые слова: универсальные и профессиональные компетенции, учебно-исследовательская деятельность, учебно-исследовательская работа студентов, самостоятельная работа студентов.

METHODOLOGICAL DIRECTIONS IN THE ORGANIZATION OF EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC ACTIVITIES OF STUDENTS IN THE DIRECTION OF “PHYSICAL AND MATHEMATICAL EDUCATION”

Annotation. The article substantiates the relevance of preparing students for educational and research activities and defines the concept of "educational and research work of students" (UIRS). The content of the research task on the topic "Modern mathematics lesson" and the approximate order of performing the student's creative work are developed.

Key words: universal and professional competencies, educational and research activities, educational and research work of students, independent work of students.

“Физика-математикалык билим берүү” багыты боюнча бакалаврды даярдоонун мамлекеттик билим берүү стандартында белгиленген универсалдык жана кесиптик компетенциялардын тобунда окуу-изилдөө ишмердүүлүгүнө өзгөчө маани берилет:

- жетекчилик астында изилдөө планын иштеп чыгууга жана түзөтүүгө, топтолгон маалыматтарды талдоого жана интерпретациялоого жөндөмдүү, прикладдык илимий-изилдөө ишмердүүлүгүн жүргүзүүгө даяр (ОК-4);

- математикалык билим берүүнү өнүктүрүү проблемалары боюнча изилдөөлөргө катышууга жөндөмдүү (ПК-10).

- математикалык билим берүү боюнча илимий изилдөөлөрдүн негизги методдоруна ээ (ПК-11) [5].

Эки баскычтуу билим берүү системасына жана кредиттик технологияга өтүүнүн шартында студенттердин өз алдынча иштеринин окуу жүгүндөгү үлүшү 50-60 пайызга жогорулаган. Мындай көлөмдөгү өз алдынча ишти өздөштүрүү зарылдыгы студенттерди окуу-изилдөө ишмердүүлүгүнө даярдоонун актуалдуулугун аныктайт.

Изилденип жаткан проблема боюнча адабияттарды иликтөөнүн жыйынтыгы «студенттердин окуу-изилдөө иши» (СОИИ) түшүнүгүн чечмелөөдө окумуштуулар бирдиктүү пикирге келе электигин көрсөттү.

Изилдөөчүлөр СОИИни окутууну уюштуруунун формасы, методикалык ыкма, окутуу методу, студенттердин өз алдынча ишинин формасы, ишмердүүлүктүн бир түрү, чыгармачылык активдүүлүктү өнүктүрүүнүн, окуу процессине илимий изилдөөнүн элементтерин киргизүүнүн, кесиптик даярдыкты жакшыртуунун каражаты катары аныкташат. Биз бакалаврлардын методикалык багыттагы окуу-изилдөө иштери деп, методикалык циклдеги дисциплиналар боюнча, анын ичинде «Математиканы окутуунун методикасы» курсу боюнча изилдөөнүн элементтерин камтыган окуу ишмердүүлүгүнүн бардык түрүн түшүнөбүз.

Демек, бакалаврлардын методикалык багыттагы, өзгөчө методикалык циклдеги дисциплиналардын өзөгүн түзгөн «Математиканы окутуунун методикасы» курсу боюнча окуу-изилдөө ишинин мазмунун аныктоо, аны уюштуруу жана башкаруунун методикасын иштеп чыгуу актуалдуу маселе.

М.И.Дьяченко жана Л.А.Кандыбович белгилегендей: “Жогорку окуу жайынын бардык эле бүтүрүүчүлөрү окумуштуу болбойт, бирок ар бири изилдөө ишине тийиштүү билгичтиктерге ээ болушу зарыл» [4, 288-б.].

А. Дистервегдин таамай пикири боюнча илимий ишке умтулбаган мугалим жыгачтай куурайт, таштай катат [3]. Мугалим божомолдоо, педагогикалык экспериментти уюштуруу, өзүнүн жана башка кесиптештеринин тажрыйбасын талдоо жана жалпылоо, илимий жана методикалык адабияттар, электрондук булактар менен иштөөгө туура келет. Анткени педагогдун эмгегинин мазмуну дайыма өзгөрүүгө дуушар болуп турат, алар окуу пландарынын, программалардын жаныланышы, жаңы педагогикалык идеялардын жана методдордун келип чыгышы, окутуунун заманбап формаларынын жана технологияларынын киргизилиши ж.б.

Жогорку окуу жайы болочок мугалимдерди илимий-таанып билүүнүн тажрыйбасы жана методологиясы менен куралдандырууга, кесиптик проблемаларды чыгармачылык, изилдөөчүлүк мамиленин негизинде чече билүүсүн калыптандырууга тийиш.

Болочок математика мугалимдеринин методикалык даярдыгын бакалаврлардын окуу-изилдөө иштерин уюштуруу аркылуу “Математиканы окутуунун методикасы» курсунун мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу менен жакшыртууга болот. Бул өз кезегинде “Математиканы окутуунун методикасы» курсунун мазмунун жана аны окутуу методдорун тандоого жаңыча мамилени талап кылат.

«Математиканы окутуунун методикасы боюнча окуу-изилдөө иштери бир эле убакытта эки милдетти аткарууга жардам берет: студенттердин таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү (окуу жаатында) жана аларды мектепте окуу-изилдөө иштерин уюштурууга, окуучулардын чыгармачылык ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө даярдоо (кесиптик жаатта)” [1, 53-б.].

Корутунду

Математиканы окутуу методикасы боюнча окуу куралдарын изилденүүчү проблеманын көз карашында талдоо көрсөткөндөй, Г.И.Саранцевдин эмгегинде болочоктогу математика мугалиминин илимий-изилдөө ишмердүүлүгүн жана теориялык ой жүгүртүүсүн калыптандырууга байланышкан материалдар кеңири берилген [2]. Ал эми Э.И. Лященко,

А.А. Столярдын окуу колдонмолорунда мектептин математика курсундагы тема боюнча логикалык-дидактикалык анализ жана изилдөө жүргүзүүгө карата студенттер үчүн изилдөөчүлүк мүнөздөгү тапшырмалар бар [6]. Бирок, алар болочоктогу математика мугалимдеринин изилдөө жөндөмүнө ээ болушу үчүн үчүн жетишсиз. Ал үчүн математиканы окутуунун методикасын үйрөнүүдө студенттердин илимий изилдөө жөндөмдөрүн максаттуу калыптандыруучу тапшырмалардын системасы иштелип чыгышы керек. Төмөндө “Учурдагы математика сабагы” темасы боюнча изилдөө тапшырмасынын мазмуну сунушталды.

Тапшырма. Учурдагы математика сабагы

Болжолдуу мазмуну. Сабак – окутуу процессинин негизги звеносу. Сабактын маани-маңызы. Сабакка коюлуучу жалпы талаптар (дидактикалык, тарбиялык, психологиялык, өнүктүрүүчү ж.б.). Учурдагы математика сабагынын өзгөчөлүктөрү. Учурдагы математика сабактарынын түзүлүшү жана типтери. Сабактардын түрлөрү. Учурдагы математика сабактарын моделдештирүү, долбоорлоо жана конструкциялоо. Сабакты анализдөө жана рефлексия жасоо. Учурдагы математика сабагын санариптик билим берүү ресурстарын колдонуу менен конструкциялоо.

Бул тапшырма жана ага сунушталуучу адабияттар студенттерге багыт гана берип аны аткаруу формасын (реферат, сочинение, курстук иш ж.б.) студент өзү тандай алат. Студенттин чыгармачыл ишин аткаруунун болжолдуу тартиби төмөнкүдөй:

- 1) изилдөө темасын тандоо жана актуалдуулугун негиздөө;
- 2) изилдөө планын түзүү;
- 3) адабияттарды тандоо жана өздөштүрүү;
- 4) изилдөөнүн материалдарын топтоо жана системалаштыруу;
- 5) тажрыйбалык-эксперименттик ишти уюштуруу;
- 6) изилдөөнүн алынган натыйжаларын талдоо жана жалпылоо;
- 7) иштин текстин баяндоо;
- 8) изилдөөнүн натыйжаларын коргоо.

Математиканы окутуунун методикасы боюнча окуу-изилдөө тапшырмаларынын системасын болочоктогу математика мугалимдеринин чыгармачылык потенциалын арттыруучу негизги каражат катары баалоого болот.

Адабияттар:

1. Байсалов, Дж. У. Научно-методические основы создания и использования модульного обучения в методической подготовке студентов математиков в педвузе [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.01/ Дж. У. Байсалов. - Алматы, 1998. - 47 с.
2. Демидов В.П., Саранцев Г.И. Методика преподавания математики. –Саранск, 1976.
3. Дистерверг, А. Избранные педагогические сочинения [Текст] / А.Дистерверг.- М.: Учпедгиз, 1956. - 376 с
4. Дьяченко, М. И. Психология высшей школы [Текст] / М. и Дьяченко, Л. А. Кандыбович. - Минск: изд-во БГУ - 1981 - 383 с.
5. Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик стандарты. Даярдоонун багыты 550 000 Педагогикалык билим берүү: 550 200 Физика-математикалык билим берүү. – Бишкек, 2013-ж.
6. Столяр А.А. Педагогика математики. – Мн., 1974.

УДК: 371.3:51

Аттокурова Анаркан
п.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети
anarkan.j@gmail.com

Немат кызы Гулдана
магистрант
Ош мамлекеттик университети

“МУГАЛИМДИН ИЙКЕМ КӨНДҮМДӨРҮ” КУРСУН ДОЛБООРЛОО

Аннотация. Макалада мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгү анализделип анын түзүмүнө азыркы коомдо педагогикалык ишмердүүлүктү ийгиликтүү аткарууга, андан ары өнүгүүгө, карьера жасоого жана конкуренцияга жөндөмдүүлүккө өбөлгө түзүүчү ийкем көндүмдөрдү кийрүү жөнүндө сөз болот. “Мугалимдин ийкем көндүмдөрү” курсунун мазмуну сунушталды жана аларды өнүктүрүүгө окутуу процессинде кейс технологиясын, долбоордук методду, ролдук оюндарды жана презентациялоо, интервью алуу, командада иштөө ыкмаларын колдонуу максатка ылайыктуу экендиги практика жүзүндө аныкталды.

Түйүндүү сөздөр: кесиптик компетенттүүлүк, компетенция, мугалимдин кесиптик маанилүү сапаттары, мугалимдин ийкем көндүмдөрү.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ КУРСА “МЯГКИЕ НАВЫКИ УЧИТЕЛЯ”

Аннотация. В статье анализируется профессиональная компетентность учителя, в структуру которой предлагается включить “мягкие навыки” учителя в дополнение к профессионально важным качествам учителя, необходимые для успешного выполнения профессиональной деятельности на современном обществе, дальнейшего профессионального развития, карьерного роста и конкурентноспособности. Разработано содержание курса “Мягкие навыки учителя”. На практике подтвердилось целесообразность применения технологии кейса, метода проектов, ролевых игр и презентаций, интервью, командной работы по развитию мягких навыков учителя.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, компетенция, профессионально важные качества учителя, мягкие навыки учителя.

DESIGNING THE COURSE " SOFT TEACHER SKILLS"

Annotation. The article analyzes the professional competence of a teacher, in the structure of which it is proposed to include the “soft skills” of a teacher in addition to professionally important qualities of a teacher necessary for the successful performance of professional activities in modern society, further professional development, career growth and competitiveness. The content of the course “Soft teacher skills” has been developed. In practice, the expediency of using the case technology, the project method, role-playing games and presentations, interviews, teamwork for the development of soft teacher skills was confirmed.

Key words: professional competence, competence, professionally important qualities of a teacher, soft skills of a teacher.

Азыркы дүйнөдөгү ааламдашуу, интеграция, маалыматтык коомго өтүү, жумуш ордундагы конкуренция процесстери терең билимдерге жана кесиптик көндүмдөргө гана эмес, ийгиликти коштоп турган инсандык сапаттарга да ээ болгон адистерди талап кылууда. Постиндустриалдык коом үчүн практикага жана турмушка даяр, кесиптик ишмердүүлүккө тез көнүгө алган ийкемдүү кесипкөйлөрдү даярдоо зарылдыгы келип чыкты. Мындай шартта

бүтүрүүчү ээ боло турган кесиптик жана инсандык мүнөздөөчүлөр болушкан универсалдык жана кесиптик компетенцияларды калыптандыруу максаты коюлат.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн педагогикалык багыт боюнча мамлекеттик билим берүү стандартында “Компетенция – белгилүү аймактагы ийгиликтүү ишмердүүлүк үчүн зарыл болгон жеке сапаттардын, билим, билгичтик, көндүмдөрдүн динамикалык комбинациясы” [4] катары аныкталган.

Кесиптик компетенттүүлүк катары изилдөөчүлөр билим, билгичтик, көндүмдөрдү, психологиялык сапаттардын конгломератын (А.К. Маркова, А.А. Вербицкий), адистин инсандыгынын ички психикалык абалдарын жана касиеттерин (Ю.В. Варданян) [3], белгилүү деңгээлде кесиптик милдеттерди аткарууга мүмкүнчүлүктү камсыз кылуучу инсандын кесиптик сапаттарын (Н.И. Запрудский), кесипкөйлүктү (Т.М. Сияев) ж.б. эсептешет. Жалпысынан окумуштуу-педагогдор кесиптик компетенттүүлүктү когнитивдүү чөйрөдөн айырмалап, кесиптик ишмердүүлүктү ийгиликтүү аткарууга өбөлгө түзүүчү инсандык-психологиялык сапаттардын сферасындагы система катары бирдиктүү пикирди айтышат.

Педагогикалык терминдердин сөздүгүндө педагогикалык компетенттүүлүк адистин билимдерин, тажрыйбаларын, ишмердүүлүгүн эффективдүү ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берүүчү сапаттарынын системалык көрүнүшү (мазмуну) катары аныкталат [8].

Педагогдун кесиптик маанилүү сапаттары Л.М. Митина тарабынан изилденген. Ал педагогго зарыл болгон жеке сапаттарды аныктаган: сыпайылык, тарбиялангандык, жарандуулук, гумандуулук, кең пейилдүүлүк, ачыктык, сынчылдык, кош көңүл эместик, туруктуулук, тартиптүүлүк, патриоттуулук, принципалдуулук, жөнөкөйлүк, балдарды сүйүү ж.б. [7].

Биздин оюбузча мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүнүн инсандык түзүүчүсүн адистин кесиптик сапаттарына (Абылкасымова А.Е., Алтыбаева М.А., Архангельский С.И., Байсалов Дж.У., Бекбоев И.Б., Кузьмина Н.В., Левитов Н.Д., Лернер И.Я., Мищенко А.И., Скаткин М.Н., Слостенин В.А., Торогельдиева К.М., Турдубаева К.Т. ж.б.) кошумча кесиптик ишмердүүлүктө «компетенттүү – билерман, абройлуу [9], ийгиликти камсыз кылуучу жана конкуренцияга жөндөмдүүлүктү камсыз кылуучу сапаттар менен кеңейтүү талап кылынып жатат.

Ийгиликке жетүү проблемасы түрдүү илимий багыттарда (экономика, социология, журналистика, психология жана педагогика) изилденип келет. Бул изилдөөлөрдүн негизин ийгиликке жетишкен адамдардын ишмердүүлүгүнө карата көптөгөн байкоолор түзөт. Ийгиликтүү инсандардын сапаттарынын ичинен окумуштуулар (И.Б.Бекбоев, Ю.М. Забродин, В.В.Новиков, М.И.Мелия ж.б.) төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүшөт: адептүүлүк, жоопкерчиликтүүлүк, креативдүүлүк, оптимизм, жогорку эмгек өндүрүмдүүлүгү, энтузиазм, өзүн өркүндөтүү, ички эркиндик, ийгиликке жана өзүнө ишеними, ийкем жана сынчыл ой жүгүртүү, жогорку мотивация, максатка умтулуучулук, лидерлик, коммуникабелдүүлүк, демократиялуулук, уникалдуулук, кунт коюу, баамдуулук, тартиптүүлүк, демилгелүүлүк, стресске туруктуулук.

“Германияда өзгөчө көңүл студенттердин жалпы кабыл алуу жана интеллектуалдык жөндөмүн, эрудициясын өстүрүүгө, алардын социалдык жана жеке сапаттарын, айрыкча пунктуалдуулугун, эмгекке жөндөмдүүлүгүн, экономдуулугун, өз алдынчалыгын, тактыгын, ийкемдүүлүгүн, жоопкерчилигин, тыкандыгын, ошондой эле бирөөлөр менен сүйлөшө алуусуна, байланыш түзө билүүсүнө, мамилечилдигин, сөзмөрдүгүн өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулат... Ал эми АКШда жогоруда аталгандарга кошумча студенттердин логикалык ой жүгүртүүсүнө, дүйнөлүк маданиятты жана адабияттарды, искусствону жакшы өздөштүрүүсүнө, алардын цивилизацияга тийгизген таасирин байкоого, этикалык нормаларды тийиштүү деңгээлде билүүгө жана колдонууга бөлүнөт” [3].

Айрым изилдөөчүлөрдүн пикиринде “Бүгүн ийгиликтүү адис – бул курчап турган чөйрө менен мобилдүү жана продуктивдүү карым-катнаш түзүп актуалдуу боло алган адис.

Коомдо өзүн реализациялоону каалаган көпчүлүк адамдарга көбүнесе кесипкөйлүк эмес, натыйжалуу коммуникатор болуу билгичтиктери жетишпейт” [1].

Т.А. Яркванын пикиринде бүгүн “орточо мүмкүнчүлүктүн чектеринен ашкан чыгармачыл, активдүү жана ишкер адамдар керек” [14].

И. Милевски учурдагы коомдогу ийгиликтүүлүк катары «ар бирибиз төрөлгөндө ээ болгондор гана эмес, токсон тогуз проценти бул өзүбүзгө арнаган күч-аракет жана эмгек” [9] – деп эсептейт.

Билим берүүнүн эл аралык практикасында өзгөчө маани берилген ийкем көндүмдөр (soft skills) ийгиликке жетүүнүн ишеничтүү стратегиясы болуп эсептелет. Д. Гоулман “кесиптик ишмердүүлүктө адамдын натыйжалуулугу андагы “ийкем көндүмдөрдүн” өнүгүү деңгээлине жараша болот жана алар ийгиликтүү адистерди ийгиликсиздерден, натыйжалуу уюмдарды натыйжасыздардан айырмалап турат” [8] - дейт.

XXI кылымдын алдыңкы билгичтиктерине Т.Я. Яркова “ой жүгүртүүнүн сынчыл мүнөзүн жана активдүүлүктү; бардык жаңычылыктарга ачык болууну жана аларга ориентациялануу билигичтигин; коммуникативдик көндүмдөрдү; маалыматты табуу жана иштетүү билгичтигин; үзгүлтүксүз өзүн өнүктүрүүгө каалоосун жана умтулуусун” [11] атаган.

Ишкер жана бизнес-тренер Шипилов В. эң зарыл болгон Soft-Skills компетенциялардын тобун аныктоого аракет кылган:

1. Базалык коммуникативдик көндүмдөр;
2. Self-менеджмент көндүмдөрү;
3. Эффективдүү ойлоо көндүмдөрү;
4. Башкаруу көндүмдөрү.

Ал түзгөн өнүгүү “үч бурчтугун” Soft-Skills (ийкем көндүмдөр), Hard-skills (“бекем” көндүмдөр), өнүгүүгө мотивация жана инсандык мүнөздөөчүлөр, көз карашы түзүшөт [10].

Кыргызстандын иш берүүчүлөрүнүн адистердин даярдоого карата суроо-талаптарын изилдөөнүн жыйынтыктарын анализдөө төмөнкү ийкем көндүмдөрдүн актуалдуулугун аныктады:

- Клиентке багытталгандык;
- Өзгөрүүлөргө адаптациялануу;
- Коммуникабельдүүлүк;
- Аналитикалык жана сынчыл ой жүгүртүү;
- Командада иштөө;
- Лидерлик көндүмдөр.

Жогоруда айтылган ой-пикирлерди талдоонун жыйынтыгында “Мугалимдин ийкем көндүмдөрү” курсунун төмөнкү мазмунун сунуштадык:

Киришүү. "Ийкем көндүмдөр" / "Бекем көндүмдөр".

Модуль I: Жеке стратегия жана максаттар

Кандай баалуулуктар бар? Максатты туура коюу. SMART техникасы, Жеке SWOT. Максатты убакытка бөлүштүрүү.

Модуль II: Өзүн уюштуруу жана мотивациялоо.

Өзүн өнүктүрүү. Убакытты туура бөлүштүрүү. Артыкчылыктарды аныктоо. Убакытты оптималдаштыруу ыкмалары. Масштабдуу маселелерди чечүү стратегиялары. Өзүн-өзү мотивациялоо ыкмалары.

Модуль III: Ийгиликтүү коммуникация

Коммуникация жана баарлашуу. Вербалдык жана вербалдык эмес коммуникация. Вербалдык маалымат, физикалык маалымат жана көргөзмөлүү маалымат. Баарлашуудагы коммуникативдик тоскоолдуктар жана алардан чыгуу жолдору. Угуунун түрлөрү. Рефлексиясыз угуу. Рефлексивдүү (же активдүү) угуу. Рефлексивдүү угуу техникалары

Эффективдүү угуунун этаптары жана шарттары. Башкаларды уга билүүгө үйрөнүү. Ангемелешүүнүн структурасы. Туура угуунун техникалары

Модуль IV: Лидерлик көндүмдөр жана командада иштөө

Лидер жана жетекчи. Лидерлик процесси жана анын түзүүчүлөрү. Лидердин сапаттары. Лидердин ишинин 7 аспекти. Лидерлик бийликтин түрлөрү. Лидердин анатомиясы. Команда жана топ. Команданын негизги белгилери. Синергия эффекти.

Модуль V: Кардарга багытталуу.

Кардарга багытталган кызматкер жана уюм. Кардарга багытталган уюмдун принциптери. Менеджердин сапаттары.

Модуль VI. Өзгөрүүлөргө көнүгүү.

Өзгөрүүлөр эмнеге керек? Өзгөрүүлөргө көнүгүү.

Модуль VII. Сынчыл ойлоо

Сынчыл ойлоо. Проблемаларды чечүү жана анын этаптары. Сынчыл ой жүгүрткөн адамдын мүнөздөмөсү. Сынчыл ойлоону стимулдаштыруу жолдору.

Корутунду

Жогорку кесипти билим берүүдө мугалимдин ийкем көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн окутуу-тарбиялоонун формаларын жана методдорун, окутуучу менен студенттин өз ара байланыштарынын мүнөзүн өзгөртүү зарыл.

Биз өз тажрыйбабызда болочоктогу математика мугалимдеринин компетенттик маанилүү сапаттарын калыптандыруу максатында окуу процессинде кейс технологиясын, долбоордук методду, ролдук оюндарды жана презентациялоо, интервью алуу, командада иштөө ыкмаларын колдондук. Бул иш-аракеттердин оң натыйжасы эксперименттик тайпанын студенттеринин ийкем көндүмдөрдү калыптандыруу боюнча республикалык конкурста алдынкы орунду ээлегендиги менен да тастыкталды.

Колдонулган адабияттар:

1. Алешина, С.А. Педагогика профессионального образования: Учебно-методическое пособие по учебной дисциплине “Теория профессионального образования”. Для аспирантов специальности 13.00.08, С.А. Алешина, Е.С. Заир-Бек, И.А. Иваненко, А.Н. Ксенофонтова; Мин-во образования и науки РФ, Оренб.гос. пед. ун-т.- Оренбург: Изд-во ОГПУ, 2013. – 84 с.
2. Базарбаев Ш. Маданият жана профессионализм /Вестник Ошского государственного университета. Серия психолого-педагогических наук. - №7. – С. 3-5.
3. Вардаян Ю. В. Становление и развитие профессиональной компетентности педагога и психолога /под науч. ред. В. А. Сластенина. М., 1998. - 180 с.
4. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению 550000 «Педагогическое образование». - Бишкек, 2015. - 175 с.
5. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. - М.: АСТ, 2009. - 480 с.
6. Милевски И. Личностное развитие успешного человека. Принципы soft skills - гибких навыков человека. -URL: ecouniver.com.
7. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал. - М., 1994. - 216 с.
8. Тагаева З, Алтыбаева М. Педагогикалык терминдердин сөздүгү. – Ош, 2014. -183-б.
9. Ожегов С. И.Словарь русского языка / Под ред. д-ра филолог. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. 14-е изд., стереотип. - М., 1983. - 816 с.
10. Шипилов В. Перечень навыков soft-skills и способы их развития. - URL: https://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml.
11. Яркова Т. А., Черкасова И. И. Формирование гибких навыков у студентов в условиях реализации профессионального стандарта педагога // Вестник Тюменского государственного университета. Гуманитарные исследования. Humanitates. - 2016. - Том 2. - № 4. - С. 222-234.

УДК 371

Култаева Д. Ч.

п.и.к., ОшМУ

Акматова Назгул

магистрант, ОшМУ

Аттокурова Насыйкат

магистрант, ОшМУ

БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК МАМИЛЕДЕ ОКУТУУНУН НЕГИЗДЕРИ

Аннотация: Макалада учурдагы билим берүү процессиндеги өз алдынча иштердин түрлөрү каралды. Окутуу процессиндеги өз алдынча окуу – билим алуудагы маанилүү иш-аракеттердин бири. Андыктан өз алдынча иштөөнүн түрлөрү, билим алуунун булактары макалада белгиленди. Компетенттүү мамиледеде окутуу шарттарындагы өз алдынча билим алуунун түрлөрү окутуунун ыкмалары менен коштолду.

Түйүндүү сөздөр: өз алдынча иштөө, билим берүү, окутуу процесси, заманбап окутуу.

ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ НА КОМПЕТЕНТНОСТНОМ ПОДХОДЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: в статье рассмотрены вопросы и виды самостоятельной работы в образовательном процессе. Самостоятельная подготовка в процессе обучения является одной из значимой деятельностью. В статье отмечены источники обучения и виды самостоятельной подготовки. Обучение в условиях компетентностного подхода сопровождается видами самостоятельной подготовки.

Ключевые слова: самостоятельная работа, образование, процесс обучения, современное обучение.

THE BASICS OF LEARNING BASED ON THE COMPETENCE APPROACH IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation: the article discusses the issues and types of independent work in the educational process. Self-preparation in the learning process is one of the most significant activities. The article highlights the sources of training and types of independent training. Training in the conditions of a competence-based approach is accompanied by types of independent training.

Key words: independent work, education, learning process, modern training

Кыргыз Республикасындагы билим берүү процессин реформалоонун башкы максаты - келечек ээлерине алдынкы билим-тарбия берүү, өзүнүн орто мектепте окуп-үйрөнгөн билимдерин келечек турмушунда пайдалана билүүгө үйрөтүү, заманбап илимий жана практикалык билимдердин жана көндүмдөргө ээ болуу. Жалпы билим берүүчү орто мектепте өз алдынча ой жүгүртүп илимий жана кесиптик милдеттерди иштеп чыгуу жана чече билүү.

Заманбап билим алууда маалыматты өз алдынча өздөштүрүү менен алган билимдердин натыйжалуулугуна жетишүү менен өз алдынча билимдерин, маалыматтуулугун жогорулатуунун, өркүндөтүнүнү зарылдыгын жаралат. Бүгүнкү билимдин менен илим ыкчам өнүгүшүнүн, маалыматтардын тез таркалышынын шартында, жалпы билим берүүчү орто мектептердин негизги милдети болуп өзүн - өзү өнүктүрүүгө, баалоого, дүйнө таанымын кеңейтүүгө, инновациялык ишмердүүлүккө жөндөмдүү инсанды даярдоо болуп эсептелет.

Жалпы билим берүүчү орто мектептерде окуучулардын өз алдынча билим алып, көйгөйлөрдү өз алдынча чечүү, ишмердүүлүктөрдү уюштуруу боюнча изилдөөлөрдү

жүргүзгөн илимий-методикалык адабияттардын анализи жана жыйынтыктары, бул иштин маңызы боюнча ар кандай көз караштар бар экендигин көрсөттү. Окуучулардын өз ишин уюштуруунун көп кырдуулугунан улам, бул түшүнүктү дагы да тереңирээк изилдөө, тактоо талап кылынат.

Айрым учурларда өз алдынча окуу иштери дегенде мугалим тарабынан уюштурулган атайын бөлүнгөн убакыт ичинде дидактикалык максатты аткарууга (билим издөө, алардын маанисин оңдоо, бышыктоо, жөндөм, көндүмдөрдү калыптандыруу жана өнүктүрүү, билимди жалпылоо жана систематизациялоо) багытталган активдүү ишмердүүлүктү түшүнүшөт. Дидактикалык көрүнүш катары, өз алдынча иштөө бир жагынан окутуу тапшырмасын, б.а. студент аткарууга тийиш болгон нерсени, анын иш аракет объектисин билдирсе, экинчи жагынан-ишмердүүлүктүн тиешелүү формасы (эс тутум, ой жүгүртүү, тапшырманы аткаруу учурундагы чыгармачылык тапкычтык) катары бааланат. Ал эми О.И. Барменкованын аныктамасы боюнча боюнча, өз ишин уюштуруу окуу-тарбиялык процесстин класстан тышкаркы да, класстык да иш-аракеттерди камтыган формасы болуп саналат [1].

Изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууда төмөнкүлөрдү эсепке алуу зарыл: окуу материалдарын айрым окуу бирдиктерине бөлүү, алардын ар биринин дидактикалык максатын, окуучулардын өз алдынча жана жекече иштеринин түрү, форма жана усулдарын аныктоо; бул ишти уюштуруунун консультациялардын, жекече жана класстык сабактар, усулдук көрсөтмөлөр ж.б. жардамы менен жөнгө салуу; өзүн-өзү көзөмөлдөөнүн жана окутуучулар тараптан көзөмөлдөөнүн жардамы менен кайтарым байланышты ишке ашыруу; ар бир окуу бирдигинин дидактикалык максатка толук жетишүүсүн камсыздоо.

Уюштуруучулук негиздерине карап өз алдынча иштөөнү изилдөөчүлөр төмөнкүдөй бөлүштүрүшөт:

1. Бышыктоочу сабактардагы өз алдынча иштөөлөр;
2. Кайталоочу сабактардагы өз алдынча иштөөлөр;
3. Кайталоочу сабактардагы өз алдынча иштөөлөр;
4. Класстан тышкаркы өз алдынча иштөөлөр.

Өз ишин уюштурууну төмөнкүдөй формаларга бөлүүгө болот:

1. жекече
2. жуп менен
3. жамааттык
4. топтук-звенолук

Дидактикалык максаттарга ылайык, өз алдынча иштөөнү мына мындай түрлөргө бөлүштүрүшөт:

1. Жаңы билимди үйрөнүүгө даярдоочу алдын ала иштер;
2. Жаңы материалды үйрөнүү максатында уюштурулган иштер;
3. Билимди пайдалануу жана жөндөмдү калыптандыруу максатында уюштурулган иштер;

4. Жалпылоочу өз алдынча иштер;

5. Текшерүүчү өз алдынча иштер (өз алдынча иштөөнүн бул түрү мугалимге анын окуучулары окуу ишмердүүлүгүндө бет келген кыйынчылыктар туурасында конкреттүү маалыматтарды берип, өз алдынча иштөөнү уюштуруунун бул түрүн диагностикалык деп да аташат).

Дидактик-окумуштуулар жана психологдор окуучулардын өз алдынча иштерин, алардын окуу мүмкүнчүлүктөрүнө жараша ишмердүүлүгүн төмөнкүдөй баскычтарга бөлүштүрүшөт:

1. Берилген үлгү боюнча көчүрүп-тууроо аракеттери;
2. Маалыматты кайрадан айтып берүү боюнча репродуктивдүү иш-аракеттер.

3. Алынган билимди өз алдынча колдонуунун продуктивдүү иш-аракети.

Окумуштуу педагогдордун изилдөөлөрү окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүктүн тиешелүү баскычтарына шайкеш келген өз алдынча иштөөнүн төрт тибин бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет: кайталап чагылдыруу, реконструктивдик вариативдик, эвристикалык жана чыгармачылдык иштер [2].

Кайталап чагылдырып берүүчү өз алдынча иштер жөндөм жана көндүмдөрдүн калыптанышына, конкреттүү кырдаалдарда ыкмаларды эстеп калууга көмөк көрсөтөт.

Өз алдынча иштөөнүн реконструктивдик-вариативдик тиби окуучулардын билимдерди типтүү кырдаалдарга ойлонуштуруп алып өтүүгө мүмкүнчүлүк берип, окуя, көрүнүш, фактыларды анализдөөгө үйрөтүп, ой жүгүртүүчүлүк активдүүлүгүнүн өнүгүшү үчүн шарт түзүп, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн ыкмаларын жана усулдарын калыптандырат.

Эвристикалык өз алдынча иштер окуучулардын чыгармачыл инсан болуп калыптануусуна көмөк көрсөтүп, иштин бул тибин аткарууда дайыма жаңы чечимдерди издөө, алынган билимдерди жалпылоо жана систематизациялоо, аларды стандарттык эмес кырдаалдарга алып өтүү жүргүзүлөт.

Чыгармачылык өз алдынча иштер окуучуларга алар үчүн таптакыр жаңы билимдерди алууга мүмкүнчүлүк ачып, өз алдынча билим издөө көндүмдөрүн бышыктайт.

Жогоруда белгиленгендей өз алдынча иштөөнүн ар бир тиби иштердин көптөгөн түрлөрүн өзүнө камтыйт:

1. Китеп менен иштөө,
2. Компьютер менен иштөө,
3. Түрдүү маанидеги көнүгүүлөр менен иштөө,
4. Ар түрдүү тапшырмаларды чечүү,
5. Өз алдынча текшерүү иштери, контролдук иштер, диктанттар, дил баяндар,
6. Докладдарды жана рефераттарды даярдоо,
7. Кесибине байланышкан тексттерди жекече, топтордо иштөө,
8. Интернет менен иштөө,

Окуучулардын билим, жөндөм жана көндүмдөрдүн системасына ээ болуу боюнча окуу ишмердүүлүгү өз ара байланыштагы эки процесс менен аныкталат: репродуктивдик, продуктивдүү жана креативдик.

Өз ишин уюштуруунун мазмуну төмөнкүлөрдү камтыйт: биринчиден, китепти же анын бөлүгүн, мазмуну жөнүндө жалпы түшүнүк алуу максатында өтө ылдам темп менен таанышуу; өзгөчө үйрөтүп чыгууну талап кылган маселеге түздөн-түз таандык болгон материалды бөлүп көрсөтүү. Экинчиден, кайталап салыштырмалуу жайыраак, тексти маани-маңызы боюнча бөлүктөргө ажыратып, негизги жоболор, автордун аргументацияларын бөлүп көрсөтүү, схема, таблица, чиймелерди үйрөнүү менен окуп чыгуу. Иштин бул этабын аткаруу менен, эмгектин негизги түшүнүк, жобо идеяларынын анализи, окуу китеби же анын бөлүктөрү эмнеге окуткандыгы жөнүндө туура отчет түзүүгө мүмкүндүк берүүчү жалпылоо жана корутундулар ишке ашырылат [3].

Өз алдынча иш-аракет кээде ар бир инсандын өз алдынча билим алуусунун компоненти катары каралат. Өз алдынча билим алуунун максаты реалдуу, туруктуу, жаңы социалдык экономикалык жана саясий шарттарда коомдук турмушту жана өзүн өркүндөтүүгө байкаларык салым кошо алган инсан кылып тарбиялоо деп белгиленет. Бул нерсе эгерде адам тууроо жана өзүн-өзү өнүктүрүү үлгүлөрүн тапкан адабияттын үстүнөн тынымсыз өз алдынча иштегенде мүмкүн. Ошого байланыштуу, маалыматтар агымында адашып калбоо жөндөмдүүлүгү олуттуу мааниге ээ. Ал жөндөмдүүлүк маалымат булактарын, алардын алдуу жана алсыз тараптарын билүү, керектүү маалыматты таап, аны ыкчам жана туура баалоо, алынган маалыматты теориялык жана практикалык ишмердүүлүктө пайдалануунун жолдорун жана шарттарын оперативдүү аныктоодон куралат.

Жогоруда көрсөтүлгөн жана башка эмгектердин анализи көптөгөн изилдөөчүлөр башкы көңүлдү, тилекке каршы, өз алдынча иштөө мазмунунун тышкы белгилерине бурушаарын күбөлөндүрөт. Алсак, айрымдары окуучулардын өз алдынча иштөөсүн үч негизги: окуу, илимий жана коомдук багыттар боюнча дифференцирлештирүүнү пайдалуу деп эсептешет.

Башкалары өз алдынча иштерди эки бөлүккө бөлүшөт:

1) сабак учурундагы жана аларга даярдануу процессинде окуучулардын жекече жөндөм-шыгына жараша;

2) атайын окуу планы боюнча милдеттүү академикалык иштерден тышкаркы шарттарда.

Окуучулардын чечимдерди изилдөө зонасын таап жана аны практика жүзүндө ишке ашыруунун жолдору менен ыкмаларын конкреттештирүүгө болгон муктаждыгын ойготуу менен, жогорудагы тапшырма жаңылыкка болгон кызыгууну стимулдаштырып, бара-бара окуучунун аң-сезиминде белгисиз нерселерди таанып билүүгө умтулууну жаратат. Бул чагылуу кийин конкреттүү таанып-билүү ишмердүүлүгүндө ишке ашырылат. Мындагы таанып билүүгө болгон муктаждык ошол окуучулардын ички ойгонуусунан улам пайда болдубу же жогорку жактан стимулдаштырылдыбы, баары бир анын ишмердүүлүк максаты менен ар дайым байланышта болот [4].

Бир жагынан өз ишин уюштурууну аткаруу учурунда үйрөнүп жаткандар менен жаңы тапшырманы аткаруу кырдаалынын ортосундагы өз ара аракеттенүү колдо бар билим менен зарыл болуп турган билим жана ишмердүүлүктүн жаңы ыкмаларынын ортосундагы тең салмактуулукту бузат. Бул тең салмактуулукту калыбына келтирүү аракети үйрөнүүчүлөр үчүн зарылдык болуп калат да, анын аң-сезиминде таанып билүүчүлүк муктаждык катары чагылып, ушунун өзү эле аракетке стимул болуп кызмат кылат.

Ошентип тапшырма тышкы себеп болуу менен, ички түрткүгө өз алдынча аракеттенүүнүн жөндөмүнө ээ болуу мотивине айланат. Демек, ал өз алдынча иштөөнүн мазмунун структуризациялоо процессинде, айрыкча алардын типтерин жана түрлөрүн иштеп чыгууда окуу материалынын логикалык жана психологиялык каражаты катары чыгат. Бул учурда тапшырма ар кандай эле өз алдынча иштин өзөгү катары, бир жагынан өз алдынча таанып-билүү иш-аракетинин баштапкы түрткүсү катары чыкса, экинчи жагынан класстык же класстан тышкаркы сабактардын дидактикалык максаттарына ылайык, окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн белгилүү бир структурасын детерминдештирет.

Ар кандай эле таанып-билүү ишмердүүлүгү өзүнө айрым учурларда, маалымат менен жаңы изделип жаткан маалымат-билимдин ортосундагы карама-каршылыкты камтыйт. Таанып-билүүчүлүк тапшырмасын чечүүнүн жүрүшү, белгилүүдөн белгисиздикке өтүүнү түшүндүрөт жана ал өтүү логикада айтылгандай, акыл корутундусунун ортоңку звеносу аркылуу ишке ашырылат. Дал мына ушул жерде зиректик, тапандык, чечендик акылдын жана башка сапаттарынын бар же жок экендиги, башкача айтканда жалпы билим берүүчү орто мектептеги окуу процессиндеги монотондуулукту, зиректирмелүүлүктү жеңип өтүүнүн маанилүү шарты болуп эсептелген нерсе ачыкка чыгат.

Жыйынтыктоочу тапшырма дал мына ушундай «таза» логикалык ой жүгүртүү, логикалык акыл калчоо жолу менен гана чечилиши мүмкүн. Чыгармачылык тапшырма, булар менен кошо интуитивдик чыгармачылык, башталышында логикалык салтык иреттүүлүктү эсепке ала бербеген ой жүгүртүүнү талап кылат. Мындайда аракеттин баамдалбаган бөлүгүнүн таасири анын оңдоп баамдалган бөлүгүнүн мазмунуну канчалык жогоруласа, ошончолук даражада өсөт. Бирок корутундулоочу да, чыгармачылык да тапшырмалардын бардык учурларында тең проблемалдуу кырдаалдын негизинде жаткан кыйынчылык, карама-каршылыктарды баамдап-түшүнүү менен гана анда камтылган тапшырманы, карама-каршылыктарды бириктирүүнүн диалектикалык процесси аркылуу чечүүгө: же логикалык негиздемелдин ортоңку мүчөсүн табууга же чечүүнүн интуитивдик гипотетикалык идеясынын өнүгүшүнө алып келүүсү мүмкүн. Логика менен интуиция бул

жерде бири-бирине карама-каршы келбейт. Алар таанып-билүүнүн бирдиктүү процессинин эле түрдүү тараптары. Өз алдынча иштин ар бир эле түрүндөгү тапшырма өзүнө билимди буга чейин эле белгилүү болуп калган ыкмалар менен табуу жана колдонуу же билимди издөө жана табуунун жаңы жолдорун аныктоо зарылдыгын камтып турат. Окутуу процессинде чечүү биринчи да, экинчи да шарттарды талап кылган тапшырмалар аз эмес кездешет. Бул чечимдерди табуу менен үйрөнүүчүлөр алардын технологиясына ээ болуп, таанып-билүү изденүүчүлүгүнө умтулууну жаратып, акыл аракетинин жаңы операция, жаңы ыкмалары үйрөнүп же мурда өздөштүргөн билимди жаңы материалга алып өтө алышат [5].

Өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүүнүн маңызын жана ролун кароого болгон ушундай мамиле гана өз алдынча иштөөнүн тышкы шартталуусу менен анын ички маңызынын ортосундагы антитезаны алып салууга мүмкүнчүлүк берет. Өз ишин уюштуруунун ички маңызы, үйрөнүүчүнүн ишмердүүлүгүндөгү нукураатанып билүүчүлүк, активдүүлүгүн жана өз алдынчалуулугун өнүктүрүүдө жана оптималдуу көрсөтүүдө, аныктоочу нерсе болуп саналат.

Ошентип, жалпы билим берүүчү орто мектептерде өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү маселелеси окуучунун окуу процессиндеги өз алдынча иштөөсүн уюштуруу жана башкаруунун педагогикалык спецификалык каражаты катары чыгып, ал өзүнө окуу жана таанып-билүүчүлүк усулун да камтуусу керек, окуу эмгегинин ар кандай эле түрүндө таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн предмети деп билимдин булагы да, өз алдынча иштин дидактикалык милдети эмес, өз алдынча иштин конкреттүү түрүнө кошулган тапшырма эсептелет. Андыктан өз алдынча иштөөнүн маңызы, спецификалык педагогикалык конструкция катары, өз алдынча иштердин тип жана түрлөрүнүн конкреттүү мазмунуна айландырылган таанып-билүүчүлүк милдетинин (тапшырманын) өзгөчөлүктөрү менен аныкталат.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсү, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн түрү катары каралуу менен эми педагогикалык эмес, гносеологиялык көрүнүш болуп калат жана окуу жана илимий билимдин спецификалык формасы катары чыгат. «Өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү» деген дидактикалык түшүнүктө камтылган каражат менен формалардын дидактикалык карама-каршылыгы дал ушул эки педагогикалык жана гносеологиялык тараптардын биримдигинде жана карама-каршылыгында жатат. Бул эки тараптын толук биримдигине жетишүү өз алдынча иштөөнүн ар бир түрүндө таанып-билүүчүлүк (теориялык же практикалык) тапшырма, милдет так таризделсе, (формулировкаланса) гана мүмкүн болот. Ал бир жагынан окуучу үчүн өз иш-аракетин максатка ылайык жүргүзүүдө негиз болсо, экинчи жагынан окуучу үчүн өтө алыстай көрүнгөн тоскоолдукту өз убагында таба билүүдө окутуучуга мүмкүнчүлүк берет.

Ошентип, окуучулардын өз ишин уюштуруусу дегенде биздин оюбузча, жалпы билимдик, кесиптик өз алдынча билим алуучулук, билим, жөндөм жана көндүмдөрдүн системасын өздөштүрүү боюнча окуучулар тарабынан мугалимдин (же өз алдынча) жетекчилиги алдында аткарылган окуу, өндүрүштүк жана изилдөөчүлүк тапшырмалардын типтеринин көп түрдүүлүгүн түшүнсө болот. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн мындай түшүнүү, окуучулардын таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүк структурасындагы таанып-билүүчүлүк аракеттин бир нече деңгээлин бөлүп көрсөтүүгө жана ушунун негизинде өз алдынча иштөөнүн негизги типтерин классификациялоого мүмкүндүк берет [6].

Окуучулардын көрсөтүлгөн билим, жөндөм жана көндүмдөрдү, чыгармачылык иштин тажрыйбасын өздөштүрүүгө багытталган таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгү төмөнкүдөй иш-аракеттерде чагылдырылган:

1. Математикалык маселелердин негизинде билүү жана таанып билүү, ошондой эле ишмердүүлүктүн тигил же бул ыкмасын эстеп калуу жана аткаруу үлгүлөрүн көрсөтүп берүүдө;

2. Жаңы тапшырманы (проблеманы) чечүү үчүн ишмердүүлүк ыкмаларынын системасын реконструкциялоо, актуализациялоо, билим жөндөм жана көндүмдөрдү алып өтүү жана вариациялоодо;

3. Жеке иликтөөчүлүк иш-аракетке азыркы кырдаалга карата жаңы милдетти (проблеманы) аныктоо жана чечүүгө багытталган тапшырмаларда.

Көптөгөн изилдөөлөрдөн жана тажрыйбалардан чагылдырылган проблемалар көзгө уруна баштады. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу жана аны башкаруу боюнча илимий жактан негизделген сунуштарды иштеп чыгуу үчүн бул проблемаларды чечүү зарыл. Алардын ичинен эң маанилүүлөрү болуп, биздин пикирибиз боюнча төмөнкүлөр эсептелет: өз алдынча иштөөнүн маңызын жана окуучунун келечектеги инсандык сапаттарын эсепке алуу менен алардын конкреттүү түрлөрүн аныктоо; өз алдынча иштөөнү стимулдаштыруунун жана көзөмөлдөөнүн натыйжалуураак усулдарын табуу; ар түрдүү окуу сабактарынын ролун аныктоо; окуучулардын өз алдынча ишинде көндүмдөрдү жандандыруу методикасын иштеп чыгуу; окуучулардын системалуу иштөөсүнө тоскоолдук кылуучу факторлорду аныктоо: окуучулардын реалдуу убакыт бюджетин өз алдынча иштөө үчүн убакыт ажыратуу жолдорун аныктоо: окуу предметинин спецификасына жана адистигине жараша өз алдынча иштөөнүн мүнөзүн дифференцирлөө; студенттердин өз алдынча иштөөсүн жамааттык жана жекече жетектөөнүн методикасын иштеп чыгуу; окуу процессинде окуучулардын окуу таанып-билүүчүлүк жана илимий ишаракеттерин оптималдуу айкалыштыруунун жолдорун аныктоо.

Корутунду

Өз алдынчалуулук түшүнүгү учурда такталууда. Ал жаңы проблемаларды коюу жана аларды чечүү жолдорун издөөгө байланышкан продуктивдүү ой жүгүртүү процесстеринин зарыл шарты, окуучулардын таанып-билүүчүлүк проблемаларды чечүү жөндөмдүүлүгү катары каралууда.

Изилдөөлөрдүн алкагында аныкталгандай, айрым педагог-окумуштуулардын айткан пикирлеринде өз алдынча иштеген окуучулардын башкалардан төмөнкү сапаттары менен айырмаланышат деп эсептейт:

- когнитивдик стратегиянын көптүгүнө умтулушат;
- өз иш-аракеттерин аң сезимдүү (билип туруп) пландаштырышат жана багыттап турушат;
- жаңы билимди буга чейин өздөштүргөн билим менен катыштырууга жөндөмү бар;
- өзүнүн түшүнүү процессин байкоого алат;
- аракеттин кандай жасалгандыгы жана ой жүгүртүү процесси кандай болгондугу жөнүндө ой жүгүртөт, өз иш-аракетинин жыйынтыгынын негизинде корутунду жасайт жана өзүнүн билимин өзгөртүп (кайра уюштуруп) жана кайрадан түзүшө алышат.

Колдонулган адабияттар:

1. Андреев, В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. – 2-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000.
2. Педагогика / Под ред. Ю.К. Бабанского. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1988.
3. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. — М., Учпедгиз, 1961.
4. Зимняя, И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. Изд. Второе, доп., испр. и перераб / И.А. Зимняя – М.: Лотос, 2001.
5. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование / П.И. Пидкасистый. – М.: Педагогика, 1980.
6. Ушинский К. Д. Собрание сочинений. Т. 2 —М.-Л.: Издательство АПН РСФСР, 1948.

УДК: 371.68

Кочкоров Кудрет Кубанычбекович
магистрант ОшМУ; E-mail: kudret_97kg@bk.ru

Муратали уулу Адилет
магистрант ОшМУ; E-mail: murataliev.adilet97@gmail.com

Оморов Ш. Д., п.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети
E-mail: shermamat.omorov@bk.ru

ОРТО МЕКТЕПТЕ МАТЕМАТИКА КУРСУН ОКУТУУДА ДИСТАНТТЫК БИЛИМ БЕРҮҮ ЖӨНҮНДӨ ТҮШҮНҮК ЖАНА АНЫ КОЛДОНУУ

Аннотация: Орто мектепте математика курсун окутууда дистанттык билим берүү жөнүндө түшүнүк жана аны колдонуу боюнча сунуштар, дистанттык окутууну ишке ашыруу жана дистанттык окутуунун технологияларын илгерилетүү демилгелери каралды.

Түйүндүү сөздөр: дистанттык окутуу, интернет, компьютердик каражаттар, окутуудагы колдонулган тиркемелер, технология.

ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ

Аннотация: Обсуждались концепция дистанционного обучения математике в средней школе и рекомендации по ее применению, инициативы по внедрению дистанционного обучения и продвижению технологий дистанционного обучения.

Ключевые слова: дистанционное обучение, интернет, компьютерные инструменты, приложения, используемые в обучении, технологии.

THE CONCEPT OF DISTANCE LEARNING MATHEMATICS IN HIGH SCHOOL AND ITS APPLICATION

Abstract: The concept of distance learning mathematics in secondary schools and recommendations for its application, initiatives for the introduction of distance learning and the promotion of distance learning technologies were discussed.

Key words: distance learning, Internet, computer tools, applications used in teaching, technologies.

Коомубузда заманбап глобалдуу аудиториянын жаны мүмкүнчүлүктөрүнө кирүүгө дүйнөлүк желе же интернет чоң жол ачууда. Интернет бул мугалимдер, академиктер, илим изилдөөчүлөр, студенттер жана окуучулар үчүн лабораторияларда, офистерде, класстарда калаберсе жеке үйлөрдө да колдонууга мүмкүн болгон билимдин жана илимдин булагы катары болууда. Биз байкагандай эле азыркы учурда интернеттен ар тараптуу маалыматтарды алууга мүмкүнчүлүктөр бар. Илим, техника, экономика, медицина, билим берүү жана башка толуп жаткан тармактар боюнча маалыматтарды алууга болот.

Ошондой эле орто мектепте математика курсун дистанттык окутууга да чоң шарт түзүлдү. Дистанттык окуу интернеттин дагы бир кызматы, бул билим алуу жана үйрөнүүнүн инструменти десек болот. Дистанттык окуу, интерактивдүү режимде эки же андан көп адамдын, эки же андан көп жерден бири бири менен байланышы. Дистанттык окуу билим берүүнүн эффективдүү жана сапаттуу чөйрөсү. Интернет дистанттык окууда эң керек болгон абдан көлөмдүү болгон ресурс.

Дистанттык билим берүү - бул окуучунун кайда жашаганына карабастан, билим алууга мүмкүндүк берүүчү окутуу процессин уюштуруучу формалардын жана методдордун системасы.

Дистанттык окутуунун негизги максаты – окуучуларга жашаган жеринен эле математика курсун окуу процессинде колдонуу менен өздөштүрүүгө мүмкүндүк түзүү.

Окуучу менен мугалимдин ортосундагы мейкиндик жана мезгилдик ажырым. Окуу процессин толук методикалык камсыздоо, бардык зарыл болгон окуу жана методикалык материалдарды окуучуларга жеткирип туруу. Окуу курсунун негизги бөлүгүн окуучу оз алдынча үйрөнүүсү - бул өз алдынча билим алуунун аныктоочу ролу. Интерактивдүүлүк - мугалим окуу процессинде окуучу менен өз ара байланышынын милдеттүү элементи болуп телефон жана анда интернет аркылуу колдонулуучу тиркемелерди пайдаланып жолугушуу. Билим берүү процесинин инновациялык педогогикалык жана маалыматтык технологиялардын базасын түзүү.

Дистанттык окутуунун каражаттары катары төмөнкүлөр эсептелет:

- Презентациялык материалдар
- Жумушчу дептерлер (кагаз же электрондук түрдө)
- Адистештирилген мультимедиялык окуу куралдары.
- Компьютердик окутуучу программалар.
- Окуу аудиозапистер, көрмө филемдер.
- Интерактивдүү лабораториялык практикум.
- Текшерүүчү-тестирлөөчү комплекс.

Өлкөбүздөгү болуп жаткан кырдаалга байланыштуу билим берүү онлайн аралыктан окутуу таризде болуп жатат. Аралыктан окутуу - азыркы учурда байланыш техникасынын жетишкендиктерин пайдалануу менен окуучуларга аралыктан үзгүлтүксүз билим берүү. Ал максатта телефон, радио, телевизор (теле көрсөтүү), интернет түйүнү аркылуу компьютер пайдаланылат. Башкача айтканда бул негизинен күндүзгү окутуу учурундагыдай эле мугалимдин окуучу менен болгон байланышын камсыз кылат.

Математика курсун аралыктан окутууну баштадык. Буга байланыштуу мугалимдин алдында бир катар көйгөйлөр турат. Коомдун социалдык заказын кантип аткарууга болот? Кантип окуучулар үчүн кызыктуу окууга болот? Окуучунун өзүндө иштөөгө умтулуусун, чыгармачылыкка болгон каалоосун кантип ойготсо болот. Бул көйгөйлөрдү чечүү жолдорунун бири - окутуучулардын практикасында дистанттык билим берүү технологияларынын мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу. Дээрлик бардык билим берүү мекемелери Интернетке туташып, маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (ИКТ) менен жабдылган, бул дистанттык окутууну колдонуу жол - жобосун жеңилдетет.

А дегенде окуучуларга кандай форматта сабак өтсөк ыгайлуу деген суроого билим берүү тармагы жооп издеп, ар бир предмет боюнча тасыккан мугалимдер тартылып, баарына жеткиликтүү болуш үчүн теле сабактар даярдалып теледен өзүнчө жадыбал менен көрсөтүлдү.

Теледе көрсөтүлгөнө биз мугалимдер кошумчалап сабак өтүп жаттык. Окуучу менен мугалимдин ортосунда кайтарым байланыш түзүлдү.

Мугалим өз алдынча үйдө сабак даярдоодо ар кандай техникалык каражаттарды пайдаланып окуучуларга жеткиликтүү таризде түшүндүрүүгө аракеттеништи.

Мисал катары алсак мугалимдер компьютерде жана телефондо ыңгайлуу болгон программаларды пайдаланды алар: Word, PowerPoint, Bandicam, Google Класс, Google Диск, Google Форма, KineMaster, Scoonpa Video, VivaVideo, InSHot, Photo Studio, XRecorder, Meet, Zoom, Duo, INKredible, Benime, iScanner, WhatsApp ж.б

Окуучулардын мүмкүнчүлүгүнө карап жогорудагы көрсөтүлгөн тиркемелерди пайдаланып сабак даярдап Zoom, WhatsApp аркылуу жөнөтүлүп жана кайтарым байланыш алынып турду.

Word - мында сабакты компьютердин Word программасында таблица фигура жана башкаларды пайдаланып даярдап окуучуларга жиберсек болот.

PowerPoint - мында сабакты компьютердин PowerPoint программасында слайд презентацияларды даярдап окуучуларга WhatsApp аркылуу документ кылып жөнөтүү.

Bandicam - бул тиркеме компьютердин бетиндеги (экранындагы) сүрөттөлүштү видео запис катары тартат. Мында Word PowerPoint жана башка компьютерде даярдалган сабактарды экранга чыгарып алып кадимки үн коштоп түшүндүрүп видеону окуучуларга жиберсек ал да канча түшүнүктүү болот.

Google Класс - мында жогоруда көрсөтүлгөн тиркемелердин жардамында даярдалган сабакты жүктөйбүз окуучулар кирип сабактарды көрүп окуп үйрөнүшөт.

Google Диск - даярдалган сабактарды сактап ссылкасын окуучуларга жиберибиз окуучулар кирип өзүлөрүнө керек болгон материалды ала алышат.

Google Форма - мында онлайн тест жана суроолорду даярдап киргизип ссылкану окуучуларга жиберибиз. Окуучулар жооп берип жөнөтүшөт келген жооптор бизге белгилүү болуп көрүнүп турат.

Xrecorder - бул тиркеме Bandicam тиркемеси сыяктуу эле телефондун башкы бетинин экранын видео запис кылуучу тиркеме. Бул тиркеменин да көптөгөн жакшы жактары бар. Мисал катары алсак презентация слайд жана кандайдыр бир сабакты, же бир тиркеменин иштөө принцибин түшүндүрүүдө өз кол телефонду колдонуп видео запис кылып көрсөтүп, ал видеону окуучуга жөнөтсөк бул да болсо баланын жакшы билим алуусуна өбөлгө түзөт.

Meet, Zoom, Duo - учур талабына ылайык эң керектүү ыңгайлуу жана көп пайдаланылган тиркеме болуп саналат. Мында бир эле убакта видео сүйлөшүү жана даярдалган сабакты экранга чагылдыруу менен окуучуларга терең билим берүүгө чоң мүмкүнчүлүк түзөт. Ошол эле убакытта болуп жаткан жагдайды видео запис кылып сактап алууга да болот.

iScanner - бул тиркеме сүрөткө тартылган материалдарды PDF форматка өткөрүп сактап берет.

WhatsApp - бул тиркеме учурда өзүнүн актуалдуулугун жоготбой келген сабак өтүүдө эң ыңгайлуу болгон тиркемелердин сап башында турат. Жогорудагы тиркемелер аркылуу даярдаган сабактарды WhatsApp аркылуу жөнөтүп сабак өтүү бир топ жеңил жана ыңгайлуу...

Колдонулган адабияттар:

1. Байсалов Дж.У. Жогорку окуу жайларында аралыктан окутуунун технологиясы. Бишкек 2013.
2. Клешова Н.В. Мультимедиа как дидактическое средство высшей школы. Дис. кан. пед. наук.-Калининград, 1999.-2010.
3. Абдылдаев О.Т., Бабаева Н.М., Өмүрканов Т.А. Дистанттык (аралыктан) билим берүүнүн негизги өзгөчөлүктөрү жана артыкчылыктары. Жур.изв.вузов. №5, 2010. С.268-270.
4. Бейшеналиева У. Мультимедиянын мүмкүнчүлүктөрү жана шарттары.
5. www.wikipedia.org
6. www.google.com

УДК: 37.018(004.056)

Турганали уулу Назарбек,

магистрант, ОшМУ

E-mail: nazarbekturganaliev@gmail.com

Алтыбаева Мейликан, профессор

E-mail: malybaeva@oshsu.kg

Ош мамлекеттик университети

АЙЫЛДЫК МЕКТЕПТЕРДЕ КООПСУЗ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ЗАРЫЛЧЫЛЫГЫ

Аннотация: Макалада айылдык мектептердеги коопсуз билим берүү чөйрөсүн толук камсыз кылуу боюнча сунуштар, усулдук сунуштамаларды иштеп чыгуу жана илгерилетүү демилгелери каралды.

Түйүндүү сөздөр: коопсуз билим берүү чөйрөсү, өзгөчө кырдаалдар, психологиялык коопсуздук, физикалык коопсуздук, экологиялык коопсуздук.

НЕОБХОДИМОСТЬ БЕЗОПАСНОГО ОБУЧЕНИЯ В СЕЛЬСКИХ ШКОЛАХ

Аннотация: В статье обсуждаются рекомендации по обеспечению в полной мере безопасной и здоровой образовательной среды в сельских школах, инициативы по разработке и продвижению руководящих принципов.

Ключевые слова: безопасная образовательная среда, чрезвычайные ситуации, психологическая безопасность, физическая безопасность, экологическая безопасность.

THE NEED FOR SAFE LEARNING IN RURAL SCHOOLS

Abstract: This article discusses recommendations for ensuring a fully safe and healthy educational environment in rural schools, initiatives to develop and promote guidelines.

Key words: safe educational environment, emergencies, psychological safety, physical safety, environmental safety.

Киришүү

Азыркы экономикалык жана социалдык мамилелер жаңыланып жаткан мезгилде билим берүү тармагында да сандан сапатка умтулуу, жаңылануу жана натыйжалуу аракеттер байкалууда. Алсак билим берүү мекемелеринин коопсуздук тармагы күн санап маанилүүлүлүгү жана зарылдыгы артып барат. Эгер билим берүүчү мекемелер коопсуз шарттар менен камсыз болсо, анда билим берүү, келечек муундарды татыктуу тарбиялоолонун кепилдиги да жогорку деңгээлде болоору күмөн жаратпайт. Ал эми коопсуз билим берүүнү айылдык аймактардан баштап колго алып, бул тармактагы көйгөйлөрдү чечсек, анда биз өлкөбүздүн келечегинин фундаментин эң мыкты деңгээлде курган болот элек. Буга бир нече себептер бар, биз аларга төмөндө токтолобуз. Бул документтерде айылдык мектептерде коопсуз билим берүү чөйрөсүн түзүүнүн жана аны башкаруунун, өнүктүрүүнүн сапатын көтөрүүгө жана ага түздөн-түз тиешеси болгон мамлекеттик жана бейөкмөт уюмдар менен бирдиктүү иш алып барууга өзгөчө көңүл бурулган. Айылдык мектептердин коопсуздугу дээрлик башкаруу түзүмүнөн, алардын иш-аракеттеринен көз-каранды. Бул жерде мектептеги жетекчилик жана алардын үстүнөн көзөмөл жүргүзүү укугуна ээ болгон райондук билим берүү башкармалыгынын максаттуу жасалган иш-аракеттери өтө маанилүү. Алардын арасында жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары бул экөөнүн ортосунда көпүрө болуп туруучу мамлекеттик планды аткаруучу уюм. Бирок бул эрежелерди аткарууда баардыгы эле ойдогудай ишке аша бербейт. Себеби айылдык мектептерде талапты аткаруу үчүн объектин өзү жетишсиздик кылат. Ал эми кайсыл бир мектептерде коопсуздукка карата заманбап техникалык каражаттар берилгени менен, буга айыл жетекчилигинин билими жетишсиздигинен жөн эле көргөзмө катары гана

пайдаланылып калды. Баардыгын тегиз камтып кетүү үчүн атайын бөлүнгөн мамлекеттик акча каражаты жетишсиз. Бул себептүү башка бей өкмөт уюмдарга кайрылууга муктаждык бар жана азыркы шартка жараша бул теманы изилдеп, айрым тактоолорду жана кошумчаларды киргизүү зарылдыгы пайда болду. Андан калса, айыл жергесинде жашаган көптөгөн ата-энелердин балдардын коопсуздугуна кайдигер мамилеси, окуучулардын психологиялык жактан коопсуздугунун эске алынбашы, санитардык шарттардын төмөндүгү, мектептердин экологиялык жактан коркунучтуу аймакта жайгашкандыгы, көпчүлүгү советтик доордо курулгандыгына байланыштуу мектептердин физикалык жактан кооптуу болушу сыяктуу бир катар көйгөйлөр менен катар жашап жатканыбыздан улам бул теманы бүгүнкү күндө аябай актуалдуу деп эсептейм (<https://kutbilim.kg/>)// (<https://chagyrgan.kg>).

Материалдык изилдөө жана аны практикалаштыруу

Коопсуз билим берүү чөйрөсү деген эмне?

Мектеп – бул дубал гана эмес. Бул атмосфера, мектептин жааматы менен жана жергиликтүү коомчулук, ата-эне, коомдук уюмдар ж.б. камсыздаган тийиштүү шарттар менен түзүлөт. Коопсуз билим берүү чөйрөсү – бул чөйрө, окуучунун талаптарына багытталган жана коопсуздуктун толуктугун камсыздаган жана бардык тобокелдиктердин түрлөрүн азайткан чөйрө.

Коопсуз мектептик чөйрө өзүнө бир нече аспекти камтыйт: психологиялык-социалдык коопсуздук (укугунун чектелбеш, зомбулуксуз, жана толеранттуу чөйрө); физикалык коопсуздук (коопсуз имараттар, анын ичинде өзгөчө кырдаал учурундагы коопсуздук, окуу үчүн жабдуулар ж.б.у.с.); экологиялык коопсуздук (таза аба, суу, канализация, пайдалуу тамак-аш, жарыктын жогорку сапаты, ыңгайлуу температура, туура желдетүү, энергоэффективдүүлүк, бакчылык ж.б.

Кыргызстандын мектептеринин коопсуз билим берүү чөйрөсүндө улуттук стандарттарды иштеп чыгуу жана илгерилетүү:

- Мектептердеги коопсуз жана сак-саламаттуу билим берүү чөйрөсүндө комплекстүү стандарт боюнча колдонмолорду/усулдук сунуштамаларды иштеп чыгуу жана илгерилетүү;

- Бул процесске аткаруу бийлигинин органдарын, анын ичинде КР Билим берүү жана илим министрлигин, КР Финансы министрлигин, ж.б., жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешин тартуу;

- Мамлекеттик органдар тарабынан, укуктук ченемдик акт деңгээлинде Стандартты кабыл алууну илгерилетүү менен аны сөзсүз түрдө өлкөнүн бардык аймагында ишке ашырууну орундатуу.

Улуттук, жергиликтүү жана институционалдык деңгээлде коопсуз билим берүү чөйрөсүн башкаруу жана каржылоону камсыздоо боюнча кызыктар тараптардын потенциалын күчөтүү:

- мектептин администрациясынын жана райондук, шаардык билим берүү бөлүмдөрүндөгү кызматкерлердин уюштуруу структурасын жакшыртуу тармагында потенциалын жогорулатуу жана адамдык потенциалды жогорулатуу менен мектептеги коопсуз билим берүү чөйрөсүн камсыздоо;

- Бардык облустардагы жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын, мектептеги камкордук кеңештеринин мүчөлөрүнүн, билим берүү тармагындагы өкмөттүк эмес уюмдардын потенциалын жогорулатуу;

- Райондук/шаардык билим берүү бөлүмдөрүнүн адис усулчуларына менеджмент менен коопсуз жана сак-саламаттуу билим берүү чөйрөсүн каржылоо механизмдери боюнча окутуу модулу иштеп чыгуу;

- Коопсуз мектеп чөйрөсүндө башкаруу жана финансылык камсыздоо боюнча окуу-усулдук комплексин киргизүү жана аны билим берүү тармагындагы педагогдорду жана башкаруучу кадрларды даярдоо системасына киргизүү;

- Туруктуу өнүгүү, энергоэффективдүү жана коопсуз принциптерин эске алуу менен тийиштүү билим берүү тармактары боюнча окуу-усулдук материалдардын комплексин иштеп чыгууну уюштуруу;

- Коопсуз жана сак-саламаттуу билим берүү чөйрөсү менен мектептеги зомбулуксуз жүрүм-турум практикасын калыптандыруу боюнча педагогикалык багытта жана башкаруучу профилдеги студенттер үчүн окуу материалдарын иштеп чыгаруу;

- Өлкөнүн жогорунда маалыматтык-усулдук 3 ресурстук “Толеранттуулукту жана коопсуз билим берүү чөйрөсүн өнүктүрүүчү борборлорун” түзүү менен коопсуз/сак-саламаттуу билим берүү чөйрөсүн түзүү боюнча технологияларын колдонуу жана мектептерде зомбулуксуз жүрүм-турум практикасы менен келечек педагогдор менен ал борбордо практикалык сабактарды өткөрүү;

Өлкөнүн мектептеринде коопсуз билим берүү чөйрөсүн жогорулатуу боюнча механизмдерди иштеп чыгуу жана алдыңкы тажрыйбаны жайылтууда мамлекеттик органдардагы сектор аралык, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, камкорчулук кеңештер тарабынан жана мектеп ортосундагы өз ара кызматташуу:

- Мектептин администрациясын жана окутуучулук составын окутуу аркылуу мектептерде экологиялык коопсуздук методдорунун практикасын киргизүү.

- Билим берүү мекемелерин, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарын жана коомчулукту коопсуз/сак-саламаттуу билим берүү чөйрөсүн камсыздоо мүмкүнчүлүгү тууралуу маалымдоо.

Талкуу жана натыйжа

«Мектеп – бул балдар убактысынын көбүн өткөрүүчү жер, ошондуктан ал белгилүү талаптарга жооп берүүгө тийиш. Маселен, экологиялык коопсуз мектеп – жөн гана сабак өтүүчү имарат эмес. Турак-жай имараттарынын микроклиматы – бул имараттагы метеорологиялык шарттардын комплекси: оптималдык температура, нымдуулук, аба алмашуу, абанын курамындагы катуу бөлүкчөлөр (чан), жагымсыз жыттардын жок болушу. Мектептик имараттагы ыңгайлуу микроклимат – окуучулардын жетишүүсүнүн жана ишке жөндөмдүүлүгүнүн маанилүү шарты. Класста же кабинетте 35-40 окуучу көп убакыт болгон учурда аба гигиеналык талаптарга жооп бербей калат. Анын химиялык курамы, физикалык касиети жана бактериялык булгануусу өзгөрөт. Бул көрсөткүчтөрдүн баары сабактын аягында тез көбөйөт. Жагымдуу микроклимат – ден соолуктун башаты. Адам 90 пайызга жакын убактысын жабык бөлмөдө өткөрөт. Дарыгерлердин ою боюнча бөлмөлөрдүн микроклиматы адамдын абалына жана ден соолугуна чоң таасирин тийгизет. Ошондуктан тиешелүү микроклиматты түзүү чоң мааниге ээ. Албетте, көп учурларда адам айлана-чөйрөгө ыңгайлашууга аргасыз, мисалы мектепте, жумушта ж.б. Бирок ар бир адам өз үйүндө жагымдуу микроклимат түзө алат. Бөлмөдө кандай температура болуусу зарыл? Бөлмөдөгү температура ар кандай болушу мүмкүн, эң башкысы адам өзүн ыңгайлуу сезүүсү зарыл. Температура бөлмөнүн ичиндеги адамдардын жасаган ишинен көз каранды.

Корутунду

Айылдык коопсуз мектептин эң маанилүү максаты катары билим берүүнүн жаңы мазмунун түзүүдө компетенттүү мамиленин негизинде жана тиешелүү коопсуз шарттарды түзүү менен Кыргыз Республикасында билим берүү системасын комплекстүү түрдө модернизациялоодогу бирден бир негизги шарт болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттар:

1. Умарбекова Анара Анарбаевна // Айылдык башталгыч мектеп менен үй - бүлөнүн бирдиктүү аракети аркылуу окуучулардын билим сапатын жогорулатуу// Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертация // Бишкек-2016

2. Кутбилим // Мектептик билим берүү менеджментиндеги проблемалар // Ош – 2016
3. Кыялбек Акматов // Мугалимдин устаттыгы // Ош-2020
4. Өзгөчө кырдаалдарда өзүбүздү коргойлу// мугалимдер үчүн колдонмо// Бишкек 2019
5. Жалпы билим берүү уюмдарындагы окутуу шарттарына жана аны уюштурууга карата санитардык- эпидемиологиялык талаптар. Бишкек-2019

УДК 37.373.6:51

Зикирова Гулайым Абдылдаевна,
кандидат педагогических наук, доцент
Ошский технологический университет,
zikirova61@mail.ru

Темирова Айнура Сатымбековна,
старший преподаватель
Ошский технологический университет

ПЕДАГОГ АНТОН МАКАРЕНКОДОН КҮЧТҮҮ ИНСАНДЫ ТАРБИЯЛООНУН МЕТОДДОРУ

Аннотация: макалада жыйырманчы кылымдын көрүнүктүү педагогу Антон Семёнович Макаренконун өөрчүп келе жаткан муун жана алардын ар бири үчүн күчтүү инсандык касиеттерди калыптандыруудагы окутуунун теориялары менен тарбиялоонун методдору каралган. Окутуу процессинин жүрүшүндө түздөн-түз группа жана мугалимдин түздөн-түз катышуусунда эмгек өндүрүмдүүлүгү менен билим берүүнүн бүтүндүүлүгү тууралуу сунушталган анын ойлору, “педагогиканын параллелдүүлүгү” методу катары каралган. Ошондой эле окуу группасындагы оң өз ара аракеттерди жана күтүлүүчү натыйжаларды калыптандырууда насаатчы катары жогорку квалификациялуу педагогдун ролунун маанилүүлүгү да каралган. Окутууга карата мамилеге, ар бир окуучу мотивациялоо, окуучунун өзүн-өзү ишке ашыруусун жана жекече максаттарын иштеп чыгуусу сыяктуу коомдук баалуулуктарга багытталган Макаренконун педагогикасындагы перспективалар берилген. Макалада Макаренконун педагогикалык методдору балага карата “максималдуу мүмкүнчүлүктөрүнүн талабына максималдуу мүмкүн болгон сыйлоо менен” мамилеси аныкталган.

Түйүндүү сөздөр: квалификациялуу, мотивациялык, позитивдүү, калыптандыруучу, перспективдүү, педагогикалык мамиле, биримдүүлүк, концептуалдуу.

МЕТОДЫ ВОСПИТАНИЯ СИЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ ОТ ПЕДАГОГА АНТОНА МАКАРЕНКО

Аннотация: В данной статье рассмотрены методы воспитания и теории обучения выдающегося педагога двадцатого века Антона Семёновича Макаренко для подрастающего поколения и формирования сильных личностных качеств каждого из них. Предложены его идеи про единство образования и производственного труда в процессе обучения непосредственно через группу и непосредственно со стороны учителя, как метод «параллельной педагогики». А также важность роли высококвалифицированного педагога, как наставника в формировании положительных взаимодействий и ожиданий в учебном коллективе. Представлены перспективы в педагогике Макаренко, ориентированный на подход к обучению, мотивацию каждого учащегося, его самореализацию и разработку индивидуальных целей, связанных с общественными ценностями. В статье педагогические

методы Макаренко определены как подход к ребенку с «максимально возможными требованиями с максимально возможным уважением».

Ключевые слова: квалифицированный, мотивационный, позитивный, формирующий, перспективный, педагогический подход, единство, концептуальный.

METHODS OF EDUCATING A STRONG PERSONALITY FROM A PEDAGOGUE ANTON MAKARENKO

Annotation: *This article discusses the methods of education and training theory of the outstanding teacher of the twentieth century Anton Semyonovich Makarenko for the younger generation and the formation of strong personal qualities of each of them. His ideas about the unity of education and industrial labor in the process of learning directly through the group and directly from the teacher, as a method of "parallel pedagogy", are proposed. The importance of the role of a highly qualified teacher as a mentor in the formation of positive interactions and expectations in the educational team. The article presents perspectives in Makarenko's pedagogy, focused on the approach to learning, motivation of each student, their self-realization and development of individual goals related to social values. In the article, the Makarenko's pedagogical methods are defined as an approach to a child with "the maximum possible requirements with the maximum possible respect".*

Key words: *qualified, motivational, positive, formative, perspective, pedagogical approach, unity, conceptual.*

Гордостью среди педагогов, активно боровшихся за установление идей и принципов в теории и практике образования и воспитания сильной молодежи, является Антон Семенович Макаренко (1888-1939). Его имя по праву занимает высокое место среди великих просветителей мира, а его книги, изданные миллионными тиражами на всех континентах мира, пользуются огромной популярностью в самых широких кругах. Работа Макаренко является предметом исследований во многих странах мира, и сегодня предпринимаются усилия, чтобы творчески применять его идеи в воспитании детей. С другой стороны, все еще случается - и нередко - что, как в специальной, так и в популярной литературе, «феномен Макаренко» объясняется односторонним или иногда ошибочным образом.

По какой-то причине некоторые исследователи, изучающие жизнь и творчество Макаренко, считают, что он был «гением-самоучкой», и изображают его систему образования без каких-либо ссылок на ее историческую взаимосвязь с прогрессивным образованием прошлого и настоящего. В какой-то степени это связано с тем, что в своих опубликованных и широко известных работах сам Макаренко делает сравнительно мало прямых ссылок на свое отношение к мировому образовательному наследию и к своим современным соратникам в Советском Союзе и за рубежом. Однако недавнее советское исследование, основанное на документальных свидетельствах, показывает, что, несмотря на его чрезвычайно скромное происхождение и сложные обстоятельства его ранних лет (его отец был художником и декоратором, а сам он начал работать в 17 лет в качестве учителя в начальной школе для детей железнодорожников) Макаренко глубоко разбирался в истории образования. Многие важные принципы, которые он установил теоретически и доказал на практике, - это развитие идей Песталоцци, Оуэна, Усинского, Добролюбова и других выдающихся сторонников демократического образования в мире.

Один конкретный вопрос, который следует рассмотреть, - что следует думать о литературных произведениях Макаренко, и главным образом о трех, которые получили наибольшую читательскую аудиторию: «Дорога к жизни», «Обучение жить» и «Книга для родителей». Конечно, было бы неправильно проводить четкую границу между литературными произведениями Макаренко и его чисто образовательными работами в форме статей, лекций и бесед. Их идеологическая, образовательная и концептуальная основа

идентичны, так же, как и цель, поставленная им самим автором, а именно воспитание действительно свободного и счастливого человека. Кроме того, в литературных произведениях Макаренко есть страницы, где он поднимается до вершин научно-образовательного мышления. В то же время, если рассматривать литературное наследие Макаренко как фактический материал, описывающий его опыт работы в колонии Горького и Дзержинской коммуне, мы должны помнить, что в «Дорога к жизни», «Учимся жить» и других книгах часто встречаются реальные факты, обобщенные, смещенные во времени и иногда переплетающиеся с воображением автора. Поэтому его литературные произведения обычно не дают строго научной и объективной основы для изучения реальных фактов его учебной практики. Это, конечно, не умаляет ни их литературной ценности, ни их значения для нас как индикаторов образовательных идей Макаренко и его общей философии. Опыт и теоретическое наследие Макаренко не утратили своей актуальности для обучения молодежи и сегодня.

Антон Семенович Макаренко (1888-1939) был учителем украинской сельской школы, который считается одним из основоположников советской педагогики. В 1920 году власти направили Макаренко в полуразрушенный лагерь под Полтавой на Украине на создание исправительного учреждения для осиротевших в результате гражданской войны детей и подростков, многие, из которых превратились в преступников, как средство выживания в свое время привыкших воровать и обманывать. Макаренко благодаря многочисленным испытаниям, борьбе и тяжелой работе с каждым из них помог преобразовать лагерь в функционирующую и само достаточную молодежную колонию, известную как колония Горького, а его учеников в квалифицированных работников [4, с. 38].

Идеи Макаренко относительно отношений между образованием и другими дисциплинами, будь то в гуманитарных науках (философия, этика, эстетика и психология) или в естественных науках (биология и физиология), заслуживают серьезного внимания. В частности, его глубокое исследование основ новой, социалистической модели морально-этических отношений побудило его сформулировать эту очень важную идею: предъявлять как можно больше требований к человеку и в то же время предъявлять ему столько же уважения, насколько это возможно. Сам Макаренко отметил, что с подлинно гуманитарной точки зрения уважение и требования к человеку не являются отдельными категориями и взглядами, а представляют собой диалектически связанные грани неделимого целого [3, с.107].

Исключительный интерес для современной теории и практики образования представляют те идеи Макаренко, которые стали известны в учебной литературе как «идеи о единстве образования и жизни ребенка» и «образование параллельной деятельностью». По сути, они могут быть объединены в общем вопросе «образа жизни и образования». Однако следует отдать должное только Макаренко, что он фактически создал систему образования, основанную на образовательно эффективной организации всей жизни учащихся. При этом он не пассивно следовал «природе ребенка», но стремился максимально развить каждого человека, чтобы сформировать сильную и творческую личность, подготовленную к жизни во всех отношениях [1, с. 56].

Следует отметить, что сам термин «учебный коллектив» напрямую связан с именем Макаренко и в настоящее время получил широкое признание в прогрессивном образовании. Макаренко рассмотрел такие аспекты образовательного коллектива, как единство внешних и внутренних отношений, организационная структура коллектива, его традиции, стиль и тон. В жизнь образовательного коллектива Макаренко вошли все отношения и виды деятельности, характерные для демократического общества. Большой тематический интерес представляют его идеи о развитии образовательных функций коллектива и превращении его из объекта деятельности педагогов в активно действующего агента, организующего его жизнь [3, с. 28].

Эти предположения дополняют взгляды, высказанные Макаренко относительно единства методов обучения и изучения детей. В прошлом существовало традиционное предположение, что только после того как ребенок будет изучен, он мог быть обучен. Новые социальные условия и новые проблемы, стоящие перед образованием, привели к существенным изменениям в этих идеях. Макаренко играл роль первопроходца в своей идее изучения детей в процессе обучения, в процессе активного изменения их образа жизни и влияния на их сознание, чувства и поведение. В этом случае функции изучения детского коллектива, а также личности и индивидуальности отдельного ребенка становятся неотъемлемой частью реальных методов обучения. Между прочим, неправильно понимать, что Макаренко рассматривал коллектив как инструмент массового образования; единство образования через коллективные и индивидуальные действия является отличительной чертой его образовательной системы.

Учащиеся должны сами понять, как отсутствие интереса к учебе в классе отразится на работе - если такие последствия организуются инструкторами, студенты не воспримут их всерьез. Только ассоциации, образованные самими учащимися, могут сделать обучение в классе актуальным, и студенты могут только самостоятельно понять, как их обучение дает им большую профессиональную гибкость и стабильность в будущем. Ключ заключается не в том, чтобы связать, объединить и контекстуализировать школу и работу, а в том, чтобы максимально использовать оба их потенциала, а затем позволить учащимся создать соответствующий контекст [2, с.82].

Некоторые ученики из опыта и теоретических взглядов Макаренко сужают свое понимание сущности образовательного коллектива, ориентируясь только на критерий единства, то есть на непосредственную ассоциацию учеников внутри коллектива. Макаренко действительно придавал определенное значение внутри коллективным объединениям и внутри коллективным отношениям в формировании личности ученика. Но Макаренко рассматривал внутри коллективное объединение в сочетании с внешними связями коллектива, богатству и разнообразию которых он придавал первостепенное значение. Внешние связи коллектива с широким обществом, по мнению Макаренко, являются основным источником тех влияний, которые необходимы для полного развития каждого человека. Корнем формирования человека должна быть жизнь общества во всех его разнообразных проявлениях. Ассоциация и отношения внутри коллектива представляют собой особый «механизм» для обработки информации, поступающей извне, «механизм», который помогает каждому человеку избирательно реагировать на влияния внешнего мира и формировать в себе типичные и индивидуальные черты личности. Именно в таком подходе кроется ключ к представлениям Макаренко о коллективе как о методе, «который, будучи общим и уникальным, в то же время дает возможность каждой отдельной личности развивать свои собственные особенности и сохранять свою индивидуальность» [3, с. 309].

Иногда делается попытка истолковать идеи Макаренко о формировании личности в коллективе как поощрение подавления свободы ребенка и безоговорочного подчинения его требованиям и воле коллектива. Такое толкование представляется крайне односторонним отображением отношений, которые фактически существовали между коллективом и индивидуальной личностью в опыте Макаренко.

Макаренко отводил особое место в жизни учебного коллектива труду в сочетании с преподаванием основ науки и широким общественно-политическим и нравственным воспитанием. Его основные идеи относительно трудового воспитания можно резюмировать следующим образом:

- Труд становится эффективным средством коммунистического воспитания только тогда, когда он является частью общего образовательного процесса; в то же время это не имеет смысла, если все дети и подростки не вовлечены в те виды общественно полезной работы, которые соответствуют их возрасту [6, с. 23].

В настоящее время «проблема номер один» заключается в том, как обеспечить ученикам общеобразовательных школ трудовое обучение и обучение на всю жизнь, научить их делать осознанный выбор профессии, которая будет соответствовать их индивидуальным склонностям и способностям, а также соответствовать требованиям общества. В таких обстоятельствах эта часть наследия Макаренко приобретает чрезвычайно важную роль как с точки зрения практической стороны трудовых объединений школьников, так и, в частности, мы предлагаем в отношении организации соответствующих исследований в области образования.

Поскольку реальное обучение происходит посредством полного включения в рабочий процесс, студенты должны быть немедленно интегрированы в производственный цикл реального предприятия, чтобы ознакомиться с требованиями работы. Для творчества важно, чтобы учащиеся участвовали в исследованиях и разработках и имели неограниченные полномочия решать, как выполнять свои задачи - простое выполнение повторяющихся производственных задач, как бы важно это ни делалось без жалоб, противоречит желанию развивать квалифицированных работников [5].

Педагогика Макаренко лучше всего определяется его представлением о перспективах. Два условия должны применяться к этим перспективам: они должны быть рабочими перспективами, и они должны быть реалистичными и достижимыми, учитывая способности студентов. Основная идея Макаренко состоит в том, что учащиеся будут лучше учиться и развивать более позитивное отношение к работе в целом, если у них всегда есть на что рассчитывать, если есть положительный результат от их усилий и, если они могут чувствовать гордость за свои достижения. Развитие и наслаждение такими чувствами не является естественным и должно преподаваться. Кроме того, перспективы всегда должны быть расширены; более сложные и ценные взгляды должны быть основаны на уже существующих, и преподаватели должны четко осознавать, когда именно нужно конкретному студенту поставить новую задачу, чтобы сохранить образовательный импульс. Школы, которые защищают учеников от такого запоздалого удовлетворения и усилий, приведут не к самореализации, а к отчуждению. Чтобы реализовать такой подход, преподаватели должны быть высококвалифицированными и современными в своей области, что подчеркивал Макаренко, которому было ясно, что студенты уважают только тех преподавателей или наставников, которые уверены в себе, точны, хорошо осведомлены, высококвалифицированы и хорошо справляются со своими задачами, мастера на все руки и готовы подавать

Выводы

Может показаться странным, что идея педагога из авторитарного коммунистического государства может быть полезна в двадцать первом веке, но Макаренко по-своему сделал то, что призвано обучить молодежи сегодня. С изменениями на рабочем месте в результате глобализации трудно сказать, является ли полезность Макаренко тем, что он опередил свое время или что глобализация создала случайные параллели между тогда и сейчас. В обоих случаях современным работникам нужны навыки и уровни образования, которые им никогда не требовались прежде, чтобы оставаться конкурентоспособными, и многим работникам, которые в прошлом, возможно, даже никогда не рассматривали возможность получения степени образования или даже окончания средней школы, теперь необходимо сделать это, чтобы оставаться конкурентоспособными на рынке труда.

Использованная литература:

1. Бобрицкая В. И., А. С. Макаренко. Жизнь и педагогическая деятельность / В. И. Бобрицкая. – Полтава, 1991. – 190 с.
2. Фролов А. А., А. С. Макаренко: основы педагогической системы / А. А. Фролов. – Горький, 1990. – 116 с.

3. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 8 т. / А. С. Макаренко. – М., 1983. – Т. 1. – 453 с.
4. Ярмаченко Н. Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А. С. Макаренко: Кн. для учителя / Н. Д. Ярмаченко. – К.: Рад. Україна, 1989. – 191 с.
5. Зикирова Г.А. Деловое отношение и профессиональная компетентность / Г.А. Зикирова – Нуака, Новые технологии и инновации Кыргызстана, №1, 2019, Бишкек.с.16-19.
6. Baker V. Review Article. Anton Makarenko and the idea of the Collective // Educational theory. – 1968. – Vol. 18. – № 3. – P. 20-23.

УДК: 371.68

Брысбаева Айсырга Алмаматовна

Ош мамлекеттик педагогикалык университети

E-mail: aisyrge160209@mail.ru

МУГАЛИМДИН МИЛДЕТИ ЖАНА УКУГУ

Аннотация: Мугалим - Сабакты жакшы билген, өз предметин мыкты өздөштүргөн, зор маалымат булагы болгон адам. Жогорку билимге жана квалификацияга ээ, билим берүү мекемелеринде иштеп жаткан, окутуу, илимий, усулдук, тарбиялык, уюштуруучулук жана жетекчилик иштерди аткаруучу киши. Мугалимдик ишти аркалайт экен, мугалимдин иши жана мүнөзү мугалимдик статустун мазмунун аныктоо менен, ал мугалимдин укуктарын, милдеттерин жана жоопкерчилигин, ошондой эле аларды жүзөгө ашыруу болуп саналат. Мугалим Кыргыз Республикасынын Конституциясында белгиленген бардык укуктардан жана милдеттерин билсе, анда андан пайдалана алат

Негизги сөздөр: Кыргыз Республикасынын Конституциясы, мугалим, укук, милдет, статья

ОБЯЗАННОСТИ И ПРАВА УЧИТЕЛЯ

Аннотация: Учитель – это человек, который хорошо знает предмет, хорошо владеет своим предметом и является отличным источником информации. Лицо с высшим образованием и квалификацией, работающее в образовательных учреждениях, выполняющее учебную, научную, методическую, воспитательную, организационную и управленческую работу. Занимающийся преподаванием, работа и характер учителя определяют содержание статуса учителя, то есть права, обязанности и ответственность учителя, а также их реализацию. Если педагог знает все права и обязанности, установленные Конституцией Кыргызской Республики, он может ими пользоваться.

Ключевые слова: Конституция Кыргызской Республики, учитель, права, обязанности, статья

OBLIGATIONS AND RIGHTS OF THE TEACHER

Annotation: A teacher is a person who knows the subject well, is fluent in his subject and is an excellent source of information. A person with higher education and qualifications, working in educational institutions, performing educational, scientific, methodological, educational, organizational and managerial work. The person engaged in teaching, the work and character of the teacher determine the content of the teacher's status, that is, the rights, duties and responsibilities of the teacher, as well as their implementation. If a teacher knows all the rights and obligations established by the Constitution of the Kyrgyz republic, he can use them.

Key words: Constitution of the Kyrgyz Republic, teacher, rights, duties, article

Мугалимдин оозунан чыккан сөз жебе сыяктуу. Анын бутагы бирөө гана ал- окуучу же студент.

Мугалимдик кесип ыйык экендигине ишененем. Анткен менен баардык мугалимдер ыйык дегенди түшүндүрбөйт. Кесиптин өзү ыйык. “ Мугалимге болгон сый жок”-деген ойдон да алысмын. Анткени сый бул татыктуу болуу. Кесипти мыкты аркалагандар гана сыйга татыктуу деген ойдомун. Сыйга татыктуу болуу үчүн сый-урматтын үрөөнүн себишибиз керек, сепкен үрөөнүбүз мезгили келип мөмөсүн берет.

Ар бир кесип ээлеринин коомдо өзүнчө бир таасири бар алардын арасынан адамга билим берүү жаатында эмгектенген инсандардын таасири башка кесип ээлерине караганда маанилүү. Биз өзүбүздүн эле ОшМПУну алсак канчалаган мугалимдер эмгектенишет. Эми ушул мугалимдер ар жылы бирден чыныгы инсан, чыныгы педагогду тарбиялап чыкса жылына биздин окуу жайда канча деген чыныгы педагог тарбияланып чыгат. Ал эми ушул эле санды 5 жыл же 10 жыл үчүн эсептеп көргөнүбүздө, эмгектенүү жана эмгектенбей кою биздин окуу жай үчүн эмнелерди алып келээрин түшүнөбүз. Эгер ар бир мугалим бир жылда бир чыныгы педагогду же инсанды тарбиялоого, билимдин мыктысын берүүгө жетишсе, анда 10 жылда жол таппай жүргөн студенттерге жол көрсөтүүгө болот. Демек, билим берүү –бул кызыгууну ойготуу. Башка иштерге компоненттүүлүк кандай зарыл болгон болсо, билим берүү тармагында эмгектенгендер үчүн да ошончолук маанилүү.

Билим берүүдө, негизги эле жашоодо ар бир муундун өз мезгилине жараша бир тили бар. Бул тилдин өз убагында өздөштүрө албасак анда ошол учурдагы муун менен тушүнүшүүдө көйгөй жаралат. Азыр техника илим өнүккөн учур. Бүгүнкү күндө 5-10 жыл айырма бар. Муундардын ортосундагы өзгөчөлүктөр дароо эле көзгө урунаары бышык. Өзгөчө азыркы учур тууралуу айтсак жаштар талаадагы иштен эмес, интернеттен чыгышбайт. Демек, бул да мезгил агымына жараша. Эгер биз билим берип жатсак, алгач ошол муундун тилин өздөштүрүүбүз керек экен. Технология өнүккөн учурда технологиянын коштоосунда студенттерибизди сабакка болгон көңүл буруусун жакшыртуу мугалимдердин жөндөмүнө байланыштуу болот б.а. бизге дагы да чоң жоопкерчилик жүктөлдү.

Мугалимдин ордун эч ким алмаштыра албайт-деген сөздү интернеттен окуп калдым. Ооба, менда ушундай ойдомун себеби, мугалим жана баланын ортосундагы байланыш баарынан маанилүү. Бүгүнкү күндө технологияны мыкты өздөштүрүп, жаңы муун менен мыкты байланыш кура алуу үчүн биз мугалимдер замандын талабы жана байланыш кылуубуз керек. Мугалимдин сапатына болгон маселелер дайыма айтылып келет. Университетте педагогикалык жаатта окуган студенттердин сапатын көтөрүү максатында ар кандай долбоорлор, семинарлар уюштурулуусу керек. Студенттердин сапаттуу билим алып, келечекте мыкты мугалим болуусу үчүн ошол багыттагы түрдүү долбоорлор ишке киргизилсе өтө сонун болмок. Ар бир сабактын түйшүгүн мугалим жон териси менен сезет Кызыктуу, таасирдүү бир өмүр студенттин эсинде кала турган сабак өтүү үчүн канчалаган энергия талап кылынат. Түйшүккө башын байлаган, кээде өзүнүн үй тиричиликтен колу тийбей, өзүнүн балдарынын курсагы ач, кийими жуулбай калса да бирөөнүн балдарына жан дили менен билим берген мугалимге кээде таң каласын. Мына ушундай түгөнбөгөн түйшүккө башын байлаган мугалимди азыркы жаштар анча баалабай калганы өкүндүрөт. Ошондуктан биз педагогтор сабырдуу жана жумшак мүнөздүү болуу мугалимдик касиетине зыянын тийгизбейт. Тескерисинче, сабырдуу мугалим дисциплиналуу, эмгекке жана жашоого болгон көз карашы мыкты, таланттуу адам дегени болсо керек. Биз мугалимдер билимге үйрөтүү, башкаруу, адистик адамдык сапаттарды калыптандыруу жана жол көрсөтүү милдетибиз экенин билем. Убакыт өткөн сайын милдети жана жоопкерчиликтери жогорулай баштады. Мындай ары тушүнүктүү, ары маанилүү жоопкерчиликти орундатуу ар бир мугалим өз кесибинин сырларын, методикасын менен укугун жана милдетин билүүсү керек деп эсептейм. Азыркы учурда кызматтык милдеттерин билбегендиктен кыйынчылыкка кабылып жатабыз.

Кыргыз Республикасынын Конституциясында мугалимдин милдеттери так жазылган. Билим берүү мыйзамын бардыгы эле биле бербесе керек. Азыркы балдардын ой жүгүртүүсү

такыр башка. Ошондуктан, билим берүү мекемелеринде мугалимдер менен балдардын же ата – энелердин ортосунда ар кандай түшүнбөстүктөр болуп турат. Мындай иштерге жол бербөө үчүн мугалимдердин жана балдардын билим берүү мекемелеринде кандай укуктары жана милдеттери бар экендигин түшүндүрүү иштери жүргүзүлүп туруусу керек. Көбүнчө мугалимдин укуктары жана милдеттери жөн гана бузулат. Мугалим өзүнүн ар-намысын коргоого укуктуу. Мыйзамда көрөтүлгөн мугалимдин укуктары жана милдеттери тилеке каршы алардын бардыгы сакталбайт.

Мугалимдик кесип чыгармачыл болот. Окутуунун методдорун эркин тандап, өз каалоосу боюнча кийинки жылга иш планын түзө алат. Педагогикалык иш жүргүзүүдө мугалимдин квалификациясы болуусу шарт. Эң башкысы, билим берүүдөгү стандарттарынан чыкпай, балдарга жана коомго зыяны келбей тургандай кылып түзүүсү керек. Мындан тышкары, мугалим педагогикалык кеңештерге катышууга, окутууда жана тарбиялоодо жогорку натыйжаларга жетишкендиги үчүн сыйланууга, турак жайларга, жер үлүштөрүнө кезексиз турууга, санаториялык-курорттук эс алуу үйлөрүндө жеңилдетилген түрдө дарыланууга, социалдык жеңилдик шарттары менен камсыз болууга жана коммуналдык тейлөөдө чыгымдарын төлөөдө жеңилдик алууга укуктуу. Мисалы, мамлекет мектеп мугалимдерине бир жылда эки жолу коммуналдык тейлөө боюнча төлөп берет. Ал эми мугалимдин милдети жөнүндө айтсам. Мамлекеттик билим берүү стандартында көрсөтүлгөн мугалимдин милдеттери, эреже катары, аткарылышы керек. Мындан тышкары, ар бир мугалим балдарды сөзсүз окутушу керек. Балдарды окутууга багытталган иш-чараларды жүргүзүү, ошондой эле баланын өнүгүшү үчүн керектүү материалды ыңгайлуу, түшүнүктүү кылып берүү зарыл. Аларга өнүгүү үчүн жол ачып бере ала турган маалыматты жеткирүү керек, ошондой эле моралдык принциптерге каршы келбеши керек. Мугалим балдарга жүрүм-турум эрежелерин үйрөтүүгө, балдарды үй-бүлөлүк жана үй-бүлөлүк баалуулуктарды сүйүүнү тарбиялоого, сергек жашоо образын кантип жүргүзүү керек, спорт менен машыгуу жөнүндө жеткире билүү милдеттүү.

Окуу процессинде балдардын өмүрү жана ден-соолугу үчүн бардык жоопкерчилик мугалимдин мойнунда болот. Сабак учурунда бала жабыркап калса, ата-эне мугалимге нааразы болушу мүмкүн. Бул милдеттенмени аткарбаса, жазага тартылат. Кээ бир ата – энелер сабак бүткөн учурда баласы кокустука учурап калса мугалимди күнөөлөшөт. Ушундай кырдаалда калып кетпейин дешсе, балдарга түшүнүк кат жаздырып алуусу керек. Албетте, ар бир баланы көзөмөлгө ала албайсың, бирок аны менен кандайдыр бир жолун табуу керек.

Ар бир мугалимдин кесипкөйлүктү үзгүлтүксүз жогорулатуу жана өзүн-өзү өркүндөтүү милдеттери дагы бар. Азыр технология өнүккөн учур, ошондуктан мугалим жылда сөзсүз түрдө билимин өркүндөтүп туруусу керек. Билим берүү мекемелери тарабынан квалификацияны жогорулатуу үчүн мугалимдер семинарларга жөнөтүлүп туруусу зарыл. Эгер мугалим барбаса өз милдетине жана ишине кайдыгер караган болуп, айыпталып калышы мүмкүн. Мындан тышкары, ар бир мугалим балдардын ата-энеси менен байланышып турууга милдеттүү. Бул телефон сүйлөшүүлөр, жеке сүйлөшүүлөр аркылуу жүргүзсө болот. Азыркы заманда мугалим көп укуктарга ээ эмес. Негизи, бул мугалим алсыз экенин билдирбейт. Эмнеге укуктуу экени жана эмнеге укуктуу эместигин билүү жетиштүү. Эң негизгиси балдардын жана ата-энелердин укуктарын бузбай, билим берүү мекемелеринин уставын сактап, балдарга адеп-ахлактык жана руханий тарбия берүүсү керек. Балдардын келечегине жол ачып, ар тараптан өнүктүрүү жана өркүндөтүү. Ошондо мугалимде эч кандай кыйынчылык жаралбайт. Эгерде мугалимдин укуктары үзгүлтүксүз бузулуп жатса, анда Билим берүү министрлигине кайрылса болот. Бирок адегенде маселени билим берүү мекемесин ичинде чечкенге аракет кылуу керек. Эгерде ал аткарылбаса, анда укугун бузулгандыгы жөнүндө далилдерди камдап, тиешелүү органдарга кайрылуусу керек.

Мугалимдин милдеттери жана укуктары жөнүндө КР конститутциясынын II Глава 5-статьядан 13- статьяга чейин жана III Главадан 15-статьяда көрсөтүлгөн. (КР 2013-жылдын 15-январындагы N 3 Мыйзамынын редакциясына ылайык) [1]

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда: Мугалим өзүнүн милдетин жана укугун так билсе иши менен байланышкан укуктук, социалдык-экономикалык мамилелерди жөнгө салат. Жетекчилик тарабынан жалпы орто, мектепке чейинки жана мектептен тышкаркы билим берүү мекемелеринин мугалимдеринин укуктарын, милдеттерин жана абалын сапаттык жактан жакшыртууну камсыз кылуучу шарттарды түзүп берүүгө, аларды социалдык жактан коргоо кепилдиктерин ишке ашырууга милдетүү.

Дүйнөдөгү эң кооз имарат курсак да, дүйнөдөгү эң мыкты технология жабдысак да, биз мугалимдер өзүбүздүн укугубузду жана милдетибизди билип, жаш муундарга сапаттуу билим бербесек, мугалимдин сапаты тууралуу маселелер баардык жетишкенибизди жок кылат.

Үмөтүмдөн эки жамаат бар. Алар жакшы болсо, коом жакшы болот. Алар жаман болсо, калк да жаман болот. Алар башкаруучулар менен мугалимдер.

Мухаммед (С.А.В)

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы
2. Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. Мугалимдин статусу жөнүндө

УДК 37.373.6:51

Рустамова Дилнара Акрамовна
соц.и.к., доцент ОшМУ

Токтосунова Кенжегүл Коргонбаевна
магистрант, ОшМУ

ҮЙ-БҮЛӨ ТАРБИЯСЫНЫН НЕГИЗГИ БАГЫТЫ ЖАНА ТАРЫХЫ ДҮЙНӨЛҮК АЛКАКТА

Аннотация. Макалада үй-бүлө тарбиясынын көйгөйлөрү дүйнөлүк алкакта өнүгүшү, үй-бүлөдөгү баланын тарбиясыга тийгизген таасирлери, окумуштуулардын ой-пикирлери менен алардын коомдогу орду каралды.

Түйүндүү сөздөр: үй-бүлө, тарбиялоо, Ата-эненин балдарды тарбиялоо көйгөйлөрү, концепция, социалдык чөйрө, адаптация, баланын ролу.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ИСТОРИЯ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ В МИРЕ

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы семейного воспитания в глобальном контексте, влияние на воспитание ребенка в семье, взгляды ученых и их место в обществе.

Ключевые слова: семья, воспитание, проблемы воспитания детей, концепция, социальная среда, адаптация, роль ребенка.

THE MAIN DIRECTIONS AND HISTORY OF FAMILY EDUCATION IN THE WORLD

Annotation. The article examines the problems of family education in a global context, the impact on the upbringing of a child in the family, the views of scientists and their place in society.

Key words: *family, upbringing, problems of upbringing children, concept, social environment, adaptation, child's role.*

Ата-эненин балдарды тарбиялоо көйгөйлөрү учурда дүйнөлүк алкакта актуалдуу маселеге айланып олтурат. Баланы тарбиялоо маселеси дүйнөлүк көйгөй катары түрдүү көз караштардын интеграциясын калыптаган. Үй-бүлөдө баланын тарбиясын дүйнөлүк деңгээлде кароо үчүн тарыхка кайрылууга туура келет. Бирок, формалдуу багытка ээ болгон эмес. Мында, үй-бүлө жүнүндө сөз башташыбыз менен, көптөгөн миңдеген жылдар бою үй-бүлөлүк билим коомдо балдарды тарбиялоонун бирден-бир формасы болуп келген.

Ал эми мектептер жана башка билим берүү мекемелери ошол убакта аз болгон жана алар негизинен артыкчылыктуу класстардан чыккан балдардын бир аз бөлүгүн тейлешкен. Коомдун мүлктүк-таптык мүнөзү ар кандай социалдык топтордо үй-бүлөлүк билим берүүнүн ар кандай мазмунун жана багытын аныктады.

Биздин заманга чейинки VII-V кылымдарда Афинада тарбия жана билим берүүнүн өнүгүү тутумунда үй-бүлөлүк билим берүү жана тарбиялоо үстөмдүк кылган. Мамлекеттик Спартандык билим берүү системасынан айырмаланып, Афинада 7 жашка чейинки балдар үй-бүлөлүк педагогика жаатында болушкан. Кыздар үчүн, кулчулук коомундагы аялдардын абалына ылайык, үйдө билим берүү менен тарбиялашкан. Кыздарды сабаттуулуктун салттуу негиздери (окуу, жазуу, эсептөө) менен катар музыкалык аспаптардын биринде ойноого, үй тиричилигине, саймачылыкка, тигүүчүлүккө үйрөтүшкөн.

Спартандык жана Афиналык тарбиялоо жана билим берүү тутумдарынын көптөгөн өзгөчөлүктөрү Римде андан ары өнүккөн (биздин замандын 6-кылымына чейин). Афиныдагыдай эле, 7 жашка чейинки эркек балдар, ал эми андан жашы улуу кыздар чоңоюп, балдарды тарбиялоо атайын тапшырылган эненин же улгайган тууганынын көзөмөлү астында тарбияланган. 7 жашынан баштап, балдар көбүнчө атасынын жетекчилиги астында окуй башташты. Билим берүү практикалык максатты көздөгөн - баланы социалдык, аскердик жана экономикалык иштерге үй-бүлөнүн социалдык абалы менен аныкталуучу формада даярдоого багытталган. Ошентип, кол өнөрчүнүн же дыйкандын уулу, баарына үйрөтүлгөн окуу, жазуу жана эсептөө менен катар, атасынын чарбасында иштөөгө тарбиялашкан, ал эми, аристократтын уулу курал-жарак көтөргөндү, сууда сүзгөндү, ат мингенди жана Байыркы Римдин мамлекеттик түзүлүшү менен таанышкан, атасынын мүлкүндө айыл чарба иштерин башкарууну үйрөнгөн.

Римдик билим берүү жана тарбия тутумунун негизги өзгөчөлүгү анын ачык-айкын көрсөтүлгөн жарандык мүнөзүндө болгон. Негизги максат коомдун жигердүү мүчөсүн, үй-бүлөсү жана мамлекети үчүн өзүн курмандыкка чалууга даяр, эр жүрөк жоокерди, бөтөн элдердин бардыгын жек көргөн, дасыккан саясатчы, эсептөөчү жер ээсин даярдоо болчу. Кийинки кылымдарда бул система негизинен сакталып калган, айрым гана өзгөрүүлөргө дуушар болгон: балдарды тарбиялоо кулдарга тапшырыла баштаган, аларды окутуу менен атайын чакырылган мугалимдер алектенишкен.

Байыркы орус билим берүү тутумундагы негизги көңүл жашоо эрежелерине бурулган. Ушул эрежелерди өздөштүрүү үчүн зарыл деп эсептелген маалыматтардын, сезимдердин жана жөндөмдөрдүн кодекси христиандар кандай жашашы керектиги жөнүндө "христиан жашоо" илимин түзгөн.

В.О. Ключевский белгилегендей, Бул кодекс үч илимден же структуралардан турган: акыл структурасы - акыл милдети жөнүндөгү окуу, дүйнө түзүлүшү - жарандык коом жөнүндө илим, үй структурасы - экономикалык, үй экономикасы жөнүндө илим. Ушул үч дисциплинаны өздөштүрүү Байыркы Россияда жалпы билим берүү жана тарбиялоо милдети болгон.

Байыркы орус руханий окууларында анын педагогикалык максаты төмөнкү эрежелер менен аныкталган: ал үй-бүлөсүнүн физикалык жана психикалык тазалыгын коргоого,

баардык нерсеге алардын камкорчусу болууга, аларды өзүнүн руханий болмушунун бөлүктөрү катары кароого милдеттүү болгон.

Байыркы орус педагогикасында билим берүүнүн эң маанилүү каражаты жандуу мисал, визуалдык мисал болгон. Баланы сабактар менен эмес, ал дем алган моралдык атмосфера менен тарбиялоо керек эле.

Мындай жыйнактар жалпыга бирдей педагогикалык мүнөздө болуп, адамга көптөгөн турмуштук артыкчылыктарды: ар-намысты, кадыр-баркты, эмгекчилдикти, акылмандыкты, билимге умтулууну үйрөттү. Алар байыркы жана орто кылымдагы көрүнүктүү авторлордун ысымдарын байыркы орус элинин аң-сезимине киргизип, элине жана чыгыш акылмандыгын кылымдар бою өткөрүп берген. Мурун грек дүйнөсүндө "Аары" ("Пчела") аттуу мектеп антологиясы Россияда ар бир үйдүн өз алдынча окуу үчүн негизги китеби болуп калган. "Аарыда" эң көп чагылдырылган христиан авторлору: Григорий Теолог, Джон Хризостом, Улуу Василий ж.б. Алардын билдирүүлөрү терең универсалдуу жана педагогикалык мааниге ээ: "Унчукпаган иш пайдасыз сөздөн артык", «Чындык бирөө, бирок калптын жүзү көп», "Айтканды кыл" жана эмне болгонун айтпа» ж.б.у.с..

Узак убакыт бою үй-бүлөлүк билим берүү үстөмдүк кылуучу формасы бойдон кала бергендигине карабастан, атайын педагогикалык мекемелерде, биринчи кезекте мектептерде балдарды тарбиялоонун социалдык тутумун өнүктүрүүгө ыңгайлуу шарттар түзүлүп жатат. 18-кылымда Россияда биринчи билим берүүчү коомдор пайда болгон. 19-кылымда жаш муунду чыгармачыл, эркин тарбиялоонун ар кандай социалдык-педагогикалык долбоорлору ишке ашырылган.

Үй-бүлөлүк тарбия тажрыйбасы алгачкы педагогикалык теориялар өскөн топурак болгон.

Башында алар жалпы педагогикалык корутундулар үчүн үй-бүлөлүк тарбия тажрыйбасын колдонуп, үй-бүлөдөгү тарбиянын өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтүшкөн эмес.

Коомдук билим берүүнүн пайда болушу менен жалпы билим берүү процессинде үй-бүлө менен мектептин ортосундагы өз ара байланыш көйгөйү пайда болду. Ал ар кандай жолдор менен - үстөмдүк кылган коомдук тутумга, тигил же бул ойчулдун же мугалим-практиктин философиялык жана коомдук-саясий көз карашына жараша чечилген.

Демек, байыркы Римдеги чечендик чеберчиликтин теоретиги Квинтилиандын айтымында, жеке (үй) билим берүүгө караганда, коомдук (мектептик) билим артыкчылыктарга ээ. Ал мындай деп жазган: "Ким жалгыз окуса, ал жашоосуна өзүнүн билими менен келип, күн нуру менен сокур болуп, өзү үчүн кандай гана жаңылык болбосун туюкка кептелет" .

17-кылымдын чех мугалими Я.А. Коменский өсүп келе жаткан муундун өнүгүүсүнүн 4 этабын (балалык, өспүрүм кез, улан кез, жетилүү мезгилин) белгилеп, ар бир баскыч үчүн 6 жылдык тарбиялоону (6 жылдык мектеп) белгилеп, балалык үчүн мындай мектеп ар бир үй-бүлөдө эне мектеби экендигин белгиледи. Я.А. Коменский баланын табиятындагы улуу белектерди таанууга байланыштуу идеялардын тутумун сунуш кылат: жарыкты, билимди, жакшылыкты табигый тартуу жана билимдин ролу ал балага жетилүү процессинде жардам катары аныкталат. Баланын табиятына кирүүгө болгон бул каалоо ага "жаратылышка шайкештик" принцибин орнотууда айтылган.

Үй-бүлөдөгү тарбиянын тажрыйбасы, бир канча муундан бери топтолуп, заманбап концепцияларда жана тарбия берүүнүн программаларында өз чагылышын таба алды.

18-кылымдагы француз агартуучусу Ж. Руссо "балдарды ата-энелер өздөрү тарбиялашы керек" деп баса белгилеген. Ошол эле учурда, ал "Эмиль, же Билим берүү жөнүндө" романында Эмильдин ата-энесин жасалма жол менен жок кылып, аны "жетим" деп жарыялап, чакырылган жаш мугалимдин камкордугуна тапшырган. Ошентип, Руссо өз каарманын келечекте жаңы үй-бүлөнүн - эркин коомдун үй-бүлөсүнүн жаратуучусу кылуу үчүн Эмильди эски феодалдык коомдун билим берүү таасиринен коргоого аракет кылган.

Руссонун баардык көркөм чыгармаларында, балага болгон сүйүү жана андагы жакшы принциптерге ишенүү менен сугарылды. Адамдын негизги табигый укугу - эркиндик укугун эске алуу менен Руссо жаратылышты ээрчип, зыяндуу таасирлерди жоюп, жардам берген эркин тарбия идеясын сунуш кылган. Балдарга тарбиячылар белгилеген эрежелер жана тыюулар менен чектелбестен, табияттын өзгөрбөс мыйзамдары менен чектелиш керек деп эсептейт ал. Демек, жазадан баш тартуу балдардын туура эмес аракеттеринин табигый кесепеттери менен алмаштырылган. Мисалы, эгер бала түшкү тамактан кечигип калса, анда ага тамак берилбейт, же муздак жейт. Бул баланы табигый тартипке үйрөтүп, тартиптин жана мыйзамдын аң-сезимин калыптандырат.

Бирок, башка мугалимдер мектептеги мындай кескин билимге үй-бүлөлүк тарбияга каршы болушкан жок. Швейцариялык мугалим И.Г. Песталоцци (18-кылымдын аягы - 19-кылымдын башы), тарбиялоонун максатын "чыныгы адамгерчиликти" ачып көрсөтүү менен, ар бир адам үй-бүлөлүк тарбия процессинде адам тукуму менен байланышын сезе тургандыгын баса белгилеген. Адамдардын үй-бүлөлүк мамилеси биринчи жана эң табигый мамиле.

Үй-бүлөлүк билимдин күчү - бул анын жашоо процессинде, жакындык мамилелеринде, бала жасаган эмгектеринде жана аракеттеринде болот. Ал атасы, энеси менен болгон мамилесинен баштап коом алдындагы биринчи милдеттерди үйрөнөт. Үй-бүлөдө бала эрте иштөөгө үйрөнөт. Үй-бүлөлүк принциптердин жана бүтүндөй үй-бүлө түзүмүнүн таасири менен мүнөздүн бекемдиги, гуманизм жана концентрацияланган акыл тарбияланат-деп, белгилейт Песталоцци.

Дал ушул үй-бүлөдө бала ата-энесине болгон сүйүү сезимин байкайт жана башынан өткөрөт, бала сүйүүнү, мээримди алардан алат. Мындан, үй-бүлөнүн баланы тарбиялоодо өзгөчө орду бар. Элдик билим берүүнү үй-бүлөлүк тарбияга каршы койбостон, Песталоцци эл агартуу ишинде үй-бүлөдөгү билиминин артыкчылыктарын колдонуу керектигин белгилеген.

Андыктан, баланын руханий муктаждыктары кичинекей кезинен баштап тарбияланып, өркүндөтүлөт. Балдарга өзгөчө табигый тазалык жана ачыктык мүнөздүү. Ошондуктан, ата-энелер балдарды алардагы руханий байлыктын жакырлануусунан сакташы керек. Баланын руханий иш-аракети үй-бүлөнүн руханий иш-аракетинин деңгээлиндей көрүнүшү абзел, анын чагылдырылышы болушу шарт.

Ата-эненин камкордугу, биринчи кезекте, баланын ички дүйнөсүн жалпысынан тарбиялоо; сезимдерди гана эмес, бүтүндөй эмоционалдык чөйрөнүн өнүгүшү, анткени сезимдер жан дүйнөдө болуп жаткан процесстерди чагылдырат. Адамга жашоону түшүнүүгө жана туура баа берүүгө жардам берүү үчүн сезимдер дагы бышуу керек, анткени адамдын руханий ден-соолугу сезимдердин ден-соолугуна байланыштуу. Эгерде балдарда туура эмес, кичинекей, уулуу сезимдер болсо, анда алар туура рухий жашоого ээ боло алышпайт.

Жыйынтыктап айтканда, таалим-тарбия маселеси стратегиялык маселе катары ар дайым мамлекеттин көңүлүнүн чордонунда турушу зарыл. Анткени тарбия адамзат, улут, социум топтогон социалдык-тарыхый тажрыйбаны, маданиятты, руханий адеп-ахлак салттарын муундарга мурастап өткөрүүнүн куралы. Коомдогу өтмө-катыштык жол-жобосун жүзөгө ашырып турган улуу күч-тарбия механизми аркылуу гана коом – коом катары сакталат жана келечекке карай илгерилеп өнүгөт. Тарбиялоо — бул коомдун мүдөөлөрүнө жана муктаждыктарына жараша адамдын адеп-ахлак сапаттарын калыптандыруу боюнча максатка багытталган, планченемдүү иш. «Мамлекет өз жарандарынын рух адамдары болуп калыптанышына камкордук көрүүгө милдеттүү. Руханиятсыз адам коому – бул макулуктардын коому» (И.П. Подласый, Педагогика, 28-б.) «Замана деген ушундай, таптаганга жараша түшүм берет кызылдай, тарбияңа жараша, уулуң болот замана» (Нурмолдо), «Билбегенин билгизип, минтип жолго салалы, туйбаганын туйгузуп, Манасты туура жолго салалы» («Манас» эпосунан), «Баланы жамандан адаштыр,

жакшыга жанаштыр” (эл макалы). Элдик педагогика илгертен бери карай коомдогу таалим-тарбиянын ролун ар дайым көсөмдүк менен аныктап, ага чечүүчү маани берип келген.

Корутунду

Кылымдар бою түзүлгөн элдик мораль, ата-бабаларыбыз түзгөн улуу адептик-ыймандык нарк-дөөлөттөр – тарбия-таалимдин гүлазыгы.

Биздин бакубат жашообуз алган тарбиябызга, билимибизге, интеллектибизге байланыштуу болот. Булардын баары, негизинен балалык кезде түптөлөт. Эгерде ата-энелер жогорудагыларга маани берип, өз убагында тиешелүү деңгээлде көңүл бурган болсо, албетте, татыктуу жыйынтыкка, оң натыйжага жетишүүгө болот. (1)

Келечекке карай пландоо, мыкты логика, ойлоно билүү жана корутунду чыгара алуу жөндөмдөрү – жаны кылым так ушуларды талап кылууда. Ошондо гана азыркы турмушка ылайык жашай алууга болот.

Колдонулган адабияттар:

1. А.И. Антонов, В.М. Медков социология семьи. 1996.
2. Г. И. Колесникова Социология и психология семьи. Учебник. –Москва: Юрайт, 2019.
3. Социальная педагогика / Под ред. В.А. Никитина. - М.: Издательство МГСУ "Союз", 1998. - 326 с.
4. Рустамова Д.А. канд.дисс. “Кыргызстанда балдар үйүндөгү социалдык жетимдердин адаптацияланышы”.
5. С.Давлатов “Менин гениалдуу балам” Б., 2013. 390-б.
6. Интернет булактары: [Май 24th, 2013 kutbilim Документ 3](#)

УДК 37.373.6:51

*Рустамова Дилнара Акрамовна
соц.и.к., доцент ОшМУ*

*Токтосунова Кенжегул Коргонбаевна
магистрант, ОшМУ*

ТОЛУК ЭМЕС ҮЙ-БҮЛӨДӨГҮ ӨСПҮРҮМДӨРДҮ СОЦИАЛДЫК-ПСИХОЛОГИЯЛЫК АДАПТАЦИЯЛОО

Аннотация. Макалынын негизги максаты толук эмес үй-бүлөлөрдөгү өспүрүмдөрдү социалдык-психологиялык абалын адаптациялоо, тарбиялоо, үй-бүлөнүн ролу, өспүрүмдөрдүн психологиялык өзгөчөлүктөрү каралып, аларга басым жасалды.

Түйүндүү сөздөр: Толук эмес үй-бүлө, өспүрүм курак, адаптация, институт, тарбия, ат-эненин орду, социалдашуу процесси, мектеп, баланын ролу, девианттык жүрүм-турум.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ ПОДРОСТКОВ ИЗ НЕПОЛНЫХ СЕМЕЙ

Аннотация. Основная цель статьи - сосредоточить внимание на адаптации и воспитании подростков в неполных семьях, воспитании, роли семьи, психологических особенностях подростков.

Ключевые слова: Неполная семья, отрочество, адаптация, институт, воспитание, роль родителей, процесс социализации, школа, роль ребенка, девиантное поведение.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF ADOLESCENTS FROM SINGLE-PARENT FAMILIES

Annotation. The main goal of the article is to focus on the adaptation and upbringing of adolescents in single-parent families, upbringing, the role of the family, and the psychological characteristics of adolescents.

Key words: Single family, adolescence, adaptation, institute, upbringing, the role of parents, the process of socialization, school, the role of the child, deviant behavior.

Ата-энесиз балдардын көйгөйлөрү учурда дүйнөлүк алкакта актуалдуу маселеге айланып олтурат. Аталган көйгөй мекенибизде: үй-бүлөдө, билим берүүдө, тарбия багытындагы илим-изилдөө институттарында негизги маселе катары каралып жатат. Үй-бүлө негизги билим берүү институту. Себеби, баланын жашоосунун маанилүү бөлүгүн ээлеп, анын инсанга тийгизген таасиринин узактыгы боюнча айырмаланып, башка тарбиялоо институттарынын бири дагы үй-бүлө менен салыштырууга болбойт. Үй-бүлөдө баланын инсандык касиеттеринин пайдубалы түптөлүп, ал мектепке киргенден баштап, инсандык сапаттары баскыч катары калыптанат [1, 164-б.].

Үй-бүлө ар дайым прогрессивдүү коомдук ой-пикирдин, тээ баштапкы философтордун жана заманбап реформаторлордун илимпоздорунун көңүл чордонунда болуп келген. Бул таң калыштуу деле эмес. Үй-бүлө - бул адамдын социалдык иштешинин тутуму, коомдун негизги институттарынын бири.

Үй-бүлөдөгү тарбиянын тажрыйбасы, бир канча муундан бери топтолуп, заманбап тарбиялоонун концепцияларында жана тарбия берүүнүн программаларында өз ордун таба алды. Жетим балдар менен иштөөдө өзгөчө актуалдуу болуп Н.Э. Шуркова, Л.И. Маленков, В.А. Каракровскийдин эмгектери эсептелет. Авторлордун оюу боюнча, тарбия берүү системасы бардык адамдык баалуулуктарды ичине камтыйт, алардын бири “үй-бүлө бул коомдун баштапкы түзүлүш бирдиги, баланын табигый өсүш чөйрөсү, инсандын түзүлүш негизи” – деп, белгилешкен.

Коомдогу үй-бүлөнүн ролун башка социалдык институттар менен салыштырууга болбойт, анткени, үй-бүлөдө адамдын инсандыгы калыптанат жана түптөлөт, баланын кыйналбай адаптацияланышы үчүн зарыл болгон социалдык ролдорду өздөштүрөт. Үй-бүлө - адамдын өмүр бою тарбияланып келген биринчи билим берүү мекемеси катары эсептелет.

Бирок, акыркы жылдары демографтар, социологдор, психологдор, педагогдор жана башка адистер салттуу үй-бүлөлүк пайдубалдын деформацияланышынан жана үй-бүлөлүк тарбиядан көрүнгөн үй-бүлө институтунун терең тутумдук кризисине тынчсыздануусун билдиришти. Мында, жакыр үй-бүлөлөрдүн арасында толук эмес үй-бүлөлөрдүн эң көп кездешкендиги. Буга факты катары жубайлардын ажырашууларынын көбөйүшү менен тастыкталууда.

Негизги психологиялык атмосферада, үй –бүлөдөгү баланын ролу. Үй-бүлөдө баланын социалдык-психологиялык адаптация процесси көптөгөн аспектилерге ээ жана өмүр бою калыптанып уланат, бирок өспүрүм куракты индивидуалдык баалуулук багыттарынын калыптануусунун жана социалдашуусунун эң сезимтал мезгили деп аныктоого болот. Дал ушул өспүрүм курак - кишинин психикалык өнүгүшүндөгү, анын инсандык калыптанышындагы маанилүү мезгил. Ушул куракта баланын аң-сезими, айланасындагы болуп жаткан нерселерди талдап баалоосу, ар нерсеге кызыгуусу өсөт. Демек, социалдык-психологиялык адаптация процессинде өспүрүм баскычына көбүрөөк көңүл буруу зарыл.

Жеке адамдын социалдык-психологиялык адаптация процессинин жүрүшүнүн негизги чөйрөсү инсан аралык өз ара аракеттенүү чөйрөсү болуп саналат. Ушуга байланыштуу, өспүрүмдүн инсандык социалдык адаптациялоо процессин анын адаптациялоо мүмкүнчүлүктөрүнүн контекстинде гана эмес, ошондой эле ушул процесс болуп жаткан кырдаалдын мүнөзүн да карап чыгуу зарыл.

Изилдөөнүн натыйжалары бүгүнкү күнгө чейин изилденүүдө, жана изилдене берет. Бирок, биздин учурда, ата-энелердин биринин жоктугу өспүрүмдүн инсандык касиетинин калыптанышына таасирин тийгизгенин белгилөөгө болот. Диагностикалык маалыматтарды талдоонун тыянактарына таянсак, өспүрүмдөрдүн социалдык активдүүлүгүнүн төмөндөшүн, алардын турмуштук кыйынчылыктарга туруштук бере албастыгын, өзүнө ишенбестигин, анын гендердик-ролду идентификациялоо процессинин бузулушун көрсөтөт. Бул өспүрүмдүн инсандык өнүгүүсүн жана анын коомдогу, үй-бүлөдөгү ийгиликтүү социалдашуусуна шайкеш келтирүүгө багытталган программаларды иштеп чыгуу зарылдыгын аныктайт.

Толук эмес үй-бүлө - эне-ата-бала мамилелеринин салттуу тутуму болбогон жарым-жартылай толук эмес байланыштары бар чакан топ.

Өспүрүм курактагы балдардын психодиагностикасы эмнеге мүнөздүү экендигин талкуулоодон мурун, бул курактын башталгыч мектеп жашынан, бири-биринен жана чоңдордон кандайча психологиялык айырмачылыктары бар экендигин карайлы. Өспүрүм курактын (12-14 жаш) башталгыч мектеп жашынан айырмаланып турат, чындыгында ал балалыктан бойго жеткенге чейинки жолдун баштапкы кадамын билдирет. Ошол эле курактык өнүгүүнүн логикасына ылайык, өспүрүм курак ушул жолдун акыркы баскычы болуп саналат жана өзү кеминде үч кичи мезгилге бөлүнөт: эрте өспүрүм кези (мектептин 9-11-класстарын камтыйт), орто өспүрүм курагы (17-18 жаштан 22-23 жашка чейинки б.а. мектепти бүткөндөн кийинки жашоосун камтыйт) жана улуу өспүрүм курагы (23-24 жаштан баштап 28-29 жашка чейинки жашты камтыйт) [5. 271-б.].

Өспүрүм курак - өспүрүм балдардын чоңдордон көзкарандысыздыгынын өсүшү жана жүрүм-турумдун бардык чөйрөлөрү менен коштолот. Азыркы коомдун баалуулуктарын жана нормаларды өздөштүрүү социалдык адаптация аркылуу иш алып барат. Социалдык адаптациянын негизги көрсөткүчү – адам айлана-чөйрө жана анын активдүү иш-аракети. Социалдык адаптацияга жетүүнүн маанилүү ыкмасы жалпы билим, тарбия, эмгек жана профессионалдуулук болуп саналат.

Социалдык адаптация процессин ар бир адам жеке өзүнүн жаш.осунда, өсүп-өнүгүүсүндө жана профессионалдык ишмердүүлүгүндө баштан өткөрөт.

2013-2017-жылдардагы билим берүү мекемесинин алдын алуу боюнча Кеңештердин ишмердүүлүгүнө жүргүзүлгөн талдоого ылайык, анын негизги максаты өспүрүмдөр арасындагы укук бузуулардын алдын алуу, билим берүү жана окутуу маселелеринде үй-бүлө менен мектептин талаптарын шайкеш келтирүү (же башкача айтканда, өспүрүмдөрдүн тил албастыгынын эң оор учурларын карап чыгуу). Анализдин жүрүшүндө төмөнкү маалыматтар алынды (1-табл.).

1-таблица

№	окуу жылы	Профилактикалык кеңешке катышкан балдардын жалпы саны	толук үй-бүлө	толук эмес үй-бүлө
1.	2013-2014	31	10(32%)	21(68%)
2.	2014-2015	37	12(33%)	25(67%)
3.	2015-2016	25	8(32%)	17(68%)
4.	2016-2017	39	12(31%)	27(69%)

Бул алдын-ала анализ толук эмес үй-бүлөлөрдүн балдарынан чыккан девианттык жүрүм-турумга болгон өспүрүмдөрдүн тенденциясын кеңири изилдөөгө түрткү берет.

Изилдөөнүн объектиси 7-9-класстын окуучулары болгон. Изилдөөгө жалпысынан 109 адам катышкан, респонденттердин жаш курагы 13 жаштан 15 жашка чейин, 50% (54 адам) толук жана 50% (55 адам) толук эмес үй-бүлөлөрдө тарбияланган.

Девианттык жүрүм-турум тенденциясын изилдөөчү эки ыкманы талдоонун натыйжасында, толук жана толук эмес үй-бүлөлөрдөн чыккан өспүрүмдөрдүн девианттык

жүрүм-турум тенденциясынын өнүгүү деңгээлиндеги айырмачылыктар жөнүндө бир катар тыянактар чыгарылды: балдардын эки категориясында тең укук бузуучулук, социалдык жана көз карандылык мүнөзүнүн калыптанган модели жок. Алар бирдей, жаш ченемдерине ылайык, ачыктан-ачык социалдык багытталган жүрүм-турумга, теңтуштары менен топтошуунун ачык-айкын реакциясына ээ. Бул көрүнүш ушул курак үчүн мүнөздүү, анткени өспүрүмдүн ата-энесинен, мугалимдеринен, жалпы эле улуу муундан статусу боюнча салыштырмалуу бирдей курдаштарга багыты өзгөрөт. Дал ушул курдаштардын топторунда социалдык өз ара аракеттенүү көндүмдөрү өркүндөтүлөт жана текшерилет, топко кирүү зарылдыгы, байкалууну, кабыл алууну жана жалгыз эмес болуу каалоосу канааттандырылат.

Бирок, ошол эле учурда, толук жана толук эмес үй-бүлөдөн чыккан өспүрүмдөрдүн ортосунда бир катар айырмачылыктарды табууга болот:

- структурасы өзгөргөн үй-бүлөнүн балдары адатта өзүн-өзү кыйратуучу жүрүм-турумга жакын болушат, алар чечкинсиз, ийгиликсиздиктен аман калуу үчүн кырдаалды чечүүдө качуу стратегиясын колдонушат.

- ошондой эле толук эмес үй-бүлөлөрдүн балдары жакындарынын колдоосун жана түшүнүүсүн аз сезишет. Ушул факторлордун бардыгы, ата-энесинин бирөө жок жашаган өспүрүмдөрдүн курчап турган дүйнөнүн талаптарына ылайыкташуу кыйынчылыгын, өздөрүнө болгон ишенимдин төмөндүгүн, башкаларга күнөөлүү жана өзүн керексиз сезишет.

Толук эмес үй-бүлөдөн чыккан өспүрүмдөрдүн эмоционалдык сезимталдуулугу жогору, тышкы кырдаалдык көйгөйлөргө жана ички тажрыйбаларга каршы туруунун эффективдүү моделдери аз. Өзүнө өзү зыян келтирүүчү жүрүм-турумга ыктоону баалаган суроолордун жоопторун анализдеп чыккандан кийин, толук эмес үй-бүлөдөн чыккан өспүрүмдөрдүн 60% дан ашууну маанилүү маселелерди чечүүдө өзүн керексиз, түшүнүксүз, алсыз, жалпылап айтканда өзүн-өзү баалоонун төмөндүгү аныкталды; мындан сырткары толук эмес үй-бүлөлөрдүн 31,4% өспүрүмдөр өлсө жакшы болот деп жооп беришкен; белгилей кетүүчү нерсе, толук эмес үй-бүлөлөрдүн өспүрүмдөр тобунда бул жоопту респонденттердин 9,2% берген.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда толук эмес үй-бүлөлөрдүн балдарын тарбиялоода ата-эненин ордун толуктоо максатында мамлекет тарабынан жана жеке инсандык сапат катары ар бир ата-эне өз жоопкерчилигин жогору сезишип, баланын тарбиясына кайдигер мамиле жасабашы керек. Кээ бир үй-бүлөлөр баланы курал катары колдонушуп сот процесстеринде өзүнүн жеке кызыкчылыктарына пайдаланышат. Мындай мисалдар күн сайын коомубузда көбөйгөнү зээнинди кейитет. Макаланы жыйынтыктап жатып, биздин улуу педагогобуз Гапыр Мадаминовдун сөзү менен жыйынтыктамакчымын “Үй-бүлөдө жылуу мамиле, өз ара урматка негизделген жакшы моралдык-психологиялык климат болуусу зарыл”.

Колдонулган адабияттар:

1. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи: Записки детского психиатра. М., 1988.
2. Василькова Ю.В., Василькова Т.А. Социальная педагогика: учебное пособие. М., 1999.-440с.
3. Немов Р.С. Психология учебник. М., 2002.-640с.
4. Статья. Подросток в неполной семье. Проблемы, которые могут подстергать.
5. Т.Н. Дорошенко, Л.Ю. Овчаренко Адаптация подростков в замещающей семье Учебно-методическое пособие М.: МГПУ, 2014.
6. Электрондук ресурс: http://pravmisl.ru/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=40&Itemid=82

УДК 37.373

Эргешбай кызы Аселкан

Ош мамлекеттик педагогикалык университети

Турдубаева К. Т.

п.и.к, доцент

Ош мамлекеттик педагогикалык университети

ОКУТУУДА МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУНУН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУНА БАА БЕРҮҮ

Аннотация. Бул иште студенттердин чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, окуу сабактарында окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууда маалыматтык технологиялар изилденет.

Ачык сөз: информациялык технологиялар, интернет, интерактивдүүлүк, билим берүү системасы, компьютердик каражаттар, компьютер, тармактар

ОЦЕНИТЬ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной работе изучаются информационные технологии для развития творческих способностей учащихся, повышения эффективности обучения на занятиях

Ключевые слова: информационные технологии, Интернет, интерактивность, система образования, компьютерные инструменты, компьютер, сети.

EVALUATE THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN EDUCATION

Annotation. This work examines information technology for the development of creative abilities of students, increasing the effectiveness of learning in the classroom.

Key words: information technology, Internet, interactivity, education system, computer tools, computer, networks.

Чындыгында эле акыркы жылдары билим берүү мекемелеринде адистерди даярдоо олуттуу көйгөйгө айланды. Биздин оюбузча, ушул көйгөйлөрдү азайтуу үчүн кадрларды даярдоо тутумун өзгөртүү зарылдыгы бар. Бул үчүн чет өлкөлүк тажрыйбаны эске алуу менен окутуу процессинде жаңы маалыматтык технологияларды колдонууну практикалоо керек. Акыркы мезгилде көпчүлүк билим берүү мекемелери заманбап технологиялык жабдуулар - компьютерлер, мультимедиялык проекторлор жана интерактивдүү доска менен камсыз болушту. Буга ылайык, интерактивдүү технологиялар билим берүү тутумунда кеңири жайылды. Атайын интерактивдүү жабдууларды колдонуу билим берүүнүн интерактивдүүлүгүнө өбөлгө түзөт. Бул жааттагы мугалимдердин жетишсиздиги билим берүүдөгү бир катар кемчиликтердин натыйжасы. Кесипке талаптын жаңы түрү - техникалык билимге ээ болуу зарылдыгы. Ошондуктан жалпы мугалимдердин техникалык билимин калыптандыруу үчүн атайын окуу курстарын уюштуруу керек.

Б.Паскалдын суммалоочу машинасы бүгүнкү технологиялык жетишкендиктердин негизи болуп саналат. Бул суммалоочу машинасы 1641-жылы ойлоп табылган. Андан бери толуктоолор жана өзгөртүүлөр киргизилип, адамдарды бири-бирине жакындаштырды, ал эми билим берүү процесстеринде дээрлик бардык ыкмаларды колдонсо болот: смартфондор, уюлдук телефондор, планшеттер, компьютерлер, интерактивдүү достор ж.б. Биринчи компьютер 1791-жылы англис математики Чарльз Бэббидж тарабынан иштелип чыккан,

уюлдук телефон 1973-жылы Motorola, ал эми интерактивдүү доска 1991-жылы SMART Technologies Inc тарабынан иштелип чыккан.

Азыркы учурда маалыматтык технологияларды пайдалануу окутуунун мазмунуна, формасына жана окутуу ыкмаларына, билим берүүнүн сапатына олуттуу таасир тийгизет.

Акыркы жылдары коомдо жеке эсептөө жана маалымат технологияларынын ролу жана орду кескин өзгөрдү. Коомдун маалыматтык технологиялары жана телекоммуникациялык тармактарды компьютердик технологиялардын жана маалыматтарды берүүнүн ар кандай түзүлүштөрүнүн негизинде маалыматтардын чоң көлөмүн талдоо, иштеп чыгуу, берүү, сактоо чогултуу ыкмалары менен куралдарын толук жана массалык ишке ашырууну талап кылат.

Бул көйгөйдүн актуалдуулугу маалыматтык технологиялар жогорку коммуникациялык жөндөмдүүлүк жана окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнө активдүү катышуусу менен мүнөздөлөт, бул окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүгүн үзүрлүү өнүктүрөт. Бул шарт заманбап социалдык шарттарга ыңгайлашуу, анткени, азыркы дүйнөдө коомго өз ишмердүүлүгүндө тез багыт боюнча ийгиликке жете турган демилгечи адамдар керек [1].

Азыркы окутуу көйгөйдү чечүүнү камсыз кылуучу белгилүү технологияларды пайдаланууну талап кылат. Биздин бардык жашоодо билим берүү технологиялары, айрыкча компьютерлер жана алар менен байланышкан аралыкта орнотулган жабдуулар зонасы кирет.

Жыл сайын санариптик байланыш билим берүүнү өнүктүрүү үчүн абдан маанилүү болуп бара жатат. ЭЭМ үчүн доордун башынан тартып, билим берүү жана практика изилдөөчүлөр мектептерде жана жогорку окуу жайларда кеңири таралган технологияларды пайдалануу окутуу менен тыгыз байланышта болушу керек деп эсептешет. Албетте, окутуу көп карама-каршы жолдор менен көптөгөн күтүүлөрү уламдан-улам татаал иш болуп өзгөрүп жатат.

Мультимедиялык технологияларды пайдаланууну заманбап сабактын натыйжалуулугун жогорулатуу болжолдойт, окутуунун маалыматтык жыштыгын жогорулатуу үчүн уникалдуу жөндөмүнө ээ болгон, бирок окуу материалдарынын дидактикалык өзгөчөлүктөрүн түшүнүү талап кылынат.

Бүгүнкү күндө мугалим маалыматтык өз ара аракеттешүү негизинде окуучулар менен өз ара аракеттенишүү көндүмүнө ээ болуусу, окуу милдеттеринин кеңири чөйрөсүн чечүү үчүн зарыл болгон маалыматтарды тандап алууну, түзүмдөштүрүүнү жана баалоону аткара билүү керек. Бул маалыматтын негизги максаты билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын маалыматтык маданиятын жогорулатуунун жана ИКТны активдүү колдонуунун эсебинен билим берүүнүн сапатын жогорулатуу болуп эсептелет.

Бул максатка жетишүү университетте бирдиктүү маалыматтык мейкиндик түзүлгөн учурда, студенттердин маалыматтык маданиятын калыптандыруу үчүн шарттарды түзүп берүү шартында гана болушу мүмкүн.

Инновациялык билим берүү технологияларын киргизүү билим берүү ишин дифференциациялоо жана жекелештирүү процессин өнүктүрүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Инновациялык билим берүү технологияларын колдонуунун натыйжасы азыраак деңгээлде мугалимдин квалификациясына жараша болот, бирок аны түзүүчүлөрдүн жыйындысы менен аныкталат [3].

Инновациялык билим берүү технологиялары окутуунун жана тарбиялоонун натыйжалуулугун жогорулатууга байланышкан жана билим берүү процессинин акыркы натыйжаларына багытталган:

- жогорку квалификациялуу адистерди даярдоо, негизги жана прикладдык билимге ээ болгон;
- жаңы кесипкөй жана башкаруу тармактарын ийгиликтүү өздөштүрүү жөндөмдүүлүгү;
- өзгөрүп туруучу социалдык жана экономикалык шарттарга ийкемдүү болуу;

• инновациялык билим берүү мейкиндигинин шарттарында бийик моралдык жана жарандык сапаттарга ээ болуусу зарыл.

Инновациялык технологияларды ийгиликтүү ишке киргизүүнүн маанилүү көйгөйлөрүнүн бири дидактикалык көйгөй - окутуу усулдарынын көйгөйү. Анын чечимине жараша мугалимдин жана окуучулардын окуу процессинин өзү болуп саналат, демек, окутуунун жыйынтыгы.

Ыкма-бул чындыкка жакындоо ыкмасы. Ийгилик окутуунун ийгилиги негизинен багыттагы жана ички активдүүлүгүн окуп жаткандардын, мүнөзүнө, алардын ишин, даражасын, өз алдынчалыгын, чыгармачыл жөндөмүн жана кызматтын маанилүү критерий менен тандап алуу ыкмасы. Кандай гана колдонулган окутуу методу да натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн кесиптик окутуунун маанилүү түзүшү психологиялык-педагогикалык шарттары, аларда активдүү окуучу өздүк позициясы жана өзүнө толук көрсөтө субъект катары окуу ишин ээлөөгө мүмкүн.

Дидактикалык принциби активдүүлүгүн инсанды окутуу жана кесиптик калыптанган зарылчылыгын шарттайт академиялык системасын талап кылууга окуучунун активдүүлүгүн жана педагогикалык иште мугалимдин бирдиктүү билим берүү процесси.

Бул система тышкы жана ички себептерин, муктаждыктарын жана ниеттерин камтыйт. Бул мүнөздөмөлөрдүн катыштыгы тарбия мазмунунун, окутуунун конкреттүү формаларынын жана методдорунун, Активдүү Чыгармачыл инсанды калыптандыруунун бардык процессин уюштуруу шарттарынын тандалышын аныктайт. Эч кандай бирдиктүү натыйжалуу же аз натыйжалуу ыкмалары бар [2].

Бардык окутуу ыкмаларынын күчтүү жана алсыз жактары бар, бирок, максаттарына, шарттарына жараша, аларды убакыттын өтүшү менен оптималдуу айкалыштыруу керек. Окутуунун сапатына окутуунун ар бир деңгээлинин натыйжалуулугун камсыз кылуунун натыйжасында гана жетишүүгө болот.

Башкача айтканда, бүткүл окуу процесси төмөндөгүдөй схема боюнча түзүлгөн: Кабыл алуу, түшүнүү, баамдоо, эстеп калуу, колдонуу, текшерүү. Сапаттуу окууга жетишүү үчүн таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктүн ушул деңгээлдеринин бардыгын ырааттуу түрдө өтүү керек. Ар түрдүү формаларды жана методдорду окуу процессинде колдонуу окутуунун сапатын жогорулатууга өбөлгө түзөт. Негизги формалары жана методдору окутуу мүмкүндүк берүүчү сапатын жогорулатуу менен окутуунун инновациялык технологияларды колдонуу болуп саналат: оюндар, семинарлар, дебаттар, диалоги, проблемалуу окутуу, өз алдынча иштөө, реферат коргоо, жеке иштери, отчеттор, тестирлөө, программалык көзөмөл, изилдөө иштери ж. б.

Окутуу ыкмаларын колдонуунун натыйжалуулугун камсыз кылуу үчүн, ал топтун психологиялык портретин түзүү жана кандай ыкмалар колдонулушу мүмкүн эмес экенин билиш керек. Бул шарттуу ыкмалар эки топко бөлүүгө болот негизинде: эмес, ыкмалары талап кылган атайын алдын ала даярдоо (проблемное окутуу аткаруу боюнча иш-аракеттер алгоритму) жана ыкмаларын талап кылган атайын алдын ала даярдоо (өз алдынча даярдоо, өз алдынча иштөө бул сабакта).

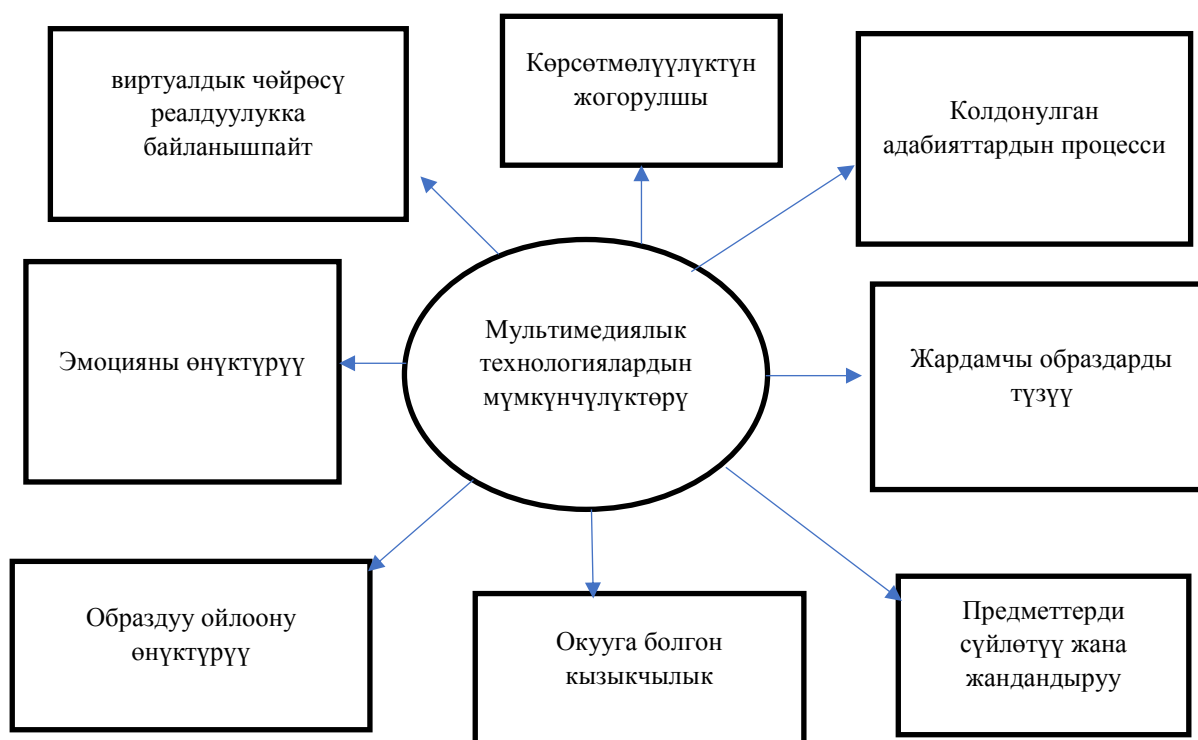
Азыркы учурда окутуучулар окуучулардын таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүнүн деңгээлин сабакка, өз алдынча иштөөнү каалабагандыгы, жана жөн гана окупкандык проблемасына туш болууда. Окуучулар алардын кызыгуусун жоготуп, албетте, бир-бирине сабак берүүнүн себептерин көрсөтүшү керек. Күнүмдүк сабак окутууда изилдөөнүн жоктугу кайталанма сабакка алып келет, ал эми бул көрүнүштүн туруктуулугу сабакка болгон кызыгуусун жоготот [1].

Сабакты жүргүзүүгө чыгармачыл мамиле гана, анын кайталангыстыгы, кабыл алуунун, усулдардын жана формалардын көп түрдүүлүгүнүн толтурулушу натыйжалуулукту камсыз кыла алат. Окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн көп ыкмалары бар. Анын бир жолу — бул видеофильмдерди, мультимедиялык технологияларды, интернет

технологияларды колдонуу, алар билим берүү процессинде окуучулардын активдүүлүк деңгээлин жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Окуу процессинде видеометодду пайдалануу мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылат:

- окуучуларга изилденип жаткан кубулуштар жана процесстер жөнүндө толук, анык маалымат берүү;
- окуу учурунда көрсөтмөлүүлүктүн ролун көтөрүү;
- окуучулардын суроо-талаптарын – каалоолорун жана таламдарын камсыздоо;

Мультимедиялык технологиялардын мүмкүнчүлүктөрү

- билимди контролдоо жана коррекциялоо менен байланышкан техникалык иштин бөлүгүнөн окутуучуну бошотуу;
- натыйжалуу кайтарма байланышты түзүү;
- толук жана системалык көзөмөлдү, жетишкендиктерди объективдүү эсепке алууну уюштуруу.

Корутунду

Учурда биз маалыматтык технологиялар билим берүү тутумуна көптөн бери киргендигин констатациялап турушубуз мүмкүн. Айрым натыйжалар, мисалы, презентациялар жана интерактивдүү материалдар менен мурда эле бекитилип берилген билим берүү системасында алар көптөгөн жылдар бою ийгиликтүү колдонулат. Башка технологиялар, виртуалдык жана кошумча раелдуу сыяктуу анын натыйжасынан керектүү материалдарды түзүүдөгү инструмент катары зарыл болгон адистер пайда боло башташат. Ошондуктан, билим берүү системасында, ошондой эле компьютер технологиялар билген адистер керек. Алар зарыл болгон куралдарды жана материалдарды түзүүдөгү билим жана билгичтиктери маалыматтарды жөнөкөйлөтүү, аны кызыктуу жана эстен кеткис кылууга жардам берет. Мына ушунун баары сабактын кызыктуу жана эффективдүү болуусуна өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар:

1. А. Муратов, К. Акматов. “Окутуунун жаңы технологиялары” Б-2017, 406-б.
2. Казаченок В.В. “Информационные технологии как объект и средства современного образования” М - 2017. - № 9. - С. 3-7.
3. Курников А.В. “Методика формирования учебно-методической обеспечение в информационно-образовательной системе вуза” / А. В.Курников. // Информатизация образования и науки. - 2013. - №3 (19). - С. 134-144.
4. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. / И.Б. Бекбоев . - Б.: Бийиктик, 2011. - 384 б.

УДК 37.373.

*Жолчуева А.
магистрант, ОшМУ
Жолдошбай кызы А.
магистрант, ОшМУ*

**ОРТО МЕКТЕПТЕ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН САПАТЫН БАШКАРУУ
ИШМЕРДИГИНИН ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

Аннотация: Бул макалада жалпы билим берүүчү орто мектептерде билим берүүнүн сапатын башкаруунун азыркы убактагы көйгөйлөрү жөнүндө сөз болот.

Түйүндүү сөздөр: сапат, сапатты камсыздоо, билим берүү, билим берүүнүн сапатын башкаруу, сапатты жаакшыртуу

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО КАЧЕСТВА В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ**

Аннотация: В данной статье речь идет о современной проблеме в управлении качеством образования в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: качество, обеспечение качества, образование, управление качеством образования, улучшение качества.

**PEDAGOGICAL BASICS OF MANAGING THE ACTIVITIES OF EDUCATIONAL
QUALITY IN SECONDARY SCHOOLS**

Abstract: This article deals with a modern problem in the management of the quality of education in general education schools.

Key words: quality, quality assurance, education, quality management of education, quality improvement.

Адистердин баамында сапаттуу билим берүү деген түшүнүк мындайча аныкталат: сапаттуу билим берүү – билим берүү процессинин абалын жана жыйынтыктуулугун, личносттун граждандык, турмуш-тиричилик жана профессионалдык компетенцияларын өнүктүрүүдө жана түзүүдө анын коомдун (ар кандай социалдык топтордун) өнүгүү муктаждыгына жана күткөн натыйжасына шайкеш келүүсүн аныктоочу социалдык категория болуп саналат.

Азыркы этапта "сапаттуу билим берүү" деген түшүнүктүн мазмуну билим берүү системасынын интегралдык мүнөздөмөсү катары каралууда. Бул окутуунун, өнүгүүнүн жана личносттун жетилүүсүнүн, билим берүү процессинин шарттарынын жана жыйынтыктарынын бардык этаптарын синтездөөчү комплекстүү көрсөткүч.

Демек, сапаттуу билим берүү деген – негизги продукциясы сапаттуу даярдалган бүтүрүүчүлөр болуп саналган билим берүү мекемелеринин эффективдүү ишмердүүлүгүнүн критерийи.

Адистер бул терминдин кеңири пайдаланып жаткандыгына карабай, "сапаттуу билим берүүнүн" категориясына бир жактуу аныктама киргизүүгө мүмкүн эместигин белгилешет. Анткени коомдун социалдык-экономикалык деңгээлинин билим сапатына карата өзгөрүп турушу мындан да өнүккөн жаңы талаптарды коеру шексиз. Ошондон улам социалдык-экономикалык чөйрөнүн улам-улам өзгөрүүгө учуроосу "сапаттуу билим берүү" түшүнүгүн үзгүлтүксүз трансформациялоого шарт түзөт.

Бүгүнкү күндөгү сапаттуулукту камсыз кылуу системасы - бул билим берүүчү мекемелердин билим берүү максатына жетүүсүнө кепилдик катары жалпы кабыл алынган стандарттардын талаптарынын негизинде башкаруучу система.

Билим берүүнүн сапатын башкаруу ишмердиги Ю.К.Бабанскийдин [2], Ю.А.Конаржевскийдин [11], Г.Н.Сериковдун [15], П.И.Третьяковдун [19], Е.А.Ямбургдун ж.б. эмгектеринде иштелип чыккан педагогикалык процессти башкаруунун жалпы теориясына негизделет.

Башкаруу жөнүндөгү көп сандаган адабияттардын пайда болушуна карабастан биздин өлкөдө менеджменттин толук түзүлгөн теориясы жана практикасы жок. Биз бүтүндүк (кандай гана илимий теория болбосун анын баалуулугун түзгөн) деп жөн эле бүтүндүн бөлүктөрүн суммасын эмес, анын менеджментүүлүгүнө жаңы сапаттарды алып келген, бөлүктөрүнө тиешеси жок өзгөчө биримдигин жана катнашын түшүнөбүз. Ошондуктан кыргыз окумуштуулары менен адистердин алдында өлкөбүздүн башкаруу теориясындагы жетишкендиктерди жана универсалдаштырылган жана психологиялаштырылган чет өлкөлүк башкаруу теориясын жаңы мазмунда берип, билим берүү мекемелерибиз колдоно турган өлкөбүздүн менеджмент теориясын түзүү милдети турат.

Атайын функцияларды аткаруу менен менеджерлер ишкананы башкаруунун органы же аппараты болот. Менеджмент татаал мүнөздүү уникалдуу феномен адамды башкарган искусство менеджменттин мааниси жана мазмуну [16, 98-б.].

Менеджменттин түшүндүрмөсүн берүүдө атайын адабияттарда төмөнкүлөр көбүрөөк кездешет:

– Менеджмент – бул башкаруунун функцияларын иш жүзүнө ашыруу процесси (пландоо, уюштуруу, мотивациялоо жана көзөмөлдөө) [3, 5-б.].

– Менеджмент – интеграциялык процесстин жардамы менен профессионалдуу даярдалган адистердин ишти уюштуруусун максат коюп жана ага жетүү үчүн ар кандай ыкмаларды колдонуп башкаруу [6, 19-б.].

Жалпысынан алганда, менеджмент деген түшүнүктү башка адамдардын эмгегин, интеллектин жана жүрүм-турумунун мотивдерин колдонуп, жетекчинин коюлган максаттарга жетүү билгичтиги деп түшүнсө болот б.а., адамдарды жана социалдык процесстерди башкаруу илиминин, практикасынын жана чеберчилигинин кошундусу.

Жалпы менеджменттин ичинен педагогикалык менеджментти бөлүп көрсөтүүгө болот. В.П.Симонов ага төмөнкүдөй аныктама берген: «Педагогикалык менеджмент – бул окуу тарбия берүү, окуу жана таанып билүү процесстерин башкаруунун принциптеринин, методдорунун (усулдарынын), уюштуруу формаларынын жана технологиялык ыкмаларынын комплекси» [17, 9-б.].

Педагогикалык менеджменттин мазмуну «Кыскача педагогикалык түшүндүрмө сөздүктө» башкаруунун төмөнкүдөй аспектилери аркылуу ачыкталат: прогноздоо, мотивдештирүү, пландоо, уюштуруу, системалаштыруу, байкоо, демилгелөө, түзөтүү, педагогикалык процессти талдоо [56, 80-б.].

К.В. Дрягунов мындай анықтаманы берет: «окутуудагы педагогикалык менеджмент – мугалимдин окуу процессин башкаруусунун натыйжалуулугун калыптандырууга багытталган максаттуу педагогикалык иш аракет» [13, 23-б.]. Анын негизги компоненттери:

- мотивация түзүү;
- коммуникативдик байланыш түзүү;
- өздөштүрүлгөн билимдин натыйжасын текшерүү;
- түрдүү педагогикалык жағдайда педагогикалык чечим кабыл алуу.

Л.П.Крившенко педагогикалык менеджментти – окутуу процессинин натыйжалуулугун арттырууга багытталган башкаруу ишинин принциптери, методдору, уюштуруу формалары жана технологиялык ыкмаларынын топтому катарында аныктайт. Анын баштапкы өзгөчөлүгү менеджмент эмгегинин предметине, мотивине, эмгек куралы менен натыйжасына байланыштуу [9, 65-б.].

Менеджер эмгегинин предмети – башкарылуучу субъектинин иш аракети; эмгек өндүрүмдүүлүгү – окуу-тарбия процесси тууралуу маалымат, эмгек куралы – тил, сөз жана сүйлөө

В.П.Симоновдун эмгектеринде педагогикалык менеджмент окутуу процесин натыйжалуу башкаруунун теориясы, методикасы жана технологиясы катарында аныкталат [17; 79]. Окумуштуу окутуу процессинин өз ара байланыштагы үч түзүмүн бөлүп көрсөтөт: окуу-тарбия, окуу-таанымдык жана өз алдынча билим алуу процесстери.

Педагогикалык менеджмент философиялык, педагогикалык, социалдык, психологиялык, экономикалык илимдер менен биргеликте негизделет.

В.П.Симонов педагогикалык менеджменттин төрт курамдык-функционалдык компоненттерин жана система куруучу факторлорун бөлүп көрсөтөт:

1. Пландашдыруу компоненти, иш аракеттин мақсаты жана күтүлүүчү натыйжалары.
2. Коммуникативдик компонент, иш аракеттин субъектиси (директор, анын орун басарлары, окутуучулар, окуучулар) жана объектиси (башкаруучунун чечимдерин орундатуучулар).
3. Уюштуруучулук-мазмундук компонент, иш аракеттин мазмуну (окуу-тарбия жөнүндөгү, башкаруу тууралуу маалымат) жана методдору ((субъектилердин өз ара карым-катнашында жетекчиликке алына турган принциптер жана колдонула турган методдор).
4. Талдоо-натыйжалык компонент, иш аракет натыйжасы (башкаруучу чечим) [14, 44-б.].

Педагогикалык менеджменттин негизинде билим берүү процесси жатат, аны үч процесстин жыйындысы катары түшүнүү керек: окуу-тарбия берүү, окуу таанып-билүү жана өз алдынча билим алуу. Педагогикалык менеджментке берилген анықтаманын алкагында ар бир мугалим, чындыгында, окуу-таанып билүү процессинин менеджери (аны башкаруунун субъекти катары), ал эми мектеп жетекчиси – бүт окуу-тарбия берүү процессинин менеджери (бул процессти башкаруунун субъектин катары) экендиги байкалып турат.

Педагогикалык менеджмент (билим берүү процессин натыйжалуу башкаруунун теориясы, методикасы жана технологиясы) өзүнө гана таандык өзгөчөлүктөргө жана мыйзам ченемдүүлүктөргө ээ.

Окутуу жана тарбиялоо – билим берүүнүн менеджери катары мугалимдин эмгегинин натыйжасы окуучулардын үйрөтүлгөндүлүгүнүн, тарбиялангандыгынын жана өнүккөндүгүнүн даражасы болуп эсептелинет [12, 87-б.].

Жогоруда баяндалган педагогикалык менеджмент жөнүндөгү окумуштуулардын окууларына ойлоруна таянуу менен мектептеги билим берүүнүн сапатын башкаруунун төмөнкү баскычтарын бөлүп көрсөтүүгө болот:

Системалык (улуттук) баскыч:

- сапаттуу билим берүүнү баалоо боюнча нормативдик-укуктук документтерди иштеп чыгуу;

- сапаттуу билим берүүнү баалоо жана камсыз кылуу боюнча тиешелүү структураларды түзүү;
- сапаттуу билим берүүнү түзүүчү мамлекеттик стандарттарды иштеп чыгуу, базистик окуу пландарды, окуу пландарды түзүү;
- сапаттуу билим берүүнү камсыздоочу концепцияларды жана моделдерди түзүү;
- сапаттуу билим берүүнү көзөмөлдөөгө граждандык коомдорду жана эмгек рыноктор институттарын тартуу;
- билим берүү мекемелеринин рейтингдерин аныктоону киргизүү;

Институционалдык баскыч:

- сапаттуу билим берүүнүн мектеп ичиндеги баалоо системасын ишке ашыруу;
- сапаттуу билим берүүнүн методикалык борборлорун түзүү;
- окуучунун билимине мониторинг жүргүзүү;
- окуучунун билимин баалоочу көз карандысыз борборлорду түзүү (УТБ, ЖРТ) ж.б.

Биз изилдөөчү Ю.В.Васильевдин көз карашына кошулабыз. Бул көз караш боюнча, педагогикалык башкаруу, мазмундук компонентке (изденүүчүлүк иштин билгичтиктерине ээ болуу жана жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүүсүн көзөмөлдөөгө) гана ээ болбостон, окуучулар өзүн өзү өнүктүрүү жана өзүн өзү башкаруу үчүн зарыл болгон тажрыйбаларга ээ болгон ишмердүүлүктүн формаларын уюштурууну да шарттайт. Педагогикалык башкаруунун максаты окуучуну башкаруудан, өзүн өзү башкарууга которууну көздөйт [4].

Чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүнү педагогикалык жактан башкаруу проблемасы В.И.Андреевдин ж.б. эмгектеринде иликтөөгө алынып, окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүшү мугалимдин өзүнөн да көз каранды экендиги белгиленген [1].

Проблемаларды башкаруу процесси катышуучулардын инсандык деңгээлдеги өз ара аракетинин негизинде ишке ашырылат, ал эми инсандык деңгээл өз ичине эки аспекти камтыйт: педагогикалык процесстин субъектилеринин өз ара мамилеси (баарлашуу) жана өз ара аракеттенүү процессине тартуу, инсандын тиешелүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү. Ошондуктан башкаруу процессин анализдөөнүн бирдиги болуп субъект менен шарттардын, субъект менен субъектинин өз ара мамилесинин аракети катары саналган педагогикалык кырдаал эсептелет [7].

«Биргелешкен чыгармачылык мамилени» чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү процессинин өзгөчө мүнөздөмөсү катары бөлүп көрсөтүү менен, ал биргелешкен чыгармачылык процессинде кыйыр башкаруу менен окуучулардын кызмат аткаруусу менен өзүн өзү өнүктүрүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн ачып берет деп эсептейбиз. Мында инсандын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүнүн белгилүү бир стадиясында педагогикалык башкаруу чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүнү окуучулардын өзүн өзү башкаруусуна өтөт.

М.Е.Дуранов [8] өзүн өзү башкарууну, өзүнүн интеллектуалдык, эмоционалдык, психофизикалык өнүгүүсүн, таанып-билүүнүн негизинде өз ишмердигин өзү башкаруу процесси катары аныктап, төмөндөгү компоненттерди бөлүп көрсөткөн:

- өзүн-өзү таанып-билүү (рефлексия, «Мен – концепция»);
- өз алдынча билимге ээ болуу (билимдерди кеңейтүү жана тереңдетүү, инсандын таанып билүү билгичтиктерин калыптандыруу);
- өзүн өзү уюштуруу (өзүн система катары таанып-билүү, өзүн өзү уюштуруучу ишмердүүлүктүн максаттарына, мазмунуна, этаптарын аныктоого даярдоо);
- өзүн өзү көзөмөлдөө;
- өзүн өзү баалоо (өзүнүн инсандык сапаттары менен касиеттерине баа берүү);
- өзүн өзү жөндөө (тандалып алынган критерийлердин негизиндеги жыйынтыктарды баалоо, программаны, максаттарды аткаруудагы ишмердик, жана өзүн өзү жөндөө боюнча чечим кабыл алуу).

Бул бизге чыгармачылык ишмердүүлүктүн жүрүшүн педагогикалык жатан башкарууну жана окуучулардын өзүн өзү башкаруусунун функцияларын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди (1-табл.).

1-таблица

Мектепте билим берүүнүн сапатын башкаруудагы педагогикалык башкаруунун жана окуучулардын өзүн өзү башкаруусунун функцияларынын бөлүштүрүлүшү

Функциялар	Педагогикалык башкаруу	Окуучулардын өзүн-өзү башкаруусу
Анализ	Маалыматты системалаштыруу, жалпылоо, анализдөө	Маалыматты топтоо жана анализдөө, проблеманы тандап алуу
Пландоо	Стратегиялык пландоо, чыгармачылык ишмердүүлүктүн багыттарын аныктоо. Чыгармачылык ишмердиктин максаттарын белгилөө жана программасын даярдоо	Иштин планын түзүү. Чыгармачылык ишмер-диктин максаттарын тактоо, программалык иш-аракеттерди проблемага карата коррекциялоо
Координация	Чыгармачылык ишмердүүлүктүн катышуучуларынын милдеттерин аныктоо жана бөлүштүрүү. Катышуучуларынын ортосунда маалымат байланышын камсыздоо, иш-аракеттерин макулдашуу	Чыгармачылык ишмердүүлүктү жүргүзүү үчүн күч-аракеттерди бириктирүү максатында топторду түзүү
Уюштуруу	Натыйжалуу биргелешкен чыгармачылык ишмердүүлүк үчүн шарттарды түзүү. Жагымдуу социалдык-педагогикалык абалды түзүү жана байланыштын топтук нормаларын калыптандыруу	Чыгармачылык ишмер-дүүлүктүн программаларын реализациялоо жана топторду түзүү. Жүрүш-туруштун социалдык жана топтук нормаларын өздөштүрүү. Ишмердикти сапаттуу аткарууну өз алдынча жөнгө салуу.
Көзөмөлдөө	Чыгармачылык ишмердиктин аралык жыйынтыктарын өлчөө жана аларды ишмердүүлүктүн максаты менен салыштыруу. Чыгармачылык ишмердүүлүктүн жүрүшүнүн болжолдуу перспективаларын прогноздоо	Ишмердүүлүктүн жыйын-тыктарын өз алдынча тек-шерүүгө шарт түзүү өзүн өзү көзөмөлдөө. Топтун ишмердигинин рефлексиясы. Жыйынтыктардын негизинде чыгармачылык ишмердүүлүктүн андан аркы жүрүшүн аныктоо
Коммуникация	Чыгармачылык ишмердүүлүктүн жүрүшүндө өз ара аракеттенүүнүн жана байланыштын педагогикалык максаттарын реализациялоо үчүн кырдаалдарды түзүү. Ишмердүүлүктүн жыйынтыктарын алмашууну уюштуруу.	Баарлашуунун жүрүшүндө чыгармачылык ишмердүүлүктүн жыйын-тыктарын алмашуу. Чыгармачыл топтордо социалдык ролдорду бөлүштүрүү. Ишмердүүлүктүн жыйынтыктарын сунуш кылуу
Коррекциялоо	Чыгармачылык ишмердүүлүктүн жүрүшүн, диагностикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыгын коррекциялоо.	Чыгармачыл топтогу өзүнүн ишмердигин, жүрүш-турушун жана карым-катыш, мамилесин жөнгө салуу. Ишмердүүлүктүн жүрүшүн коррекциялоо.

Корутунду

Биз изилдөөбүздө мектеп окуучуларынын билим сапатын өнүктүрүү процессин башкарууга карата рефлексиялык-креативдик мамилеге таянабыз, анын өзгөчөлүктөрү төмөндөгүдөй:

– башкаруу жалпыланган система катары каралып, өзүнө чыгармачылык ишмердүүлүктү камтыйт;

- башкаруунун объектиси катары адамга жалпысынан таасир эткен процесстер, проблемалар, кырдаалдар эсептелет;
 - башкарууну реализациялоо таасир этүүнүн кыйыр методдорунун, рефлексиянын жана ишмердүүлүк процессиндеги биргелешкен чыгармачылык өз ара аракеттенүүнүн негизинде жүргүзүлөт.
 - инсан стратегияны тандап алуу укугуна ээ жана жыйынтык үчүн жоопкер болот, проблеманы чечүүнү көзөмөлдөө инсандын өзүндө орун алган;
 - башкаруу процессин жөнгө салуу жана коррекциялоо өз алдынча коррекциянын негизинде ишке ашырылат;
 - башкаруу инсандын ресурстук чөйрөсүнө багыт алат [5].
- Ошентип, мектепте билим берүүнүн шартында окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү процессин педагогикалык башкаруу шарттарын реализациялоо: биринчиден, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү процессинин субъектилерин башкаруудан өзүн өзү башкаруусуна өтүүгө өбөлгө болуучу окуучулардын ролун активдештирүүгө негиз түзүү; экинчиден, рефлексиялык-креативдик башкаруу системасы аркылуу камсыз болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Андреев, В.И. Педагогика творческого саморазвития [Текст] / В.И. Андреев. – Казань: Казан. ун-т, 1996. – 560 с.
2. Бабанский, Ю.К. Избранные педагогические труды [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 560с
3. Баймолдаев Т.М. Педагогический менеджмент и современное управление школой. – Алматы, 2001. – 176 с.
4. Васильев, Ю.В. Педагогическое управление [Текст] / Ю.В. Васильев // Советская педагогика. – 1982. – №11. – С. 59-63.
5. Вишнякова, Н.Ф. Рефлексивно-креативный подход к управлению творческим процессом [Текст] / Н.Ф. Вишнякова // Гуманизация образования. – 1998. – №1. – С. 32-38.
6. Гончаров М.А. Основы менеджмента в образовании. - Москва, 2008. – 190 с.
7. Гончаров, Н.К. Еще раз о дифференциации обучения в старших классах общеобразовательной школы [Текст] / Н.К. Гончаров // Советская педагогика. – 1963. – №2. – С46-50.
8. Дуранов, М.Е. Исследовательский подход к профессионально педагогической деятельности [Текст] / М.Е. Дуранов – Челябинск: ЧелГУ, 1996. – 72 с.
9. Каспржак, А.Г. Базисный учебный план и российское образование в эпоху перемен / А.Г. Каспржак, М.В. Левит. — М., 1994. – 234 с.
10. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. М.: Март, 2005. – 457 с.
11. Конаржевский, Ю.Л. Что нужно знать директору школы о системах и системном подходе [Текст] / – Челябинск: ЧГИИК, – 1986. – 135 с
12. Мацкевич С.А. Менеджмент в системе образования: теория и практика инновационной подготовки / С.А. Мацкевич; науч.ред. А.Н. Мирошниченко – Минск: И.П. Логвинов, 2011. – 238 с.
13. Мирошниченко Л.П «Инновации в мировой педагогике». -Рига., 1995. – С. -12-14.
14. Салимова Т.А. История управления качеством: учеб. пособие / – Москва: КНОРУС, 2005. – 256 с.
15. Сериков, В.В. Личностно-ориентированное образование // Педагогика, №5 [Текст] / В.В.Сериков. – 1994. – С. 16-21
16. Симонов В.П. Контроль за учебно-воспитательным процессом в системе внутришкольного управления. Москва, 1991. – 245 с.
17. Симонов В.П. Педагогический менеджмент. –Москва, 1999. – 267 с.
18. Третьяков, П.И. Управление школой по результатам: практика педагогического менеджмента [Текст] / П.И. Третьяков. – М.: Новая школа, 1997. – 288 с.
19. Шубин, И.А. Внутришкольный контроль : Пособие для руководителей / И.А. Шубин. – М., 1977. – 176 с.

УДК: 371.39

Муратали уулу Адилет

магистрант, ОшМУ

E-mail: murataliev.adilet97@gmail.com

Кочкоров Кудрет

магистрант ОшМУ

Оморов Ш.Д.

п.и.к доцент

shermamat.omorov@bk.ru

ОКУТУУ МЕТОДДОРУНУН ДИДАКТИКАЛЫК МҮНӨЗДӨМӨСҮ ЖАНА АЛАРДЫ КОЛДОНУУНУН ЖОЛДОРУ

Аннотация: Макалада окутуу методдорунун дидактикалык мүнөздөмөсү жана алардын функциялары, маңызы жана структурасы каралды, окутуунун методдорунун маалыматтык мүнөзүнө жараша берилген жана окутуу методдорунун объективдүү жана субъективдүү жактарын байланыштырылып, окутуунун методдору боюнча чакан түшүнүктөрү, ошондой эле окутуу методу, окутуу ыкмасы, окутуунун максаты боюнча кыскача түшүндүрмөлөр, баяндалды.

Түйүндүү сөздөр: окуу, окутуу, билим берүү, метод, окутуу методу, окутуу методикасынын классификациясы.

ДИДАКТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ И ПУТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ

Аннотация: В статье рассмотрены дидактическая характеристика методов обучения и их функции, сущность и структура с учетом информативности методов обучения и увязки объективных и субъективных аспектов методов обучения, краткие концепции методов обучения, а также краткие пояснения методов обучения, методы обучения, цели обучения.

Ключевые слова: чтение, обучение, методика обучения. Классификация методов обучения, воспитания, метода.

DIDACTIC CHARACTERISTICS OF TEACHING METHODS AND WAYS OF THEIR APPLICATION

Abstract: The article examines the didactic characteristics of teaching methods and their functions, the essence and structure, taking into account the informativeness of teaching methods and linking the objective and subjective aspects of teaching methods, brief concepts of teaching methods, as well as brief explanations of teaching methods, teaching methods, learning objectives.

Key words: reading, teaching, teaching methods, classification of teaching methods, education, method.

Окутуу – бул балдардын билим, билгичтик жана көндүмдөргө ээ болуу жаатындагы активдүү таанып билүү ишмердүүлүгүн уюштуруу, ага шык берүү, дүйнө таанымын, нравалык – эстетикалык көз караштарын өнүктүрүү, калыптандыруу багытында атайын уюштурулган педагогикалык процесс [1]. Ал башкача айтканда билбегенинен билгенге, толук эмес билимин толуктап, тактап алдыга жылдырып, өнүктүрүп, өстүрүп отурат. Анын натыйжалуу жүзөгө ашыруу үчүн мугалим өзүнүн үйрөтүү ишмердүүлүгүн, окуучунун ишмердүүлүгүнүн табиятын психологиялык-педагогикалык негиздерин терең өздөштүрүшү керек [2]. Окутуунун максаты - ар бир окуучуга маалыматты берүү, анын өздөштүрүшүн байкоо жана баалоо, ошондой эле окуучулар менен өз ара аракеттенүү жана биргелешкен, өз алдынча иш-аракеттерди уюштуруу процессинде натыйжалуу окутууну уюштуруу. Окуу -

бул окуучунун билим жана көндүмдөрдү өркүндөтүүнү, издөөгө, билим берүү көйгөйлөрүн чечүүгө, билим жетишкендиктерин өз алдынча баалоого түрткү берүү; маданий баалуулуктардын жеке маани-маңызын жана социалдык маанисин жана адамдардын тажрыйбасын, процесстерди жана курчап турган чындыктын кубулуштарын билүү. Окутуунун максаты - курчап турган дүйнө жөнүндө маалыматтарды таанып билүү, чогултуу жана иштеп чыгуу. Окутуунун натыйжалары билимде, жөндөмдө, мамиледе жана окуучулардын жалпы өнүгүүсүндө чагылдырылат. Ошентип, мугалим менен окуучунун ортосундагы жигердүү, максатка багытталган өз ара аракеттенүү процесси катары мүнөздөлүшү мүмкүн, анын натыйжасында окуучу белгилүү бир билимди, көндүмдөрдү, иш-аракет тажрыйбасын жана жүрүм-турумун, ошондой эле жеке сапаттарын калыптандырат. Негизги көрсөткүчү бул эки максаттын тегерегине топтолгон педагогикалык иштин дидактикалык максаттары: *билим берүү жана тарбия. Билим берүү* - бул бардык окуучулар белгилүү бир деңгээлде билимди, көндүмдөрдү өздөштүрүп, руханий, физикалык жана эмгек жөндөмдөрүн өркүндөтүп, эмгек жана кесиптик көндүмдөргө ээ болушу.

Окутуу методу - бул окутуунун жана тарбиялоонун максаттары ишке ашкан дидактикалык ыкмалардын жана каражаттардын иреттелген жыйындысы. Окутуу методдору бул окутуучунун жана окуучулардын максаттуу иш-аракетинин өз ара байланышкан жолдору. Окутуу методдору деп белгилүү бир дидактикалык максатка жетүүгө багытталган мугалим менен окуучулардын өз ара аракеттенүү методдорунун ырааттуу кезектешүүсү деп түшүнүшөт. "Метод" - грекче - "*бир нерсеге жол*" - максатка жетүү жолу дегенди билдирет. Окутуу методун түзүлүшү боюнча эки бөлүккө бөлүүгө болот: а) методдун объективдүү бөлүгү; б) методдун субъективдүү бөлүгү. Методдун объективдүү бөлүгү жалпы окутуу процессинде орун алуучу, өзгөрбөөчү бөлүк. Ал эми кийинки анын субъективдүү бөлүгү ар бир педагогдун жана окуучулардын жекече өзгөчөлүгү менен мүнөздөлөт жана ал бөлүгү өзгөрүүгө учурап турат. Демек, окутуунун методу – окутуучунун окутуу ишмердүүлүгүн жана окуучулардын жаңы материалды кабыл алуу максатында, коюлган дидактикалык маселелерди чечүү үчүн окуу-таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу ыкмасы. Көрүнүп тургандай метод – бул ишмердүүлүк, бул чыгармачылык [3].

Негизги методдор төмөнкү беш топко топтолгон:

- *Окутуунун түшүндүрмө жана иллюстрациялык методдору*: лекциялар, семинарлар, окуя, баарлашуу, окуу материалы боюнча өз алдынча иштөө. *Репродуктивдик билим берүүнүн методикасына*: Көнүгүүлөр, Семинар, Программаланган окутуулар камтыйт.

- *Проблемалык издөө ыкмалары*: проблемалуу презентация, жарым-жартылай издөө (эвристикалык, же сократтык), изилдөө, мээге чабуул.

- *Окутуунун коммуникативдик методдору*: талкуу, диалог, презентациялар.

- *Симуляциялык ролду окутуу методдору*: симуляциялык көнүгүүлөр, ишкер оюн, ролдук оюн, уюштуруу жана иш-аракет оюндары, уюштуруу жана акыл оюндары, конкреттүү кырдаалды талдоо (кейс-технологиясы).

- *Окутуунун түшүндүрмө жана иллюстрациялык методдору*: мугалимдин жана окуучунун иш-аракеттерин чагылдыруу, бул мугалимдин даяр маалыматты ар кандай жолдор менен жеткиришинен турат, тактап айтканда: демонстрацияларды, демонстрацияларды колдонуу; окуучулар аны кабыл алышат, түшүнүшөт жана толукташат, керек болсо алган билимин көбөйтүшөт.

Репродуктивдик окутуунун методикасы – жаттоого, көндүмдөргө негизделген билимди калыптандырууга көмөктөшүү (көнүгүүлөр системасы аркылуу). Ошол эле учурда, мугалимдин башкаруучулук ишмердүүлүгү керектүү көрсөтмөлөрдү, алгоритмдерди жана моделге ылайык билимди же билгичтикти кайталап көбөйтүүнү камсыз кылган башка тапшырмаларды тандоодон турат.

Проблемалык-издөө ыкмалары: Окуучуну оозеки окутуу шартында когнитивдик иш-аракетке тартуу максатында иштелип чыккан көйгөйлүү презентация, мугалим өзү көйгөйдү

жаратканда, аны чечүү жолдорун өзү көрсөтүп, окуучулар ой жүгүртүүсүн тыкыр ээрчишет, аны чагылдырып, аны менен тажрыйба топтошуп, илимий-далилдүү издөө ой жүгүртүүсүнүн атмосферасына кирет. Окуучуларды когнитивдик маселелерди өз алдынча чечүүгө даярдоодо, аларды чечүүнүн жеке кадамдарын, изилдөө ишинин айрым этаптарын аткарууга үйрөтүүдө колдонулган жарым-жартылай издөө же эвристикалык методдор.

Изилдөө методдору - окуучулардын издөө, чыгармачылык иш-аракетин уюштуруу, алар үчүн жаңы когнитивдик маселелерди чечүү.

Мээге чабуул - бул чыгармачыл жөндөмдөрдү өркүндөтүүгө багытталган окутуу ыкмасы - жаңы идеяларды табуу жана генерациялоо, ошондой эле аларды талдоо жана синтездөө. Мээ чабуулу идеяны жаратуу технологиясына ар кандай сын-пикирлерге тыюу салууну камтыйт, мында негизги басым идеялардын сапатына эмес, санына бурулат. Баштапкы муун баскычынан кийин, катышуучулар сунуш кылган идеяларды топтоого, баалоого, андан ары изилдөө үчүн бөлүп коюуга же каралып жаткан көйгөйдү чечүү жолу катары тандап алууга болот.

Окутуунун коммуникативдик методдору: Талкуу - сынчыл ой жүгүртүүнү жана баарлашуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган окутуу ыкмасы; карама-каршы көз-караштарды жарыштырууга жана жалпы тил табышууга багытталган максаттуу жана ырааттуу пикир алмашууну болжолдойт. Талкуу ошол эле талкуу темасы боюнча катышуучулардын карама-каршы көз караштарын чагылдырган карама-каршылыкка негизделген *Диалог* - бул бир гана талкуу темасы боюнча кезектешип пикир алмашууну (мимика жана жаңсоолор менен кошо) камтыган окутуу ыкмасы тема боюнча идеяларды иштеп чыгуу. Диалогдун өзөгүн көйгөй түзөт: диалогдо ар кандай көз караштар жана маселени кароонун аспектилерин салыштырылат, толукталат, такталат. Бул учурда, "жумшак проблематизация" жана ар кандай көз караштардын каршылыгы бар, кагылышуу болбойт, тескерисинче - өз ара өсүү, алгачкы идеялардын өз ара өнүгүшү. Диалогдун түрлөрү: ички (мис., Моюнга алуу), критикалык (көйгөйлөрдү аныктоо, аларды пайда кылган себептерди талдоо ж.б.), Сократтык (эвристикалык баарлашуу).

Математиканы окутуунун заманбап усулдары: проблемалык ыкма; лабораториялык ыкма; программаланган окутуу методу; эвристикалык ыкма; математикалык моделдерди куруу методу, аксиоматикалык метод ж.б.

Окутуунун маалыматтык жана өнүгүү усулдары эки класска бөлүнөт:

а) маалыматты даяр түрүндө берүү (лекция, түшүндүрүү, билим берүүчү тасмаларды жана видеотасмаларды көрсөтүү, аудио жазууларды угуу ж.б.);

б) өз алдынча билим алуу (китеп менен өз алдынча иштөө, окутуу программасы менен өз алдынча иштөө, маалымат базалары менен өз алдынча иштөө - маалыматтык технологияларды колдонуу).

Окутуунун атайын методикасы - бул окутуунун ылайыкташтырылган, математиканын өзүндө колдонулган таанып-билүүнүн негизги методдору, математикага мүнөздүү болгон чындыкты изилдөө методикасы (математикалык моделдерди куруу, мындай моделдерди курууда колдонулган абстракциялоо ыкмалары, аксиоматикалык ыкма).

Корутунду

Мына ушул билим берүү процессинде башкы орун окутуу методдоруна тиешелүү, метод канчалык мыкты, майнаптуу болсо, окуучуларга берилип жаткан билим ошончолук жугумдуу жана натыйжалуу болоору талашсыз чындык. Окутуунун эң негизги жана башкы формасын сабак түзөт эмеспи. Ошондуктан сабакты жеткиликтүү өтүү үчүн метод колдонуу керек. Методду колдонуу үчүн, сөзсүз түрдө максат коюшу шарт. Ошондо гана биз жогоруда сөз кылып жаткан максатка жете алабыз деген ойдомун. Методдордун ичинен эң кыска жолду жана эффективдүү боло турганын тандап алсак жакшы болот. Ошондой эле заман талабына ылайык интерактивдүү сабак өтүүнү каалаган мугалим, студент досторго ушул

макаладан окутуунун методдорунун ичинен натыйжалуу боло турган ыкмаларды тандап алып, колдонуу менен окуучуларга жеткиликтүү билим берүүгө, эң мыкты сабак өтүүгө жана дагы мугалимдик кесиптик чеберчиликтерин өстүрүүгө көмөкчү болоруна ишеничтемин.

Колдонулган адабияттар:

1. А.Муратов, К.Акматов. Окутуунун жаңы технологиялары. – Б:2017.
2. https://studme.org/36256/psihologiya/obschaya_harakteristika_metodov_obucheniya
3. А.Муратов, К.Акматов. Окутуунун жаңы технологиялары. – Б:2017.59-бет.
4. Акматали Алимбеков, Мехмет Ташпынар. Окутуунун жалпы методдору Бишкек 2004 21-б
5. <http://students.com.kg/archives/tag/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4>
6. Лернер И.Я. Дидактические основы методики обучения. М.:1985

УДК 37.373.6:51

Дыйканова Шекербү Анарбековна
тарых.и.к., доцент ОшМУ

Ибраимова Аида Сыргабаевна
магистрант, ОшМУ

БАЛДАРДЫ АСЫРАП АЛУУНУ КААЛАГАН ҮЙ - БҮЛӨЛӨРГӨ КОЮЛУУЧУ ТАЛАПТАР

Аннотация: бул макалада жашы жетпеген, кароосуз калган балдарды камкордукка алууга аракеттенген жактарга коюлуучу талаптар боюнча маалыматтар камтылды. Мында бала асырап алууда кимдерге уруксат берилет, асыранды балдары бар үй-бүлөгө карата мамлекеттик колдоо жана көзөмөл жөнүндө маалыматтар камтылды.

Түйүндүү сөздөр: жашы жете элек балдар, асыранды балдар, асыранды балдары бар үй-бүлөлөр, камкорчулук, жашы жетпеген аракетке жөндөмсүз балдар, аракетке жөндөмсүз ата- энелер.

ТРЕБОВАНИЯ К СЕМЬЯМ, ЗАИНТЕРЕСОВАННЫМ В УСЫНОВЛЕНИИ ДЕТЕЙ

Аннотация: в этой статье представлена информация о требованиях к лицам, ищущим опеки над несовершеннолетними и беспризорными детьми. Он включает информацию о том, кому разрешено усыновление ребенка, о государственной поддержке и присмотре за семьей с усыновленными детьми.

Ключевые слова: Несовершеннолетние, приемные дети, приемные семьи, опекуны, недееспособные несовершеннолетние, недееспособные родители.

REQUIREMENTS FOR FAMILIES INTERESTED IN ADOPTION OF CHILDREN

Annotation: this article provides information on the requirements for persons seeking custody of minors and street children. It includes information about who is allowed to adopt a child, about state support and looking after a family with adopted children.

Key words: minors, foster children, foster families, guardians, incapacitated minors, incapacitated parents.

Жашы жеткен, аракетке жөндөмдүү адамдар гана балдардын камкорчусу (көзөмөлчүсү) болуп дайындалышы мүмкүн. Камкорчулук жана көзөмөлчүлүк белгилөөгө муктаж жарандарга төмөнкү адамдар камкорчу жана көзөмөлчү боло алышпайт [6]:

- "оюн азгырыгы" менен жабыркаган же кумар оюндарына көз каранды адамдар;
- камкорчулардын (көзөмөлчүлөрдүн) милдеттерин аткаруудан четтетилген адамдар;

- ата-энелик укуктары чектелген, ата-энелик укуктарынан ажыратылган адамдар, эгерде асырап алуу алардын күнөөсү боюнча жокко чыгарылса;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан бекитилген оорулардын тизмегине ылайык ден соолугунун абалы боюнча баланы тарбиялоо боюнча милдеттерин жүзөгө ашыра албаган адамдар.

Камкордук жана көзөмөлчүлүк аракетке жөндөмсүз же аракетке жөндөмүүлүгү чектелген жарандардын укуктарын жана таламдарын коргоо үчүн белгиленет. Жашы жете электерге камкордук жана көзөмөлчүлүк ошондой эле аларды тарбиялоо максатында белгиленет [1,36].

Камкорчу (көзөмөлчү) менен жашы жете электин ортосундагы курак айырмасы 16 жаштан кем болушу мүмкүн эмес.

Балага камкорчуну (көзөмөлчүнү) дайындоодо камкорчунун (көзөмөлчүнүн) адеп-ахлактык жана башка жеке сапаттары, анын камкорчунун (көзөмөлчүнүн) милдетин аткарууга жөндөмдүүлүгү, камкорчулар (көзөмөлчүлөр) менен баланын ортосундагы мамилелер, балага карата камкорчулардын (көзөмөлчүлөрдүн) үй-бүлө мүчөлөрүнүн, ошондой эле, эгерде бул мүмкүн болсо, баланын өзүнүн каалоосу эске алынат.

Камкорчу жана көзөмөлчү болууну каалаган адамдар аймактык бөлүмгө төмөнкү тиркелген документтер жана арыз менен кайрылышат [4]:

- 1) арыз ээсинин (ээлеринин) паспортунун көчүрмөсү;
- 2) нике жөнүндө күбөлүк (эгер никеде турушса);
- 3) жубайынын камкорчулукка жана көзөмөлчүлүккө нотариалдык жактан күбөлөндүрүлгөн макулдугу (эгер никеде турушса);
- 4) жашаган жеринен үй-бүлөнүн курамы жөнүндө маалымкат;
- 5) соттуулугу жоктугу жөнүндө ички иштер органынын маалымкаты;
- 6) үй-бүлөдө туруктуу киреше булагы бар экенин ырастаган документ (иштеген жеринен кызмат орду жана эмгек акысы көрсөтүлгөн маалымкат, ишкердик жүргүзүүдө киреше жөнүндө декларациянын көчүрмөсү, дыйкан чарбада жер үлүшү, малы жана башка активдери бар экени жөнүндө жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу органдарынын маалымкаты);
- 7) камкордукка алууну каалаган адамдын, анын үй-бүлө мүчөлөрүнүн ден соолугунун абалы жөнүндө мамлекеттик дарылоочу-алдын алуучу жана медициналык-социалдык уюмдун Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте таризделген медициналык корутундусу;
- 8) иштеген жеринен же жашаган жеринен мүнөздөмө;
- 9) арыз ээлеринин толук өмүр баяндары.

Ушул пункттун 3-8-пунктарында көрсөтүлгөн документтер берилген күндөн тартып алты ай ичинде жарактуу.

Жашы жеткен аракетке жөндөмсүз, аракетке жөндөмдүүлүгү чектелген жарандарга камкорчу же көзөмөлчү болууну каалаган адамдар ушул Жобонун 16-пунктунун 1-4 жана 7-9 пунктчаларында тизмектелген документтерди беришет. Камкорчу жана көзөмөлчү болуу мүмкүндүгү жөнүндө корутунду даярдоо үчүн аймактык бөлүм камкорчу же көзөмөлчү болууну каалаган арыз ээлеринин жашоо-турмушунун социалдык-тиричиликтик шарттарын изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча акты түзөт.

Корутунду чыгарылган күндөн тартып алты ай ичинде жарактуу. Камкорчу жана көзөмөлчү болуу мүмкүндүгү жөнүндө корутунду, аймактык бөлүм тарабынан жашы жете электерди тарбиялоого алууну каалаган адамдарды Ата-энелеринин камкордугусуз калган балдар жөнүндө мамлекеттик маалыматтар банкына камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкер катары эсепке алуу үчүн негиз болот [5]. Эгерде ушул Жобонун 16-пунктунун 2-8 пунктчаларында көрсөтүлгөн документтер алты ай бүткөнчө жаңыланбаса, ошондой эле жашоо-турмушунун социалдык-тиричиликтик шарттарын изилдөө жүргүзүлбөсө камкорчу

жана көзөмөлчү болууга талапкерлер камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкерлер статусун жоготушат жана Ата-энелеринин камкордугусуз калган балдар жөнүндө мамлекеттик маалыматтар банкынан камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкерлер катарында чыгарылат.

Ар бир камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкерге өзүнчө дело ачылат. Жашы жетпегенге камкорчу жана көзөмөлчү болууну каалаган Кыргыз Республикасынын чегинен тышта туруктуу жашаган Кыргыз Республикасынын жарандар, чет өлкөлүк жарандары үчүн ал туруктуу жашаган жери бар мамлекеттин компетенттүү органынын камкорчу жана көзөмөлчү болуу мүмкүндүгү жөнүндө корутундусу камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкерлер катарында эсепке коюуга негиз болот.

Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинде жана ушул Жободо каралган учурларды кошпогондо, эл аралык келишимдерде каралган учурларда башка мамлекеттин жараны Кыргыз Республикасынын жараны болуп саналган баланын камкорчусу жана көзөмөлчүсү болуп дайындалышы мүмкүн.

Жашы жетелектин чоң апа жана чоң аталары, эрезеге жеткен ага-инилери жана эжесиндилери алардын жарандыгына карабастан, анын камкорчусу же көзөмөлчүсү болууга башка бардык адамдардын алдында артыкчылыктуу укукка ээ жана камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкерлер катарында эсепке алууга коюлбайт. Жашы жеткен аракетке жөндөмсүз жана аракетке жөндөмдүүлүгү чектелген жарандарга камкорчу же көзөмөлчү болууну каалаган адамдар, ошондой эле убактылуу камкорчулукка жана көзөмөлчүлүккө дайындалган адамдар камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкерлер катарында эсепке алууга коюлбайт.

Эгерде арыз ээси белгиленген талаптарга жооп бербесе аймактык бөлүм терс корутунду чыгарат.

Камкорчулукту жана көзөмөлчүлүктү белгилөө жөнүндө терс корутундуну жана анын негизинде камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкер катары эсепке коюудан баш тартуу жөнүндө аймактык бөлүм ага кол коюлган күндөн тартып 5 күндүк мөөнөттө арыз ээсинин өз колуна тапшырат же почта аркылуу жөнөтөт. Ошону менен бирге эле арыз ээсине бардык документтери кайра берилет, аймактык бөлүм кабыл алган чечимдин үстүнөн даттануу тартиби түшүндүрүлөт [4].

Камкорчу жана көзөмөлчү болууну каалаган арыз ээлерин камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкер катары каттоого койгондон кийин аймактык бөлүм аларга ата-энесинин камкордугусуз калган балдар жөнүндө мамлекеттик маалыматтык банктан камкордукка жана көзөмөлчүлүккө алууга боло турган балдар жөнүндө маалымат берип, баланын анкетасына аны менен таанышуу үчүн Кыргыз Республикасынын башка жарандары убактылуу жиберилбестиги жөнүндө белги коет жана бала жашаган же жүргөн жерге барып балага жолугуу үчүн жолдомо берет [6].

Жолдомолор балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмдөрү тарабынан берилет, жана берилген жолдомолорду эсепке алган журналга киргизилет. Жолдомого балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмүнүн жетекчиси же камкордук жана асырап алуу маселелерине кураторлук кылган орун басары кол коёт.

Жолдомо берилген күндөн тартып 30 күндүн ичинде жарактуу.

Камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкер (талапкерлер) ата-энесинин камкордугусуз калган балага баруу үчүн ыйгарым укуктуу органдын тиешелүү кызматкерине бул балага баруунун натыйжалары жөнүндө жана өзү кабыл алган чечим тууралуу белгиленген мөөнөттө маалымдоого милдеттүү.

Камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкер (талапкерлер) милдетүү:

- аймактык бөлүмдөргө социалдык-тиричилик шартын иликтөөнү жүргүзүү үчүн үйүнө тоскоолдуксуз кирүүнү камсыз кылууга;

- жагдайлар өзгөргөн учурларда, өз убагында аймактык бөлүмгө маалымдоого жана маалымкаттарды берүүгө;

- потенциалдуу камкордукка алынуучу менен өзү таанышууга;

- потенциалдуу камкордукка алынуучунун документтери менен таанышууга.

Камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкер (талапкерлер) төмөнкүлөргө укуктуу:

- потенциалдуу камкордукка алынуучу жөнүндө толук маалымат алууга;

- байланыш түзүү үчүн жашы жете элеке барууга.

Камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкер камкордукка жана көзөмөлчүлүккө алууну каалаган баланы аныктоодо бала жашаган жердеги аймактык бөлүм карап чыгуу үчүн документтерди даярдайт. Камкорчулукту жана көзөмөлчүлүктү белгилөө негиздүүлүгү жөнүндө корутунду даярдоодон мурда аймактык бөлүм асыралчу бала менен сүйлөшөт, ага камкорчулукту жана көзөмөлчүлүктү белгилөөнүн натыйжалары жөнүндө жеткиликтүү формада түшүндүрөт [1,36]. Мында баланын аны камкорчулука жана көзөмөлчүлүккө карата каалоосу жана пикири милдеттүү түрдө эске алынат.

Камкорчуну же көзөмөлчүнү дайындоо жөнүндөгү соттун же аймактык бөлүмдүн чечими камкордукка алуучунун же көзөмөлчүлүк кылуучунун жана камкордукка алынуучунун ортосундагы мамилелердин пайда болушунун негизи болуп эсептелет.

Камкордукка алуучу жана көзөмөлдүк кылуучу балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмүнө жаранга камкордукка алуучу же көзөмөлдүк кылуучу белгилөөнүн зарылчылыгы жөнүндө белгилүү болгон учурдан тартып бир айдын ичинде камкордукка же көзөмөлдүккө муктаж адамдын жашаган жери боюнча балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмүнүн корутундусу боюнча сот тарабынан дайындалат.

Жашы жеткен аракетке жөндөмсүз, аракетке жөндөмдүүлүгү чектелген жарандарга камкорчу же көзөмөлчү болууну каалаган адамдар жана камкорчу жана көзөмөлчү болууга талапкерлер камкорчулукту жана көзөмөлчүлүктү белгилөө үчүн аймактык бөлүмдүн камкорчулукту жана көзөмөлчүлүктү белгилөө жөнүндө корутундусу менен сотко кайрылат.

Убактылуу дайындалган камкорчулар же көзөмөлчүлөр, камкорчулукка алынгандын атынан анын мүлкүн тескөө укугун кошпогондо, (камкордукка алынгандын өз мүлкүн тескөө боюнча бүтүм жасоого макулдук берүү) камкорчунун же көзөмөлчүнүн бардык укуктарына жана милдеттерине ээ.

Эгерде камкорчуну же көзөмөлчүнү убактылуу дайындоо жөнүндө актыны кабыл алган күндөн тартып 6 ай аяктаганга чейин убактылуу дайындалган камкорчу же көзөмөлчү жалпы тартипте камкорчу же көзөмөлчү болуп дайындалбаса, алдын ала камкорчулук же көзөмөлчүлүк токтотулат [5].

Өзгөчө жагдайлар болгондо көрсөтүлгөн мөөнөт 2 айга чейин узартылышы мүмкүн. Эгерде сот көрсөтүлгөн мөөнөттө жалпы тартипте камкорчу же көзөмөлчү кылып дайындабаса, алдын ала камкорчунун же көзөмөлчүнүн милдеттерин аткарган адам, камкорчунун же көзөмөлчүнүн укуктары жана милдеттери камкорчуну же көзөмөлчүнү убактылуу дайындоо жөнүндө акты кабыл алынган учурдан тартып пайда болду деп эсептелет.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, камкорчулукту же көзөмөлчүлүктү белгилөөгө муктаж ар бир жаранда бир камкорчу же көзөмөлчү болушу мүмкүн, эгерде Сот балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органдын корутундусу боюнча алардын үстүнөн камкорчулукту же көзөмөлчүлүктү белгилөөгө муктаж адамдын таламдарынан улам, анын ичинде ата-энелеринин көзөмөлчүлүүгүсүз калган балдарды тарбиялоого үй-бүлөгө жайлаштырууда ага бир нече камкорчуларды же көзөмөлчүлөрдү дайындай алат.

Колдонулган адабияттар:

1. Александров И. Ф. Проблемы правового регулирования устройства в семью детей, оставшихся без попечения родителей, в современных условиях // Юрист. - 2008. - N 3. - С. 15-17.
2. Аргунова Ю. Опекa для взрослых // Социальная защита. – 2004. - N 11.
3. Арутюнян Г. В. Защита прав и интересов детей, оставшихся без попечения родителей // Семейное и жилищное право. - 2009. - N 4. - С. 3-8.
4. Кодекс Кыргызской Республики о детях от 10 июля 2012 года № 100
5. ПОЛОЖЕНИЕ об опеке и попечительстве Утверждено постановлением Правительства Кыргызской Республики от 24 сентября 2013 года № 522
6. Постановлений Правительства Кыргызской Республики от 22.05.2014 г. №270, 24.08.2020 г. №433, 13.11.2020 г. №564

УДК 37.373.6:51

Дыйканова Шекербү Анарбековна
т.и.к., доцент ОшМУ

Ибраимова Аида Сыргабаевна
магистрант, ОшМУ

**КАРООСУЗ КАЛГАН БАЛДАРДЫ КАМКОРДУККА АЛУУЧУЛАРДЫН
(КӨЗӨМӨЛЧҮЛӨРДҮН) ИШТЕРИНЕ БОЛГОН КӨЗӨМӨЛ**

Аннотация: бул макалада кароосуз калган балдарды камкордукка алуучулурдын иштерине болгон көзөмөл, асыранды балдары бар үй-бүлөнүн жашаган жерин алмаштырган, иш алмаштырган учурда кошумча маалымат берүү шарттары, асырап алууну каалаган тараптардын жашоо шартына, кирешесине коюлган талаптар боюнча маалыматтар камтылды

Түйүндүү сөздөр: көзөмөлсүз, камкорчусуз калган бала, асыранды балдары бар үй-бүлө, үй-бүлөлүк туруктуу киреше, минималдык жашоо деңгээли, мүлктү башкаруу, аймактык бөлүм, ыйгары укук, административдик жоопкерчилик.

НАДЗОР ЗА РАБОТОЙ ОПЕКУНОВ (ПОПЕЧИТЕЛЕЙ) УЛИЧНЫХ ДЕТЕЙ

Аннотация: в этой статье содержится информация о надзоре за опекунами беспризорных детей, условиях переселения семей с усыновленными детьми, предоставлении дополнительной информации в случае смены места работы, условиях жизни и требованиях к доходам усыновителей.

Ключевые слова: ребенок без присмотра, семья с приемными детьми, семья со стабильным доходом, минимальным уровнем жизни, управлением имуществом, территориальным делением, суверенным правом и административной ответственностью.

**SUPERVISION OF THE WORK OF GUARDIANS (GUARDIANS)
OF STREET CHILDREN**

Annotation: this article contains information on the supervision of guardians of street children, the conditions for the relocation of families with adopted children, providing additional information in the event of a change of job, living conditions and income requirements for adoptive parents.

Keywords: an unattended child, a family with foster children, a family with a stable income, a minimum standard of living, property management, territorial division, sovereign law and administrative responsibility.

Камкорчулар же көзөмөлчүлөр камкорчулукка алынгандын мурдагы жашаган ордунан чыгып кеткен күндөн кийинки күндөн кечиктирбестен, камкорчулукка алынгандын жашаган жерин которгондугу жөнүндө аймактык бөлүмгө билдирүүгө милдеттүү.

Аймагында камкорчулукка алынганга камкорчулук жана көзөмөлчүлүк белгиленген аймактык бөлүм камкорчудан же көзөмөлчүдөн жашаган жерди которуу боюнча билдирүү алгандан кийин үч жумушчу күндүн ичинде камкорчулукка алынгандын делосун анын жаңы жашаган жери боюнча аймактык бөлүмүнө жиберет.

Жаңы жашаган жери боюнча камкорчулардын жана көзөмөлчүлөрдүн ишине көзөмөлдү жүзөгө ашыруунун ыйгарым укуктары анын өздүк делосун алган күндөн тартып тиешелүү аймактык бөлүмүнө жүктөлөт.

Аймактык бөлүмдөр камкорчулардын жана көзөмөлчүлөрдүн ишине камкорчулукка алынгандардын жашаган жери боюнча көзөмөлдүк кылат, же болбосо эгерде камкорчу же көзөмөлчү алардын жашаган жери боюнча дайындалса, камкорчулардын жана көзөмөлчүлөрдүн жашаган жери боюнча аймактык бөлүмдөр көзөмөлдүк кылат [5].

Аймактык бөлүм камкорчулукка алынгандын жашоо жана тарбиялоо шарттарын, камкорчулар жана көзөмөлчүлөр тарабынан камкорчулукка алынгандардын укутарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктары сакталышын, алардын мүлктөрүнүн сакталышын камсыз кылынышын пландуу иликтөөнү он эки айда бирден кем эмес жүргүзөт.

Жашы жетпеген камкорчулукка алынгандардын жашоо шарттарын иликтөө жалпы билим берүү уюмдарынын өкүлү менен биргеликте аймактык бөлүмдүн жооптуу кызматкери тарабынан жүргүзүлөт.

Камкорчулукка алынгандар камкорчулукту жана көзөмөлчүлүктү белгилөө тууралуу чечимди кабыл алган органга камкорчулардын жана көзөмөлчүлөрдүн аракетине же аракетсиздигине даттанууга укуктуу.

Камкорчулукка алынган адамдын өмүрүнө же ден соолугуна коркунуч болгону, анын укуктары жана мыйзамдуу таламдары бузулгандыгы жөнүндө маалыматы болгон адам камкорчулукка алынган жайгашкан жери боюнча аймактык бөлүмүнө же ички иштер бөлүмүнө билдирүүгө милдеттүү.

Камкорчулар жана көзөмөлчүлөр камкорчулукка алынгандардын мүлкүн башкаруу жана сактоо боюнча өткөн жыл үчүн жазуу жүзүндө отчетту 15-февралдан кечиктирбестен, балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органга жыл сайын берет [6].

Ушул Жободо камкорчулукка алынгандардын мүлкүн башкаруу жана сактоо боюнча талаптары бузулганда, аймактык бөлүм камкорчулардан жана көзөмөлчүлөрдөн көрсөтүлгөн отчетту жылдык мөөнөт аяктагандан мурда да талап кыла алат. Отчеттор маңызына карата текшерилет жана аймактык бөлүм тарабынан ар бир барагына кол коюу менен бекитилет, отчетко кирбеген фактылар же болбосо тактыгы күмөн туудурган фактылар табылган учурда, камкорчулардан жана көзөмөлчүлөрдөн түшүндүрмөлөрдү жана ырастоочу документтерди берүү суралат. Бекитилген отчеттун көчүрмөсү камкорчуга же көзөмөлчүгө берилет.

Камкорчулукка алынгандын мүлкүнүн курамы өзгөрүлгөн учурда жана камкорчулукка алынгандын мүлкүнүн курамы өзгөрүлүшү менен аймактык бөлүмдүн макулдугу менен мүлктүн курамы өзгөрүлгөнү тууралуу акт түзүлөт [5] жана мүлктүн курамын факт боюнча тизмектөө жүргүзүлөт. Ушул Жобонун 51-пунктуна ылайык белгиленген учурларда аймактык бөлүм мүлктүн курамынын өзгөрүлүшү менен макулдашпаганга укуктуу. Мүлктүн жаңы курамынын тизмегин түзүү менен мурдагы мүлктүн курамы күчүн жоготот.

Аймактык бөлүм камкорчудан же көзөмөлчүдөн ага жүктөлгөн милдеттерди ак ниет эмес же шалаакылык менен аткаруудан камкорчулукка алынганга келтирилген мүлктүк зыяндын ордуна толтурууну талап кылууга милдеттүү.

Камкорчулук жана көзөмөлчүлүк токтотулган, ошондой эле камкорчуларды жана көзөмөлчүлөрдү өздөрүнүн милдеттерин аткаруудан бошоткон жана четтеткен учурда,

камкорчулар жана көзөмөлчүлөр өз иштери жөнүндө отчет беришет, ал балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу орган тарабынан каралат, ал эми камкорчулукка алынгандардын болгон мүлкү өткөрүп берүү актысы боюнча өткөрүлөт.

Камкорчулар жана көзөмөлчүлөр тарабынан ушул пункттун ченемдерин бузуу сот тарабынан аларды бул милдеттеринен четтетүү үчүн негиз боло алат.

Мыйзамда белгиленген тартипте, камкорчулар камкорчулукка алынгандардын атынан жасалган бүтүмдөр боюнча жоопкерчиликти тартышат.

Камкорчулар жана көзөмөлчүлөр алардын күнөөсү боюнча камкорчулукка алынгандын инсандыгына же мүлкүнө зыян келтирилгенде жарандык мыйзамдарда каралган зыян келтиргендеги жоопкерчилик ченемдерине ылайык жооп беришет [4].

Камкорчунун жана көзөмөлчүнүн камкорчулукка алынгандын мүлкүн коргоо жана камкорчулукка алынгандын мүлкүн башкаруу боюнча бузуу, мүлктү талаптагыдай сактабоо, мүлктү максатсыз чыгымдоо, камкорчулукка алынгандын мүлкүнүн наркынын азайышына алып келген аракеттер жана башка) милдеттерди тиешелүү деңгээлде аткарбагандыгы табылганда аймактык бөлүм акт түзүүгө милдетүү жана камкорчуга жана көзөмөлчүгө камкорчулукка алынган адамга келтирилген зыяндардын ордун толтуруу жөнүндө талап коёт.

Өздөрүнүн милдеттерин аткаруудан камкорчуларды жана көзөмөлчүлөрдү бошотуу жана четтетүү, камкорчулукту жана көзөмөлчүлүктү токтотуу

Камкорчуларды жана көзөмөлчүлөрдү, өздөрүнүн милдеттерин аткаруудан бошотуу жана четтетүү сот тарабынан, ал эми убактылуу дайындалган камкорчуну же көзөмөлчүнү өз милдетин аткаруудан бошотуу аймактык бөлүм тарабынан жүргүзүлөт.

Камкорчуларды жана көзөмөлчүлөрдү, өздөрүнүн милдеттерин аткаруудан бошотуу жашы жетпегендин анын ата-энеси кайрылып келгенде жана анын асырап алынган учурларда жүргүзүлөт.

Камкорчуну жана көзөмөлчүнү өздөрүнүн милдеттерин аткаруудан анын өтүнүчү боюнча (ооруусуна байланыштуу, мүлктү абалынын өзгөрүшү, камкорчулукка алынуучу менен түшүнбөстүк ж.б.) жүйөлүү себептер бар болгондо бошотулушу мүмкүн [1, 46-б.].

Камкорчуну же көзөмөлчүнү бошотуу тууралуу арыз камкорчу же көзөмөлчү, баланын ата-энеси же асырап алуучулар тарабынан камкорчулар же көзөмөлчүлөр тууралуу чечимди кабыл алган органга берилет (сотко же аймактык бөлүмгө).

Камкорчулукка алынуучуну тиешелүү тарбиялоочу, дарылоочу мекемелерге, калкты социалдык коргоо жана ушуга окшогон башка мекемелерге жайгаштырганда мурда дайындалган камкорчуну же көзөмөлчүнү өздөрүнүн милдеттерин аткаруудан бошотуу жүргүзүлөт, эгерде бул камкорчулукка алынуучунун таламдарына каршы келбесе [5].

Камкордукка алуучу же көзөмөлдүк кылуучу өздөрүнө жүктөлгөн милдеттерди талаптагыдай аткарбаган учурда, анын ичинде камкордукка алуу же көзөмөлдүк кылуу ишин керт башынын кызыкчылыгына пайдаланганда же камкордукка алган адамды кароосуз жана зарыл жардамсыз калтырган учурда, ошондой эле ушул Жобонун 25-пунктунда белгиленген учурларда, сот камкорчуну же көзөмөлчүнү бул милдеттерди аткаруудан четтетиши жана күнөөлүүнү мыйзамда белгиленген жоопкерчиликке тартышы мүмкүн.

Камкорчуну же көзөмөлчүнү бошотуу же четтетүү тууралуу ишти сот аймактык бөлүмдүн катышуусунда карайт.

Баралына жеткен жарандарды камкордукка алуу жана көзөмөлдүк кылуу камкордукка алуучунун, балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмүнүн арызы боюнча камкордукка алынган адамды аракетке жөндөмдүү же анын аракетке жөндөмдүүлүгүнүн чектелгендигин алып салынышын таануу жөнүндө соттун чечими чыккан учурда токтотулат.

Кенже жаштагы камкордукка алынгандар 14 жашка чыкканда аларды камкордукка алуу токтотулат, ал эми камкордук кылуучу милдетин жүргүзгөн жаран бул туурасында кошумча чечимсиз эле жашы жете элек балага көзөмөлдүк кылуучу болуп калат [2,4].

Камкорчунун же көзөмөчүнүн аракеттеринде аларды административдик, кылмыш же башка жоопкерчиликке тартуу үчүн негиз табылганда отчетту алган учурдан тартып 20 жумушчу күндөн кечиктирбестен же камкорчуну же көзөмөчүнү жоопкерчиликке тартуу үчүн негиз табылган учурдан тартып 30 жумушчу күндөн кечиктирбестен тиешелүү чараларды көрүүгө милдеттүү.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Александров И. Ф. Проблемы правового регулирования устройства в семью детей, оставшихся без попечения родителей, в современных условиях // Юрист. - 2008. - N 3. - С. 15-17.
2. Аргунова Ю. Опекунство для взрослых // Социальная защита. – 2004. - N 11.
3. Арутюнян Г. В. Защита прав и интересов детей, оставшихся без попечения родителей // Семейное и жилищное право. - 2009. - N 4. - С. 3-8.
4. Кодекс Кыргызской Республики о детях от 10 июля 2012 года № 100
5. ПОЛОЖЕНИЕ об опеке и попечительстве Утверждено постановлением Правительства Кыргызской Республики от 24 сентября 2013 года № 522
6. Постановлений Правительства Кыргызской Республики от 22.05.2014 г. №270, 24.08.2020 г. №433, 13.11.2020 г. №564

УДК: 378

Тагаева Дамира Абылкасымовна
п. и.к., Ош МУ
tagaeva.69@mail.ru

Нурматова Наргиза Деркинбаевна
окутуучу, ОшМУ

БИЛИМ АЛУУ ПРОЦЕССИНДЕГИ СТУДЕНТТЕРДИН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ

Аннотация: макалада студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүндөгү иш-аракеттери, өз алдынча билим алуусунун ыкмалары, түрлөрү белгиленди. Жогорку окуу жайында студенттердин өз алдынча окуу ишмердүүлүгүнүн маанилүүлүгү учурдагы КРнын стандарттарынын башкы талабы экендигине токтолду.

Түйүндүү сөздөр: студент, өз алдынча окуу, ишмердүүлүк, окутуу процесси, окуу планы

СТУДЕНЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: В статье определены виды деятельности студентов в самостоятельной деятельности, методы и виды самостоятельного обучения. Мы подчеркнули, что важность самостоятельной учебной деятельности студентов высших учебных заведений является ключевым требованием действующих стандартов в КР..

Ключевые слова: студент, самостоятельная работа, деятельность, учебный процесс, учебная программа.

STUDENT ACTIVITIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation: The article defines the types of students' activities in independent activities, methods and types of independent learning. We emphasized that the importance of independent

learning activities of students of higher educational institutions is a key requirement of the current standards in the Kyrgyz Republic ..

Key words: *student, independent work, activity, educational process, curriculum.*

Учурдагы жогорку окуу жайларындагы студенттердин өз алдынча иш-билгилиги, өз ишин уюштура билүүсү, өз көйгөйлөрүн чечүү маселеси билим берүү чөйрөсүндөгү орчундуу маселелерден болуп эсептелет. Дүйнөлүк билим берүү аренасында студенттердин өз алдынча изденүүсү, өз алдынча билимдерди өздөштүрүү ыкмалары бир топ изилдөөгө алынган. Бул багытта изилдөө иштери каралып, улуу педагогдор-окумуштуулар илимий изилдөөлөрүндө орун берип келишет. Алсак: Есипов Б.П., Андреев В.И., Пидкасистый Г.И. ж.б. өз алдынча иштин максаты, милдети, дидактикалык принциптери, функциясына, уюштуруу формаларына, окутуу процессиндеги методдоруна токтолушкан.

Студент (лат. student – өз алдынча изденүүчү, машыгуучу) жогорку жана кесиптик окуу жайларындагы изденип окуучу инсан. Байыркы Римде орто кылымда “студент” деп таанып-билүү процессинде катышкан бардык адамдар эсептелген. XII кылымдан бери бул термин жогорку окуу жайларында билим алуучу үчүн колдонула баштаган. Жогорку окуу жайларындагы күндүзгү бөлүмдүн студенттери лекцияларга, семинарларга катышат. Алган теориялык билимдерин практикада тастыкташат. Окуп-үйрөнгөн курстардын аягында зачет, экзамен тапшыруу менен курстук иштерди аткарышат. Тиешелүү адистиктери боюнча практиканы өтүү менен жыйынтыгында дипломдук иштерди жазышат.

Студенттердин окуу процессиндеги тиешелүү баскычтарды басуу этаптары алардын “өз алдынча” ишмердүүлүктөрү менен коштолуп турат. Педагогикалык системада студенттердин өз алдынча ишмердүүлүктөрүн активдештирүүнүн өнүгүүсүнүн жолдорун улуу педагог К.Д.Ушинский негиздеп келген. Ал: “студенттин өз алдынча иштөөсү – бул анын практикалык ишмердүүлүгүнөн көз каранды болгон, өзү тарабынан окутуучунун жетекчилиги менен ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрүнүн удаалаштыгынын негизинде аткарылуучу таанып-билүү иш-аракети” экендигин белгилейт [6, 136-б.]. Өз алдынча окуп-үйрөнүү иш-аракетинин негизинде окуу процессинде, практикалык ишмердүүлүгүндө студент түрдүү билим, билгичтик жана көндүмдөргө ээ болуу менен өз алдынчалуулуктун жогорку чегине жетүүгө мүмкүндүк алат. Анын эффективдүүлүгү окуу процессинин татаал бөлүктөрүндө бир нече системалуу баскычтарында көрүнөт.

Бүгүнкү күндө билим берүүнүн башкы максаты - инсанды чыныгы, реалдуу турмушка жана ишмердикке даярдоо, анын чыгармачылык дараметин ачуу, анын инсандык сапаттарын жана өз алдынча өнүктүрүү болуп эсептелет [1].

Студенттердин өз алдынча иштеринин активдүүлүгү алардын модулдук рейтингиндеги жыйынтыгынын оң натыйжасына алып келээри айтпаса да түшүнүктүү. Билим алууда өз алдынча ишмердүүлүктүн түрдүү ыкмаларынын бири катары алардын өз алдынчалуулукка жана чыгармачылык активдүүлүккө багытталган ишмердүүлүгүн кароого болот.

Б.П.Есипов өз алдынчалык иштерди белгилүү бир коюлган максатка ылайык, окутулуп жаткандарды кайсы бир иш-аракеттерди аткарууга уюштуруунун каражаты катары карайт [3]. Студенттердин өз алдынча иштөөсүнүн негизги милдети деп илимий билимдерди жекече издөө жана аларды алууга активдүү кызыгуу жолу менен жетише билүүчүлүк деп эсептелет. Айрым учурларда өз алдынча окуу иштери дегенде окутуучу тарабынан уюштурулган атайын бөлүнгөн убакыт ичинде дидактикалык максатты аткарууга багытталган активдүү ишмердүүлүктү түшүнүшөт. Дидактикалык көрүнүш катары, өз алдынча иштөө бир жагынан окутуу тапшырмасын, б.а. студент аткарууга тийиш болгон нерсени, анын иш аракет объектисин билдирсе, экинчи жагынан-ишмердүүлүктүн тиешелүү формасы (эстутум, ой жүгүртүү, тапшырманы аткаруу учурундагы чыгармачылык тапкычтык) катары бааланат.

П.И. Пидкасистыйдын аныктамасында «өз алдынча иш» деген түшүнүк бир канча конкреттүү жана ырааттуу берилген. Ал «өз алдынча иштөө - бул окуу сабагын

уюштуруунун формасы жана окутуунун методу эмес, тескерисинче, коюлган максаттарга ылайык студенттердин белгилүү ишмердүүлүктү аткаруудагы жана уюштуруудагы колдонулган каражат», - деген аныктама берет [5, 89-б]. Ал өздөштүрүүнүн ар бир конкреттүү кырдаалында конкреттүү дидактикалык максатка жана маселелерге дал келет, окумуштуунун оюу боюнча өз алдынча иштөө окуу процессиндеги студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүн башкаруунун, уюштуруунун педагогикалык каражаты болуп саналат.

Жогорку окуу жайындагы студенттин өз алдынча ишмердүүлүгүндөгү маселелерди чечүүсүндө окутуучунун функциясы зор мааниинге ээ. Окутуучу студенттердин практикалык кыймылын жөн гана көзөмөлдөбөстөн, иш-аракетин контролдойт, аларга өз убагында көрсөтмө берет, божомолдуу каталардын алдын алат, алардын өз алдынча ишмердүүлүгүн анализдейт, тапшырма туура же туура эмес аткарылып жаткандыгына багыт берип турат [2].

Изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча, студенттердин өз алдынча иштөөсүн уюштурууда төмөнкүлөрдү эсепке алуу зарыл: окуу материалдарын айрым окуу бирдиктерине бөлүү, алардын ар биринин дидактикалык максатын, студенттердин өз алдынча жана жекече иштеринин түрү, форма жана усулдарын аныктоо; бул ишти уюштуруунун консультациялардын, жекече жана тайпалык сабактар, усулдук көрсөтмөлөр ж.б. жардамы менен жөнгө салуу; өзүн-өзү көзөмөлдөөнүн жана окутуучулар тараптан көзөмөлдөөнүн жардамы менен кайтарым байланышты ишке ашыруу; ар бир окуу бирдигинин дидактикалык максатка толук жетишүүсүн камсыздоо.

Көптөгөн адабияттарды анализдөөнүн негизинде өз алдынча иштөөнү төмөнкүдөй бөлүштүрүүгө болот: практикалык сабактардагы өз алдынча иштөөлөрлөр; аудиториядан тышкаркы өз алдынча иштөөлөрлөр; ЖОЖдогу өз алдынча иштер сабак, зачет, семинар, практикалык сабактар ж.б. Ал эми өз алдынча иштерди уюштурууну төмөнкүдөй формаларын белгилейбиз: жекече, жуп менен жамааттык, топтук-звенолук. Дидактикалык максаттарга ылайык, өз алдынча иштөөнүн түрлөрү: жаңы билимди үйрөнүүгө даярдоочу алдын ала иштер; жаңы материалды үйрөнүү максатында уюштурулган иштер; билимди пайдалануу жана жөндөмдү калыптандыруу максатында уюштурулган иштер; жалпылоочу өз алдынча иштер; текшерүүчү өз алдынча иштер деп бөлүштүрүшөт [2].

Дидактик-окумуштуулар жана психологдор студенттердин өз алдынча иштерин, алардын окуу мүмкүнчүлүктөрүнө жараша ишмердүүлүгүн төмөнкүдөй баскычтарга бөлүштүрүшөт: берилген үлгү боюнча көчүрүп-тууроо аракеттери; маалыматты кайрадан айтып берүү боюнча репродуктивдүү иш-аракеттер, алынган билимди өз алдынча колдонуунун продуктивдүү иш-аракети.

Окумуштуу-педагогдордун изилдөөлөрү И.П.Пидкасистый студенттердин өз алдынча ишмердүүлүктүн тиешелүү баскычтарына шайкеш келген төрт тибин бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет: кайталап чагылдыруу, реконструктивдик вариативдик, эвристикалык жана чыгармачылык иштер. Кайталап чагылдырып берүүчү өз алдынча иштер жөндөм жана көндүмдөрдүн калыптанышына, конкреттүү кырдаалдарда ыкмаларды эстеп калууга көмөк көрсөтөт. Өз алдынча иштөөнүн реконструктивдик-вариативдик тиби ЖОЖдордун студенттерине билимдерди типтүү кырдаалдарга ойлонуштуруп алып өтүүгө мүмкүнчүлүк берип, окуя, көрүнүш, фактыларды анализдөөгө үйрөтүп, ой жүгүртүүчүлүк активдүүлүгүнүн өнүгүшү үчүн шарт түзүп, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн ыкмаларын жана усулдарын калыптандырат. Эвристикалык өз алдынча иштер студенттин чыгармачыл инсан болуп калыптануусуна көмөк көрсөтүп, иштин бул тибин аткарууда дайыма жаңы чечимдерди издөө, алынган билимдерди жалпылоо жана систематизациялоо, аларды стандарттык эмес кырдаалдарга алып өтүү жүргүзүлөт. Чыгармачылык өз алдынча иштер студенттерге алар үчүн таптакыр жаңы билимдерди алууга мүмкүнчүлүк ачып, өз алдынча билим издөө көндүмдөрүн бышыктайт [5].

Жогоруда белгиленгендей, өз алдынча иштөөнүн ар бир тиби иштердин көптөгөн түрлөрүн өзүнө камтыйт: китеп менен иштөө, компьютер менен иштөө, түрдүү маанидеги көнүгүүлөр менен иштөө, ар түрдүү тапшырмаларды чечүү, өз алдынча текшерүү иштери, контролдук иштер, диктанттар, дил баяндар, докладдарды жана рефераттарды даярдоо, кесибине байланышкан тексттерди жекече, топтордо иштөө, интернет менен иштөө. Студенттердин билим, жөндөм жана көндүмдөрдүн системасына ээ болуу боюнча окуу ишмердүүлүгү өз ара байланыштагы эки процесс менен аныкталат: репродуктивдик жана чыгармачылык. Репродуктивдүү өз алдынча ишмердүүлүктө студент үлгү боюнча иш-аракеттерди аткарат. Мында изилдөө иштери үлүглөргө таянып, белгилүү алгоритм боюнча аткарылат. Чыгармачылык өз алдынча ишмердүүлүк изилденип жаткан объекттин жаңы жактарын ачууга багытталган иш-аракеттер менен коштолот [4].

Корутунду

Мына ошентип, жогорку окуу жайларында студенттин окуу процессиндеги өз алдынча иштөөсүн уюштуруу жана башкаруу педагогикалык спецификалык каражат катары каралып, ал өзүнө окуу жана таанып билүүчүлүк усулун да камтуусу керек, окуу эмгегинин ар кандай эле түрүндө таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн предмети деп билимдин булагы да, өз алдынча иштин дидактикалык милдети эмес, өз алдынча иштин конкреттүү түрүнө кошулган тапшырма эсептелет. Андыктан өз алдынча иштөөнүн маңызы, спецификалык педагогикалык конструкция катары, өз алдынча иштердин тип жана түрлөрүнүн конкреттүү мазмунуна айландырылган таанып-билүүчүлүк милдетинин өзгөчөлүктөрү менен аныкталат.

Колдонулган адабияттар:

1. Андреев, В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. – 2-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000.
2. Педагогика / Под ред. Ю.К. Бабанского. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1988.
3. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. — М., Учпедгиз, 1961.
4. Зимняя, И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. Изд. Второе, доп., испр. и перераб / И.А. Зимняя – М.: Лотос, 2001.
5. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование / П.И. Пидкасистый. – М.: Педагогика, 1980.
6. Ушинский К. Д. Собрание сочинений. Т. 2 —М-Л.: Издательство АПН РСФСР, 1948.

УДК: 371

Нурматова Наргиза Деркинбаевна

окутуучу, Ош МУ
nnurmatova.oshsu.09@gmail.com

Сагынбек уулу Ийгилик

магистрант, ОшМУ

Абдамит кызы Айзада

магистрант, ОшМУ

ОРТО МЕКТЕПТЕ СИСТЕМАЛУУ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ ЭЛЕМЕНТТЕРИН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

Аннотация: Макалада орто мектептин окуучуларынын предмет боюнча системалуу ой жүгүртүү элементтерин калыптандыруунун ыкмалары берилди. Окутуу процессиндеги системалуулук жана аларды калыптандыруудагы бир катар окумуштуулардын изилдөөлөрүндөгү аныкталган системалуу ой жүгүртүү компоненттеринин калыптанышы белгиленди. Ошондой эле системалуу ой жүгүртүү принцибинин калыптанышынын педагогикалык шарттары аныкталды.

Түйүндүү сөздөр: системалуу ой жүгүртүү, окутуу процесси, стандарт, окуу программа.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ СИСТЕМАТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация: В статье представлены методики у старшеклассников по формированию элементов системного мышления по данному предмету. Отмечена систематизация процесса обучения и формирование компонентов системного мышления, выявленных в исследованиях ряда ученых при их формировании. Выявлены педагогические условия формирования принципа системного мышления.

Ключевые слова: системное мышление, учебный процесс, стандарт, учебная программа.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION OF ELEMENTS OF SYSTEMATIC THINKING IN SECONDARY SCHOOL

Annotation: The article presents the methods of high school students for the formation of elements of systems thinking on this subject. The systematization of the learning process and the formation of the components of systems thinking, identified in the studies of a number of scientists during their formation, are noted. The pedagogical conditions for the formation of the principle of systems thinking are revealed.

Key words: systems thinking, educational process, standard, curriculum.

Системалуу ой жүгүртүү түшүнүгү - бул азыркы илимдин эң татаал категорияларынын бири болгон "ой жүгүртүү" түшүнүгү болуп саналат. Ой жүгүртүүнүн ар кандай аспектилерин изилдөөдө философиялык билим, логика, кибернетика, педагогика жана башка илимдердин теориясынын алкагында жүргүзүп келүүдө. Ой жүгүртүү түшүнүгүн изилдөө менен алектенген негизги сабак бул психология болуп эсептелет. Бул изилдөө психологиянын идеяларына негизделген, бирок билим берүү процессинде окуучулардын системалуу ой жүгүртүүсүн калыптандырууну талкуулагандыктан, педагогикалык багытка ээ.

Психологиялык изилдөөлөрдө А.В. Брушлинскийдин ой жүгүртүүсү алгач объектинин бардык жаңы байланыштарга психикалык кошулуусу аркылуу айкын болбогон маанилүү

касиеттерин жана мамилелерин ачууга багытталган дизъюнктивдүү эмес процесстин ролун аткарат. Бул изилдөөлөр көрсөткөндөй, ой жүгүртүүнүн психологиялык табиятында чындыктын татаал тутумдук объектилерин түшүнүүгө багытталат. Ой жүгүртүүнү адамдын чыныгы практикасына байланыштуу деп эсептесек, психологдор көбүнчө анын эки түрүн айырмалашат: практикалык жана теориялык ой жүгүртүү [1].

Практикалык ой жүгүртүү түздөн-түз практикалык мааниге ээ болгон конкреттүү көйгөйлөрдү чечүүгө багытталган, ал эми теориялык ой жүгүртүү негизинен чындыктын ар кандай аспектилерин түшүндүргөн жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрдү издөө менен байланыштуу. Теориялык ой жүгүртүү кырдаалдардын, тапшырмалардын жалпы классына колдонула турган универсалдуу чечимди издөөнү түшүнөт, ал эми практикалык ой жүгүртүү объектини өзгөртүүгө багытталат, демек, аны ишке ашыруудан ажыратпайт.

Эгерде теориялык ой жүгүртүү, эреже катарында, илимий жана билим берүү иш-аракеттерине гана тиешелүү болсо, анда практикалык ой жүгүртүүнүн көрүнүшү бир кыйла кеңири, ал адамзат практикасынын дээрлик бардык чөйрөлөрүн камтыйт, анткени алардын ар биринде тигил же бул жол менен ар кандай көйгөйлөрдү чечүү үчүн керек. Албетте, теориялык ой жүгүртүү, акыры, кыйыр түрдө турмуштук маселелерди чечүү менен байланыштуу, бирок, практикалык акылдын иши түздөн-түз ар кандай адистердин - инженерлердин, дарыгерлердин, мугалимдердин, психологдордун, аскер адамдарынын ж.б. Ошого карабастан, илимпоздор узак мезгилдерден бери практикалык ой жүгүртүүгө анча көңүл бурушкан жок, бирок азыркы учурда ага кызыгуу артып баратат [2].

Ошол эле учурда, ушул бир нече изилдөөлөрдүн натыйжасында да, практикалык ой жүгүртүүнүн продуктусу теориялык ой жүгүртүүнүн натыйжалары сыяктуу универсалдуу мааниге ээ болбосо дагы, анын анча татаал эместигин билдирбейт. Практикалык ой жүгүртүүнүн айрым аныкталган мүнөздөмөлөрү, тескерисинче, практиканын теориялык изилдөөгө мүнөздүү жөнөкөйлөтүлгөн моделдеринен жана идеалдуу схемаларынан качып, көйгөйдү толугу менен кароого мажбур болгонунан улам, анын татаалдыгын көрсөтөт. убакыттын чектелгендигинен улам иш алып барат.

Жогорку класстын окуучуларынын акыл-эс ишмердүүлүгүнүн структуралык компоненттерин белгилеп, негизги тутумдук көндүмдөрүн баяндап, биз жогорку класстын окуучуларынын тутумдук ой жүгүртүүсүнүн элементтерин калыптандыруу процессин кароого токтомокчубуз.

Мектеп окуучуларынын тутумдаштырылган ой жүгүртүүсүн калыптандыруу төмөнкүдөй уюштуруучулук ыкмалар түрүндө мүмкүн:

1. Системалык ой жүгүртүү тиешелүү дисциплинанын чегинде окуу планына киргизилген. Бирок мектеп окуучуларына аларды өнүктүрүүгө багытталган атайын чараларсыз тутумдуу мамилени үйрөтүү тутумдук ой жүгүртүүнүн пайда болушуна алып келбейт. Ю.В. Сенко окуучулардын илимий билимдер тутуму менен куралдануусу алардын илимий ой жүгүртүү стилинин - тутумдаштырылган мамиленин методологиялык принциптерине негизделген ой жүгүртүүсүнүн калыптанышын автоматтык түрдө камсыз кыла албайт [3].

2. Системалык ой жүгүртүү учурдагы окутуу курстарынын алкагында түзүлөт. Бул уюштуруучулук мамиле В.С. Ледневдин билим берүү мазмунун тандоого багытталган критерийлерине жооп берет. Бул ыкма биздин изилдөөгө ылайыктуу деп эсептейбиз. Изилдөөдөгү тутумдук ой жүгүртүү "Информатика жана МКТ" курсунун алкагында калыптангандыктан, сыягы, мындай ой жүгүртүүнү калыптандыруу процесси (окуу процесси сыяктуу) белгилүү бир структурага ээ болсо, анда биздин изилдөөбүз үчүн атайын модель - ылайыктуу технологияны иштеп чыгууга негиз боло турган окуучулардын системалуу ой жүгүртүүсүн калыптандыруу модели. Мындай моделди иштеп чыгууга тутумдаштырылган мамиленин позициясынан мамиле кылуу керек - окуу процесси, ар кандай тутум сыяктуу эле, белгилүү бир компоненттердин жыйындысына ээ экендигин, алардын өз ара аракеттенүүсү

коюлган максаттарга жетүүнү камсыз кылат. Азыркы учурда эң мүнөздүү болуп Ю.К. Бабанский сунуш кылган окуу процессинин компоненттеринин ырааттуулугу жана мазмуну саналат [4]. Окуу процессинин структурасында Ю.К. Бабанский төмөнкү компоненттерди аныктайт:

1. Максат.
2. Стимулдаштыруучу жана түрткү берүүчү.
3. Маанилүү.
4. Оперативдүү натыйжалуу.
5. Башкаруу жана жөндөө.
6. Баалоочу жана натыйжалуу.

Максаттуу компонент - бул мугалим тарабынан коюлушу жана мектеп окуучулары тарабынан окуунун максаттарын жана милдеттерин кабыл алуу. Стимулдаштыруучу-мотивациялык компонент таанып билүү муктаждыктарын калыптандыруу чараларын, өз алдынча окуу иш-аракеттеринин мотивациясын чагылдырат. Окуу процессинин мазмундук компоненти болуп мамлекеттик билим берүү стандарттары, окуу пландары жана окуу куралдары менен аныкталган окутуунун мазмуну саналат. Көзөмөлдөөчү жана жөнгө салуучу компонент окутуучунун көзөмөлүн жана окуучулардын өзүн-өзү көзөмөлдөшүн камтыйт. Баалоочу-эффективдүү компонент окутуучунун баалоосу менен окуучулардын өзүн-өзү баалоосун айкалыштырат, натыйжалардын белгиленген максаттарга шайкештигинин деңгээлин билүүгө, окуу процессин андан ары оңдоо максатында алардын мүмкүн болгон айырмачылыктарынын себептерин аныктоого мүмкүндүк берет. Окуу процессинин бардык компоненттери бири-бири менен тыгыз байланышта болгондуктан, максатты кабыл алуу окуучулардын мотивациялык муктаждыктарына таасирин тийгизет. Ошондой эле окуучулар үчү ар кандай кошумча тренингдин максаты жана анын мазмунун аныктайт. Ал эми максаты жана мазмуну билим берүү процессин уюштуруунун белгилүү методдорун, каражаттарын жана формаларын талап кылат. Окутуу процессинде текшерүү да зарыл - бул кайтарым байланышты түзүүгө, мектеп окуучуларын окутуунун ийгилик деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берет. Натыйжаларды баалоо окуу процесси үчүн жаңы максаттарды аныктайт. Комплекстеги бардык компоненттердин аткарылышы гана алдыга коюлган максаттарга жетүүнү камсыз кылат. Биздин окуучулардын системалуу ой жүгүртүү элементтерин калыптандырууга карата изилдөөбүздө мектеп окуучуларында системалуу ой жүгүртүүнү калыптандыруунун модели иштелип чыгып, анда биз төмөнкү блокторду бөлүп карадык: максаттуу, мазмундуу, процессуалдык, натыйжалуу.

Системалык ой жүгүртүү, жалпысынан ой жүгүртүү сыяктуу, бир катар мүнөздөмөлөргө ээ. Ой жүгүртүү процессинин негизги мүнөздөмөлөрүнөн төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот: медитация, жалпылоо, диалогдук, издөө мүнөзү. Ушул эле мүнөздөмөлөр тутумдук ой жүгүртүүгө карата колдонулат, бирок биздин изилдөөлөрдүн алкагында алар өзгөчө мааниге ээ болушат. Системалык ой жүгүртүүнүн маанилүү спецификалык мүнөздөмөсү, биздин оюбузча, субъекттин психикалык иш-аракет субъектине татаал тутум катары мамилеси.

Механикалык ой жүгүртүү - объектинин тышкы, үстүртөн, сезүү менен кабыл алынган касиеттери менен байланышкан эмпирикалык жана күнүмдүк түшүнүктөргө таянган ой жүгүртүү - тутумдаштырылган ой жүгүртүүгө альтернатива боло алат.

Системалык ой жүгүртүү татаал структурага ээ, ал психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдө али жетиштүү камтыла элек. Бир канча изилдөөлөргө таянып, авторлордун эмгектеринин негизинде биз системалардын ой жүгүртүүсүнүн мазмунун жана процессуалдык компоненттерин, алардын андагы минималдуу жана негизги деңгээлдерин эске алуу менен системалуу ой жүгүртүү принцибинин структуралык компоненттерин бөлүп көрсөтөбүз (1-табл.).

1-таблица

Системалуу ой жүгүртүү принцибинин структуралык компоненттери

	Мазмундуу компонент	Процессуалдык компонент
Төмөнкү деңгээл	Системалуу мамиледе базалык түшүнүктөр жана категорияларга ээ болуу	Ой жүгүртүү операциялары: анализ, синтез, салыштыруу, жалпылоо, абстракташтыруу.
Негизги деңгээл	Системаны өнүктүрүү максатында негизги принциптерди жана законченемдүүлүктөрдү өздөштүрүү	Системалуу ой жүгүртүүнүн атайын билгичтиги –«системалуу билгичтик»

Акыл-эс иш-аракетинин структурасында биз төмөндөгүдөй тутумдаштырылган көндүмдөрдү жана жөндөмдөрдү - "тутумдук көндүмдөрдү" айырмалайбыз:

1. Тутум объектилерин таанып, аларды системалык эмес нерселерден айырмалайт.
2. Системаны өз ара аракеттенүүчү элементтердин иерархиялык түзүмү катары карайт.
3. Системаны куруунун жалпы принцибин жана анын интегративдик касиеттерин бөлүп көрсөтө алат.

4. Берилген интегративдик касиеттердин негизинде жаңы тутумду иштеп чыга алат же тутум моделин иштеп чыгат жана колдоно алат [5].

Орто мектептин предметтерди окутуу процессинде мектеп окуучуларынын системалуу ой жүгүртүүсүн калыптандыруу максатында төмөнкү компоненттерди камтыган модель сунушталды: максаттуу, мазмундуу, процессуалдык, натыйжалуу. Ушул моделдин чегинде, калыптануучу тутумдук ой жүгүртүүнүн элементтери үч этапты камтыйт: пропедевтикалык, базалык жана чыгармачылык. Ар бир этапта билим берүү максаттары коюлат, окутуунун методдору, формалары жана каражаттары, ошондой эле текшерүүнүн формалары аныкталат (2-табл.).

2-таблица

Окуучулардын системалуу ой жүгүртүүсүн калыптандыруунун этаптары

Этаптар	Окутуунун максаттары	Модалар, формалар, окутуунун биримдиги	Текшерүүнүн түрлөрү
пропедевтикалык	Окуучуларды негизги, жалпы системалуу түшүнүктөр менен тааныштыруу	Иллюстриативдик – түшүнүктүүлүк методдору: презентация, көрсөтмөлүү сабактар, проблемалуу, эвристикалык методдор, тапшырмаларды жекече аткаруу.	Фронталдык сурамжылоо. Негизги түшүнүк жана категорияларга карата тесирлөө жана билимдерин текшерүү.
негизги	Негизги жана системалуу принциптерди жана законченемдүүлүктөрдү өздөштүрүү. Предмет боюнча системалуу материалды, билимдерди калыптандыруу	Проблемалуу жана эвристикалык методдор. Өз алдынча иштерди жана моделдештирүүнү калыптандыруу.	МТК аркылуу текшерүүнү уюштуруу

чыгармачыл	Негизги системалык түшүнүктөрдү, принциптерди ж-а законченемдүүлүктөрдү колдонуу, ошондой эле тиешелүү предмет боюнча системалуу билим, билгичтиктерге ээ болуу	Проблемалуу жана эвристикалык методдор. Чыгармачыл долбоорлор, изилдөө иштери, чыгармачылык менен моделдештирүү. Чакан топтордо иштөө.	Изилдөө иштерин тайпаларда талкуулоо, чыгармачыл долбоорлорду, изилдөө иштерин анализдөө, жыйынтыктарын белгилөө.
------------	---	--	---

Биздин изилдөөбүздө мектеп окуучуларынын ой жүгүртүүсүнүн тутумдаштырылган мүнөзүн баалоо үчүн, изилдөөнүн классификациясы иштелип чыкты. Анда төмөнкү деңгээлдер баса белгиленип сүрөттөлөт: системага чейинки, эмпирикалык-тутумдук, интегративдик-тутумдук, конструктивдик-тутумдук. Классификация системалуу ой жүгүртүүнүн структурасында процессуалдык жана мазмундук компоненттерди түзүүгө негизделген. Тиешелүү критерийлердин деңгээлдери жана сүрөттөлүшү 3-таблицада келтирилген.

3-таблица

Окуучулардын системалуу ой жүгүртүү деңгээлдери жана алардын критерийлери

Системалуу ой жүгүртүү деңгээлдери	Системалуу ой жүгүртүүнүн калыптануу критерийлери
Системага чейинки	Системалык түшүнүктөр, принциптер жана мыйзам ченемдүүлүктөр менен тааныш эмес. Тутум объектилерин таанып, аларды системалык эмес объектилерден айырмалай албоо
Эмпирикалык системалуу	Система түшүнүктөрүн, гейлердин принциптерин жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн үстүртөн түшүнүү, тутум объектилеринин маанилүү касиеттерин толук түшүнбөө. Тутум объектилерин таануу жана аларды эмпирикалык жол менен орнотулган визуалдык белгилердин негизинде тутумдук эмес нерселерден айырмалоо: элементтердин болушу жана алардын ортосундагы байланыш
Интегративдик-системалуу	Системалык түшүнүктөрдү, принциптерди жана мыйзам ченемдүүлүктөрдү терең түшүнүү. Тутум объектилеринин маанилүү касиеттерин жана структурасын толук жана адекваттуу түшүнүү. Системанын жалпы принцибин жана анын интерактивдүү касиеттерин көрсөтө билүү
Конструктивдик-системалуу	Системалык түшүнүктөрдү, принциптерди жана мыйзам ченемдүүлүктөрдү терең түшүнүү. Тутум объектилеринин маанилүү касиеттерин жана структурасын толук жана адекваттуу түшүнүү Берилген интегративдик касиеттердин негизинде жаңы тутумду иштеп чыгуу же тутумдун моделин иштеп чыгуу жана колдонуу мүмкүнчүлүгү

Корутунду

Изилдөөбүздүн чегинде системалуу ой жүгүртүү элементтерин калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталды:

1. Теориялык материалдарды баяндоодо да, маселелерди чечүүдө да студенттердин тутумдашкан идеяларына таянуу;
2. Атайын иштелип чыккан маселелердин топтомун колдонуу;
3. Окуучулардын системалуу ой жүгүртүүсүнүн элементтерин калыптандырууга көмөкчү болгон атайын колдоонун билим берүү процессинде колдонуу.

Ошентип, аныкталган педагогикалык шарттар мектептик предметтер үчүн пайдаланууга ыңгайлуу болуп саналат деп эсептейбиз.

Колдонулган адабияттар:

1. Бекбоев И., Алимбеков И.А. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. Жалпы билим берүүдөгү мектептердин мугалимдери жана ЖОЖдун студенттери үчүн: - Б.: Бийиктик, 2011.
2. Батаршев А. В. Педагогическая система преемственности обучения в общеобразовательной и профессиональной школе. – СПб.: Изд. Ин-тапрофтехобразования РАО, 1996. - С. 90.
3. Годник С. М. Процесс преемственности высшей и средней шк. – Воронеж, 1981.– С. 208.
4. Кустов Ю. А. Преемственность профессионально-технической и высшей школы. – Свердловск: Изд-во Урал. Ун-та, 1990.– С. 120.
5. Клековкин Г.А. Преемственность в обучении: в поисках теоретических оснований. Пособие для слушателей курсов пед.мастерства.–Самара.ч.1: Философские и общепсихологические аспекты / Г.А.Клековкин, 2000.– С. 328

УДК: 317.51

*Дыйканбаева А.М.
магистрант, ОшМУ
diykanbaeva@mail.ru*

*Дуйшобаева А.
магистрант, ОшМУ*

*Мурзабекова А.
магистрант, ОшМУ*

МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ БАГЫТТАЛГАН ТАПШЫРМАЛАРДАН ПАЙДАЛАНУУ

Аннотация: Макалада негизги мектепте математиканы окутуу процессинде компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалардан пайдаланып окутуу маселелери каралган. Ошондой эле компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалардын түзүмү тууралуу сөз болот. Математика сабактарында компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалардын мисалдары келтирилди.

Түйүндүү сөздөр: математика, окутуу процесси, компетенттүүлүк, компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар.

ПРИМЕНЕНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ЗАДАЧ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы обучения с использованием математико-ориентированных задач в процессе обучения математике в старшей школе. Также обсуждается структура задач, ориентированных на компетенцию. Приведены примеры компетентностно-ориентированных задач по математике.

Ключевые слова: математика, учебный процесс, компетенция, компетентностно-ориентированные задачи.

APPLICATION OF COMPETENCE-ORIENTED PROBLEMS IN TEACHING MATH

Annotation: The article discusses the issues of teaching using mathematics-oriented problems in the process of teaching mathematics in high school. The structure of competence-oriented tasks is also discussed. Examples of competence-oriented tasks in mathematics are given.

Key words: mathematics, educational process, competence, competence-oriented tasks.

Учурда билим берүүнү өркүндөтүүнүн концепциясына ылайык, окуу предметтерин анын ичинде математиканы окутуунун негизинде окуучулардын билимдери, билгичтиктери жана көндүмдөрүнүн сапаты жогорулоо менен өз алдынча эмгектенүүгө үйрөнүшөт, окуп, таанып-билүү кызыкчылыктары жогорулайт.

Окутуу жана тарбиялоо процессинде сабакты теориялык, практикалык жана методикалык жактан жеткиликтүү, талапка ылайык жогорку деңгээлде өтүү үчүн окутуунун жаңы формаларын, ыкмаларын колдонуу ар бир мугалимдин алдында турган орчундуу маселе болуп эсептелет.

Ян Амос Коменский “Окуучулардын эмгеги – жан дүйнөсүнүн кубанычы жана акыл эмгегинен алган канааттануусунун булагы болууга тийиш” деп айтканындай эле, ар бир чыгарып жаткан маселе-мисалдар окуучуга кубаныч тартуулап, предметке болгон кызыгуусун арттыруусу зарыл. Ал эми аларды билим алууга кызыктыруу жана активдештирүү мугалимдин дараметине, башкача айтканда, педагогикалык устаттыгынын деңгээлине көз каранды болот.

Маселелер - окуучулардын активдүү ойлоо ишмердүүлүгүн, кызыгуусун активдештирет, ал эми өздөрү жасаган ачылыштары аларга эмоционалдуу канааттануу алып келет жана даяр түрүндө берилген билимге караганда алардын эсинде туруктуу алда канча күчтүү бышыкталат [1].

Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды сабактын түрдүү этаптарында колдонуу мүмкүн: жаңы теманы үйрөнүү, билимдерди бышыктоо, билимдерди комплекстүү колдонуу, билимдерди системалаштыруу жана жалпылоо, текшерүү, баалоо жана коррекциялоо сабагы.

Окуучулардын негизги компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу үчүн алгачкы КБТ тапшырмаларды түзүүгө боло турган маселелерди 5-класстан баштоо зарыл деп эсептейбиз.

1. «Типтүү маселелерди алайлы. 5-класстын окуучуларынын $\frac{1}{8}$ и математиканы «5» ке, ал эми $\frac{3}{8}$ ү «4» кө өздөштүрүшөт. Окуучулардын канча бөлүгү «4» кө жана «5» ке өздөштүрүшөт. Аны класстагы калган окуучулардын саны менен салыштырып көргүлө. Эгерде маселенин шартына мындай суроону (сан огунда же тегерек диаграммада көрсөткүлө, класстын сапаттуу өздөштүрүүсүнүн процентин тапкыла, ...) кошсок, анда тапшырма биринчи деңгээлдеги маселе болуп калат, б.а. окуучуларга татаал эмес эсептөөнү аткаруу жана жыйынтыкты диаграмма көрүнүшүндө көрсөтүү зарылдыгы келип чыгат.

2. Илгери кыргыздар «чыканак», «карыш», ж.б. узундук бирдиктерин колдонушкан. Болжол менен 1 чыканак $\frac{9}{20}$ м, ал эми 1 карыш $\frac{4}{20}$ мге барабар. 1 чыканак карыштан канчага узун болот? Чыканакты жана карышты сантиметр менен туюнткула. Бул тапшырмага - калган узундук бирдиктери жөнүндө маалыматтарды таап, метр, сантиметр менен туюнткула суроосун кошсок, анда ал компетенттүүлүккө багытталган болот.

Ошентип, окуу китебиндеги маселелерди компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар үчүн негиз катарында колдонуу мүмкүн. Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар окуучуларда негизги компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда чоң мааниге ээ.

Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды кантип туура түзүүгө болот? Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар салттуудан эмнеси менен айырмаланат? Ушул суроолордун үстүндө иштеп төмөнкүдөй жооп алынды: биринчиден, бул ишмердүүлүктүк тапшырма, экинчиден, ал практикалык, турмуштук жагдайды моделдештирет, үчүнчүдөн, ал окуучу үчүн актуалдуу материалдан түзүлөт, төртүнчүдөн, анын структурасы төмөнкүдөй элементтер менен берилет [2].

- *Тапшырмага мүнөздөмө.* Буга аталышы, предмети, классы, калыптануучу компетенттүүлүк, аспекти жана деңгээли кирет.

- *Стимул.* Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар окуучуну тапшырманы аткарууга кызыктыра турган, маалымат булагынын ролун ойногон, жагдайдын баяндамасын же маселенин башка шартын камтыган стимулдан башталат. Стимул кыска болушу (үч сүйлөмдөн ашпашы), окуучуларды тапшырманын мазмунунан алаксытпашы керек. Стимул окуучуну тапшырманы аткарууга көңүлүн бурат, практикалык, турмуштук жагдайды моделдештирет, зарылчылык болсо маалыматтын булагынын функциясын алуу мүмкүн.

- *Маселенин формулировкасы:* Тапшырма аткаруучу үчүн зарыл болгон окуучунун ишмердүүлүгүн көрсөтөт. Ал жөнөкөй структурадай татаал да болушу мүмкүн. Ал ишмердүүлүктү берет, жоопко талап түзөт. Бул жерде мугалим үчүн башкысы окуучунун деңгээлин эсепке алып, маселени түзүүсү. Бул этапта маалыматты издөөнү пландаштыруу, аны иштетүүнүн баштапкы аспекти түзүлөт.

- *Маалыматтын булагы* тапшырманы аткаруу боюнча окуучунун ийгиликтүү ишмердүүлүгү үчүн зарыл болгон маалыматтан турат. Маалыматтын булагы берилген ишмердүүлүк аткарылыш үчүн жеткиликтүү жана зарыл, кызыктуу, окуучунун жаш өзгөчөлүгүнө туура келген болушу керек. Бир булак бир нече тапшырмалардан түзүлүшү мүмкүн.

Башкы талап – окуучулар тапшырма аткарганга чейин булак менен тааныш болбошу керек. Андан башка, маалымат булагы бир түрдөгү маалыматтан (текст, сүрөт, таблица, диаграмма, музыка ж.б.) же өзүнчө түрдөгү маалыматтардын айкалышынан турушу мүмкүн [3].

- *Текшерүү инструменти.* Ишмердүүлүктүн ар бир этабынын балдарынын саны аныкталат. Ал аналитикалык шкала, моделдик жооп болушу мүмкүн - бул жооптун берилген структурасы менен ачык типтеги тапшырма үчүн туура жана жарым жартылай туура ыктымалдуу жооптордун кесилиши. Жабык типтеги тапшырманын окуучулар үчүн иштин натыйжасынын эталону, тесттин ачыкчы болушу мүмкүн.

Тапшырманы аткаруу үчүн *бланк* окуучулар тапшырманы аткаруу боюнча өзүнүн ишмердүүлүгүнүн натыйжасын сунуштай турган структураны берет. Жоопту белгилөө үчүн форма текшерүүнү өткөрүүнүн формасынан (жазуу түрүндө же компьютерден) көз каранды. Жоопту белгилөө үчүн орун так белгиленген болушу керек. Окуучулар компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар менен иштөөдө түшүнүүгө жана тактоого берилген суроолор менен иштейт, элдин алдында чыгып сүйлөөнүн планын даярдайт, нормаларын, регламентин сактоону үйрөнөт, сүйлөөнүн аспектилерин өздөштүрүшөт. Жемиштүү топтук байланыш түзүлөт. Окуучулар өз алдынча топтук талкуунун берилген процедурасына катышат, өзүнүн идеясын түшүндүрүп бере алат же топтун башка мүчөлөрүнө идеяга өзүнүн мамилесин аргументтештирет [4].

Ошентип коммуникативдик компетенттүүлүгү калыптанат. Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар аткарылгандан кийин окуучуларга моделдик жооп сунушталат. Бул жооптун берилген структурасы менен ачык типтеги тапшырма үчүн ыктымалдуу туура жана жарым жартылай туура жооптордун кесилиши. Бул этапта балдар берилген алгоритм боюнча өзүнүн ишмердүүлүгүн учурдук текшерүүсүн аткарсан, окуучуларда ишмердүүлүктү баалоонун аспекти калыптанат. Же окуучу пландаштырган жана алынган жыйынтыкты салыштырса жана пландаштырган натыйжа алынды деп тыянак чыгарса, анда ишмердүүлүктүн натыйжасын баалоосу калыптанат. Өздүк алдыга жылууну баалоо жүрөт, балдар өзүнүн ишмердүүлүгүнүн күчтүү жана алсыз жактарын көрсөтөт, өзүнүн иш аракеттеринин мотивдерин аташат. Ушулардын бардыгы көйгөйдү чечүүнүн компетенттүүлүгүн калыптандырат [5].

Ошентип, компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалардын үстүндө иштөөгө карата уюштурулган иштер компетенциялардын негизин калыптандырууга мүмкүнчүлүк түзөт.

Берилген материалдар мугалим тарабынан жаңы теманы үйрөтүүдө, бышыктоодо колдонулушу мүмкүн. Окуучулар сабакта активдүү иштешет, мугалим сунуштарын, көрсөтмөсүн, кеңешин берүүчү гана болот.

Окуучулардын өз алдынча билим алууга даярдыгын калыптандыруу үчүн кандайдыр бир теориялык материалды өз алдынча үйрөнүүнү, реферат жазууну, маселе түзүүнү, ж.б. сунуштоо зарыл. Көп учурда бир эле маселе бир нече негизги компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу үчүн шарт түзүүгө негиз болот. 5-класстын математика окуу китебинен маселелерин негиз кылып алып, компетенттүүлүккө багытталган маселеге өзгөртүп түзүүнү карайлы.

«Арифметикалык амалдар» бөлүмүнөн маселе карайлы [6].

Билгичтик: бир орундуу сандарды ооз эки кошуу жана кемитүүнү аткаруу

Компетенттүүлүк: өз алдынча уюштуруучулук

Аспект: проблеманы аныктоо

Деңгээли: I

Булак: маалымат, тапшырманын тексти, ыңгайлуу эсептөө ыкмалары.

Стимул: Балмуздакты жакшы көрбөгөн бала жок болсо керек. Айдайдын үй бүлөсүндөгү балмуздактын калганын табууга жардам бергиле.

Маселенин формулировкасы: Айдайдын иниси муздактычтан 5 балмуздакты көрдү да жегиси келип 3 өөнү жеп койду. Үй бүлөнүн канчасы балмуздаксыз калды? Туура жоопту белгиле.

А) 1; Б) 2; В) 3; Г) 4; Д) 5

Булак: Үй-бүлөнүн мүчөлөрү: апасы, атасы, чоң энеси, Айдай, Айдайдын иниси.

Текшерүүнүн инструменти (ключ):

1 балл – жооптун Б варианты туура.

0 балл – жооптун башка варианттары тандалса.

«Тексттик маселелер менен иштөө» темасына маселе.

Тиби: предметтер аралык байланыш.

Компетенттүүлүк: өз алдынча уюштуруучулук

Аспект: проблеманы аныктоо

Деңгээл: I

Стимул: Өзүбүз жашаган үйдүн планын өзүбүзгө ыңгайлуу кылып түзүү баарыбызга эле кызыктуу болсо керек. Биз өтүп жаткан теманы пайдаланып үйдүн планын сызууга көмөктөшкүлө.

Маселенин формулировкасы: Квартира эки бөлмөдөн, далистен, ашкана жана жуунучу бөлмөдөн турат. Ашкана менен жуунучу бөлмөнүн аянты 8 м^2 , далистин аянты андан 2 эсе кичине. Бөлмөлөрдүн аянттары далистин аянтынан 6 эсе чоң болсо, квартиранын жалпы аянтын тапкыла. Масштабды колдонуп, бөлмөлөр ыңгайлуу болгондой жайгаштырып, планын сызгыла.

А) 36; Б) 24; В) 48; Г) 34; Д) 55

Булак. Аянт (тик бурчтуктун, квадраттын). Масштаб.

Текшерүүнүн инструменти (ключ): $8 \text{ м}^2 + 4 \text{ м}^2 + 24 \text{ м}^2 = 36 \text{ м}^2$

1-тапшырма: 1балл- А варианты тандалса; 0 балл – башка варианттар тандалса.

2-тапшырма: 2балл - масштаб туура тандалса жана үйдүн планы сызылса;

1 балл – үйдүн планы сызылса

0 балл – бири да аткарылбаса.

«Арифметикалык амалдар» темасына карата маселе.

Билгичтик: чоңдуктар менен амалдарды аткаруу

Тиби: практикалык

Компетенттүүлүк: өз алдынча уюштуруучулук

Аспект: проблеманы аныктоо

Деңгээл: I

Булак: маалымат

Тапшырманын формулировкасы:

Стимул: Жарма-кыргыздын улуттук суусундуктарынын катарын толуктайт. Айдананын үй-бүлөсүндө 4 адам жашайт. Үй-бүлөсү канча жарма ичкендигин табууга жардам бергиле.

Маселенин формулировкасы: №1 жана №2 маалыматты колдонуп, үй бүлөнүн ар бир мүчөсү канча стакандан жарма ичээрин аныкта. Туура жооптун тамгасын тегеректе

А) 4; Б) 2; В) 3; ; Г) 1; Д) туура жооп жок.

Маалымат № 1. Жарма менен банканын көлөмү төрт бутылканын көлөмүнө барабар. Бутылканын көлөмү эки стакандын көлөмүнө барабар.

Маалымат № 2. Кыздын үй бүлөсүндө 4 адам бар.

Текшерүүнүн инструменти (ключ):

1 бутылка=2 стакан; 1 банка=4 бутылка=8 стакан

1 балл –Жооптун Б варианты туура тандалган.

0 балл – Жооптун башка варианттары тандалган.

«Геометриялык чоңдуктар» темасы боюнча маселе.

Билгичтик: квадраттын периметрин эсептөө

Компетенттүүлүк: өз алдынча уюштуруучулук

Аспект: ишмердүүлүктү пландаштыруу жана максат коюу

Деңгээл: I; тиби: практикалык

Булак маселенин тексти

Тапшырманын формулировкасы:

Стимул: Балдар, кыздар ата-энесине белек берүүнү каалашат. Батма да апасына белек бергиси келди. Белекке берилүүчү тесьманын узундугун табууга аракет жасап көргүлө.

Маселенин формулировкасы: Батма апасына белекке жагы 20 см болгон, квадрат формасында салфетка тигип, аны тесьма менен кооздоосуна канча узундуктагы тесьма сатып алуусу керек. Тесьманын узундугун билүүгө боло турган туюнтманын тамгасын белгиле.

А) $20 + 20$; Б) $20 + 4$; В) $20 + 20 + 20 + 20$; Г) $20 + 2$; Д) жооп жок.

Текшерүүнүн инструменти (ключ): $P=4*a=4*20=80$ (см).

1 балл –жооптун В варианты туура.

0 баллов – жооптун башка варианттары тандалган.

«Арифметикалык амалдар» темасы боюнча маселе.

Билгичтик: Арифметикалык амалдын белгисиз коэффициенттин белгилөө жана анын маанисин табуу

Компетенттүүлүк: өз алдынча уюштуруучулук

Аспект: проблеманы аныктоо

Деңгээл: I

Булак тапшырманын формулировкасы

Тапшырманын формулировкасы:

Стимул: Баш катырманы табуу кызыктуу. Биз билген амалдарды пайдаланып, белгисиз эле ойлогон санды таб

Маселенин формулировкасы: «Мен эки орундуу сан ойлодум, аны бга бөлдүм, алынган санга 2ни коштум, андан кийин 5ти кемиттим жана ошончо эле жыйынтык алдым», - деди Эмир. Эмир кайсы санды ойлогонун Нурисламдын табуусуна жардам бер. Туура жооптун тамгасын тегеректе.

А) 18; Б) 24; В) 36; Г) 48; Д) туура жооп жок.

Текшерүүнүн инструменти (ключ): 1-жол: $x:6+2-5=5$; 2-жол: $(5+5-2)*6$

1 балл – Жооптун Г варианты туура жазылган.

0 балл – Жооптун башка варианттары жазылган

Корутунду

Ошентип, мектеп окуучулары үчүн компетенттүүлүк мамилени маселе аркылуу ишке ашыруунун бирден бир жолу болуп окуучулардын өз алдынча компетенттүүлүккө багытталган маселелерди түзүүсү эсептелет.

Колдонулган адабияттар:

1. Бекбоев, И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. 3-басылышы-Б.:Улуу тоолор”, 2015.–385 б.
2. Бекбоев,И.Б. “Окуучу, мектеп, мугалим: улуттук педагогика контекстинде”, Түзүүчү С.К.Рысбаев, илимий-педагогикалык макалалардын жыйнагы, 2-китеп, Бишкек, 2015, -462б.
3. Мадраимов, С.М. «Решение задач различными способами», Тезисты докладов, 1989 г.
4. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептеринде 5-9-класстар үчүн “Математика” предмети боюнча стандарттын долбоору, 2015, -41 б.
5. Тагаева, Д.А.Геометрияны 7-9-класстарда окутуу процессинде окутуунун жаңы ыкмасын колдонуу аркылуу окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, ОшМУнун Жарчысы, №4, 2015, 97-101-бб.
6. Турдубаева, К.Т. “Математика сабактарында компетенцияларды калыптандыруу, ОшМУнун Жарчысы, 2015, №4, 108-112-бб.

УДК 37.373.6:51

Дыйканова Шекербу Анарбековна

к.и.н., доцент ОшГУ

Тотосунова Аадалат Я.

магистрант, ОшГУ

ДЕН-СОЛУГУНУН МҮМКҮНЧҮЛҮГҮ ЧЕКТЕЛГЕН АДАМДАРДЫН СОЦИАЛДЫК-ПСИХОЛОГИЯЛЫК АДАПТАЦИЯЛАНЫШЫНЫН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Аннотация: макалада ден-соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын коомдогу жашоо шарттарына карата социалдык-психологиялык адаптацияланышынын көйгөйлөрү каралган. Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар керектөөлөр менен кызмат көрсөтүүлөрдүн пассивдүү керектөөчүсү карата эсептелбеш керек. Эгерде коом майыптарды интеграциялоону кааласа, анда алардын статусун базар мамилелеринде, социалдык-экономикалык мамилелерде жогорулатуу процесстерин ишке ашырышы керек.

Ключевые слова: чектөө, канааттанбагандык, мамиле, коррекциялык иш-чаралар, керектөө, мүмкүнчүлүк, социалдык барьер.

ПРОБЛЕМА СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Аннотация: в данной статье рассматривается проблема социально-психологической адаптации людей с ограниченными возможностями к условиям жизни в обществе. Людей с ограниченными возможностями не является лишь пассивным потребителем товаров и услуг. Если общество стремится интегрировать инвалидов - это предполагает процессы повышения их статуса в социально-экономических, рыночных отношениях.

Ключевые слова: ограничение, неудовлетворение, отношение, коррекционное мероприятие, потребность, доступ, социальный барьер.

THE PROBLEM OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF PEOPLE WITH DISABILITIES

.Keywords: restriction, dissatisfaction, attitude, remedial measure, need, access, Annotation: this article provides for the problem of social and psychological adaptation of people with only passive disabilities to the conditions of life in society. People with disabilities are not consumers of goods and services. If society seeks to integrate people with disabilities, this implies a process of raising their status in socio-economic, market relations social barrier.

Одним из главных показателей социально-психологической адаптации лиц с ограниченными возможностями является их отношение к собственной жизни. Практически половина инвалидов (по результатам специальных социологических исследований) оценивают качество своей жизни как неудовлетворительное (в основном, это инвалиды 1 группы). Около трети инвалидов (в основном 2-ой и 3-ей групп) характеризуют свою жизнь как вполне приемлемую.

В последнее время этот вопрос приобретает дополнительную важность и остроту в связи с большими изменениями в подходах к людям, которые являются инвалидами. Несмотря на это, процесс адаптации этой категории граждан к основам жизнедеятельности общества остаётся практически неизученным, а именно он решающим образом определяет всю эффективность тех коррекционных мероприятий, которые предпринимают специалисты, работающие с инвалидами [5, с.101].

Настал момент представить инвалидность не как проблему определённого круга “неполноценных людей”, а как проблему всего общества в целом. Её сущность определена правовыми, экономическими, производственными, коммуникативными, психологическими особенностями взаимодействия инвалидов с окружающей действительностью. Самые серьёзные аспекты проблемы инвалидности связаны с возникновением многочисленных социальных барьеров, не позволяющих инвалидам и лицам с хроническими заболеваниями, а также многодетным семьям, пожилым людям, детям-сиротам, детям с нарушениями социального поведения активно включиться в жизнь общества. Данная ситуация – следствие неверной социальной политики, которая ориентирована только на часть “здорового” населения и выражает интересы этой категории граждан. Именно поэтому структура производства и быта, культуры и досуга, социальных услуг остаётся неприспособленной к нуждам больных людей.

Потребности инвалидов можно условно подразделить на две группы: – общие, т.е. аналогичные нуждам остальных граждан - особые, т.е. потребности, вызванные той или иной болезнью.

Наиболее типичными из “особых” потребностей инвалидов являются следующие [4, с.36]:

- в восстановлении (компенсации) нарушенных способностей к различным видам деятельности;
- в передвижении;
- в общении;
- в свободном доступе к объектам социально-бытовой, культурной и др. сферы;
- в возможности получать знания;
- в трудоустройстве;
- в комфортных бытовых условиях;
- в социально-психологической адаптации;
- в материальной поддержке.

Удовлетворение перечисленных потребностей – неременное условие успешности всех интеграционных мероприятий в отношении инвалидов. В социально-психологическом плане инвалидность ставит перед человеком множество проблем, поэтому необходимо особо

выделить социально-психологические аспекты лиц с ограниченными возможностями [2, с.41].

Инвалидность – это специфическая особенность развития и состояния личности, часто сопровождающаяся ограничениями жизнедеятельности в самых разнообразных её сферах [2, с.42].

В следствии этого инвалиды становятся особой социально-демографической группой. У них низкий уровень дохода, невысока возможность получения образования (по статистике, среди молодых инвалидов много лиц с неполным средним и мало средним общим и высшим образованием). Нарастают трудности участия этих людей в производственной деятельности, небольшое число инвалидов занято трудом. Свои семьи имеют единицы. У большинства наблюдается отсутствие интереса к жизни и желания заниматься общественной деятельностью. На наш взгляд, важнейшим условием достижения целей социальной адаптации является внедрение в общественное сознание идеи равных прав и возможностей для инвалидов. Социальная адаптация не будет достигнута, пока общество не осознает правильность этой идеи. Нужен переход от сигрегированных видов помощи инвалидам (в виде специальных медико-учебных и производственных учреждений) к более качественным методам, позволяющим людям находиться в “струе” общественной жизни [1,с.56].

Взаимоотношение инвалидов и здоровых-мощнейший фактор адаптационного процесса. Как показывает зарубежный и отечественный опыт, инвалиды нередко даже имея все потенциальные возможности активно участвовать в жизни общества, не могут их реализовать потому, что остальные сограждане не хотят общаться с ними, предприниматели опасаются принимать на работу инвалида зачастую просто в силу устоявшихся негативных стереотипов. Поэтому организационные меры по социальной адаптации, не подготовленные в психологическом плане, могут оказаться неэффективными. Немногочисленные исследования, посвящённые этому вопросу, выявили следующее: представители различных слоёв населения в принципе признают (97%), что существуют слабые и малозащищённые группы, нуждающиеся в помощи общества и только 3% опрошенных говорили, что при оказании социальной помощи никому не должно отдаваться предпочтение. По вопросу приоритетности помощи некоторым группам людей мнения распределились следующим образом: более 50% граждан считают, что в ней наиболее нуждаются дети-инвалиды, за ними пожилые люди, живущие в домах для престарелых (47,3% опрошенных), дети-сироты (46,4%), взрослые инвалиды (26,3%), Чернобыльцы (20,9%), матери-одиночки (18,2%), многодетные семьи (15,5%), беженцы, алкоголики, бомжи, наркоманы (по 10%), ветераны ВОВ (6,4%) [6,с.95].

Идею социальной адаптации инвалидов на словах поддерживают большинство, однако углублённые изучения выявили сложность и неоднозначность отношения здоровых к больным. Это отношение можно назвать амбивалентным: с одной стороны инвалиды воспринимаются как отличающиеся в худшую сторону, с другой-как лишённые многих возможностей. Это порождает как неприятие нездоровых сограждан остальными членами общества, так и сочувствие по отношению к ним, но в целом отмечается неготовность многих здоровых к тесному контакту с инвалидами и к ситуациям, позволяющим инвалидам реализовать свои возможности наравне со всеми [4,с.28].

Взаимоотношения инвалидов и здоровых подразумевают ответственность за эти взаимоотношения обеих сторон. Поэтому следует отметить, что инвалиды в этих взаимоотношениях занимают не совсем приемлемую позицию. У многих из них не хватает социальных навыков, умения выразить себя в общении с коллегами, знакомыми, администрацией, работодателями. Инвалиды далеко не всегда могут уловить нюансы человеческих отношений, воспринимают других людей несколько общо, оценивая их на основании лишь некоторых моральных качеств-доброты, отзывчивости и т.п. Не вполне гармонично складываются и взаимоотношения между инвалидами. Принадлежность к

группе людей с ограниченными возможностями вовсе не означает, что другие члены этой группы будут настроены к нему соответствующим образом. Опыт работы общественных организаций инвалидов показывает, что инвалиды предпочитают объединяться с людьми, имеющими идентичные заболевания, и негативно относятся к другим. Одним из главных показателей социально-психологической адаптации лиц с ограниченными возможностями является их отношение к собственной жизни. Практически половина инвалидов (по результатам специальных социологических исследований) оценивают качество своей жизни как неудовлетворительное (в основном, это инвалиды 1 группы).

Около трети инвалидов (в основном 2-ой и 3-ей групп) характеризуют свою жизнь как вполне приемлемую.

Итак, можно констатировать, что в настоящее время процесс социальной адаптации инвалидов затруднён, поскольку:

- удовлетворённость жизнью у инвалидов низка (причём, по результатам наблюдений московских и ярославских специалистов, этот показатель имеет отрицательную динамику);
- самооценка также имеет отрицательную динамику;
- существенные проблемы встают перед инвалидами в области взаимоотношений с окружающими;
- эмоциональное состояние инвалидов характеризуется тревожностью и неуверенностью в будущем, пессимизмом.

Наиболее неблагоприятна в социально-психологическом смысле группа, где наблюдается сочетание разных неблагоприятных показателей (низкой самооценки, настороженности к окружающим, неудовлетворённости жизнью и т.п.). В эту группу входят люди с плохим финансовым положением и жилищными условиями, одинокие инвалиды, инвалиды 3 группы, особенно безработные, инвалиды с детства (в частности, больные ДЦП).

Заключение

Политика социальной поддержки инвалидов должна строиться на платформе создания условий для равного участия людей с ограниченными возможностями в жизни общества.

Поэтому необходимо усовершенствовать процесс социально – бытовой адаптации к условиям жизни в социуме и в быту.

Одним из главных показателей социально – психологической адаптации лиц с ограниченными возможностями является их отношение к собственной жизни, поэтому нужно помочь им улучшить свое самовосприятие и материальное положение. Для этого следует сделать более доступным процесс получения образования с целью повышения возможности восхождения по социальной лестнице.

Проблемы трудоустройства инвалидов надо решать, так как им не прожить на свою пенсию. Поэтому необходимо решить проблему профессиональной конкурентоспособности инвалидов на рынке труда. К тому же демографическая обстановка в Кыргызстане такова, что в ближайшие годы общество столкнется с острым дефицитом рабочих рук.

Использованные литературы:

1. Возжаева, Ф.С. Реализация комплексных реабилитационных программ для детей – инвалидов// СОЦИС. – 2002. -№ 6. – С. 36-40.
2. Луценко, Е.Л. Социкультурная реабилитация инвалидов. / Е.Л. Луценко. - Хабаровск. 2007. – 120 с.
3. Козьяков, С.Б., Поташева, А.П., Борисова, Л.Б., Симоненко, Н.В. Развитие новых психосоциальных технологий в психиатрической службе// Социальная и клиническая психиатрия. – 2004. – №4. – С. 50-53.
4. Подобед, М.А. Социальное обслуживание пожилых граждан и инвалидов. / М.А. Подобед. – Москва. 2004. – 200 с.

5. Толкачева, Е.В. Процесс производственной адаптации инвалидов. / Е.В. Толкачева. – Хабаровск. 2006. – 105 с.
6. Курбатов, В.И. Социальная работа. / Под общ. ред. проф. В.И. Курбатова. – Ростов-на-Дону. 2000. – 376 с.
7. Холостова, Е.И. Российская энциклопедия социальной работы. Т.1. / Под ред. Е.И. Холостовой. М.: Институт социальной работы, 1997. – 364 с.
8. Ярская-Смирнова, Е.Р., Романов, П.В. Проблема доступности высшего образования для инвалидов // Социол. исслед. – 2005. - №10. – С. 66-78

УДК 37.373.6:51

Токторбекова Нурзинат Асаналиевна

т.и.к., доцент ОшМУ

Камыт кызы Чынара

магистрант, ОшМУ

КААРУУГА СОЦИАЛДЫК-ГЕРОНТОЛОГИЯЛЫК АНАЛИЗ

Аннотация: бул макалада кааруу процессинин жүрүшүнө геронтологиялык, социалдык факторлордун тийгизген таасирлери, экономикалык-социалдык мүмкүнчүлүктөрдүн кааруунун түрлөрүнүн пайда болууна тийгизген таасири жөнүндө маалыматтар, Биологиялык, психикалык каарууну пайда болушу, каарууга генетикалык өзгөчөлүктүн, тамактануунун образынын орду тууралуу маалыматтар камтылды.

Түйүндүү сөздөр: Кааруу, карылык, геронтологиялык фактор, психологиялык мүмкүнчүлүк, кааруунун түрлөрү, гомеорез, генетика, психикалык кааруу, физиологиялык кааруу, жогорку психикалык функционалдуулук, сезүү органдарынын функционалдуулугу.

СОЦИАЛЬНО-ГЕРОНТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТАРЕНИЯ

Аннотации: эта статья содержит информацию о влиянии геронтологических и социальных факторов на процесс старения, влиянии экономических и социальных возможностей на развитие форм старение, возникновении биологического и психического старения, роли генетических характеристик и диет в старение.

Ключевые слова: старение, старость, геронтологический фактор, психологические способности, типы старение, гомеорез, генетика, психическое старение, физиологическое старение, психическая функциональность, сенсорная функция.

SOCIOL-GERONTOLOGICAL ANALYSIS OF AGING

Annotations: this article contains information on the influence of gerontological and social factors on the aging process, the influence of economic and social opportunities on the development of forms of aging, the occurrence of biological and mental aging, the role of genetic characteristics and diets in aging.

Keywords: aging, old age, gerontological factor, psychological abilities, types of aging, homeoresis, genetics, mental aging, physiological aging, mental functionality, sensory function.

Геронтология илиминин негизги изилдөө багыты болуп, карылык белгилерин изилдөөгө болгон процесс эсептелинет. Мында көптөгөн аалымдар, карылыктын «алгачкы себептерин» керүүнү каалашкан. Азыркы учурда карылыктын себептерин иликтөөгө багытталган эки жүздөн ашуун, ар түрдүү теориялар жашайт. Алар организмдеги системалуу органдардын ар түрдүүчө өзгөрүүлөрүнүн себептерин, клеткалык денгээлден тартыш малекулалык денгээлге чейинки өзгөрүүлөрдү изилдешет [1,176б].

Карылык - материядагы болуп жаткан бардык децгээлдеги тирүү организмдин системалуу молекулярдык, субклетикалык, жана бүтүндөй организмдин өзгөрүүлөрү менен байланышат. Ал биогенезистик жана эволюциялык кубулуштун негизинде келип чыгат. Илимде белгилүү болгондой, организмдеги жаштын өзгөрүп туруусундагы мыйзам ченемдүүлүк *гомеорез* деп аталат. Бул гомеорез түшү нүгү карылыктын - табийгый, тездетилген жана жай өсүүсүн прогноздоого жол берет.

Карылыктын өнүгүүсүнүн себептерин изилдөөдө эки салттуу көз караш орун алган. Анда:

1. Биринчи салттуу көз караш боюнча, карылык - бул генетикалык аппаратта сакталган генетикалык программалаштырылган процесс жана ал программанын мыйзамдуу ишке ашышынын жыйынтыгы. Ал эми, адамга таасир этүүчү айлана чөйрө жана ички чөйрө факторлору карылык өнүгүүсүнө анча деле роль ойнобойт;

2. Экинчи көз караш боюнча, карылык - турмуштаты сактап калууга мүмкүн болбогон организмдин бузулушунун жыйынтыгы. Бул көп себептүү жана көп кырдуу процесс, адамдын бардык жашоо мөөнөтүндө болуп өтөт жана кайталануучу. ар кандай факторлордо ишке ашат.

Белгилүү Советтик геронтолог В.В. Фролькис өз пикиринде, карылыкта да табияттын универсалдуу кубулушу катары эле парадокс байкалаарын жана кары адам менен жаш адамдын ортосундагы өзгөчөлүктү ким болбосун өтө женилдик менен эле түшүнө билээрин, бирок, эч ким карылыктын өнүгүү механизми менен манызын илимий негизде интерпретациялай албастыгын белгилейт.

А. Комдюрт мындан 30 жыл мурда, ошол мезгилге чейинки берилген карылык түшүнүгүн түшүндүрүүчү гипотезалардын баарын толук кандуу чечмелөөгө жетишсиз деп эсептеген анын аныктамасында:

Кааруу- бул адамдын биологиялык, физиологиялык өсүүсүнүн жана өнүгүүсүнүн жеткен чеги.

Геронтология илиминде кааруу 2 жол менен жүрөт.

Биологиялык кааруу- булл адамдын сырткы жана ички организмдеринин, органдарынын кааруусу же башкача айтканда, организмдердин стабилдүү функционалдуулугунун бузулушу же начарлоосу менен шартталат [1,126б].

Психикалык кааруу- мында адам баласынын жан дүйнөсүнүн кааруусу же эске тутуунун, ойлоонун, эмоционалдуулуктун, интелектин бузулушу же функционалдуулуктун начарлашы.

Орус геронтологу Е.А.Сиротин адам баласынын жашоосунда биологиялык кааруу сөзсүз боло турган закон ченемдүү нерсе ал эми психикалык кааруу айрым адамдарда таптакыр болбошу да мүмкүн себеби, психикалык функционалдуулук адамдын жеке жашоо образынан көз каранды деп белгилеген [5, 54б]. Ошондой эле анын оюун улай Н.Ф. Шахматов адамдын жашоодогу активдүүлүгүнүн өзгөрүүсү анын сезүү, туюу, кабыл алуу жана түшүнүүсүнөн жана ага карата таасирленүүсүнөн көз каранды. Бул кубулуштарды ар бир адам өзүнүн психикалык денгээлине жараша кабыл алат деп белгилеген [5, 58б]. Демек өздүк организмбизди жана сырткы дүйнөнү таанып билүүдө сезим жана өздөштүрө билүү негизги булак катары каралат.

Жогорку психикалык функционалдуулук- бул сезүү, туюу, түшүнүү, элестетүү анализ берүү жөндөмдүүлүгү

Сезүү - жөнөкөй психикалык процесс, бул материалдык дүйнөнүн предметин, кубулушун ички жан дүйнөдө туюу.мунун төмөндөгүдөй түрлөрү бар: угуу аркылуу, көрүү, тери, жыт аркылуу, даам аркылуу туюу [4, 60б].

Сезүүнүн өзгөрүүсү же бузулуусунун натыйжасында иллюзия жана галлюцинация пайда болот. Бул өзгөргүчтөрдү ойлоонун жана таануунун эсебисиз элестетүүгө мүмкүн эмес. Ар кайсы мамлекеттердин ар кандай курактагы психиатрлары «*сезимдин алдануусу*» же акыл эстин алдануусу аркылуу пайда болушуна талаш тартыштарды жүргүзүп келишкен. Алардын көпчүлүгү көп ойлоонуунун натыйжасында же көп информация кабыл алуунун натыйжасында информациянын толугу менен сакталбай калышы же ар тараптуу ойлордун пайда болушу жөнүндө жанылуу жана баш аламандыктын пайда болушуна токтолушкан. Адам баласы башынан өткөргөн бардык кубулуштар мээде сакталат жана кайра эске келтирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Иллюзия - бул бурмаланып өзгөртүлүп көрсөтүү, б.а. бул адам баласынын ички жайн дүйнөсүндө чагылдырылган информацияны же реалдуу кубулуштутуура эмес өздөштүрө билүү [2, 286].

Иллюзия 3 түргө бөлүнөт:

Аффективдүү иллюзия- бул афекттин потологиялык абалында башкача айтканда корку, жана чочулаган учурда пайда болот

Вербалдык иллюзия- мында бардык сырткы кубулуштарды өзүнө жакын кабыл алуу башкача айтканда сырткы реакциянын бардыгына кийлигишүү

Парейдолия - фантастикалык кыялдануу, б.а. жок нерселерди элестетүү же жалган кыялдануу.

Демек, кыялдануунун же сырткы кубулуштарды кабылдоонун натыйжасында ойлоонун өзгөрүүсү дай байкалат мында ойлоо 2 жол менен өзгөрөт.

Жогорку ойлоону же тездик. Ойлоонун тез жүргүзүлүшү адам баласынын баш мээсиндеги симптомдун жогорулашы менен шартталат булл сойиалдык геронтологияда ментизм д.а. мында ойлоонун тез – тез жүргүзүлүшү же бир эле учурда бир канча маалыматты кабыл алуу жана сактоо о.э. өткөрүп берүү. Мунун терс жагы катары адамдын баш мээсинде бардык маалымат толугу менен сакталып калбайт же өзгөрмө образга ээ болот.

Жай ойлоону же кечирээк таасирленүү. Бул адамдын баш мээсиндеги симптомдун азайуусу менен шартталат. Мында көпчүлүк учурда сырткы чөйрөгө таасирленбей өз алдынча жашоого же жалгыздык феноменине айлануусу мүмкүн.

Карылык – материядагы болуп жаткан бардык деңгээлдеги тирүү организмдин системалуу молекулярдык, субклетикалык жана бүтүндөй организмдин өзгөрүүлөрү менен байланышат. Ал биогенезистик жана эволюциялык кубулуштун негизинде келип чыгат. Илимде белгилүү болгондой, организмдеги жаштын өзгөрүп туруусундагы мыйзам ченемдүүлүк *гомеорез* деп аталат [3, 896]. Бул гомеорез түшүнүгү карылыктын- табигый, тездетлген жана жай өсүүсүн прогноздоого жол берет.

Корутунду

Адамдын жаш өмүрүнүн узактыгында эн татаал жана оор учур катары карыган кез эсептелинет. Мындагы ар кандай таасир этүүлөрдү женип чыгуу же көтөрө билүүдө бактылуу карылык түшүнүгү пайда болот. Бул түшүнүктү карыган учур адам баласынын басып өткөн жолунда эн бактылуу учур деп эсептөөгө болбойт. Бул реалдуу ойлорго карама - каршы. Мында пенсиялык куракка жеткенден кийинки кечирген өмүрүндө пайда болгон жагымдуу жагдайлар эсептелинет. Психологиялык маанайдын жогорулашы. Коомдогу ээлеген оордуна толук канааттануу негизги рычак катары

Колдонулган адабияттар:

1. Аргунова Ю.Критерий установление группа инвалидности Ю. Аргунова Социальная защита М.2007 №4
2. Аргунова Ю. Критерий установление группа инвалидности

3. Аргунова Ю. Социальная защита населения М. 2007 №4
4. Басов Н.Ф. Основы социальной работы учеб. пособие для студентов вузов / М.: Издательский центр «Академия»- 2004
5. Гнездилов А.В. старость с психологической позиции/
6. А.В. Гнездилов// Клиническая геронтология.- 2003
7. Яцемирская Р.С., Беленькая И.Г. Социальная геронтология М.:1999
8. Елисеев В.М. Взаимодействие государственных и негосударственных секторов социальной поддержки пожилых людей/ В.М. Елисеев Отечественный журнал социальной работы- 2003

УДК 37.373.6:51

Токторбекова Нурзинат Асаналиевна
т.и.к., доцент ОшМУ

Камыт кызы Чынара
магистрант, ОшМУ

УЛГАЙГАН ЖАНА КАРЫ АДАМДАРДЫ СОЦИАЛДЫК- МЕДИЦИНАЛЫК ТЕЙЛӨӨ

Аннотация: бул макалада улгайган жана кары адамдарга карата көрсөтүлүүчү социалдык-медициналык жардамдардын түрлөрү жана формалары, улгайуудагы патологиялык процесстер, бактылуу карылыкка жетүүнүн сырларына токтолгон окумуштуулардын ойлору, изилдөөлөрү жана илимий теориялары камтылды.

Түйүндүү сөздөр: Кааруу, карылык, геронтологиялык фактор, психологиялык мүмкүнчүлүк, кааруунун түрлөрү, гомеорез, генетика, психикалык кааруу, физиологиялык кааруу, жогорку психикалык функционалдуулук, сезүү органдарынын функционалдуулугу.

СОЦИАЛЬНО-МЕДИЦИНСКОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ ПОЖИЛЫХ И СТАРЫХ ЛЮДЕЙ

Аннотация: в статье рассматриваются типы и формы социально-медицинской помощи пожилым и старым людям, патологические процессы старения, а также взгляды, исследования и научные теории ученых о секретах счастливой старости.

Ключевые слова: старение, старость, геронтологический фактор, психологические способности, типы старения, гомеорез, генетика, психическое старение, физиологическое старение, психическая функциональность, сенсорная функция.

SOCIAL HEALTH CARE FOR ELDERLY AND OLD PEOPLE

Annotation: the article examines the types and forms of social and medical care for the elderly and old people, the pathological processes of aging, as well as the views, studies and scientific theories of scientists about the secrets of a happy old age.

Key words: aging, old age, gerontological factor, psychological abilities, types of aging, homeoresis, genetics, mental aging, physiological aging, mental functionality, sensory function.

Кары адамдарга жардам көрсөтүүдө дайыма качан жана кайсыл мезгилде жардамга аракеттенүү керектигине кылдат көңүл буруу керек. Ал эки формада ишке ашат: табийгый агымга багытталган патологиялык процесстин *терапиялык аралашуусу* жана *протездөө багыты*. Терапиялык поциентте жаёы оорулар болгондугуна байланыштуу жаны социалдык эмгектерди талап кылат.

Улгайган жана кары адамдарга көңүл бөлүүнү күчөтүү, коомдук опеканы активдештирүү кызматынын актуалдуулугу карылыктын комплекстик патологиясынын

тынымсыз күчөп барышы, улгайуу ылдамдыгынын улам ылдамдашы. т.а. кубатсыздыктын бакубатсыздыктын өкүм сүрүшү менен түшүндүрүлүп, ар кандай ооруулардын алдын алуу муктаждыгы келип чыгат.

Болгар окумуштуусу геронтолог Г. Стойнев карылыкты бисоциалдык кубулуш катарында карап анын теориялык чындыгын

жана концепциясынын маёзын генетикага таасир эткен динамиканы, социалдык экономикалык факторлорун түшүндүрөт. Ал гетерогенездик (карылыктын өсүүсү) манызын жана анын механизмдин жалпы теорияга бириктирип карылыкты процесс катары баалайт [5, 546].

Н.Ф. Шахматов «эгерде бүгүн карылык нормалдуу жана универсалдуу процесс болушу анык болбосо, өмүр жолундагы «катастрофа жана каталар» топтолушунун натыйжасындагы организм системасында жана өзүнчө органдарда карылык патологиясы өлүмгө алып келет [2, 446]. Эгерде чындыгы карылык процесси «Өзүн-өзү жок кылуу», өзүн өзү ликвидациялоо болсо анын белгилери процесстин жүрүшүндө нормалдуу аткарган болот. Карылык - бул жалпы прогноздоо жана негизги багытты обсалюттук прогноздоочу процесс. Алар баары бизге малым болгондой карылыктан качуу мүмкүн эмес. Жаштык өзгөрүшүнүн пайда болушу кайра кайталанбоочу процесс катарында сактанууга мүмкүн болбогон прогресс болуп жашай берет. Карылык процессинин аякташы сөзсүз түрдө өлүмгө алып барат. Ошону менен бирдикте эле карылыктын жаңы формасын алдын ала билүүгө мүмкүн эмес. Мүмкүн карылык өнүгүп туруучу өзгөрүш жана жашоонун убактысын белгилейт.

Тен салмакта эмес карылыктын мүнөздөлүшү төмөндөгүчө [6, 146].

Алар:

бир органдын ар түрдүү структурадагы карылык процессинин *гетеротоптук - тен салмаксыз* абалы;

орган жана органдардын тканындагы карылыктын башталыш мөөнөтүнүн гетерохроностук – өзгөчөлүгү;

жаштык өзгөрүштүн өсүүсүнүн гетерокинечтик бирдей эмес абалы;

- организмдин картайышындагы башка тирүүлүк процессиндеги активдешуу жана жаштык өзгөрүүгө байланышкан гетерокатевтен абалы.

Мааниси боюнча ар бир белгиленген мүнөздөмө карылыктын функциясынын убактысын белгилейт. Өзү менен бирдикте хронопатология - инвалициялык процессинде конкреттүү түр жана форматта ээ.

Карылык инсандын жана жалпы коомчулуктун өнүгүү элементи катары коргонууга мүмкүн эмес.

Советтик окумуштуулардын бири геронтолог И. В. Давыдовский - «карылыкта келүүчү календардык меенет жок»- деп категориялык четке кагат [3, 866]. Дайымкыдай эле карылар жөнүндө сөз болгондо пенсияга чыгуу маселеси каралып. бирок, ар кандай профессионалдык группаларда, аялдар жана эркектерде ар башкача. Бүткүл дүйнөлүк ден - соолукту сактоо уюмдарында (ВОЗ) колдонууга эн эле ылайыктуу термин катары «картайып бара жаткандар» түшүнүгү колдонуп, үзгүлтүксүз жана акырындык менен өтүүчү процессте жаштык ченемдик көрсөткүч карылыкты эсептешет.

Коомдогу жалпы жана жеке адамдардын жаштык көрсөткүчүн белгилөөчү кептеген классификациялык схемалары бар. Жөндөп айтканда көбүнчө төмөндөгүдөй схемалар каралат. Алар:

өндүрүшкө чейинки курак 0-17:

өндүрүш курагы - 18-64 жашка чейин эркектерде, 18-59 жашка чейин аялдар:

өндүрүштөн кийинки курак - 65 жаштан жогорку эркектер, 60 жаштан жогорку аялдар;

65-79 жаштар аралыгындагы эркектердин карылыгы жана 60 - 79 жаштар аралыгындагы аялдардын карылыгы;

80 - жаштан жогорку аял жана эркектердин ерте карылык этабы.

Азыркы учурда Кыргыз Республикасында өндүрүштүк курагы азайтылып, пенсияга чыгуу мөөнөтү эртелетилип жатат. Тактап айтканда. эркектер - 60 жаштан, ал эми аялдар болсо - 55 жаштан пенсияга чыга алышат.

Геронтологияда *биологиялык* жана *календардык* курак түшүнүктөрү колдонулат. Ал эки жагдайдагы түшүнүктөр бири-бири менен эриш - аркак болуп бири-бирин толуктап турат.

Календардык курак - бул хронологиялык астрономиялык жаш, мында туулган күнүнөн баштан документалдык негизде аныкталат [2, 44б]. Ал *статикалык* мүнөздөгү функционалдуулукка ээ. Өз жолунда календардык жаш карылыктын динамикасын жана мүнөзүн изилдөөгө жооп бере албайт. Мындай иштер үчүн геронтологияда өзгөрүүлөрдүн сандык өлчөмдөрүн аныктоочу тест колдонулуп, инволюциялык - атрофикалык жыйынтыктарга ээ процесс бардык онтогенездик мезгилдерде болуп кетет. Бул тестер негизги ' системалардагы функционалдык өзгөрүүлөрдү аныктоого жана иммуно-биологиялык ошондой эле психикалык өзгөрүүлөрдү баалоого мүмкүндүк берет.

Биологиялык курак - организмдин картаюусун өлчөөчү ченем, анын ден - соолугу, жашоосунун узундугу жана динамикасы аныкталат. Т. а. *динамикалык* функционалдуулук ишке ашат [2, 44б]. Ал атайын тест жана көрсөткүчтөр аркылуу аныктоого мүмкүн болот. Маёзы боюнча бул функционалдык курак адамдын жеке сапаты жана шартынан көз каранды.

Кээ бир окумуштуулардын ою боюнча курактын мындай тиби жекече индивиддердин популяциялык генетикалык ж.б. тибинен ылайык болот. Ал эми, айрымдардын пикири боюнча календардык курак менен организмдеги өзгөрүүлөрдүн бирдиктүүлү эсептелинет. Биологиялык курактын аныктамасы физиологиялык жана эрте картаюуну чектөө өтө чон мааниге ээ, Ошондой эле профилактикалык мерроприяталарды. социалдык коргоо, пенсиялык саясатты жүргүзүүгө жана иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Календардык курак адамдын биологиялык көсөткүчүнөн байланыштуу, анын картаюу ылдамдыгы басандап ошол адамдын жашоо убактысы узака созулат.

Бүткүл дүйнөлүк ден - соолукту сактоо уюмдарынын талабы боюнча бардык органдарды ооруканалык шарттарда кароо биологиялык курак менен өлчөө кабыл алынган. Гериатриядагы бирден бир маселени чечүүгө багытталган шарт биологиялык курак менен календардык курак канчалык денгээлде туура келет жана өзгөчөлөнөт деген суроо болчу. Геронтологиядагы илимий жана практикалык максаттарында чон мааниге ээ карылыктын профилактикасы, ден соолукту баалоо, улгайган адамдардын эмгеке жөндөмдүүлүгүн жана социалдык адаптацияларын аныктайт.

В.В. Безруков белгилегендей: онтегенздеги адамдын адаптациялык жөндөмдүүлүгүн баалоочу критерий биологиялык жашты аныктоого кызмат кылат. Анын ою боюнча органдардын, өсүү мезгилинде (40-50 жаш) биологиялык кайра куруулар гоместадагы критикалык абалды шарттап, ал өзү багында картаюу темпин тездетет.

Узака жашоочу денисактык абалын *ретроспективдүү* окуп үйрөнүү ар түрдүү жашта алар атаган критикалык мезгил эч кандай патологиясыз эле салыштырмалуу сак ден - соолуктуу 70 - 80 жашта болуп өтөт. Интенсивдүү тобокелчилик (чегүү. алкоголизм, психикалык стресс, начар экология, ар түрдүү социалдык жоготуулар жана башка ушул сыяктуу) жана сандык азайуу адамдын жашоо убактысынын узактыгына жаштык патологиянын онтогенездик кечки мезгилдеринде аралашууга таасир берет.

Ошондой эле А.В. Токордын ою боюнча - кечки онтогенез мезгилинде картаюу процессинин клиникалык белгилерин түшүндүргөн[1, 78б]. Улгайуу жана картаюу оорулары - биологиялык табийгый процесс. Алардын белгилүү санын жана дифференциалдык сапатынын көрсөткүчү. Өзгөчө онтогенездин кечки мезгилинде изилдөөгө болгон аракет ийгиликтуу болушу шектүү.

Корутунду

Демек, *карылык* - материядагы болуп жаткан бардык деёгээлдеги тирүү организмдин системалуу молекулярдык, субклетикалык, жана бүтүндөй организмдин өзгөрүүлөрү менен байланышат. Ал биогенезистик жана эволюциялык кубулуштун негизинде келип чыккан табийгый кубулуш.

Колдонулган адабияттар:

1. Т.П. Ларионова, М.Н. Максимова, В.С. Хазиахмедова, Э.Н. Утеева Социальная геронтология м.:2008 Стр:5-31
2. Г.П. Медведева Введение в социальную геронтологию М.:, 2000. Стр:68-84
3. А.И.Кравченко Социальная работа М.:, 2008 стр:348-375
4. Г.Ф. Нестерова, И.В. Астэр «Технология и методика социальной работы» Санкт-Петербург 2006
5. Гнездилов А.В. Старость с психологической позиции//Клиническая геронтология. М.: - 2003
6. Елисеев В.М. «Взаимодействие государственных и негосударственных секторов социальной поддержки пожилых людей/ Отечественный журнал социальной работы М.:. 2003

УДК 37.373.6:51

Дыйканова Ш.А.
т.и.к., доцент ОшМУ

Токтосунова А.Я.
магистрант, ОшМУ

ИНКЛЮЗИВДИК БИЛИМ БЕРҮҮ: АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ ЖАНА КЕМЧИЛИКТЕРИ

Аннотация: бул макалада мүмкүнчүлүгү чектелген жарандарга билим берүүдө инклюзивдик мамиленин, билим берүүнүн зарылдыгы, инклюзивдик билим берүүнүн артыкчылыгы, мүмкүнчүлүктөрү, жана жетишпеген кемчиликтери жөнүндөгү маалыматтар камтылды. Инклюзивдик билим берүү мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды адистештирилген эмес, кадимки билим берүү мекемесинде окутууну камтыйт. Бирок, алар дагы деле болсо атайын мекемелерден билим ала алышат.

Түйүндүү сөздөр: инклюзия, инклюзивдик билим берүү, муктаждык, мүмкүнчүлүгү чектелген жарандар, адистештирилген билим берүү, өзгөчө муктаждыгы бар жарандар, дискриминация, өзүн-өзү баалоо, адаптация

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. ПЛЮСЫ И МИНУСЫ

Аннотации: в этой статье представлена информация об инклюзивном подходе к образованию для людей с ограниченными возможностями, необходимости в образовании, преимуществах, возможностях и недостатках инклюзивного образования. Инклюзивное образование предполагает обучение детей с ограниченными возможностями в неспециализированном обычном учебном заведении. Однако они по-прежнему могут получать образование в специализированных учреждениях.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, потребности, люди с ограниченными возможностями, специальное образование, люди с особыми потребностями, дискриминация, самооценка, адаптация

INCLUSIVE EDUCATION. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Annotations: this article provides information on an inclusive approach to education for people with disabilities, the need for education, the advantages, opportunities and disadvantages of inclusive education. Inclusive education involves teaching children with disabilities in a non-

specialized mainstream educational institution. However, they can still receive education in specialized institutions.

Key words: *inclusion, inclusive education, needs, people with disabilities, special education, people with special needs, discrimination, self-esteem, adaptation*

Көп жылдар бою билим берүү тутуму балдарды катардагы жана майып балдар деп бөлүп-жарган, алар иш жүзүндө билим алууга жана өз мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашырууга мүмкүнчүлүгү жок болчу. Бул жагдайдын адилетсиздиги айдан ачык. Өзгөчө муктаждыгы бар балдар башка балдар менен бирдей мүмкүнчүлүккө ээ болушу керек. Ошентип, аларга оптималдуу шарттарды түзө турган билим берүү формасын - инклюзивдик билимди киргизүү зарылдыгы келип чыкты. Инклюзивдик билим берүү (лат. Include-I тыянак, мен киргизем) - бул жалпы билим берүүнүн өнүгүү процесси, бул баарына билимдин жеткиликтүүлүгүн билдирет, бул өзгөчө муктаждыгы бар балдарга билим алууга мүмкүнчүлүк берет.

Изилдөөнүн максаты - инклюзивдик билим берүү деген эмне, анын оң жана терс жактары эмнеде экендигин көрсөтүү.

Инклюзивдик билим берүү мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды адистештирилген эмес, кадимки билим берүү мекемесинде окутууну камтыйт. Бирок, алар дагы деле болсо атайын мекемелерден билим ала алышат.

Кыргыз Респубикасындагы билим берүү жөнүндө мыйзамга ылайык, инклюзивдик билим берүү - бул өзгөчө билим берүү муктаждыктарынын ар түрдүүлүгүн жана жеке мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен бардык студенттердин билим алуусуна бирдей мүмкүнчүлүк берүү [2].

Майыптар үчүн атайын мекемеде окуган ден-соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген бала (МЧ) чыныгы коомдон бөлүнүп, өнүгүүнү андан ары чектейт. Ал, башка балдардай эле, билимге, тарбияга жана теңтуштары менен баарлашууга муктаж. Инклюзивдик билим берүү мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды жалпы билим берүүчү мектептерде окууга жана башка балдар менен билим алууга мүмкүнчүлүк берет.

Инклюзивдик билим алып жаткан дени сак балдарда боорукердик, боорукердик жана түшүнүүчүлүк өрчүйт (психологдор муну боор ооруйт), алар баарлашууга жөндөмдүү жана толеранттуу болушат, бул өзгөчө толеранттуулук деңгээли төмөн коом үчүн өзгөчө мааниге ээ. Инклюзивдик билим берүү билим берүү командасындагы иерархиялык көрүнүштөрдү кескин кыскартат.

2017-жылдан бери ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдар үчүн мамлекеттик стандарттардын алкагында пилоттук мектептердин бири А. Навои атындагы №18 мектепте билим алуудагы өзгөчө муктаждыктары бар ар бир бала үчүн жекече окуу планы иштелип чыккан [3]. Бул пландар, 2018-жылы инклюзивдик билим берүүдөгү балдар үчүн ар бир предмет боюнча ылайыкташтырылган билим берүү программалары менен толукталды. Белгиленген иштин бардыгы "Сорос-Кыргызстан" фондунун каржылык колдоосу менен Борбор Азиядагы Евразия фонду тарабынан "Кыргыз Республикасында мүмкүнчүлүгү чектелген балдарга билим берүүдө инновациялык технологияларды киргизүү" долбоорунун алкагында ишке ашырылды.

Акыркы 20 жылда "Сорос-Кыргызстан" фонду атайын билим берүү керектөөлөрүнө муктаж жана өзгөчө муктаждыгы бар балдар үчүн жагымдуу шарттарды түзүүгө, Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү жана алга жылдыруу боюнча зор салым кошту.

"Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарды камтыган инклюзивдик топтогу окуучулар курамы өтө көп кырдуу – биринчиден бул топко өнүгүүсүндө, тагыраак айтканда: угуу, сүйлөө, көрүү, акыл, кыймыл-таяныч системасы, ж.б. жагынан ар кандай бузулуулары бар балдар кирет",

Инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүүдөгү эң маанилүү милдет - инклюзивдик билим берүү мекемелеринин лидерлерин, инклюзивдик (инклюзивдик) билим берүү практикасын жүзөгө ашыруучу мугалимдерди жана адистерди даярдоо.

Инклюзивдик билим берүү ар кандай балдардын билим алуу муктаждыктарын канааттандыруу үчүн окутуу жана окутуу ыкмасын өнүктүрүүгө умтулат. Эгерде инклюзивдик билим берген өзгөрүүлөрдүн натыйжасында окутуу жана окутуу натыйжалуу болсо, анда бардык балдарга (өзгөчө муктаждыгы бар балдарга гана эмес) ээ болот.

Инклюзивдик билим берүүнүн сегиз принциби бар [4, 656]:

- Адамдын баалуулугу анын жөндөмдөрүнө жана жетишкендиктерине көз каранды эмес;

- Ар бир адам сезип, ойлоно алат;

- Ар бир адам баарлашууга жана аны угууга укуктуу;

- Бардык адамдар бири-бирине муктаж;

- Чыныгы билим чыныгы мамилелердин алкагында гана ишке ашат;

- Бардык адамдар теңтуштарынын колдоосуна жана достугуна муктаж;

- Бардык окуучулар үчүн, ийгиликке жетише албаган нерсеге караганда, эмне кыла алса болот;

- Ар түрдүүлүк адам жашоосунун бардык аспектилерин өркүндөтөт.

Инклюзивдик билим берүүнүн максаты - бардык балдарды мектеп тутумуна киргизүү жана алардын тең укуктуулугун камсыз кылуу.

Репетиторлор инклюзивдүү мектеп шартында эффективдүү, ийкемдүү, балага багытталган колдоо тутумун түзүү үчүн маанилүү булакка айланууда. Бүгүнкү күндө инклюзивдик билим берүү боюнча репетитор жардамчы-коштоочу адам (жөн гана физикалык колдоо көрсөтөт), ошондой эле аны коштоп жүргөн мугалим жана кошумча сабактарды өткөргөн адис катары эсептелет. Коштоп жүргөн адамдын негизги милдети - баланын өз алдынча иш-аракетинде колдоо көрсөтүү, келечекте ал коомдошуп, теңтуштарынын арасында кадимкидей жашай алат.

Инклюзивдик билим берүүнүн артыкчылыктары [6, 956]:

- Майыптыкка жаңы социалдык мамиле

- Ар түрдүүлүктү кабыл алат

- Жеке өнүгүү жана социалдык көндүмдөр

- Көзкарандысыздыкты жана өз тагдырын өзү аныктоону өнүктүрүү

- Басмырлоонун ордуна бирдей укуктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү иштеп чыгат

- Инклюзивдик мектептер жетишкендиктерге бардык балдар колдоого алынганда ийгиликтүү боло аларын далилдөө менен сыйлашат.

Инклюзивдик мектептер боорукердик, теңдик, социалдык адилеттүүлүк, кызматташтык, биримдиктин шарттарында билим алууга мүмкүнчүлүк берет.

Инклюзивдик мектептер педагогдордун кесиптик билимин кеңейтет. Мындай билим берүү окутуунун жаңы жана ийкемдүү жолдорун, бардык студенттер үчүн мүмкүн болушунча натыйжалуу боло турган окуу программаларын иштеп чыгууну талап кылат.

Инклюзивдик билим берүүнүн кемчиликтери [4, 246]:

Идеалында, эч кандай терс жактары болбошу керек. инклюзивдик билим берүү балдардын, айрыкча социалдык аялуу катмардагы балдардын жашоо сапатын жогорулатууга жана бүтүндөй коомдун ден-соолугуна көмөктөшөт.

Биздин өлкөдө инклюзивдик билим берүү тутумунун өнүгүшү билим берүүнүн бардык баскычтарынын тутумунда түп-тамырынан бери өзгөрүүлөрдү талап кылат. Учурда инклюзивдик билим берүүдө бир нече тоскоолдуктар бар:

- Билим берүүнүн ийкемдүү стандарттарынын жоктугу;

- Массалык мектептин окуу пландарынын жана окуу мазмунунун баланын өзгөчө муктаждыктарына дал келбестиги;

- Педагогикалык жамааттын атайын даярдыгынын жоктугу;

- Массалык мектептердин мугалимдеринин арасында майып балдардын психофизикалык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү жөнүндө идеялардын жоктугу;
- Мындай балдардын муктаждыктары үчүн жалпы билим берүү мекемесинин материалдык-техникалык жабдылышынын жетишсиздиги, "тоскоолдуксуз чөйрөнүн" жоктугу (пандустардын, лифттердин, атайын билим берүүчү, реабилитациялык, медициналык жабдыктардын, атайын жабдылган билим берүүчү жайлардын ж.б.) жоктугу;
- Билим берүү мекемелеринин штаттык бирдигинде педагогикалык (дүлөй мугалимдер, логопеддер, педагогикалык психологдор, тифлопедагогдор) жана медицина кызматкерлери үчүн кошумча тарифтердин жоктугу;
- Коомдогу сабатсыздык, билимдин жетишсиздиги, коркуу, калыс пикир, айырмачылыктарды кабыл алуу тажрыйбасынын жоктугу, стереотиптүү ой жүгүртүү;
- Мугалимдердин эмгек акысынын төмөндүгү, ресурстардын бирдей эмес бөлүштүрүлүшү;
- Майып балдардын укуктарын жөнгө салуучу мыйзамдар начар, мүмкүнчүлүгү чектелген бүтүрүүчүлөрдү жумушка орноштуруу боюнча программалар натыйжалуу болбой жатат.

Башка өлкөлөрдүн, мисалы, Норвегиянын, Швециянын, Даниянын позитивдүү тажрыйбаларын эске алуу менен, киргизүү үчүн акырындык менен жана өтө кылдаттык менен мамиле кылуу керектигин белгилей кетүү керек. Бул өлкөлөрдө инклюзияны практикалык жүзөгө ашырууга чейин, ушул темада коомдук талкуу жыйырма жылдан ашык убакытка созулганын унутпоо керек! Административдик буйрук менен гана киргизүү жөнүндө кандайдыр бир идеяларды киргизүү мүмкүн эмес. Ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн биринчи кезекте коомдо толеранттуу мамилени калыптандыруу керек. Бул өтө жай процесс. Мындан тышкары, өзгөчө муктаждыгы бар балдар үчүн керектүү өнүгүү чөйрөсүн түзүү үчүн жетиштүү каржылоо болушу керек.

Жыйынтыктап айтканда өзгөчө бала окуй турган чөйрөнү жана мейкиндикти даярдоо, мугалим менен иштөө керек (аны бала менен туура мамиледе болууга үйрөтүү менен). Дени сак балдардын ата-энелери менен иштөө дагы абдан маанилүү - алар инклюзивдик билим берүү эмне экендигин түшүнүктүү тилде түшүндүрүп, алардын бардык суроолоруна жооп берип, кырдаалга ылайыкташууга убакыт берип, балдарын даярдоону өтүнүшү керек. Инклюзивдик билим берүү бул биринчи кезекте мугалимдердин жаңы компетенттүүлүктөрдү өздөштүрүшү, андан кийин - жергиликтүү жамаатты, ата-энелерди даярдоо, андан кийин балдар менен иштөө. Ошондой эле өзгөчө балдардын ата-энелерине мамилени табуу керек - аларды колдоо, аларга жардам берүү. Ошентип, бул татаал процесс, бирок, айткандай эң башкысы - каалоо".

Колдонулган адабияттар:

1. (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 19-июлундагы № 360 токтому
2. 2019-2023 жылдарга Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү КОНЦЕПЦИЯСЫ
3. «Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» мыйзам 2008-жылдын 3-апрели №38
4. Возжаева, Ф.С. Реализация комплексных реабилитационных программ для детей – инвалидов// СОЦИС. – 2002. -№ 6. – С. 36-40.
5. Луценко, Е.Л. Социокультурная реабилитация инвалидов. / Е.Л. Луценко. - Хабаровск. 2007. – 120 с.
6. Козьяков, С.Б., Поташева, А.П., Борисова, Л.Б., Симоненко, Н.В. Развитие новых психосоциальных технологий в психиатрической службе// Социальная и клиническая психиатрия. – 2004. – №4. – С. 50-53

УДК 004.387

Исраилбекова Зинат Исраилбековна
alievazinat1@gmail.com

Алымова Зувайда Рахманбердиевна
магистрант, ОшМУ
zubayda@mail.ru

Баракаева Гулира Мурзакуловна
магистрант, ОшМУ
gulira2000@mail.ru

БИЛИМ БЕРҮҮ ПОРТАЛЫ: KELBIL, AVN ТИРКЕМЕЛЕРИН СТУДЕНТТЕР КАНТИП КОЛДОНОТ

Аннотация: Макалада информациялык билим берүү порталдарын кантип колдонуу боюнча сөз болот. Окуу процессинин жүрүшүндө студенттер Kelbil жана AVN билим берүү системаларын кантип колдонсо болот, окуу процессине тиешелүү маалыматтар (контрактык төлөмдөр, электрондук зачеттук китепче, окуган дисциплиналары, модулдук, экзамендик баллдарынын рейтинги ж.б. документтер) менен кантип таанышууга боло тургандыгы жөнүндөгү маалыматтар камтылган.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОРТАЛ: КАК СТУДЕНТЫ ИСПОЛЬЗУЮТ ПРИЛОЖЕНИЯ KELBIL, AVN

Аннотация: В статье рассказывается, как пользоваться информационными образовательными порталами. Процесс обучения включает в себя информацию о том, как учащиеся могут использовать системы образования Kelbil и AVN, а также информацию о процессе обучения (стоимость контракта, буклет электронного тестирования, учебные дисциплины, модульные, экзаменационные баллы и т. д.).

EDUCATIONAL PORTAL: HOW STUDENTS USE THE KELBIL, AVN APPS

Annotation: The article describes how to use educational information portals. The learning process includes information on how students can use the Kelbil and AVN education systems, as well as information about the learning process (contract value, e-test booklet, academic disciplines, modular, exam points, etc.).

XXI кылымда коомдун өсүп өнүгүүсүн маалыматтык технологиясыз элестетүү кыйын. Илим менен техника жылдап эмес минут сайын эбегейсиз тез ылдамдыкта өсүп өнүгүүдө. Билим берүү тармагында анын ичинде ЖОЖдордо, мектептерде натыйжага негизделген максаттарга жетүүгө багытталган ишмердүүлүктөргө маалыматтык технологияларды пайдалануу аркылуу чечүү маселери актуалдуу бойдон калууда. Бул маселе Кыргызстандагы университеттерде толук кандуу өздөштүрүлбөсө да биздин Ош мамлекеттик университети бүгүнкү күндө компьютердик технологияларды колдонуу боюнча бир канча иш-аракеттер жасалып башка университеттерге үлгү болуп олтурат.

AVN EDUCATION - бул билим берүү мекемесинин бардык окуу процесстерин эсепке алган комплекстүү автоматташтырылган билим берүү тутуму. Бул тутум төмөнкүлөргө салым кошот: студенттердин семестрдеги иштерин активдештирүү жана мугалимдер тарабынан бул ишти контролдоону камсыз кылуу.

Билим берүү процессинде бардык иш-аракеттер автоматташтырылып, университеттерде АВН жана КелБил тиркемелерин колдонуп келишет. Ал эми

университетте студенттер бул тиркемелерди кантип колдонот? Төмөндөгү маалыматтарга токтолсок:

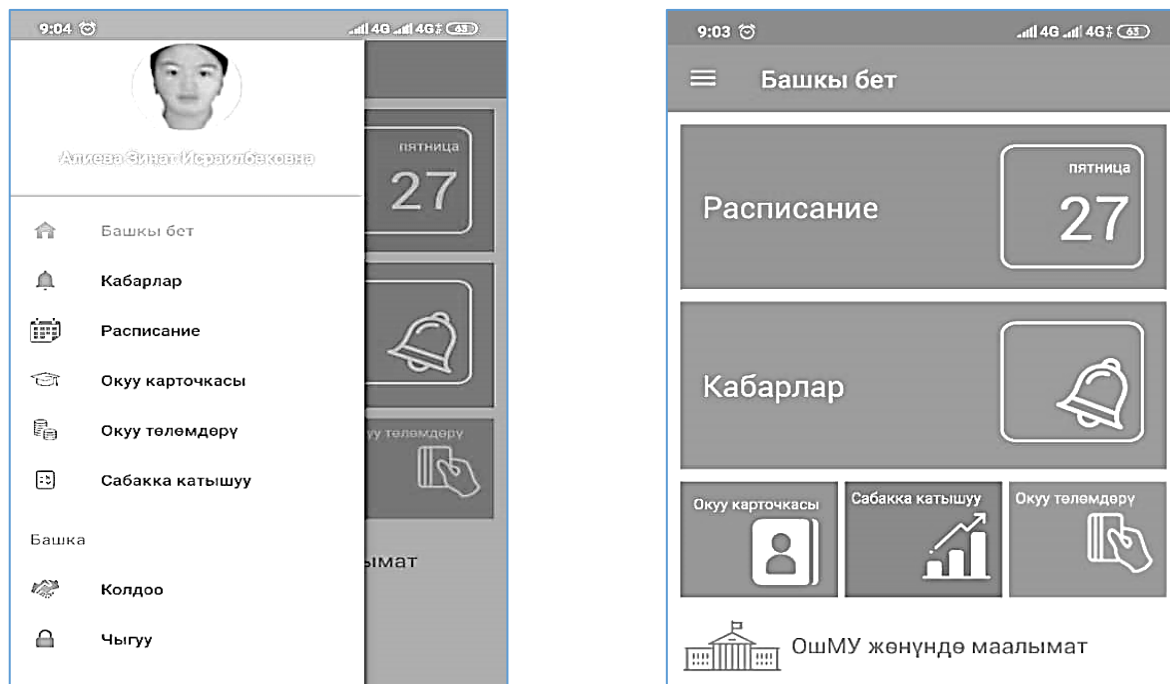
АВН тиркемесинде университеттин окуу башкармалыгы, кабыл алуу комиссиясы, кызматкерлер бөлүмү, студенттер бөлүмү, кафедра, деканат, бухгалтерия, студенттерди издөө, башкы бет структуралары түзөт. АВН базасы өтө чоң масштабдагы тиркеме болуп эсептелет. АВНден да тапшырмаларды жөнөткөнгө, тест ташырганга да болот.

АВН системасынын негизги структурасын экранга чагылдырып берген өзөгү АВН папкасы бул папканы <ftp.osu> тиркемесинен pub папкасынан жүктөп алабыз. Ал папканын ичине АВН 1, АВН 2, АВН 3, АВН 4 – мугалимдердин базасы киргизилет, АВН 5, АВН 6 – киргизилген предметтерди мугалимдерге байлоо, АВН 7, АВН 8, АВН 9, АВН 10, АВН 11 – ар бир семестрге окутулуучу предметтердин аталышы лекциялык, лабораториялык, практикалык сааттардын саны киргизилет, АВН 13, АВН 20, АВН 25 – студенттердин базасы киргизилет, АВН 27, АВН 28 – модул, экзамендердин баллы киргизилет, АВН 29, АВН 37 – тесттик суроолорду редактирлөө, АВН 38 жана АВН Shedule-New – бул окуу жадыбалындагы предметтердин сабагын киргизүү бөлүктөрүн түзөт.

AVN 37 Редактор вопросов тестирования	02.03.2021 9:14	Папка с файлами	
AVN 38	02.03.2021 9:14	Папка с файлами	
Buliten	02.03.2021 9:14	Папка с файлами	
data	02.03.2021 9:14	Папка с файлами	
ScheduleAVN -New	02.03.2021 9:14	Папка с файлами	
AVN 1	05.05.2020 0:00	Приложение	2 946 КБ
AVN 2	05.05.2020 0:00	Приложение	2 832 КБ
AVN 4	05.05.2020 0:00	Приложение	2 863 КБ
AVN 5	05.05.2020 0:00	Приложение	3 279 КБ
AVN 6	05.05.2020 0:00	Приложение	3 180 КБ
AVN 7	05.05.2020 0:00	Приложение	2 574 КБ
AVN 8	05.05.2020 0:00	Приложение	2 622 КБ
AVN 9	05.05.2020 0:00	Приложение	2 987 КБ
AVN 10	05.05.2020 0:00	Приложение	3 420 КБ
AVN 11	05.05.2020 0:00	Приложение	2 814 КБ
AVN 13	05.05.2020 0:00	Приложение	3 652 КБ
AVN 20	05.05.2020 0:00	Приложение	1 648 КБ
AVN 25	05.05.2020 0:00	Приложение	22 817 КБ
AVN 27	05.05.2020 0:00	Приложение	2 904 КБ
AVN 28	17.06.2020 0:00	Приложение	3 356 КБ
AVN 29	05.05.2020 0:00	Приложение	3 009 КБ
Connect	05.05.2020 0:00	Параметры конф...	1 КБ
iphist.dat	16.03.2021 15:05	Файл ".DAT"	1 КБ

Студенттер өздөрү avn.oshsu.kg порталына “Деканат” * “Рейтинг студентов на текущий момент (по сумме баллов по модулям, итоговому контролю)” * “Схема документа” басып факультет, кайсы жылы канчанчы курс болгон болсо, тандап кайсы сабактан канча алгандыгы жөнүндө маалымат ала алат. Андан кийин “поиск студентов” деген жерден аты фамилиясын жазып * “просмотр” же болбосо компьютерден кирген болсо өзүнүн баллын, канча контракт төлөгөнүн, контракттын шифрин алса да болот.

Курс	Түрү	Сүрөттөмө
AVN 1	AVN 1	AVN 1
AVN 2	AVN 2	AVN 2
AVN 3	AVN 3	AVN 3
AVN 4	AVN 4	AVN 4
AVN 5	AVN 5	AVN 5
AVN 6	AVN 6	AVN 6
AVN 7	AVN 7	AVN 7
AVN 8	AVN 8	AVN 8
AVN 9	AVN 9	AVN 9
AVN 10	AVN 10	AVN 10
AVN 11	AVN 11	AVN 11
AVN 12	AVN 12	AVN 12
AVN 13	AVN 13	AVN 13
AVN 14	AVN 14	AVN 14
AVN 15	AVN 15	AVN 15
AVN 16	AVN 16	AVN 16
AVN 17	AVN 17	AVN 17

Студенттер ушул эки тиркеме менен иштөө өтө ыңгайлуу. Себеби өзгөчөлүгүн айтсак, үзгүлтүккө учуратпай окутуу процессинде болгон иш-аракеттерди аткарат.

Корутунду

Жыйынтыктап айта турган болсок, жогорудагы билим берүү системалары аркылуу студент жана окутуучулар окуу процессине тиешелүү болгон бардык маалыматты алууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Колдонуу абдан ыңгайлуу, кайсы жерде жүргөндүгүнө карабастан каалаган убакытта (интернет болгон болсо) үй тапшырманы, окуу расписаниесин, контракт боюнча төлөмү канча, ж.у.с. окуу траекториясын биле алат.

Колдонулган адабияттар:

1. Теория и практика дистанционного обучения: Учебное пособие для студ.высш.пед.учеб.заведений / Е.С.Полат, М.Ю.Бухаркина, М.В.Моисеева; Под ред. Е.С.Полат, - М.: Издательский центр "Академия", 2004. – 416.
2. Электронный Учебно-образовательный Портал: avn.indo.kg
3. www.avn.oshsu.kg
4. https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BC_%D0%B1%D0%B5%D1%80%D2%AF%D2%AF

УДК: УДК 378.147:004

Шералиева Нурзат Султаналиевна

магистрант, ОшМУ

nurzat_01@mail.ru

Алымова Зувайда Рахманбердиевна

магистр, ОшМУ

zubayda@mail.ru

Кутманали кызы Бегимай

ОшМУ, kutmanalikyzy99@gmail.com

ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ ОНЛАЙН ПРЕЗЕНТАЦИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Аннотация: Макалада окуу процессинде онлайн презентацияларды колдонуу жөнүндө сөз болот. Онлайн презентацияларды колдонуу абдан маанилүү, анткени онлайн презентацияларды интернет бар болгон жерде кайсы түзүлүштөн (мобилдик телефон, планшет, ноутбук же компьютер) болбосун жүктөп алып түзүүгө жана колдонууга болот. Коомду маалыматташтыруу доорунда мектептер, окуу жайлар салттуу окутуу методдорун гана колдонбостон, билим берүү ишмердүүлүгүнө жаңы технологияларды жигердүү киргизиши керек. Билим берүү тармагын модернизациялоо менен учурда билим берүү процессинин дээрлик бардык катышуучулары Интернетке кирүүгө мүмкүнчүлүк алышты. Кадимки жана онлайн билим берүүдө презентацияларды колдонуу абдан ыңгайлуу. Ошондуктан учурдагы ар бир окутуучу, магистрант, студент болобу өз ишмердүүлүгүндө презентацияларды түзүп колдонуусу заман талабы болуп саналат.

Түйүндүү сөздөр: презентация, салттуу окутуу, билим берүү технологиялары, билим берүү ишмердүүлүгү, слайддар.

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОНЛАЙН-ПРЕЗЕНТАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: В статье рассматривается использование онлайн-презентаций в процессе обучения. Использование онлайн-презентаций важно, потому что онлайн-презентации можно создавать и использовать, загружая их с любого устройства (мобильного телефона, планшета, ноутбука или компьютера), где бы ни был доступен Интернет. В эпоху информатизации общества школы должны не только использовать традиционные методы обучения, но и активно внедрять новые технологии в образовательную деятельность. С модернизацией системы образования практически все участники образовательного процесса теперь имеют доступ к Интернету. Презентации очень удобно использовать в традиционном и онлайн-обучении. Поэтому каждому нынешнему учителю, студенту и студенту пора создавать и использовать презентации в своей работе.

Ключевые слова: презентация, традиционное обучение, образовательные технологии, образовательная деятельность, слайды.

PROBLEMS OF USING ONLINE PRESENTATIONS IN THE LEARNING PROCESS

Annotation: The article discusses the use of online presentations in the learning process. The use of online presentations is important because online presentations can be created and used by downloading them from any device (mobile phone, tablet, laptop or computer), wherever the Internet is available. In the era of informatization of society, schools should not only use traditional teaching methods, but also actively introduce new technologies into educational activities. With the modernization of the education system, almost all participants in the educational process now have

access to the Internet. Presentations are very convenient to use in traditional and online learning. Therefore, it is time for every current teacher, student and student to create and use presentations in their work.

Key words: *presentation, traditional training, educational technologies, educational activities, slides.*

Акыркы жылдарда окутууда, илимий изилдөө иштеринде, конференцияларда ж.б. иш-чараларда презентацияларды колдонуу табигый зарылдыкка айланды. Анткени презентация ар кандай иш – чаранын ачкычы катары, катышуучулардын суроо талаптарын канааттандыра тургандай чагылдырылышы керек.

XXI кылым компьютердик технологиялардын өнүккөн кылымы десек болот. Азыркы коомдогу жаштар электрондук маданияттын дүйнөсүндө жашайт. Анткени билим берүүнү мультимедиялык технологияларсыз элестетүү мүмкүн эмес, ал бүгүнкү күндө белгилүү болгон компьютердик технологиялардын бардык формалардагы жыйындысын камтыйт, ал бир эле учурда бир нече маалыматтык каражаттарды колдонот: графика, текст, аудио - видео, фото, анимация, үн эффекттерин жана жогорку сапаттагы үн ж.у.с. өз ичине камтыган [1].

Биз кадимки (офлайн) окутууда презентацияларды колдонуп келгенбиз. Азыр көпчүлүк колдонуучулар өздөрүнүн жеке компьютерине, планшетине, мобилдик телефонуна же ноутбугуна ээ экендиги белгилүү. Бирок ошого карабастан маалымат алмашуу үчүн ар дайым флешка, диск сыяктуу сырткы маалымат ташуучу түзүлүштөрдөн колдонуп келебиз.

Онлайн презентацияларды колдонуу мына ушундай көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берет. Анткени биз интернет бар болгон болсо каалаган түзүлүштөрдөн, кайсы жерде жүргөндүбүзгө карабастан маалыматтар менен иштөөгө мүмкүнчүлүк алабыз. Маалыматтарыбыз Гугл дискте (булутта – алыстатылган серверде) компьютердин, планшеттин, ноутбуктун же модилдик телефондун эсинен көз карандысыз түрдө сакталат.

Бирок пандемия учурунда адегенде абдан кыйынчылыктар жаралды, ошого карабастан, айрыкча билим берүү тармагындагы окутуучулар, мугалимдер, магистранттар, студенттер изденүүнүн натыйжасында онлайн тиркемелерди колдонууну ишке ашыра алдык. Ошол биз колдонгон онлайн тиркемелердин ичинен презентация түзүүнүн онлайн тиркемеси болгон Гугл презентацияга – онлайн презентация (Google presentation) токтололу.

Google Диск (англ. Google Drive) - Google компаниясы түзгөн жана колдогон файл хостинги. Анын функцияларына файлдарды интернетте сактоо, аларды башкалар менен бөлүшүү жана биргеликте редакциялоо кирет. Google Дисктин курамына Google Документтер, Таблицалар жана Презентациялар кирет. Булар - тексттик документ, электрондук таблица, презентация, чийме, веб-форма жана башка файлдардын үстүндө бирге иштөө үчүн кеңсе колдонмолорунун тутуму [2, 69б].

Google Slides - презентацияларды түзүүгө жана түзөтүүгө жана башкалар менен кызматташууга мүмкүнчүлүк берген онлайн тиркеме. Файлдарга жамааттык кирүү мүмкүнчүлүгү, ошондой эле бир нече колдонуучулардын файлдары менен бир учурда иштөө, андан ары талкуулоо үчүн документтерге комментарий берүүгө болот. Файлдарды Power Pointтен которуу жана тескерисинче, файлдарды компьютерге сактап коюу менен, Интернетти колдонбостон (офлайн режимде) файлдар менен иштөөгө болот.

Бул Microsoft Office PowerPoint программасына атаандашуу үчүн иштелип чыккан акысыз, веб-презентация программасы.

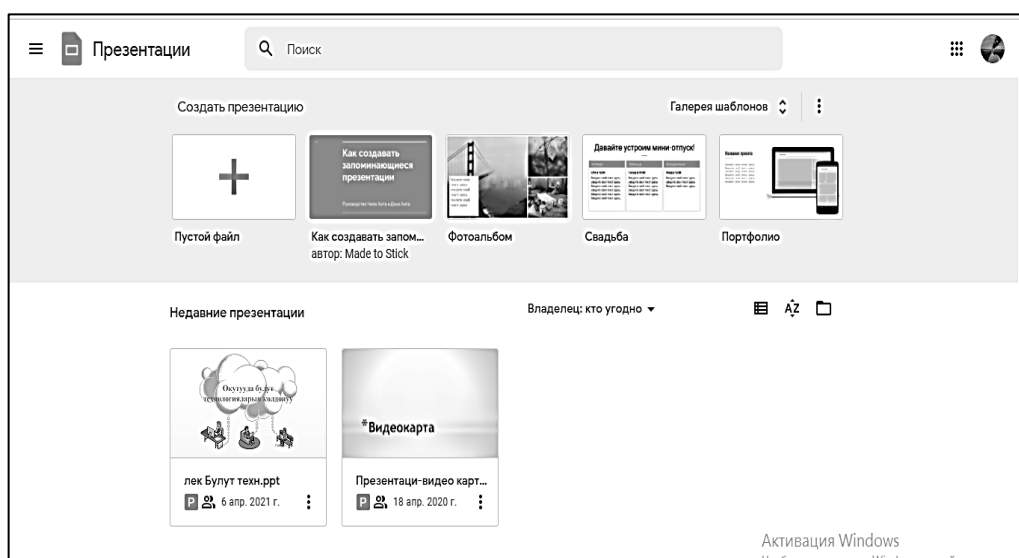
Слайддар .ppt, .pptx, .odp, .webp, .svg жана .pdf сыяктуу бир нече файл түрлөрүн колдойт. Бул Microsoft Office файлдарын Google Drive'дан түздөн-түз көрүүнү же которууну же слайдга түздөн-түз сүрөттөрдү киргизүүнү жеңилдетет.

Слайддар онлайн презентация программасы болгондуктан, бир эле файлдагы бир нече адам менен бөлүшүп, кызматташууга болот, ошондой эле өзгөртүүлөрдү, өзгөртүүлөрдү жана сунуштарды байкап турсак болот.

Google Презентация – бул презентацияларды түзүү, редактирлөө, кооздоо жана башка колдонуучулар менен бир убакта биргелешип иштөө үчүн арналган акысыз онлайн-тиркеме болуп саналат [3, 63б].

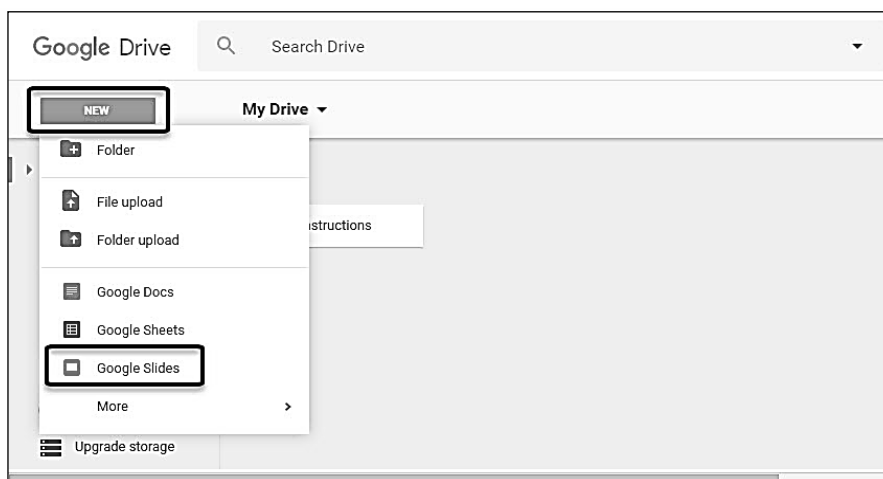
Google презентация - PowerPoint программасына альтернатива болуп саналат, бирок кооздоо мүмкүнчүлүктөрү азыраак. Жеке же биргелешкен режимде түзүлгөн презентациялар маалыматты визуалдаштырууга, кээ бир темаларды үйрөнүүдө сабактарга кеткен убакытты үнөмдөөгө, предмет боюнча жаңы бөлүмдөрдү үйрөнүүгө, топтордо иштөөгө үйрөтүүгө мүмкүндүк берет.

Гугл презентацияда слайд түзүү үчүн slides.google.com бетин ачабыз. Негизги беттен + значогуна баскак жаңы презентация ачылат. Презентацияга текстерди, сүрөттөлүштөрдү, видео жазууларды кошууга жана үн, музыка менен коштоого ошондой эле аларды редактирлөөгө жана форматтоого болот [4, 13б].

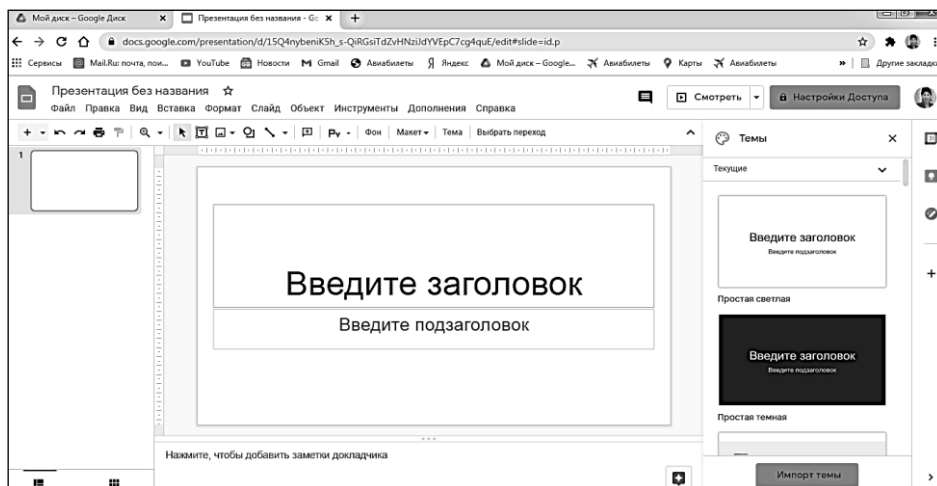

1-сүрөт. Гугл презентациянын башкы бети

Бул жерде онлайн презентация түзөбүз жана сактап коебуз. Окуучуларга жана студенттерге колдонсоңуз абдан пайдалуу жана ыңгайлуу. Кааласаңыз пустой файл тандаңыз, кааласаңыз атайын даяр шаблондорду тандасаңыз болот. Эгерде башка шаблондор керек болсо, “Галерея шаблона” дегенди басып, тандап алсак болот.

2-сүрөт. Жаңы презентация түзүү

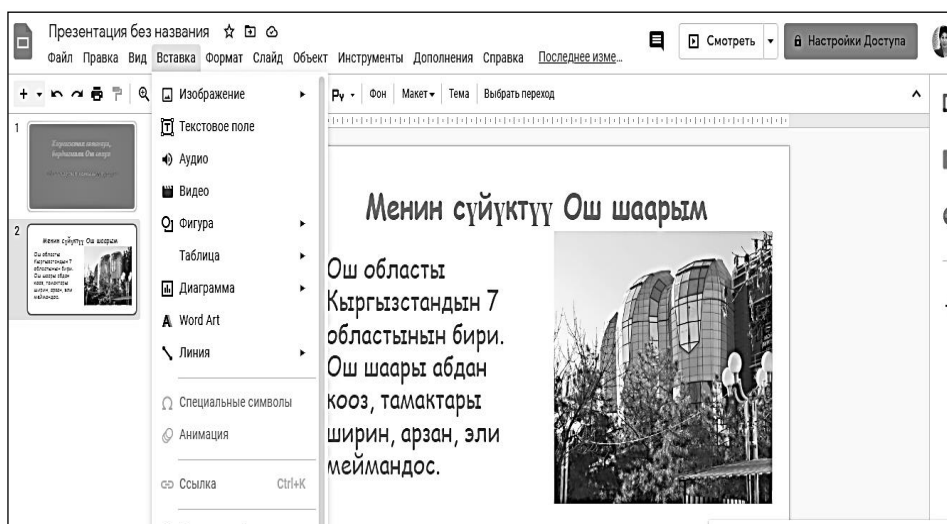

3-сүрөт. Гугл презентациянын терезеси

Гугл презентация классикалык программа Power Point ке караганда кооздоо, анимацияларды тандоо жана башка функцияларында чектөөлөр бар экендигин айтуубуз керек.

Слайддарды кошуу, слайдка башка объектерди жайгаштыруу

Слайдка текст, сүрөттөрдү, аудио, видео материалдарды, түрдүү фигураларды, таблица, диаграмма ж.б. койсок болот. Слайддарга анимация тандоо үчүн ар бир объекти алдын ала белгилеп алуу керек [5]. *Слайд* менюсунан анимациянын эффектерин, слайддардын өтүүсүн тандоого болот. Слайддарды кооздоо, шрифтердин стилдерин тандоо классикалык Power Point программасындагыдай эле аткарылат.

4-сүрөт. Слайддарга объектерди жайгаштыруу

Кызматташтык функциясы

Гугл слайд тиркемесинде колдонуучулар кайсы жерде жүргөндүгүнө карабастан реалдуу убакытта бир презентация менен биргелешип иштөөгө мүмкүнчүлүк алышат.

Биргелешип иштөө үчүн *Файл-Открыть доступ* командасын тандайбыз же *Настройка доступа* сылкасына басуу менен коллегалардын электрондук почталарын жазуу аркылуу же группалык доступ берсек болот. Презентацияга доступту Гугл документиндегидей эле редактор, комментатор, читатель режиминде берүүгө болот [6, 896].

Google презентациянын өзгөчөлүктөрү:

- Колдонуучу тарабынан түзүлгөн документтер, таблицалар жана презентациялар Google дун атайын серверинде (булутта) сакталат. Бул жердеги файлдарды интернетке туташтырылган каалаган компьютерден ачып ишөөгө болот;
- Даяр шаблондорду пайдаланып презентацияны нөлдөн баштап түзүп, ага видео, сүрөттөрдү, чиймелерди кошууга жана слайддардын өтүү эффектин тандоого болот;
- Презентацияны компьютерде, телефондо жана планшетте жүктөөгө болот жана доклад кылаардын алдында өзгөртүүлөрдү кийирсек болот;
- Презентацияны социалдык тармактарга жеңил эле жарыялоого болот. Ошондой эле башка колдонуучуларга презентацияга өзгөртүүлөрдү кийирүүсү үчүн доступ берүүгө, даяр презентацияны керектүү форматка экспорттоого болот.
- Google Презентацияны башка файлдардын көптөгөн типтерине конвертациялоого да болот. Мында баштапкы файл өзгөрбөйт.
- Google презентациянын библиотекасындагы 20 теманын шаблондорунан пайдаланууга болот [7, 53б].

Корутунду

Жыйынтыктап айтсак, Гугл презентация классикалык офисттик программаларга караганда кооздоо, анимациянын эффектерин тандоо ж.б. мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болгону менен колдонучулар үчүн пайдалуу жана эффективдүү жактары да арбын экендигин көрдүк. Группалык, фронталдык, коллективдик иштерди аткарууда абдан сонун натыйжаларды берет.

Google презентация аралыктан окутууну уюштурууда мугалим жана окуучулар үчүн, окутуучу жана студенттер үчүн да абдан ыңгайлуулугу менен өзгөчөлөнөт. Гугл сервитери: презентациялар (документтер, таблицалар) менен биргеликте иштөөгө, тест түзүү жана сурамжылоолорду жүргүзүүгө, электрондук документ алмашууну бардык түзүлүштөрдөн кирип ишке ашырууга мүмкүнчүлүк түзөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Апатова, Н.В. Информационные технологии в школьном образовании [Текст] / Н.В. Апатова. – М.: Просвещение, 1996. – 68 с.
2. Бабич, И.Н. Новые образовательные технологии в век информации [Текст] / И.Н. Бабич. - М.: Международной конференции «Применение новых технологий в образовании», 2003. – 68-70 с.
3. Беспалько, В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения [Текст] / В.П. Беспалько. – М.: 1995. – С. 79.
4. Бизенков, Е.А. Практическое применение поисковой и наукометрической платформы GOOGLE [Текст] / Е.А. Бизенков – М.: 2017. 9-15 с.
5. Возможности использования GOOGLE-сервисов в образовании [Электронный ресурс]. А.Ю. Шмотьев Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=29935808>
6. Королева И.А. Развитие коммуникативных навыков у школьников // Проблемы развития территории. – № 6. – Том 62. – 2012. С. 86-92.
7. Сорокина А.Г. Методика использования интерактивных информационных технологий в педагогической деятельности // «Интерактивные и мультимедийные средства в предметном обучении» Сб. трудов V Всерос. науч.-практ. конф., Белгород, 2013.-С. 66.
8. Смолянинова О.Г. Мультимедиа в образовании (теоретические основы и методика использования) Красноярск, КрГУ, 2003 г.

УДК 37(063)
ББК 74

Кенжебай кызы Айгерим
Ош мамлекеттик
педагогикалык университетинин
Ин-17 тайпасынын студенти
Арынбаев Э.К.
п.и.к.
Ош мамлекеттик
педагогикалык университети

МАТЕМАТИКА САБАКТАРЫНДА МКТНЫН (МААЛЫМАТТЫК-КОММУНИКАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН) ТААСИРЛЕРИ

Аннотация. Окуу процессинин активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн МКТнын айрым мүмкүнчүлүктөрүнүн колдонуу. Аларды пайдалануу окутуу процессин кызыктуу, көрсөтмөлүү болушуна мүмкүнчүлүк түзөт, ошондой эле окуучулардын абстракттуу жана логикалык ой жүзүртүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрөт.

Түйүндүү сөздөр: маалыматтык жана коммуникациялык технологиялар, компьютер, сабак, заманбап технология.

ВЛИЯНИЕ ИКТ (ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ) НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Аннотация. Использование некоторых возможностей ИКТ для повышения активности учебного процесса. Их использование позволяет сделать процесс обучения интересным и наглядным, а также развивает у студентов способность мыслить абстрактно и логически.

Ключевые слова: информационные и коммуникационные технологии, компьютер, урок, современные технологии.

THE IMPACT OF ICT (INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES) ON MATHEMATICS LESSONS

Annotation. Using some of the capabilities of ICT to increase the activity of the educational process. Their use allows you to make the learning process interesting and visual, and also develops students' ability to think abstractly and logically.

Keywords: information and communication technologies, computer, lesson, modern technologies.

Технология (грекче *techne* – өнөр, устаттык, билгичтик) – ар кыл өндүрүш тармагында, сырьё, материалдарды, жарым фабрикаттарды, продукцияларды иштетүү же кайра иштетүү жана аларды керектөө товарларына айландыруу методдорунун жана ыкмаларынын жыйындысы дегенди билдирет. Бул сөздүн заманбап түшүнүгү илимий жана инженердик билимдерди практикалык маселелерди чечүүдө колдонууну да камтыйт. Натыйжада, маалыматтык жана телекоммуникациялык технологияларды маалыматты иштеп чыгууга жана трансформациялоого багытталган технологиялар деп эсептесе болот.

Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ) - бул маалыматты иштеп чыгуунун ар кандай механизмдерин, методдорун, алгоритмдерин сүрөттөгөн жалпыланган түшүнүк. Заманбап маалыматтык-коммуникациялык түзүлүштөрүнүн катарына тиешелүү программалык камсыздоо жана телекоммуникациялык каражаттар менен жабдылган компьютер, ошондой эле ага жайгаштырылган маалыматтар кирет.

Заманбап билим берүү системасында универсалдуу офистик программалар жана МКТ куралдары кеңири колдонулат: тексттик процессорлор, электрондук таблицалар, презентацияларды даярдоо программалары, маалыматтар базасын башкаруу системалары, органайзерлер, графикалык пакеттер ж.б.

Компьютердик тармактар жана аларга окшош МКТнын башка куралдары пайда болгондон кийин, билим берүү дүйнөнүн каалаган бурчунан тез маалымат алуу мүмкүнчүлүгү менен байланышкан жаңы сапатка ээ болду. Глобалдык компьютердик Интернет тармагы аркылуу дүйнөлүк маалыматтык ресурстарга (электрондук китепканалар, маалымат базалары, файл сактоочу жайлар ж.б.) дароо кирүүгө болот. Интернеттеги эн популярдуу булак - Дүйнөлүк Желе эки миллиардга жакын мультимедиялык документтерди жарыялаган.

Ар бир мугалимдин негизги милдети - окуучуларга белгилүү бир деңгээлде билим берүү гана эмес, алардын окууга болгон кызыгуусун арттыруу, чыгармачылыгын өркүндөтүү менен активдүү ой жүгүрткөн адамды тарбиялоо.

Окуучу мугалим эмне жөнүндө айтып жатканын түшүнгөндө гана, сабакка болгон кызыгуусу пайда болот. Окуучуну чыгармачылыкка үндөгөн, окуу материалын өздөштүрүүдө көзкарандысыздыктын көрүнүшүнө өбөлгө түзгөн тапшырмалар жана көнүгүүлөр мазмуну боюнча кызыктуу болсо, алар жыйынтык чыгарууга жана жалпылоону гана эмес, алган билимин жеке жашоодо колдонууну үйрөнүшөт жана алардын жекече өзгөчөлүктөрү өркүндөйт. Ошондуктан, мугалим окуучулардын окуу процессине болгон мотивациясын жогорулатууга багытталган окутуу системасын жаңыртууга аракет кылышы керек.

Балким, ошондуктан заманбап билим берүү процессинде алдыңкы ролду информатизация ээлейт, анткени ал билим берүүнү гана эмес, ошондой эле окуучунун өзүн-өзү өнүктүрүүсүнө салым кошушу мүмкүн.

Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ) коомдун ажырагыс бөлүгү болуп калды жана окуу процесстерине ошондой эле бүтүндөй билим берүү системасына да чоң таасирин тийгизди.

Математиканы окутуу процессинде маалыматтык технологияларды колдонуу бул окуу китеби бере албаган нерсени берет; сабактагы компьютер - окуучулардын өз алдынчалыгын өркүндөтүүгө өбөлгө түзүп, окуудагы индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн билүүсүнө мүмкүндүк берген каражат.

Компьютердик технологияларды колдонуунун негизги милдети - бир жагынан, адамдын интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, экинчи жагынан, маалыматты колдонуу жана аны компьютердин жардамы менен алуу. Бул биздин маалыматташтыруу доорунда маанилүү ролду ойнойт.

Компьютердик технологияларды колдонуу окутуунун максаттарын жана мазмунун өзгөртөт: окутуунун жаңы ыкмалары жана уюштуруу формалары пайда болот.

Компьютердик окутууну эки түргө бөлүп карайбыз:

а) окуучулардын компьютер менен түздөн-түз өз ара аракеттенүүсү (мугалимсиз окутуу),

б) мугалим аркылуу окуучулардын компьютер менен өз ара аракеттенүүсү - адатта, ар бир окуучуну компьютер менен жабдуу мүмкүн болбогон учурларда.

Орто мектептерде математика кыйла татаал сабак болуп эсептелет. Демек, окутуунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн мугалим, окутуунун методикасы менен технологиясынын мыкты айкалышкан инструменттерин табышы керек.

Математика сабактарындагы маалыматтык технологиялар мугалимдердин ишин жемиштүү кылуу менен бирге окуучулардын коммуникативдик жөндөмдөрүн өркүндөтүүгө багытталгандыгы менен өзгөчө орунду ээлейт.

Компьютердик технологияны колдонуу белгилүү бир деңгээлде мугалимдин төмөнкү максаттарынын ишке ашуусуна мүмкүнчүлүк берет:

- математика сабактарында максималдуу тактыкты көрсөтүү, материалды көрүнөө жана түстүү берүү (сүрөттөрдүн, анимациянын жана башка параметрлердин жардамы менен);

- окутуу мотивациясын жогорулатуу (маалыматташтыруунун өнүгүшүнө байланыштуу);

- сабактын эффективдүүлүгүн жогорулатуу максатында сабакта иштин ар кандай формаларын жана ыкмаларын колдонуу;

- окуучуларды аң-сезимдүү ишке тартуу;

- билимди жана көндүмдөрдү комплекстүү жана ар тараптуу текшерүү;

- аткарылган жумушка компьютер тарабынан тесттик программаларды колдонуу менен белги коюу жана аны бир заматта текшерүү.

Математиканы окутууда маалыматтык технологияларды колдонуу, биринчи кезекте, бул программалар менен гана тааныш болгон жана алар менен иштөөнү билген эле эмес, ошондой эле өз окуучуларына аларды өздөштүрүүгө үйрөтүшү керек болгон кесипкөй мугалимдин жогорку даярдыгын талап кылат.

Компьютер окуу процессинин бардык этаптарында колдонулушу мүмкүн: жаңы материалды түшүндүрүүдө, кайталоодо, текшерүү жүргүзүүдө, ал эми окуучу үчүн ал ар кандай функцияларды аткарат: мугалим, жумушчу курал, окуу объектиси, кызматташуучу команда ж.б.

Компьютерди пайдалануу натыйжалуулугу:

- ✓ өтүлүп жаткан материалга түрткү берүү;

- ✓ материал менен камсыздоо;

- ✓ демонстрациялар;

- ✓ белгилүү бир билим жана билгичтиктерди өркүндөтүү;

- ✓ билимди текшерүү;

- ✓ окуучулардын изилдөө иштерин уюштуруу - проекттердин методу.

Компьютердин мүмкүнчүлүктөрүн предметти окутууда төмөнгүдөй жолдор менен колдонсо болот:

- ❖ кошумча материалды фрагменттик, тандап колдонуу;

- ❖ диагностикалык жана текшерүүчү материалдарды колдонуу;

- ❖ сабакта презентацияларды колдонуу;

- ❖ үй тапшырмаларын өз алдынча жана чыгармачыл аткаруу;

- ❖ эсептөө, графиктерди түзүү жана көп бурчтуктун бөлүмдөрү үчүн компьютерди колдонуу.

- ❖ окуучулардын маалыматтык компетенттүүлүгүн калыптандыруу, б.а. ар кандай булактардан маалымат алуу мүмкүнчүлүгү.

Изилдөөнүн маалыматтары боюнча, эгер окуучу окуу процессиндеги активдүү иштерге катышса, угулган материалдын 25%ын, көрсөтүлгөндүн 33%ын, көрсөтүлгөндүн жана угулгандын 50%ын эсинде алып калат.

Техникалык жаңылыктардын арасында интерактивдүү доска өзгөчө орунду ээлейт. Интерактивдүү доска - бул компьютерге туташтырылган сенсордук экран болгон, сүрөтү проектор аркылуу доскага өткөн уникалдуу билим берүүчү жабдуу. Кадимки мультимедиялык проектордон айырмаланып, интерактивдүү доска слайддарды жана видеолорду гана көрсөтпөстөн, сүрөт тартууга, проекцияланган сүрөткө ар кандай өзгөртүүлөрдү киргизүүгө жана аларды компьютердин файлдары катары сактоого мүмкүнчүлүк берет. Мындан тышкары, окуу процессин жаркын, визуалдык, динамикалуу кыла алат.

Ой жүгүртүүнүн визуалдык-образдык компоненттери адамдын жашоосунда өтө маанилүү ролду ойногондуктан, аларды окутууда колдонуу эффективдүү болуп чыгат.

Досканын коллекциясынын өзүндө миңден ашык математикалык объекттер бар: көп грандуулар, айлануу телолору, координаталык түздүктөр жана тегиздик, тегерек, үч бурчтуктар ж.б. Чиймелер так жана көрүнүктүү болуп алынат. Көп грандуулардын бөлүктөрүн курууда, ырааттуу курулуш процессинин өзү жазуу режимин колдонсо болот, бул сабакта убакытты бир топ үнөмдөөгө мүмкүндүк берет.

Бирок, компьютер менен иштөө психикага, нейро-эмоционалга жана көрүүгө зыяндуулуктарын тийгизээрин унутпаңыздар.

Россия Федерациясынын Саламаттыкты сактоо министрлигинин маалыматы боюнча, бүгүнкү күндө ар бир бешинчи окуучунун өнөкөт патологиясы бар, окуучулардын жарымында функционалдык четөөлөр белгиленген. Заманбап табигый жана социалдык-экономикалык кырдаалдын шартында балдардын ден-соолугу көйгөйү глобалдуу мүнөзгө ээ болууда. Балдардын ден-соолугу кескин түшүп жатат. Ар бир мугалим өзүнө: "Баланын ден-соолугун сактоо менен аны кантип окутуу керек?" - деген суроону бериши керек.

Мектептеги билимдин ийгилиги биринчи класска кирген баланын ден-соолугунун деңгээли менен аныкталат. Келечекте ден-соолуктун абалы дагы биринчи орунда турат, бирок баланын ден-соолугун сактоо үчүн билим берүү чөйрөсүнүн шарттары андан кем эмес.

Компьютерди дидактикалык процесстердин өзгөчөлүктөрүн эске албастан колдонуу, персоналдык компьютерде окуучулардын иштөө режимин сактабай коюу мектеп окуучуларынын ден-соолугуна жана жалпы эле окуу процессине терс таасирин тийгизет.

Сабакта МКТны колдонууну пландаштырууда кемчиликтерди да эске алуу керек:

- программисттер ар дайым окуучулардын белгилүү бир тобунун өзгөчөлүктөрүн эске ала албайт;
- окуучулардын сүйлөө, графикалык жана жазуу маданиятынын өнүгүшү камсыздалган эмес;
- окуучу салттуу сабактарда кетирген каталардан тышкары, технологиялык каталар дагы бар - программа менен иштөөдөгү каталар;
- материал, эреже катары шарттуу, жогорку кысылган жана бирдиктүү формада берилет;
- билимди текшерүү бир нече түр менен чектелет - тесттер же программаланган сурамжылоолор;
- максаттуу сабактын мугалиминен атайын билим талап кылынат;
- маанилүү нерсе: программа менен диалог адатта эмоционалдуулуктан куру калат.

Сабак - окуучулар менен жүргүзүлүүчү тарбия ишинин негизги түзүмдүк бөлүгү. Сабакты сарамжалдуу уюштуруу - мектептин ден-соолукту сактоо ишинин маанилүү бөлүгү. Гигиеналык жактан туура уюштурулган сабак, толук кандуу машыгууга жана эртелеп чарчоодон сактануу үчүн акыл-эс ишинин жогорку деңгээлин узак убакытка чейин сактоого мүмкүндүк берет.

Окутуунун техникалык куралдарын колдонуунун жыштыгы окуу процессинин натыйжалуулугуна таасир этет. Эгерде техникалык окуу куралдары сейрек колдонулса, анда анын ар бир колдонулушу укмуштуу окуяга айланып, окуу материалын кабыл алууга жана өздөштүрүүгө тоскоол болгон сезимдерди пайда кылат. Тескерисинче, техникалык окуу куралдарын тез-тез колдонуу окуучулардын ага болгон кызыгуусун жоготууга алып келет. Окуу процессинде аларды колдонуунун оптималдуу жыштыгы окуучулардын жаш курагына, предметине жана аларды колдонуу муктаждыгына жараша болот. Техникалык окуу куралдарын колдонуу сабакта катары менен 20 мүнөттөн ашпашы керек: окуучулар чарчап, түшүнбөй калышат, жаңы маалыматтарды өздөштүрө алышпайт. Жаңы материалды өздөштүрүүдө бир өңчөй ыкмаларды жаңы темада кайра-кайра колдонуу 30 мүнөттүн ичинде маалыматты кабыл алууну дээрлик жокко чыгаруу менен ачууланууну пайда кылат. Ар кандай буюмдардын туура алмашуусу бул көрүнүштү алдын алат.

Интенсивдүү акыл эмгегинин мүнөттөрү эмоционалдык эс алуу, визуалдык жана угуучулук кабылдоону түшүрүү менен алмаштырылышы керек. Техникалык окуу куралдарын колдонуунун туура саны - жумасына 3-4 жолудан көп эмес. Муну колдонууда дептерге жазылуучу жана экрандагы маалыматтар бири-бирине айкалыштырылуусу зарыл.

МКТны колдонуу перспективдүү, анткени ал төмөнкүлөргө мүмкүндүк берет:

- билим берүү, тарбиялоо жана өнүгүү маселелерин ар тараптуу чечүү;
- ар бир окуучуга (МКТнын мүмкүнчүлүктөрүнө байланыштуу) анын жөндөмүнө, мотивациясына, даярдануу деңгээлине жараша конкреттүү милдеттерди коюу;
- билим берүү ишмердүүлүгүн активдештирип, билим берүү максатында электрондук каражаттардын ар кандай түрлөрүн колдонуу;
- окутуучуну маалыматтарды аткаруудан, окутуудан жана текшерүүчү функциялардан жарым-жартылай бошотуу;
- мектеп окуучуларында билимди өз алдынча өздөштүрүү көндүмдөрүн калыптандыруу;
- көрүнүүнүн бардык түрлөрүн интеграциялоо жолу менен окууга позитивдүү мотивацияны стимулдаштыруу;
- билим берүү иш-чараларын токтоосуз кайтарымдуулук жана жардам берүү системасы менен жүргүзүү.

Корутунду

Сабакта МКТны туура колдонуу - бул билим берүү процессин оптималдаштыруунун жолдорунун бири. Мектеп окуучуларын окутууда дифференциалдаштырылган жана индивидуалдуу мамилени жүзөгө ашырууга шарт түзүү, алардын активдүү өз алдынча окуу иш-чараларын уюштурууга, өзүнүн потенциалын максималдуу колдонуп, бардык мүмкүнчүлүктөрүн жана жөндөмдөрүн көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берет. Өзүнүн талантын көрсөтүп, өнүктүрүү менен анын маанилүүлүгүн сезип, жаңы нерселерди ойлоп - жаратууга жөндөмдүү адам экендигин түшүнөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Боровкова О.А «Живая геометрия» в действии. «Математика в школе» № 4 – 2007, стр.37
2. Егорова И.А., Подшивалина Л.А., Тихонова Л.В. Преобразование графиков функций на компьютере. «Математика в школе» № 8 – 2001, стр.31
3. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании. //Школьные технологии. - 2004. - № 5. С. 3 -12.
4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Москва, АСADEMIА,-2005
5. Старцева Н.А. Применение электронных пособий на уроках математики // Информационные технологии в образовании. Сб. научно - методических материалов, Новосибирск: НГУ, - 2004
6. Черненко О.Н. Информационные технологии в учебном процессе.-Волгоград.:Учитель, 2007
7. Сайты www.ege.edu.ru, www.fipi.ru, www.gotovkege.ru, www.egehelp.ru, www.klyaksa.net, www.metod-kopilka.ru, www.uroki.net/

УДК 662.765.46

Рыскулов Ильяс Рустанбекович

старший преподаватель,

e-mail: rir82@mail.ru

Акбарбек уулу Сагынбек

преподаватель магистр

e-mail: sagunbek_95kg@mail.ru

Алманбетов Айбек Абдрасилович

преподаватель,

e-mail: aalmanbetov87@gmail.com

Региональный образовательный институт

ЧЕТ ӨЛКӨЛӨРДӨ ПАЙДАЛАНУУДАГЫ БИОГАЗ ОРНОТМОЛОРУНУН ТЕХНИКАЛЫК ЖАНА ЭКСПЛУАТАЦИЯЛЫК МҮНӨЗДӨМӨЛӨРҮН ТАЛДОО

Аннотация: Бул статьяда чет өлкөдө иштелип чыккан биогаз орнотмолорунун негизги жалпыланган конструктивдик өзгөчөлүктөрү келтирилген, Кыргызстандын шартында мындай орнотмолорду конструкциялоо жана эксплуатациялоо үчүн алардын кыйла оптималдуу конструкцияларын талдоо үчүн негизги жумушчу мүнөздөмөлөрү изилденип келтирилген.

Түйүндүү сөздөр: Биоэнергетикалык орнотмо, биогаз реактору, биомасса, органикалык калдык, метандык ачытуу, ферменттелүүчү субстрат.

АНАЛИЗ ТЕХНИЧЕСКИХ И ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ ХАРАКТЕРИСТИК БИОГАЗОВЫХ УСТАНОВОК ЭКСПЛУАТИРУЕМЫХ ЗА РУБЕЖОМ

Аннотация: В данной статье приведены основные обобщенные конструктивные особенности биогазовых установок разработанных за рубежом, приведены их основные рабочие характеристики для анализа наиболее оптимальных конструкций приемлемых для конструирования и эксплуатации в Кыргызстане

Ключевые слова: Биоэнергетическая установка, биогазовые реакторы, биомасса, органический отход, метановое брожение, ферментируемый субстрат.

ANALYSIS OF TECHNICAL AND OPERATIONAL CHARACTERISTICS OF BIOGAS PLANTS OPERATED ABROAD

Abstract: This article presents the main generalized design features of biogas plants developed abroad, their main performance characteristics are given for the analysis of the most optimal structures acceptable for construction and operation in Kyrgyzstan

Keywords: Bioenergy plant, biogas reactors, biomass, organic waste, methane fermentation, fermentable substrate.

В настоящее время разработано и используется множество различных биоэнергетических установок (БЭИ) для производства биогаза, которые классифицируются по их отличительным признакам.

Большой вклад в исследование процессов производства биогаза из органических отходов внесли российские и зарубежные ученые: Т.Я. Андрюхин, С.Д. Варфоломеев, П.И. Гриднев, Л.И. Гюнтер, Г.А. Заварзин, А.Н. Захарченко, С.В. Калюжный, А.А. Ковалев, В.П. Лосяков, Р.А. Мельник, А.Н. Ножевникова, В.М. Шрамков, Е.С. Панцхава, А.Г. Пузанков,

Х.А. Баркер, В. Баадер, А.М. Бусвелл, М.Е. Бекер, В. Дубровский, У. Канто, Г. Леттинга, В.К. Маслич, А. Хасимото, Д. Сингх и другие.

Маломощные установки БГУ (рис.1), работающие без теплоснабжения для нагрева сброженной биомассы и без перемешивающего устройства широко распространены в Китае, Индии, Сингапуре, Корее, Сенегале и другие страны с теплой или жарким климатом [1-12].

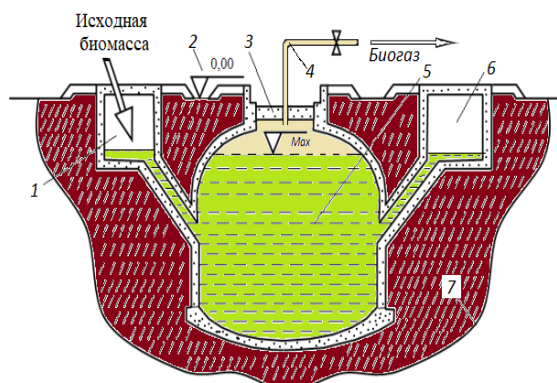

Рис. 1. Биоэнергетическая установка китайского типа (Фиджи): 1 - ввод исходной биомассы; 2 - уровень земли; 3 - съемная крышка; 4 - газопровод; 5 - метановая цистерна; 6 - вывод переработанного материала; 7 - земля

Установки малой мощности обычно расположены под землей. Биомасса, предназначенная для ферментации, помещается в накопитель. Далее, через резервуар, утепленный в земле, из кирпича или бетона, который представляет собой накопительный биореактор объемом 6–10 м³, поток ферментированной биомассы медленно переходит в приемный резервуар для отработанных масс и используется в качестве удобрения. Процесс анаэробного сбраживания органических отходов в таких растениях протекает самопроизвольно и неуправляемо, в то время как анаэробный цикл брожения длится от 14 до 40 дней. Температура сбраживаемого субстрата обеспечивается только естественным теплом окружающей среды. Окружающая среда вокруг пространства варочного котла, в основном, находится в психрофильном режиме.

Биогазовые реакторы, используемые в условиях монгольской степи (рис.2), в виде котла варочного котла, может служить другим примером установки малой мощности.

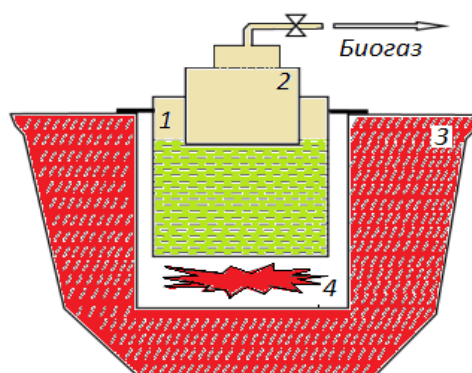

Рис. 2. Установка для биогаза (Монголия): 1 - котел-варочный котел; 2 - съемная крышка (газовый колокол); 3 - земля; 4 - огонь из дров или навоза.

Процесс метанового брожения органических отходов протекает спонтанно и неконтролируемо, перемешивания содержимого метантенка отсутствует, ферментация биомассы нагревается обычно только в начале процесса растопки дерева или навоза под резервуаром для ферментации. Основным недостатком этих установок является низкая

скорость разложения органических веществ сброженных отходов (производительность по биогазу от 0,3 до 0,5 м³ на 1 м³ емкости для брожения в день).

Более продвинутым способом является производства биогазовых систем «Дармштадт» (рис.3), она оснащена устройством для нагрева и перемешивание ферментируемого субстрата.

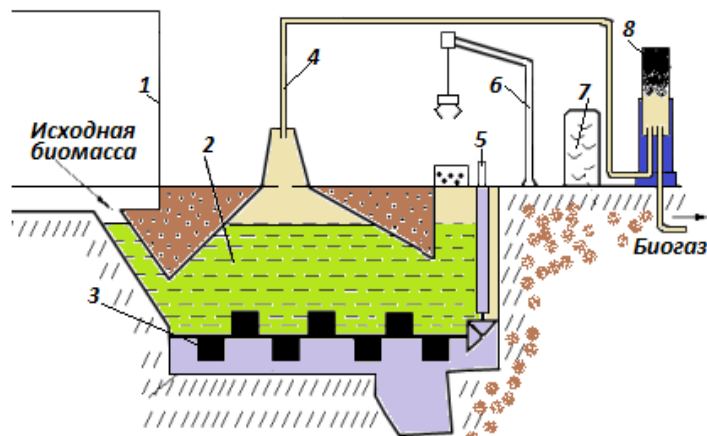

Рис. 3. Установка для производства биогаза в Дармштадте (Германия): 1 - помещение для животных; 2 - биореактор (метановая цистерна); 3 - механическая мешалка; 4 - биогазовый трубопровод; 5 - электрическая мешалка; 6 - грейфер для загрузки ферментированного субстрата; 7 - хранилище для ферментированного субстрата; 8 - газгольдер.

Основой установки является горизонтальный бетонный реактор 2 объемом 20 м³ установленной на ферме на 18 голов скота, содержится на подстилке. Специальная механическая мешалка 3, приводится в движение электродвигателем 5, расположен внутри бродительной емкости в горизонтальном положении. Механическое перемешивание проводят 10 раз в день в течение одной минуты с частотой вращения 6 об/мин. Установленная температура брожения около 30°С поддерживается введением пара, полученного с помощью электроэнергии.

Разработанным ВИЭСХ (Россия) метановым установкам брожение навоза крупного рогатого скота может служить еще одним примером, что биоэнергетические установки с подогреваемой сброживаемой биомассой за счет традиционных источников энергии (рис. 4).

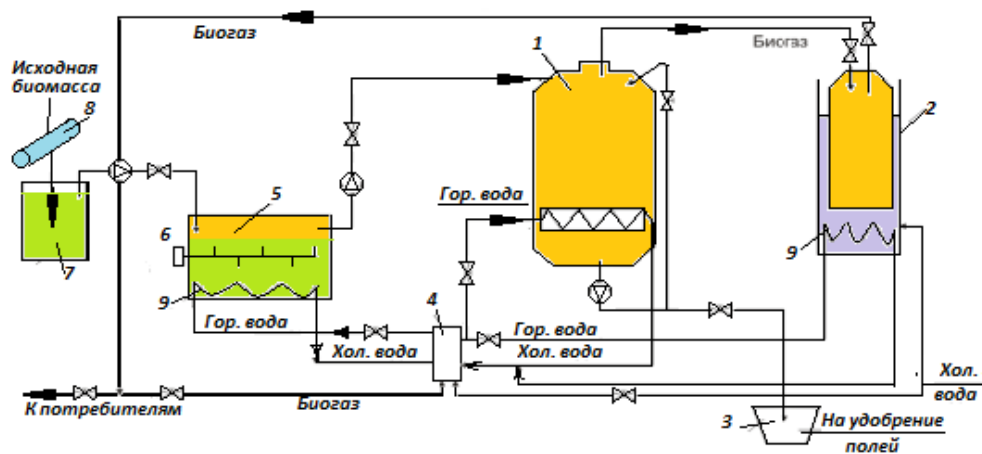

Рис. 4. Биоэнергетическая установка по переработке отходов животноводства: 1 - резервуар метана; 2 - мокрый газгольдер; 3 - хранение ферментированного субстрата; 4 - водонагреватель; 5 - емкость предварительного нагрева сброженной биомассы; 6 - мешалка; 7 - хранилище исходной биомассы; 8 - разделитель; 9 - теплообменник.

Агрегат состоит из терморегулирующего метантенка в межстенном пространстве, мокрого газгольдера, отопительного установки для систем предварительного подогрева навоза, блок питания и систем управления [13].

После отделения посторонних включений сепаратора 8 исходная масса навоза поступает в накопитель 7. Далее навоз из запаса исходного биомасса подается в резервуар 5 предварительного нагрева с помощью насоса с измельчителем. Нагретая масса прокачивается по трубопроводу в верхнюю часть резервуара 1. Доза суточной загрузки (выгрузки) навоза регулируется специальным устройством, которое контролирует работу насосов в автоматическом режиме. Весь объем сброженной массы периодически перемешивается механической мешалкой. Далее ферментированный навоз из метантенка выгружается насосом в хранилище 3 ферментированного субстрата.

Метановый резервуар оснащен системой электрического нагрева воды ЭПВ-2 с регулируемой температурой.

Емкость метантенка составляет 18 м^3 , а газгольдера - 20 м^3 . Установленная мощность агрегата 53 кВт, производительность по навозу 3 тонны / сутки, по биогазу $3,3 \text{ м}^3$ на 1 м^3 объема биореактора в сутки.

Отличительной особенностью данной установки является применение предварительного подогрева сброженного навоза, который исключает возможность негативного воздействия холодного навоза на среду существования метанообразующих бактерий в метантенке при загрузке свежей доза предназначенного к ферментации навоза.

Имеются сведения о разработанных биогазовых реакторах с использованием для поддержания температуры биометаногенез традиционных источников энергии с интенсивностью, превышающая интенсивность работы, обсуждаемых выше установок. Из источника [14] сообщается о разработке БГУ с оценкой интенсивность $7 \text{ м}^3 / \text{м}^3\text{-сутки}$, но на самом деле это количество биогаза еще не получено.

Как видно, по интенсивности выделения газа установки с подогревом традиционные источники энергии более продуктивны чем установки без теплоснабжения для нагрева сброженной биомассы.

Однако это увеличение производительности биогаза достигается значительным осложнением и, соответственно, рост капитальные и эксплуатационные расходы на строительство и обслуживание установки, хотя использование электрической энергии от централизованных электрических сетей для обеспечения температуры брожения уже делает нецелесообразное использование таких объектов в наших рассматриваемых условиях.

Экспериментальная установка была построена в Калифорнии (США)

для получения биогаза из навоза животных с использованием солнечной энергии для нагрева сброженного субстрата (рис.5).

Процесс производства биогаза по этой схеме осуществляется следующим образом.

Из хранилища в цистерну подается твердый навоз конвейером 3, в котором он разбавляется водой и через солнечный коллекторы 14 нагреваются до желаемой температуры. Из резервуара поставляются в двух метантенка 6, для обработки в анаэробных условиях.

Полученный биогаз сбрасывается в газовый резервуар 7, а сброженный или сбрасывается в резервуар 8, из которого отстой подается в обезвоживающую центрифугу 9.

Обезвоженный шлам поступает в открытую зону для сушки на солнце и далее используется как кормовая добавка, а концентрат выделяется для удобрения полей. В течение эксперименты были обработаны навозом от 100 голов крупного рогатого скота и ежедневно получали 200 м^3 биогаза, который сжигали в комбикормовом цехе. Работы по проектированию установки изготовлены корпорацией «Биогаз оф Колорадо» [15].

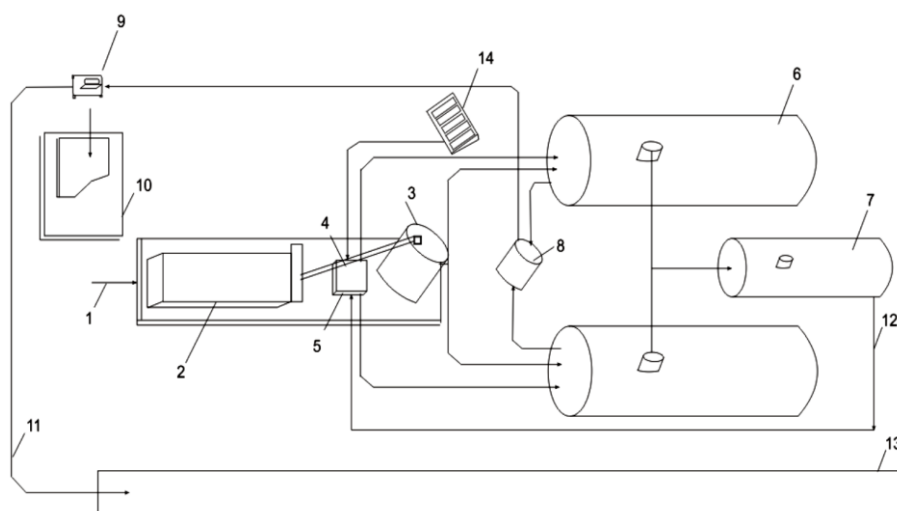

Рис. 5. Тепловая схема установки для производства биогаза с использованием солнечной энергии: 1 - твердый навоз с фермы; 2 - расходный склад навоза; 3 - резервуар для приготовления навоза; 4 - конвейерная установка; 5 – водонагреватель; 6 - метановая цистерна; 7 - газгольдер; 8 - емкость для жидкого навоза; 9 - центрифуга; 10 - зона сушки осадка; 11 - фугат; 12 - биогаз для использования; 13 - сельскохозяйственные поля; 14 - солнечный коллектор.

Биоэнергетическая установка, разработанная сотрудниками ВИЭСХ с использованием солнечной энергии для нагрева сбраживаемого навоза построенный село Митрофановка Крымской области. Где солнечный коллектор как преобразователь энергии солнечного излучения в тепловую энергию, является основным элементом солнечной системы отопления биоэнергетических установок (рис.6).

Поскольку количество тепла, поступающего на Землю с солнечным излучением, резко колеблется в течение дня, года и в зависимости от местных климатических условиях, солнечная система отопления биогазового реактора включает (рис.7), помимо солнечного коллектора и другие конструктивные элементы (накопительный бак, теплообменник, циркуляционный насос, трубопроводы и т. д.).

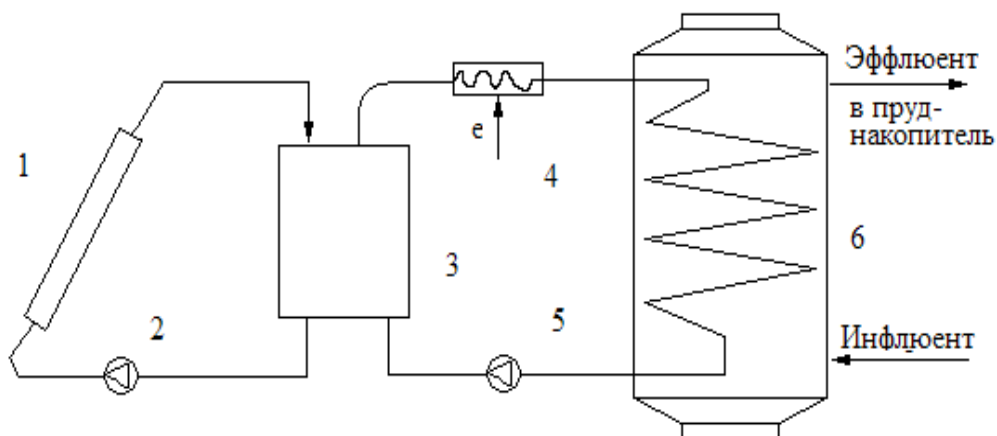

Рис.6. Биоэнергетическая установка с использованием солнечной энергии (Крымская область): 1 - солнечный коллектор; 2 - насос; 3 - бак аккумуляторной батареи; 4 – котел-подогреватель; 5 - насос; 6 - метановая цистерна.

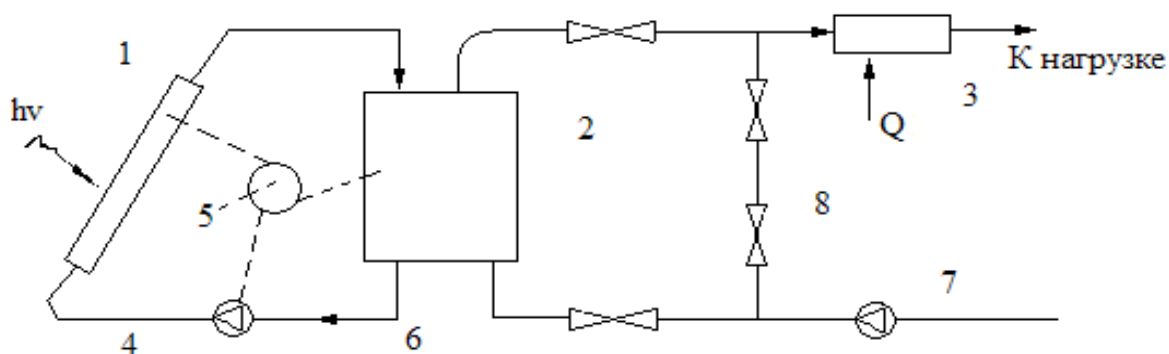

Рис. 7. Схема солнечного теплоснабжения для биогазового реактора: 1 – плоский солнечный коллектор; 2 - бак аккумуляторной батареи; 3 - дополнительный источник энергии; 4 - насос; 5 - регулятор; 6 - обратный клапан; 7 - циркуляционный насос; 8 - байпасная линия.

Присутствие (для обеспечения рационального циркуляции теплоносителя в системе) циркуляционного насоса, работающий от централизованного источника электрической энергии делает проблемное использование такой биоэнергетической системы в условиях, рассматриваемых нами.

Французские ученые М.Исман и М.Дюшелье исследовали ферментацию отходов животноводства и создание технологического процесса, названные в их честь. Это метод производства биогаза циклическим ферментациям твердых субстратов (таких как соломестый навоз), заключающийся в том, что навоз подвергается предварительной аэробной обработке, а затем вступает в анаэробное сбраживание.

Система производства биогаза Дюшелье - Исман (рис. 8) состоит из трех наземных камер прямоугольного сечения с тремя постоянными стенками из железобетона толщиной 15 см и одной съемной стенки.

Каждая камера имеет полезную емкость 9,6 м³, бетонная плита служит ее дном, изолированная снизу слоем полистирола. В этой плитке выдолблены каналы, закрытые сверху оцинкованной решеткой, обеспечивающая циркуляцию воздуха и стекание жидкости в колодец. Электрический нагревательный элемент встроен в ту же плитку мощностью 1500 Вт с автоматическим управлением датчиком температуры. Съемная стенка (3,15x1,8 м) при погрузке и разгрузке реактора перемещается с помощью установленного грейферного загрузчика.

После заполнения камеры ферментации навоз аэрируется вентилятором среднего давления (2 ... 3 кПа), который периодически перекачивает воздух в нижней части камеры. Затем на камеру брожения накладывают колокол, который обеспечивает изоляцию для камеры брожения и служит для накопления биогаза. Он перемещается с помощью портального крана с двумя лебедками (вертикальная и горизонтальная). После загрузки навоза добыча газа в реакторе производится в течение трех месяцев, после чего цикл повторяется.

Выход биогаза из 1 м³ камеры сбраживания составляет 0,3–0,7 м³ в день температура брожения поддерживается на уровне 20–25°C [16].

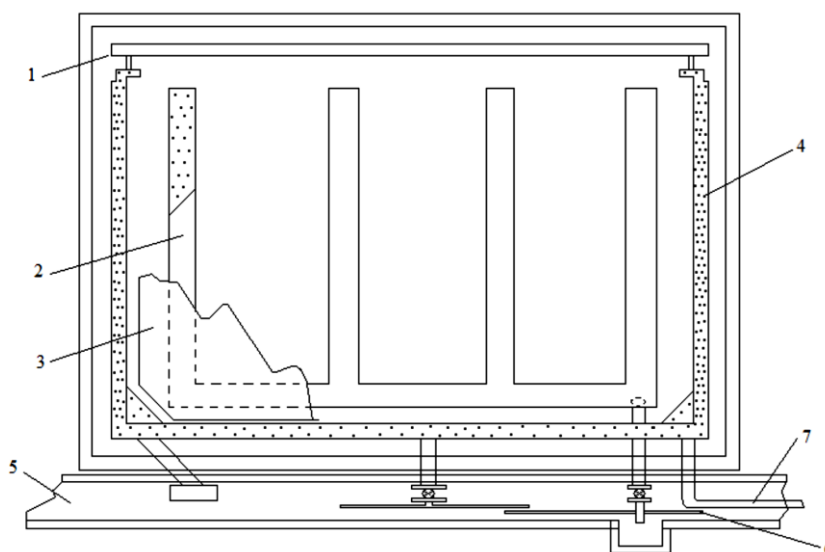

Рис.8. Система производства биогаза «Дюшелье-Исман» (Франция): 1 - съемная стенка; 2 - каналы аэрации; 3 - оцинкованная металлическая решетка; 4 - постоянная бетонная стена; 5 - технический канал; 6 - труба для отвода сточных вод; 7 - выход газа.

Особенностью данной технологии является использование предварительного аэробного обработки навоза. Из-за экзотермических (с выделением тепла) реакции биохимического окисления органического вещества температура навоза поднимается до 60–70°C и эта температура поддерживаются в течение 24 часов обеспечивает пастеризацию субстрата, а также окисление находящихся в нем соединения, которые легко гидролизуются. В результате ускоряется наступление брожения метана и уже через сутки после создания анаэробной условия начинает выделяться биогаз. В благоприятных климатических условиях, как отмечается, достаточно соответствующей теплоизоляции для поддержания необходимой температуры в камере брожения [10].

В Чехии применяют метод производства биогаза и органического удобрения, технологическая схема которых приведена на рис. 9. Это схема биогаза производится из твердого навоза, который сбраживается в специальных емкостях-корзинах 4. Навоз постепенно загружается в корзины 4, после нагревания массы до 55°C за счет тепла аэробного разложения емкость для навоза из органических веществ с навозом накрывается колоколом 1 с помощью крана 2 для создания анаэробных условий брожения. Биогаз, выделяющийся при анаэробном сбраживании, собирается в газгольдер 3 и идет в пользование потребителю [17].

В кооперативе Руде Армада (Чехия) реализована такая технология, при которой установка с циклической организацией технологического процесса служит для переработки твердого навоза крупного рогатого скота с фермы с поголовьем 1000 коров, содержится на пастбище с использованием соломенной подстилки.

Установка включает в себя систему подачи и загрузки в реактор твердого вещества например: Навоз смешанный с соломой влажность которой не более 22%. Биореакторы в количестве восемь вертикальных цилиндров каждая диаметром и высотой по 6 м и объемом 169,56 м³, что приблизительно 170 м³. Изюминкой установки является схема загрузки исходного сырья в биореактора, а также загрузка твердого навоза в специальной ящик-решетке, биореактор герметично закрывается внешней цилиндрической колокольной крышкой, а так же процесс брожения биомассы с использованием теплоты самонагрева ферментирующейся биомассы, возникающая процесс во время начальной микроаэрофильной фазы.

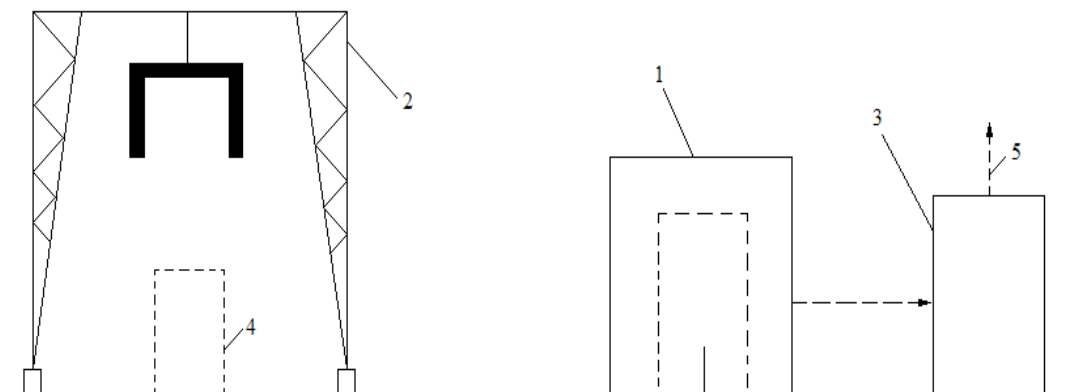

Рис.9. Технология производства биогаза с использованием теплоты аэробного разложения биомассы (Чехия): 1- колокол; 2- манипуляционная техника; 3- газгольдер; 4- корзина; 5- использование биогаза; 6- использование ферментированного субстрата.

В работе сообщается, что фактическое суточное производство биогаза этой установки было 1300 м^3 , а срок окупаемости установки (при стоимости 2 млн. сомов) предполагается приблизительно 8 лет [18]. Отличительная черта в том, что не используется дополнительный источник тепла, кроме использования аэробного тепла выделяемой при разложении биомассы самого навоза. Однако эксплуатация таких установок с циклической организацией технологического процесса связана со значительными экономическими затратами на строительство и установку вспомогательного оборудования для загрузки и выгрузки биореакторов.

Выводы

Анализ технологических схем разработанных биогазовых установок используемых в различными странами мира, в том числе и в нашей республике, показывает, что увеличение интенсивности выделения биогаза при сопоставлении полного разложения органического компонента связано с термической эффективностью брожения и затратами значительного количества энергии.

Ранее проведенные исследования в этом направлении не имеют прямого отношения к условиям территорий, где нет централизованное энергоснабжение. По имеющимся данным для разработки технологические и технические решения биоэнергетических установок с автономным процессом теплоснабжения сбраживания органических отходов сложны, и возникает необходимость проведения дополнительных теоретических и экспериментальных исследований.

В то же время в ходе решения вопросов обоснования структуры и параметров технологического оборудования с учетом условий функционирования фермерских хозяйств в регионах с децентрализованным электроснабжением должна придерживаться концепции создания недорогих биоэнергетических установок, позволяющие обеспечить гарантированный минимум энергоснабжения и теплоснабжения фермерских хозяйств.

Использованная литература:

1. Андреев, В.А., Новиков М.Н., Лунин С.М. Использование навоза свиней на удобрение/. – М.: Росагропромиздат, 2002;
2. Архипченко, И. А. Оптимизация процесса компостирования и влияние биокомпостов на урожай / И. А. Архипченко, О. В. Орлова // Агрехимический вестник. – 2001. – № 5. – С. 22-24.
3. Баадер, В. Биогаз: теория и практика / В. Баадер, Е. Дене, М. Беннидерфер. – М.: Колос, 2005;
4. Баадер, В., Биогаз: теория и практика / В. Баадер, Е. Доне, М. Бреиндерфер. – М.Колос, 1999. – 148 с.
5. Баадер, В., Биогаз: теория и практика / В. Баадер, Е. Доне, М. Бреиндерфер. – М.Колос, 1982. – 148 с.;

6. Березин, И.В. Техническая биоэнергетика / И.В. Березин, Е.С. Панцхава // Биотехнология. – 2003.;
7. Биогаз-85. Проблемы и решения. Материалы советско-финского симпозиума 4-6 февраля 1985 г., Москва-Хельсинки, 1985 г.
8. Биомасса как источник энергии / пер. с англ./под ред. С. Соуфера, О. Заборски. – М. : Мир, 1985. – 368 с.
9. Биотехнология получения и трансформация топлива. Серия "Биотехнология", том 1, ВИНТИ АН СССР, 1983 г.;
10. Богданов, П. Обеспечение теплового режима в биогазовой установке. Сб. научных трудов. Эстонский НИИ животноводства и ветеринарии. 2001 г.;
11. Брюханова, Е. С. Исследование влияния влажности сырья на выход и состав продуктов анаэробной переработки отходов птицефабрик // Ползуновский вестник. – 2010. – № 3.
12. Бударин, В.А. Особенности получения биогаза и биологически активного органического вещества из растительных отходов. Институт энергетики и электроники южного отделения Национальной академии наук Кыргызской Республики, г. Жалалабат., 2003 г.;
13. Ковалев, А.А. Энергия биомассы животноводческих ферм и комплексов. Итоги работы АПК России, Калуга, 1994 г.
14. «Первое Национальное сообщение Кыргызской Республики по Рамочной конвенции ООН об изменении климата», 2003, http://www.climatechange.undp.kg/rus/html/3_2.html
15. ГОСТ Р 53790-2010 Нетрадиционные технологии. Энергетика биоотходов. Общие технические требования к биогазовым установкам.
16. Некрасов, В. Н. Микробиологическая анаэробная конверсия биомассы, 2001 г.;
17. Геммеке, Бурга, Ригер Криста, Вайланд Петер. Биогаз на основе возобновляемого сырья. Сравнительный анализ шестидесяти одной установки по производству биогаза в Германии, 2001 г.;
18. «Кредитные ресурсы Кыргызской Республики», 2005, Справочник. СЕНТИ.46. Кузнецов, А. Е. Научные основы экобиотехнологии : учеб. пособие для студентов / А.Е. Кузнецов, Н.Б. Градова – М. : Мир, 2006 г.;

УДК 37.373.6:51

*Искендер уулу Алинур
магистрант, ОшМУ*

ЖАШ ҮЙ-БҮЛӨЛӨРГӨ КАРТА МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТЫН НЕГИЗГИ МИЛДЕТТЕРИ ЖАНА БАГЫТТАРЫ

Аннотация: макалада жаш үй-бүлөлөргө карата мамлекеттик социалдык саясатын көйгөйлөрү каралды. Анда милдеттери, чечүүчү жолдору талданды.

Түйүндүү сөздөр: үй-бүлө, социалдык коргоо, кесипке багыттоо, балдарды реабилитациялоо, үй-бүлөлүк саясат.

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ И НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВА В ПОДДЕРЖКЕ МОЛОДОЙ СЕМЬИ

Аннотация: в статье рассматриваются проблемы социальной политики государства в поддержке молодой семьи. Также рассматриваются задачи и пути их решения.

Ключевые слова: семья, социальная защита, направленность к специализации, реабилитация детей, политика семьи.

THE MAIN TASKS AND DIRECTIONS OF THE STATE IN SUPPORTING A YOUNG FAMILY

Abstract: the article deals with the problems of the state's social policy in supporting a young family. The tasks and ways of their solution are also considered.

Key words: family, social protection, orientation to specialization, rehabilitation of children, family policy.

Кыргыз Республикасынын социалдык саясатынын негизги багытары үй-бүлөнү колдоо жана коргоо болуп саналат. Үй-бүлөлөрдүн категорияларынын өзгөзө жардамга муктаж катары жаш үй-бүлөлөрдү айта кетсек болот. Кыргыз үй-бүлөлөр маанилүү бөлүгүн ээлейт, жана коомдун репродуктивдүү потенциалы катары кароого болот.

Мамлекеттик үй-бүлөлүк саясатын негизи болуп үй-бүлө институтун бекемдоо жана камсыздоо, жашоо денгээлин өстүрүү жана шарттарды түзүп берүү. Түзүлгөн нике союздардын бир кыйла сандагы ыдырашына байланыштуу жаш үй-бүлө маселелери өзгөчө актуалдуу.

Бүгүн күндө жаш үй-бүлөлөрдүн спецификасы калыптанып келүүдө. Алардын өзгөчөлүгү материалдык камсыз болуу денгээли жана, айлык акысы аздыгы болуп келүүдө. Турак жай көйгөйүн да атап кетсек болот анткени кыргызстанда атайын жаш үй-бүлөлөргө каралган эмес. Изилдөөчүлөрүн пикири боюнча жаш үй-бүлөлөр көптөгөн кыйынчылыктарга кабылат, кээ бирлери аны чечкенге даарамети жетпейт. Жаш үй-бүлөлөр социалдык иштердин клиентти болжауп саналат. Бирок жаш-үйбүлөлөргө карата атайын көмөкчү мекемелер жокко эсе, ошондуктан социалдык иштер жаш үй-бүлөлөргө карата көбүнчө аймактык мекемелер аркылуу социалдык жардамдар көрсөтүлөт. Жаш үй-бүлөлөр арасындагы көйгөйлөрдү чечүү мамлекеттик денгээл каралуусу талап кылынат. Россия федерациясында мамлекет тарабынан жаш үй-бүлөлөрдү колдоо атайын мыйзамында иштелип чыкан [1]. Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк саясат системасы калыптана элек.

Мамлекеттик жаштар үй-бүлө саясаты - бул мамлекеттик органдарынын максаттуу башкаруу органдарынын жана башка институттардын ишин жашоо денгээлин жогорулатуу шарттарын түзүү, социалдык институттарды түзүү. Т.К.Ростовдун мамлекеттик жаштар саясатына болгон көз карашы боюнча жаш үй-бүлөлөрдүн, тажрыйбаларын жана максаттуу бирдиктүү системалык, уюштуруучулук, экономикалык, укуктук жана диний, илимий, маалыматтык, пропагандалык жана кадрдык базасын оптималдаштыруу жана атаандаштыкка туруктуу экономикалык анын милдеттерин жаш үй-бүлө аткаруусу үчүн, жакшыртуу шартнын калыптануу жана өнүгүү процесстерин айкалыштыруу, башкача айтканда, жаш үй-бүлөнүн калыптанышына көмөк көрсөтүүчү үй-бүлө коомдук институт катары кароого болот [2].

Мамлекеттик саясатын жаш үй-бүлөлөргө карата максаты болуп алардын жашоо денгээлин өнүктүрүү, социалдык-демографиялык функцияларын колдоо жана балдарды төрөдөө жана тарбиялоого стимул берүү.

Жаш үй-бүлөлөргө карата мамлекеттик саясатын милдеттери:

1. Мыйзамдуу түрдө жаш үй-бүлө социалдык статустарын мамлекеттик жөнгө салуу жана практикалык жактан ишке ашыруу болуп эсептелет.-

2. Жаш үй-бүлөлөрдүн социалдык көйгөйлөрүн мамлекет тарабынан камсыздалышы.

3. Жаш үй-бүлөлөрдүн жашоо денгээли жакшыртуу мамлекет тарабынан кепсилдик системасын өркүндөтүү;

4 Кыргыз үй-бүлө институтун элдик маданият жана социомаданий баалуктардын негизинде жан улуттук жашоо образын бекемдөө

5. Үй-бүлөнүн социалдык бакубатуулугунун претижин, позитивин жашоо образын пропагандалоо;

6. Кыргыз коомунунда үй-бүлөлүк мамилени сактоо, өзүн өнүктүрүү, кайталап өнүрүү балдарды тарбиялоо толук үй-бүлө катары кароо.

7. Жаш үй-бүлөнүн кызыкчылыгын социалдык-маданий өнүгүүнүн социалдык-нравалык, экономикалык жана иштеп чыгууда жана ишке ашырууда коомдун институттарынын, айлана-чөйрөнү коргоо, жана бийликтин жана башкаруунун ар кандай деңгээлдеринде эсепке алуу;

8. Жаш үй-бүлөгө көмөк көрсөтүү даярдоо жана ишке байланыштуу регионду өнүктүрүү боюнча социалдык кызмат системасын түзүү, ишкана үй-бүлө маданиятын өнүктүрүүгө, анын ичинде үй-бүлө мүчө компетенциялары кирет.;

9. Жаш үй-бүлөлөрдүн социалдык функцияларын кирешелерин толук аткарылышын мүмкүнчүлүктөрүн камсыздоо.

10. Жаш үй-бүлөлөрдүн жашоо ишмердүүлүктөрү туруктуу жана өнүгүшүнө маалымат жактан колдоо берүү [3].

Мамлекеттик саясаттагы өзгөчө маани берилет, эгерде жаш үй-бүлөгө социалдык жактан коргоо керек болсо. Үй-бүлөнү социалдык коргоо- бул көп деңгээлдүү система камсыз кылуу боюнча артыкчылык берилген материалдык социалдык кепилдиктерди, укуктарды, жеңилдиктерди жана коркунучу түзүлгөн жагдайда социалдык аткаруучу үй-бүлө жана үй-бүлөнү, инсанды жана коомду гармониялуу өнүктүрүү.

Үй-бүлөнү социалдык коргоодогу орчундуу роль: ата-энелердин пикирин бекемдөө; секске, баңги заттарга, зомбулукка каршы туруктуу аракеттенүүнү, жүрүм - турумдун нормаларын сактоо; жана коопсуздугун камсыз кылуу; мектеп жана өндүрүш менен өз ара аракеттенишүү аркылуу жүзөгө ашырат; балдарды реабилитациялоо программаларына ылайык башка камсыз кылуу.

Үй-бүлөнүн социалдык жактан корголушу балдарды тарбиялоо жолу долбоорлордун жана программалардын жиктештирүүсү категориялары социалдык тармактын ар түрдүү профилдүү борборлорун түзүү өнүктүрүү, үй-бүлөгө жана балдарга камсыз кылуу, социалдык чөйрөнүн кызматкерлеринин кесиптик даярдыктарын психологдук-педагогикалык, медициналык-социалдык жана юридикалык коомдук билим берүү, окутуу, илим, билим берүү жөнүндө консультациялык пункттарды даярдоо, ж. б.,

Анда өзгөчө орунду балалыкты социалдык коргоо ээлейт өзүнө педагогикалык жаракат алуунун камтуу менен зордук-зомбулук көрсөтүүгө, кесипке багыт берүүгө багытталган өспүрүмдөрдүн укуктарын камсыз кылуу, чоңдордун киргизүү, өспүрүмдөрдүн эмгегин жөнгө салуу ж. б. кирет.

Азыркы учурда социалдык когонун 4- негизги балдарды коргоо боюнча формалары бар.

1. Акчалай төлөм (балдар төрөлгөндөг сүйнчү пул, баларды тарбиялоодогу тамак ашына берилүүчү пособия)

2. Эмгектик, салык, турай жай, кредиттер медициналык жана башка ата-энелерге жана балдарга берилүүчү жеңилдиктер.

3. Юридикалык, медициналык педогогокалык психологиялык жана экеонмикалык консультациялар ар кандай илимий-практикалык кофренециялар.

4. Мамлекеттик аймактык максатуу конкреттүү милдеттерди чечүү үчүн арналган социалдык программалар

Программалык иш чаралар системасында жаштардын жана жаш үй-бүлөлөрдүн турак-жай көйгөйүн чечүү жолдору белгиленүүдө; жаштардын ишкердигин колдоо жана аны жасоого көмөк көрсөтүү орноштуруу боюнча мамлекеттик комитетинин, алардын ичинде жаш үй-бүлөлөргө багытталган турак-жай көйгөйү чечүү; мамлекеттик деңгээлде жаштардын ишкердигин колдоо. жаш үй-бүлөнү чындоо боюнча комплекстүү чаралар, жаштар үч кадамын камтыйт. Алар :

1) Үй-бүлөнүн пландоо борборлорун, жаш үй-бүлөлөрдүн клубдарын, социалдык сейлөө мекемелерин материалдык-техникалык жактан колдоо.

2) Жаш үй-бүлөлөрдүн көйгөлөрүн социологиялык изилдөө жана мониторинг жүргүзүү.;

3) Жаш үй-бүлөлөрдү кодоо боюнча эл аралык семинарларды коференцияларды уюштуруу. Башкача айтканда мамлекеттик жаштар үй-бүлө саясат, үй-бүлөлүк саясатын багыттарынын бири катары түзүлдү. Ошону менен бирге үй-бүлөлүк саясат реалдуу биринчи кезекте социалдык камсыздоо системасы аркылуу улантылат, социалдык жактан корголбогон жарандарга жардам көрсөтүүгө багытталган калктын катмарларына бөлүнөт.

Азыркы шарттарда социалдык системанын маанилүүлүгү жаш үй-бүлөлөрдү социалдык колдоо аркылуу тийиштүү долбоорду уюштурууга максаттуу программалык

мамилени алып келет. Ага негиз катары атайын максаттуу программалар болушу керек. Албетте, программалык иш-чаралар бир кыйла финансылык чыгымдарды талап кылат. Бирок, жаш үй-бүлөлөрдү социалдык колдоо бул салымдардын кыйла келечектүү чөйрөсү болуп саналат жана каражаттарды колдонууга көмөктөшөт.

Жаш үй-бүлөлөрдү социалдык колдоонун милдеттери Келекчекте көптөгөн тобекелдерди талап кылат үй-бүлө институну бекемдөө жашоо ишмердүүлүктөрүндө. Өзгөчө социалдык тайпа катары жаш үй-бүлөлөрдүн спецификасы менен шарттарын, алардын жашоо-турмушунун социалдык-экономикалык, мамлекеттик жаштар саясатын ишке ашыруунун социалдык коргоо чаралары жөнүндө мыйзам ченемдүү маселе келип чыгат. Өлкөдө өнүгүп жаткан мамлекеттик жаштар үй-бүлө саясаты өз ишмердүүлүгүндө жаштардын шарттарын түзүү жана ишке ашыруу өз алдынча чечим чыгарууга жөндөмдүү болгон үй-бүлөгө социалдык проблемаларын чечүүгө жана өз алдынча иш-аракеттерин жүргүзүүгө азыркы коомдун милдеттери болуп эсептелинет. Үй-бүлөлөрдү социалдык жактан коргоо социалдык колдоо менен социалдык жардам менен байланышта.

Социалдык коргоо- бул инсандын толук камдуу жашоосу үчүн анын турмушундагы өмүрүнө, ден-соолугуна терс таасирин тийгизүүчү факторлорду нейтралдаштыруу максатында мамлекеттин же жеке жактардын кам көрүү ишмердүүлүгү. Тар мааниде мамлекеттин жарандарга карата алардын социалдык тиешелүү турмуш денгээлин сактоо максатында экономикалык- укуктук кепилдиктердин мыйзам тарабынан бекитилиши.

Социалдык жардам бул үй-бүлөлөргө мамлект тарабынан оор турмуштук кырдаалга кириптер болгон жарандарга колдоо көрсөтүү болу эептелет.

Социалдык жардам алган үй-бүлөлөрдү эки жактуу кароого болот. Жалпы негизде алган (бала төрөлгөндө берилүүчү жардам), Экинчиси Аз камсыз үй-бүлөлөргө берилүү жардам. Жаш үй-бүлөлөрдү социалдык колдоо жана социалдык коргоо төмөнкүлөрдү камтыйт.

а) коомдук колдоо көрсөтүү иш чараларын жеңилдиктерин жана субсидияларды берүү үчүн акыларды ченөө;

б) төртүүлүктүн саны көбөтүүгө багыталат.

в) жаштарды жумуш менен жайгаштырууга багыталат. молодежи;

г) турак –жай менен камсыз кылууга багыталат.

д) ден-соолука кам көрүүгө багыталат.

е) жаш үй-бүлөлөрдү социалдык-психологиялык жактан колдоо

Корутунду

Мамлекеттик жаштар саясаты – мыйзам чыгаруу жана аткаруучу органдардын бийлик бутагынын максатка ылайык багытталып, жаштардын потенциалын көтөрүп ,өзүнчө жашоого реализациялоо керек. Жаштар – мамлекеттик жаштар саясатынын объектиси болуп саналат. Жаштарды социалдык жактан колдоо, социалдык турмуш тиричилик, социалдык медициналык, психосоциалдык-педагогикалык, социалдык укуктук тейлөө жана материалдык жактан жардам берүү боюнча турмушу оор жаш жарандарга социалдык психологиялык реабилитациялоо боюнча иш чаралар жүргүзүлөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Коряковцева О.А. Комплексная поддержка молодой семьи: учебно-методическое пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности «Организация работы с молодежью» / О.А.Коряковцева. -М.: Владос, 2008.

2. Молодая семья: проблемы и перспективы социальной поддержки: монография / под общей ред. Е.В. Жижко и С.Д. Чигановой. Красноярск: РУМЦ ЮО, 2005.

3. Плотников А.Д. Молодая семья в Российской Федерации // Сотис. 2008. -№3. -С. 90–101.

УДК 030

Алымкулова Айжамал

окутуучу

Аймактык билим берүү институту

КЫРГЫЗСТАНДЫН ГЕОГРАФИЯЛЫК АБАЛЫН ЖАНА ТАБИЯТЫН ИЗИЛДӨӨ

Аннотация: географиялык изилдөөлөрдөгү төрт тарыхый салттарга табигый жана адам кубулуштарын мейкиндикте талдоо, жерлерди жана аймактарды изилдөө, адамдар менен жер ортосундагы мамилелерин изилдөө жана Жер жөнөндөгү илимдер кирет. География "дүйнө жөнүндө сабак" жана "адам менен физикалык илимдердин ортосундагы көпүрө" деп бекеринен айтылган эмес.

Түйүндүү сөздөр: планеталар, антогенестик, стихиялык, ресурстар, хронологиялык, объектиси, концепция, археологиялык, топографиясы, топония, оэрокостостук, фундаменталдуу.

ИЗУЧЕНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ И ПРИРОДЫ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация: Четыре исторические традиции географических исследований включают пространственный анализ природных и человеческих явлений, изучение мест и территорий, изучение отношений человека и земли и науки о Земле. Не случайно географию называют «уроком о мире» и «мостом между человеком и физическими науками».

Ключевые слова: планеты, антогенетический, стихийный, хронологический, объект, концепция, археологический, топография, топонимия, аэробный, фундаментальный.

STUDY OF THE GEOGRAPHICAL LOCATION AND NATURE OF KYRGYZSTAN

Annotation: The four historical traditions of geographical research include the spatial analysis of natural and human phenomena, the study of places and territories, the study of human-earth relations, and the earth sciences. It is no coincidence that geography is called a "lesson about the world" and "a bridge between man and the physical sciences."

Key words: planets, antogenetic, spontaneous, resources chronological, object, concept, archeological, topography, toponymy, aerobic, fundamental.

География – (грек тилинен: география, түзмө-түз "жердин сүрөттөлүшү" деп түшүндүрүлөт), анда жердин жана планеталардын жайгашуусун, өзгөчөлүктөрүн, жашоочуларын жана кубулуштарын изилдеген илимдин тармагы. **География** – сөзүн алгачкы колдонуучусу катары *Эратостенес* (б.з.ч. 276–194) белгилүү. География Жерди жана анын адамдык жана табигый татаалдыгын түшүнүүгө умтулган ар тараптуу дисциплина-мында нерселер турган жерин гана эмес, ошондой эле алар кандайча өзгөрүшкөнүн, кандайча пайда болгонун дагы иликтейт.

География көбүнчө эки тармак боюнча аныкталат: *адам географиясы* жана *физикалык география*. *Адамзаттын географиясы*, адамдардын жана алардын коомчулугунун, маданияттарынын, экономикасынын жана алардын космос менен мейкиндик ортосундагы мамилелерди изилдөө жолу менен алардын айлана-чөйрө менен өз ара мамилелеринин иликтейт. *Физикалык география*, атмосфера, гидросфера, биосфера жана геосфера сыяктуу табигый чөйрөлөрдү жана алардын мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдейт.

Дүйнөлүк экономиканын антагонисттик, стихиялык мүнөздө өсүшү, өнүккөн мамлекеттердин дүйнөлүк табигый ресурстарды ысырапкорчулук менен пайдаланышы, айлана-чөйрөнүн глобалдык масштабдагы булганышына алып келди.

Ушунун негизинде коомчулуктун ичинде пайда болгон карама-каршылыктар мамлекеттердин бийликтегилерин жана монополияларды тийиштүү чара көрүүгө мажбур кылып, АКШ, Канада, Улуу Британия, Германия, Япония жана башка айрым өлкөлөрдө өкмөттүк мекемелер жана жеке фирмалар географтарды айрым маанилүү изилдөөлөрдү жүргүзүүгө тартышат.

Географиялык изилдөөлөр аспап-жабдыктар аркылуу өлчөө-ченөө иштеринин натыйжасында алынган маалыматтардын негизинде, көбүнчө колдонмо мүнөздө болгондуктан чакан аймактык кызыкчылыкта жүргүзүлөт. Көп өлкөлөрдө (айрыкча АКШда) хронологиялык концепция басымдуулук кылат. Бул багыттын идеологдору (Р. Хартшорн, П. Жеймс, Д. Уиттси жана башка) “... географиянын жеке өзү изилдей турган объектиси жок, андыктан аны физикалык география менен экономикалык географияга бөлүү да туура эмес, география тармактарга ажыратылгыс бир бүтүн илим”, - дешет. Кээ бирөөлөр, географиянын изилдөө объектиси катары-Жердин кабыгын, же геосфераны, же ландшафтты белгилешет. Батыш европалык изилдөөчүлөр көбүнчө, ландшафттын экологиясына өзгөчө көңүл бурушкан.

Географиялык абал- бул жер бетиндеги кандайдыр бир пунктун же ареалдын андан тышкары жаткан объект же аймакка карата жайгашуу абалы. Математикада географиялык абал катары, ошол пунктун же жердин узундугу жана кеңдиги, ал эми физикалык географияда жана географияда, алардын физикалык-географиялык объектиге (тоо, дарыя, көл, деңиз, океан ж.б.) карата абалы мүнөздөлөт. Экономикалык жана саясий географияда, географиялык абал катары өлкөнүн, райондун, айылдардын жана башка экономикалык-географиялык объектилерге (жол катнашы, базар, чарба борборлору ж.б.) жана физикалык-географиялык объектилерге карата абалы мүнөздөлөт.

Географиялык абал өлкөнүн, областын, райондун, шаардын өнүгүшүн мүнөздөгөн жана талдаган зарыл шарттарынын бири. Географиялык абалдын практикалык мааниси түрдү коомдук-экономикалык формацияда өзгөрүп турат [1, 636б].

Кыргызстандын географиясы -Чыгыш жарым шардагы эң чоң материк, Евразиянын борбордук бөлүгүнөн, аны чулгаган океандар менен деңиздерден алыс орун алган. Эгерде глобуска же Жарым шарлардын картасына көз чаптырсак Кыргызстандын аймагы Евразиянын, Атлантика океанынан Тынч океанына чейин курчаган кеңдик боюнча созулган эбегейсиз зор тоо системаларынын түндүк жагындагы чет жакасын ээлейт. Кыргызстан ээлеген аймактан түндүктү карай бийик тоолор жапыздап, Казакстандын бөксө тоолоруна жана андан ары Батыш Сибирдин түздүгүнө өтөт. Түштүктү карай тоолордун бийиктиги улам артып, Памир, Гиндикуштун чыгышы, Кара-Корум, Тибет менен Гималайдын батышы аркылуу Индостан жарым аралынын түздүктөрүнө өтөт. Кеңдик боюнча Кыргызстан мээлүүн алкактын түштүк бөлүгүндө жайгашкан. Анын кеңдигинде батышты карай Кызыл-Кум, Кара-Кум чөлдөрү, Чон жана Кичи Кавказ, Кичи Азиянын түндүгү, Балкан, Апеннин жана Пиреней жарым аралдары, ал эми чыгышты карай Такла-Макаң, Гоби чөлдөрү, Маньчжурия, Корея жарым аралынын түндүгү, Сихоте-Алиндин түштүгү жатат.

Кыргызстандын эң түндүк чеги Чүй дарыясынын сол жайылмасынын чегинде Камышановка кыштагынын түндүк жагындагы 43°, 16° түндүк кеңдикте өтөт. Ал жерден Түндүк Муз океанына чейинки аралык 3380 км; түштүк чеги Чоң Алай тоо кыркасында, Дароот-Коргондун тушундагы Кызыл-Суунун сол куймасы Алтын-Дайра суусунун алабындагы мөңгүнүн башы. Ал жердин кеңдиги 39° 11' жана ошол чекиттен Инд океанынын жээгине чейинки аралык 1670 км. Кыргызстандын эн батыш чеги Лейлек районунун аймагындагы Ак-Суу суусунун алабынын батыш жагын чектеп турган Түркстан кырка тоосунун түндүктү карай багытталган айрыгынын кыры. Ал чек 69° 15' чыгыш узундукта жатат жана Атлантика океанынан 6530 км аралыкта орун алган эң чыгыш чеги Эңгилчек мөңгүсүнүн төрүндө. Меридиан кырка тоосунда жайгашкан 6210 м бийиктиктеги

чоку. Ал чокунун меридианы $80^{\circ} 18'$, чыгыш узундугу жана ал жерден Тынч океанынын жээгине чейин 3830 км. Кыргызстандын батыш чегинен чыгыш чегине чейинки аралык 925 км, ал эми түндүгүнөн түштүк чегине чейинки аралык - 459 км, чек арасынын узундугу 4508 км, жалпы аянты 198,5 миң км².

Кыргызстан Орто Азиянын түндүк-чыгышында орун алган. Бирок «Орто Азия» деген түшүнүк географиялык адабияттарда ар башка түшүндүрүлүп жүрөт. Бирде мурдагы СССРдин составына кирген төрт республиканын (Кыргыз, Өзбек, Тажик жана Түркмөн) аймагын билдирсе, бирде Түштүк Казакстанды да камтып кетет. Түштүк жана чыгыш чектери болсо табигый чектери менен эмес, мамлекеттик чек ара менен өткөрүлүп келген. Азыркы кезде мындай чек аранын кажаты болбой калгандыгына байланыштуу Кыргызстандын алып турган ордун Борбордук Азияга карата аныктаса болот. Кыргызстан - Борбордук Азиянын түндүк-батыш жагын, Тянь-Шандын батыш бөлүгүн жана Памир-Алай тоо системасынын түндүк бөлүгүн ээлейт.

Республиканын географиялык абалы жалпы өндүргүч күчтөрдү өнүктүрүүгө ыңгайлуу келет. Келечекте Кыргызстан тогуз жолдун тоомуна айланат. Анткени, болжолдоолорго караганда жакынкы жылдарда Пекин-Үрүмчү-Алматы-Ташкент-Ашгабат -Мешхед темир жолу Тегеран шаары аркылуу Персия булуңуна жетет, андан ары Стамбул аркылуу Европага жол ачылат. Ал трансмагистралдык темир жол Инд океаны аркылуу кеткен деңиз жолуна караганда аралыкты беш эсеге кыскартат. Бул темир жол Азия менен Европанын 40 мамлекетин, анын ичинде Кыргызстанды да камтыйт.

Кыргызстандын табияты менен таанышуу, аймагын өздөштүрүүчү эн байыркы убактан бери алгачкы жаамат коомунан эле башталган. Төмөнкү палеолиттен берки эмгек куралдарынын, үңкүрлөр менен эзелки тургун жайлардын, петроглифтердин табылышы адамзаттын Тенир-Тоону байыртадан эле мекендегинин далили. Өлкөнүн акыркы 300 миң жылдан берки тарыхы биздин түпкү бабаларыбыз жер бетинин топографиясын, климаттын, табыгый чөйрөнүн көп өзгөчөлүктөрүн билгендигин, түздүктөр жана жапыз өрөөндөр гана эмес, бийик тоолуу аймактарында (Ак-Чункур, Ак-Сай, Арпа, Саймалы Таш ж.б.) пайдалангандыгы айгинелет. Археологиялык маалыматтар мусье мезгилинен берки палегеографиялык көрүнүштөрдү кандайдыр бир өлчөмдө көз алдыга элестетүүгө мүмкүндүк берет.

Кыргызстандын изилдөө тарыхы миндеген жылдарга созулса да 19-кылымдын ортосуна чейин анын табияты, экономикасы, калкы, маданияты, тарыхы жөнүндө кенири жана так түшүнүктөр болгон эмес.

Кыргыздар Тениртоо менен Памирдин топографиясын, гидрофиясын, климаттык шарттарын, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүн жакшы билишкен, өлкөнүн табигый ресурстарын чарбачылыкта, турмуш тиричиликте кенири пайдаланышкан. Негизинен революцияга чейинки изилдөөлөр Кыргызстандын табиятын жалпы мүнөзүн, өлкөнүн жана айрым бөлүктөрүнүн географиясы менен чарбасынын, табигый кубулуштардын айрым өзгөчөлүктөрүн аныктаган.

Октябрь Революциясынан кийин илимий изилдөөлөр сан жагынан сапат жагынан түп тамырынан өзгөрдү. Сонку мезгилдерде изилдөөлөр, негизинен Ыссык-Көл өрөөнүнө багытталып, алар колдонмо мүнөзгө ээ болуда. Мисалы, аэрокосмостук информацияны пайдалануу менен түзүлгөн ири масштабдагы карталардын негизинде рекреациялык жана жаратылышты коргоо карталары иштелип чыкты. Муну менен бирге ландшафттардын антропогендик модификациясынын карталары түзүлдү [1,106].

Кыргызстандын табиятын изилдөөдө чет өлкөлүк изилдөөчүлөр-франсуз Г.Капю (1881,1887), швед С.Гедин (1890,1893), немецтер Г.Мерцбахер (1892,1902-03), М.Фридрихсен (1902) америкалыктар В.Девис, Э Хатингтон (1903) жана башкаларда өз салымдарын кошуп, Тениртоо менен Памир-Алайдын геоморфологиясы, палеогеографиясы, гляциологиясы жөнүндө жаңы маалыматтарды берген.

Негизи изилдөөлөр Петербург, Москва, Омск, Ташкент жана башка шаарлардын илимий мекемелери, коомдору жана ведомстволору тарабынан жүргүзүлсө да, өлкөнү географиялык жактан изилдөөгө жергиликтүү кыргыз, казак, өзбек, тажик элдери жана келгин орустардын өкүлдөрү маанилүү салым кошкон. Экспедицияларга өлкөнүн табиятын, жол катнашын билген жергиликтүү дилгир адамдар катышкан, ошондой эле алар отряддарга унаа, азык-түлүк, керектүү буюмдарды беришип, көмөк көрсөтүшкөн.

Жергиликтүү элдин жардамысыз, колдоосусуз Орто Азияда бир да илимий экспедиция ишке ашкан эмес. Өлкөнүн табияты, калкы, руханий жана материалдык маданияты жөнүндө жергиликтүү элдин чогултулган ар түрдүү маалыматтар жарыяланган илимий эмгектердин кыйла бөлүгүн түзгөн [1,126].

Кыргыздар Тенир-Тоо менен Памирдин топографиясын, гидрографиясын, климаттык шарттарын, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүн жакшы билишкен, өлкөнүн табигый ресурстарын чарбачылыкта, турмуш тиричиликте кенири пайдаланышкан. Элдик даанышмандыкты өздөштүргөн эсепчи, кыбачы, уламачылар эмпирикалык табигый-тарыхый билимге, космогониялык жана башка абстракция-философиялык түшүнүктөргө да эгедер болушкан. Ал түшүнүктөр жергиликтүү топонимия менен элдик оозеки чыгармаларда да чагылдырылган.

Мекенди ар тараптан изилдөөдө жергиликтүү изилдөөчүлөрдөн пишпектик А.М.Фетисов менен Ф.В.Поряковдун, караколдук С.Абдыбеков, Я.И.Корольков жана А.А.Куценконун, нарындык О.Е.Неживовдун, оштук Ф.Касымбековдун жана башкалардын салымы чон.

Кыргызстан саясий жактан эгемендүүлүк алгандан тартып картографиялык продукциялар менен камсыз кылуу кыйынчылыкка турду. Ушундан улам республикадагы аэрогеодезиялык агенство, бул өксүктү толтуруу боюнча ар кандай масштабдагы туристтик, альпинисттик багыттагы карталар жана республиканын саясий-административдик картасы (1:1000000) жарык көрдү [2, 6406].

Жалпылоочу илимий эмгектердин ичинен бөтөнчө орун “Кыргыз ССРинин атласына” таандык (1-тому 1987-ж.жарык көргөн). Бул көлөмдү жана фундаметалдуу, илимий маалымат берүүчү эмгек ар кандай масштабдагы 199 картадан турат да, атайын тексттер менен кошумчаланып, республиканын жаратылыш шарттарынын өзгөчөлүктөрүн, анын ресурстарын жана табигый артүрдүүлүгүн чагылдырат. Атласты түзүүгө 43 илимий, өндүрүштүк мекемелердин жана жогорку окуу жайларынын өкүлдөрү тартылган. Атлас боюнча илимий уюштуруучулук жана координациялоо иштери Кыргыз Республикасынын УИА Геология институтунун география бөлүмүндө С.Өмүрзаков тарабынан жүргүзүлгөн [1, 166].

Колдонулган адабияттар:

1. “Кыргызстан “ Улуттук энциклопедия: 2-том. /Башкы ред. Асанов Ү.А. Б:Мамл.тил жана энциклопедия борбору, 2007. 808б.
2. <https://ky.wikipedia>.
3. Ө.Бараталиев. Кыргызстан Географиясы. Энциклопедиялык окуу куралы. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. –Б. 2004. 720б.
4. География // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). -СПб., 1890-1907. Мукитанов Н. К. От Страбона до наших дней: (Эволюция географических представлений и идей). -М.: Мысль, 1985. 240 с.

УДК 371

Абдижалил кызы Гүлпери
магистрант, ОшМУ

ЖЕРГИЛИКТҮҮ МАТЕРИАЛДАРДЫ ОКУТУУДАГЫ НЕГИЗГИ ДЕП ЭСЕПТЕЛГЕН КӨРСӨТКҮЧТӨРДҮ ТАЛДОО

Аннотация Азыркы замандын талабына ылайык, билим берүү системасында жергиликтүү материалдарды пайдаланып окутуу бир кыйла негиздүү жыйынтыктарды алып келери талашсыз. Мына ушул себептен негизги мектептин математика сабагында улуттук, аймактык, жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү байланыштыруу, окуучулардын кызыгуусун арттырып, ар кандай методдорду колдонуу менен анын натыйжалуулугуна жетишүү бүгүнкү күндүн талабы болуп турат. Мектеп окуучулары өздөрүнүн турмушундагы көрүп билип кошо аралашып жүргөн улуттук буюмдар, улуттук оюндар, каада-салттар менен байланыштырып окутуу алардын жеңил кабыл алуусуна түрткү болуп жана дагы кызыктырууну күчөтөт.

Түйүндүү сөздөр: Билим берүү системасы, стратегиялык түзүүчү, улуттук каада салт, жергиликтүү материал, социалдык-коммуникативдүү компетенттүүлүк, ааламдашуу, жаңы технология, улуттук буюмдар, улуттук оюндар.

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СЧИТАВЩИХСЯ КАК ОСНОВНОЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ МЕСТНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Аннотация: в образовательной системе для соответствия требованиям современности обучение применением местных материалов является некоторым бесспорным результатом. На основании этого применение на уроках математики основной школы национальных, региональных, местных особенностей повышает интерес учеников, тем самым применение различных методов и достижение результативности это требование современности. При обучении школьников с применением национальных игр, национальных материалов, традиций стимулирует и повышает их интерес, а также обуславливает легковоспринимаемость.

Ключевые слова: образовательная система, составитель стратегии, национальная традиция, местный материал, социально-коммуникативная компетентность, глобализация, новые технологии, национальный материал, национальные игры.

ANALYSIS OF INDICATORS CONSIDERED AS THE MAIN ONE WHEN TEACHING LOCAL MATERIALS

Abstract: in the educational system, in order to meet the requirements of modernity, training using local materials is some indisputable result. Based on this, the use of national, regional, and local features in the mathematics lessons of the main school increases the interest of students, thereby the use of various methods and the achievement of effectiveness is a modern requirement. When teaching schoolchildren with the use of national games, national materials, traditions, it stimulates and increases their interest, as well as causes easy perception.

Key words: educational system, strategy compiler, national tradition, local material, social and communicative competence, globalization, new technologies, national material, national games.

Билим берүү системасы бүгүнкү күндө улуттук баалуулуктарды жана улуттук маданияттын көп түрдүүлүгүн эсепке алуу, дүйнөлүк көз карашты калыптандырууда коомдук өнүгүүнүн жаңы жүз жылдыктагы бирден бир стратегиялык түзүүчүсү болуп эсептелет. Өз өлкөсүн сыймыктануу менен урматтоо сезимдери менен калыптандыруу жана жаштарды маданий баалуулукка тартуу аларды келечек кесип ээлерине даярдоонун негизги

каражаты болуп саналат. Ошондуктан Кыргызстанда билим берүү системасында акыркы жылдары улуттук жана маданий баалуулуктарды сыйлоо алдыңкы орунга коюла баштады. 2014-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүү мамлекеттик стандартында окуучуларды улуттук баалуулуктар менен тааныштырып окутуу маселеси баса белгиленген. Ал баалуулуктардын ичинде биздин илимий макаланын изилдөөдөгү негизги объектиси болуп төмөнкүлөр эсептелинет: өз Ата Мекенин сүйүү, улуттук каада-салттарды сыйлоо жана Кыргызстандын жаратылыш байлыгы менен маданий баалуулуктарын коргоо; өз эне тилин жана улуттук маданий баалуулуктарын таанып билүү аркылуу калыптандыруу, социалдык, саясий жана маданий турмушундагы көп түрдүү баалуулуктарды таанып билүү. ЮНЕСКОнун билим берүү боюнча эл аралык комиссиясы, келечектеги билим берүүгө карата XXI кылым үчүн негизги төрт компоненттүүлүктү аныктаган, алардын бири – “бирге жашоого үйрөнүү”. Башка элдердин маданий баалуулуктарын сыйлоо, урматтоо, улуттук өзгөчөлүктөрүн жана айырмачылыктарын таануу, адам баласынын толеранттуулугунун башкы мүнөздөмөсү болуп эсептелет. Бирок, азыркы мезгилде жаштардын маданий коомдо жашоого даярдыгы жетишсиз экендиги, социалдык компетенттүүлүк төмөнкү деңгээлде экендиги маалым. Ошондуктан бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын кайрадан карап чыгуу милдети коюлуп олтурат, ага ылайык билим берүү системасы улуттук маданияттын өнүгүшүн жана сакталышын камсыздоого тийиш жана көп тилдүү, полиэтникалык коомдо билим берүү системасы интеграциялануунун каражаты катары каралышы зарыл. Мында өзгөчө өз өлкөсүн (областын, регионун) окуп үйрөнүү өзгөчө орунда турат жана өз аймагындагы карым-катнаш, географиялык билгичтиктерди калыптандыруу аркылуу глобалдуу законченемдүүлүктөрдү үйрөнүүгө жол ачылат. Демек, жергиликтүү мүнөздөгү мисалдар аркылуу гана глобалдык мүнөздөгү эң чоң законченемдүүлүктөрдүн маңызы ачыла алат. Ошол сыяктуу, жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү колдонуу жана элдин каадасалтын байланыштыруу менен математиканы окутууда, математикалык закон ченемдүүлүктөрдү уп үйрөнөкүү үчүн конкреттүү мисалдар алынып аткандыгын окуучулар баамдашат. Математика илиминин практикада колдонулушун түшүнүшөт. Булар аркылуу окуучуларга нравалык жана эстетикалык тарбия берүү, граждандуулукту калыптандыруу маселелери чечилет. Бул өз эли жерине жоопкерчилик менен мамиле кылууга тарбиялайт. Улуттук-маданий өзгөчөлүктөрдүн жана регионду эсепке алуу менен математиканы окутуу кандай максатта болууга тийиш? Бул улуттук маданий, тарыхый өзгөчөлүктөргө кызыктыруу менен тарбиялоо жана өз Ата Мекенин урматтоо, сыймыктануу сезимдерин калыптандыруу, математиканы окутуу процессинде патриоттуулукка тарбиялоо маселелерин камтыйт. Биздин оюбузча, жергиликтүү материалдарды колдонуу, өзгөчө элдик карым – катнаш маданияты менен окуучуларды тааныштыруу математиканы окутуунун натыйжалуулугун камсыздайт. Математиканы окутууда аны турмуш менен байланыштыруу жеке эле окуу материалын өздөштүрүүнү калыптандырбастан, окуучулардын таанып – билүү жөндөмдүүлүгүн активдештирет, өз эли жеринин каада – салтын, карым – катнаштарына болгон кызыгууларын күчөтөт. Ошондуктан жергиликтүү материалдарды, каадасалтты, оюн-зоокторду региондук өзгөчөлүктөрдү байланыштырган көнүгүүлөрдү иштеп чыгуу жана аны максаттуу түрдө окутуу процессинде колдонуу бүгүнкү күндүн талабы. Бирок окуу китептеринде улуттук-аймактык, жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү, усталык менен уздук, каада-салт жана Кыргызстандын географиялык объектилерин камтыган маселелер дээрлик аз. Элибиздин улуттук буюмдарын, оюн-зоокторун, кыргыз элинин каада-салттарын, үрп-адаттарын, уздук, кол өнөрчүлүк буюмдарын математикага пайдалануу азырынча талапка ылайык жүргүзүлбөй жатат. Ошондуктан негизги мектептин математика сабагында улуттук аймактык, жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү байланыштыруу, окуучулардын кызыгуусун арттырып, ар кандай методдорду колдонуу менен анын натыйжалуулугуна жетишүү бүгүнкү күндүн талабы болуп турат. Мектеп окуучулары өздөрүнүн турмушундагы көрүп билип кошо

аралашып жүргөн улуттук буюмдар, улуттук оюндар, каада-салттар менен байланыштырып окутуу алардын жеңил кабыл алуусуна түрткү болуп жана дагы кызыктырууну күчөтөт. Демек, мектепте математикалык билим берүүнүн мазмунунун улуттук аймактык компоненттин жана анын математика курсундагы ордун аныктоо, тиешелүү методикалык сунуштарды иштеп чыгуу зарыл экендиги негизгилерден болуп эсептелет. Ошондой болсо да, бул багытта республикабызда бир катар илимий - методикалык изилдөөлөр жүргүзүлүп келген. Алардын катарына Б. Данияровдун, А.Стамбековдун, А. Ишбулатовдун, И.Б.Бекбоевдин, С. Мусаевдин, М. Жакыпбековдун, А. Абдиевдин жана башкалардын илимий изилдөөлөрү кирет. Ал изилдөөлөрдө математиканын терминология маселелерин (А.Стамбеков, С. Мусаев), элдик чен бирдиктерди колдонуу (Б. Данияров), элибиз колдонуп келген эсептөө системалары (А. Ишбулатов), практикалык мазмундагы маселелерди түзүү жана колдонуу (И. Б. Бекбоев), боз үйдөгү математикалык объектилерди окутуу процессинде пайдалануу (М.Жакыпбеков), ошондой эле математика окуу китептеринде улуттук – аймактык компоненттерди камтуу (А.Абдиев) жана башка маселелер каралган. Бирок, бул проблема туурасында азырынча республикабызда комплекстүү изилдөөлөр жүргүзүлө элек. Демек, мектепте математикалык билим берүүнүн мазмунун улуттук - аймактык компонент менен толуктоо жана анын математика курсундагы ордун аныктоо, тиешелүү методикалык сунуштарды иштеп чыгуу актуалдуу маселелерден деп айтууга болот. Негизги мектептин математика курсун улуттук–аймактык өзгөчөлүктөрдү эсепке алып окутуунун проблемалары боюнча изилдөөлөргө ылайык математиканы окутууда жергиликтүү материалдарды окутуудагы негизги деп эсептелген көрсөткүчтөрдү талдоо эсептелет.

Математиканы окутууда жергиликтүү материалдарды эсепке алуунун зарылдыгы Кыргыз Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгон жылдардан баштап келе жаткан социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр билим берүү системасына дагы өз таасирин тийгизип, мурдагы союздун учурунда калыптанып калган түшүнүктөрдүн маңызын өзгөртүүгө дуушар кылды. Акыркы жылдары эле мектептик билим берүү системасы боюнча бир канчалаган маанилүү документтер кабыл алынды. 2012-жылы кабыл алынган «Кыргыз Республикасында билим берүүнү 2020-жылга чейин өнүктүрүү Концепциясы» жана «Кыргыз Республикасындагы билим берүүнү 2012-2020-жылдарда өнүктүрүү Стратегиясы» билим берүү системасы натыйжага багытталып, ага ылайык, окутууга компетенттүүлүк мамиле кылуу зарыл экендигин белгиледи [7]. Ал эми 2014-жылы кабыл алынган жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартында жалпы билим берүүчү мектеп инсанга багытталган мектеп болушу керектиги баса белгиленген. Ал эми окутуу процесси компетенттүүлүккө негизделип уюштурулушу зарыл деп айтылган. Окутуу процессинин натыйжасында окуучунун маалыматтык компетенттүүлүк, социалдык-коммуникативдүү компетенттүүлүк, өзүн-өзү уюштуруу жана проблемаларды чечүү компетенттүүлүктөрү калыптанышы зарыл деп көрсөтүлгөн [4]. Бул документтер билим берүү системасы тууралуу мурда калыптанып калган түшүнүктөрдүн маңызын өзгөртүүгө, кээ бир түшүнүктөрдүн мазмунун байытууга дуушар кылды. Мисалга алсак, советтик билим берүүнүн учурунда жаш муундарга социалдык тажрыйбаны берүү, окуучуларга түшүндүрүп, айтып берүү, окуучунун өздөштүргөн билимин кайра калыбына келтирүү – билим берүүнүн негизги милдети деп эсептелген. Ал эми азыркы учурда коом өзгөргөнүнө байланыштуу билим берүү системасына жаңыча максаттар коюлуп, мугалим менен окуучунун биргелешкен аракеттери аркылуу коюлган максатка жетүүсү билим берүүнүн негизги милдети катары эсептелип келүүдө [1,3,7]. Билим берүү системасына коюлган жаңы талаптарга ылайык, окуучу менен мугалимдин биргелешкен аракеттери дагы башкача мааниге, жаңыча маңызга ээ болду деп айтууга болот. Азыр билимди берүүгө караганда окуучунун билимди өзү өздөштүрүүсүнө, окуучунун инсандык потенциалын өнүктүрүү үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүүгө көбүрөөк маани берилүүдө [2,5]. Жалпы билим берүү системасында болуп жаткан өзгөрүүлөр менен катар жалпы билим берүүчү мектептерде математикалык билим берүү багыты дагы кескин

өзгөрүүгө дуушар болууда. Биздин илимий макаланын коюлган милдеттерине ылайык, математиканы окутууда жергиликтүү материалдарды максаттуу пайдалануу зарылдыгын иликтеп чыгуу зарыл. Азыркы учурда коом мектепке жаңы социалдык заказды коюп олтурат. Мектеп окуучуну керектүү билим менен эле камсыз кылбастан, аны маалыматты өзү таба ала турганга үйрөтүүсү зарыл. Математикалык билим берүүдө дагы ушул көз караш орун алышы зарыл. Мында математиканы окуп үйрөнүүдө пайдаланылуучу объектилер кеңейүүгө дуушар болушат. Окуу китептери Кыргыз Республикасынын аймагындагы жергиликтүү материалдарды камтып, ага ылайык түзүлгөн маселелерди чыгаруу, тапшырмаларды аткаруу математиканы окутуунун маанилүү багытына айланышы зарыл. Мындай зарылчылыкка эмнелер себеп болууда? Биздин оюбузча, мындай зарылчылык бир нече объективдүү себептерге байланыштуу. Ааламдашуунун билим берүүгө тийгизген таасири. Азыр бүт дүйнө жүзүндө ааламдашуу процесси жүрүп жаткан кези. Экономикалык глобалдашуунун натыйжасында биз башка өлкөлөрдөн чыгарылган буюмдарды күнүмдүк турмушубузда колдонуп келүүдөбүз (мисалы, компьютердик маалыматтык жана санариптик технологиялар ж.б.). Бул технологиялар жөнүндөгү билимдер бара-бара мектептин окуу программаларына киргизилет жана окуу куралдарынан орун алат. Ааламдашуунун талабына ылайык, инсан кырдаалга жараша бат адаптацияланышы жана проблемаларды чече билүүгө жөндөмдүү болушу зарыл [6,10]. Ааламдашуунун негизинде экономикалык өзгөрүү менен социалдык өзгөрүүнүн ортосунда ажырымдар пайда болот. Мисалы азыркы учурда базар экономикасы билим берүүгө караганда тез өзгөрүп, улам жаңы түшүнүктөргө ээ болуп жатат. Мындай абалда адамдын калыптанып калган аң сезими менен коомдун өнүгүшүнүн ортосунда карама-каршылыктар пайда болот. Билим берүү системасында бул карама - каршылык ачык эле байкала баштады. Кыргызстандын билим берүү системасы базар экономикасынын талабына жооп бере албай аткандыгы маалым. Ааламдашуу термини ХХ кылымдын 80-жылдарынан тартып колдонула баштаган. Француз окумуштуусу Б.Бади ааламдашууну бүткүл дүйнөлүк мейкиндикке интеграциялануу жана полиэтникалык топтун бүткүл дүйнөлүк мамилелерге интеграцияланышы деп эсептейт. Ал ааламдашууну улуттук 14 чектөөлөрдү жоюу аркылуу дүйнөнү универсалдаштыруунун тарыхый процесси катары карайт. Адамдардын өз ара биргелешип аракеттенүүсү, бирге болуусу, чогуу жашоо зарылдыгын сезип түшүнүүсү ааламдашууга тиешелүү болгон мүнөз. Ааламдашуу процессине тез өзгөрүү мүнөздүү, мында технологиялардын тез жаңыланып туруусу, маалыматтарды берүү жана алар менен алмашуу закон ченемдүү мүнөзгө ээ болот [2]. Демек, заманбап адис тез адаптациялана ала тургандай жөндөмдүүлүккө ээ болуусу шарт. Ааламдашуу коомдун бардык турмушуна өз таасирин тийгизет. Жаңы технологиялардын өнүгүшү алар тууралуу билимдердин пайда болушу заманбап дүйнөнүн кадимки мүнөзүнө айланат, демек булар сөзсүз түрдө билим берүү системасына, профессионалдык адисти даярдоого өз таасирин тийгизет. Демек, азыркы учурда билим берүү системасын дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине интеграциялоонун шарттары катары төмөнкүлөр эсептелет: билим берүү системасында компетенттүүлүк мамилени жолго коюу, билим берүү системасынын натыйжага ориентир алышын бекемдөө; жаңы, активдүү методдорду колдонууга, окутуу процессинин катышуучуларын өз ара кызматташуусун камсыз кылууга өтүү; окуучунун өзүнүн билим алуусун калыптандыруу жана шарт түзүү, анын негизинде бардык жаш куракта билим алууга мүмкүндүк түзүү; мектептерди тиешелүү каражаттар, техникалар, анын ичинде маалыматтык технологиялар менен камсыздоо. Ааламдашуу процессинде жер шарынын бир бөлүгүндөгү адамдардын иш аракеттери, жер шарынын башка бир бөлүгүндө, башка континентте жашаган адамдарга, алардын аракеттерине өз таасирин тийгизет. Мисалы, санариптик технология жер шарынын бир бөлүгүндө пайда болгону менен дүйнөнүн бардык тарабына таратылууда, бул башка өлкөлөрдүн жашоо турмушуна, ишмердүүлүктөрүнө өз таасирин тийгизүүдө. Ошону менен бирге өлкөдө калыптанып калган баалуулуктарга чектөө коюуга, кээ бир учурда ал баалуулуктардын

жоюлушуна дагы алып келиши мүмкүн. Ааламдашуу учурунда өз элинин өзгөчөлүктөрүн эске алуу анын баалуулугун кайра даңазалоо, дүйнөлүк маанидеги түшүнүктөргө ээ болуу менен бирге Ата Мекендик баалуулуктарды жаш муундарга үйрөтө билүү азыркы учурда маанилүү проблемага айланып олтурат. Улуттук территориялык өзгөчөлүктөрдү эске алуу зарылдыгы тууралуу улуу орус педагогу К.Д.Ушинский өз убагында белгилеп кеткен. Батыштын жана падышачылык орустун билим берүү системаларын салыштыруу аркылуу ал батыш мектептеринде табигый-илимий предметтердин мазмунунда улуттук компонент камтылганын баса көрсөткөн. Мектеп кайсы жерде болсо, ошол жерге мааниси бар материалдар предметтерде камтылган. Батыш адамы орус адамына караганда өз ата мекени, өз эне тили, адабияты, тарыхы тууралуу көбүрөөк билет деп тастыктаган. Ааламдашууда глобалдык мүнөздөгү мыйзам ченемдүүлүктөр орун алат. Алар зор мейкиндиктеги ченемдерди камтыйт. Бирок, глобалдуулук менен кошо локалдуулук маанидеги мыйзам ченемдүүлүктөр бар экенин эске алуу зарыл. Глобалдуу масштаб локалдуу масштабдан куралат, глобалдуулук дайыма локалдуу мыйзам ченемдүүлүктүн жалпылашкан туюндусун камтып турат. Глобалдуу мыйзам ченемдүүлүктөр өлкөнүн материалы аркылуу каралышы жана булар аркылуу интерпретацияланышы зарыл. Башкача айтканда, регионалдык маанидеги мисалдардан глобалдуу маанидеги закон ченемдүүлүктөр келип чыгышы мүмкүн. Кыргыз Республикасында алдыңкы педагогдордун ишмердүүлүктөрүндө топтолгон тажрыйбалар көрсөткөндөй, региондун өзгөчөлүктөрүн, элдик традицияларды, улуттук каада-салттарды, конкреттүү жаратылыштык жана социалдык-маданий шарттарды математиканы окутууда колдонуу менен, окуучулардын граждандуулугун калыптандырууга, аларды нравалык жана эстетикалык жактан тарбиялоого мүмкүндүк түзүлөт. Билим берүүнү 2020-жылга чейин өнүктүрүүнүн Концепциясында ааламдашкан дүйнө – бул экономикалык, социалдык жана маданий процесстердин универсалдашуусу жана ылдамдануусу деп белгиленген [7]. Ааламдашуунун таасирине жараша Кыргызстанда эмгек рыногу билим берүү кызматтарына караганда динамикалуу мүнөзгө ээ болуп, алардын ортосунда ажырым пайда болду. Бул, адамдын акыл ишмердүүлүгү, профессионалдык деңгээли илимий техникалык прогресстин өнүгүү темпинен калып бара жатканын көрсөтөт.

Бара-бара бул ажырым мындан дагы көбөйүшү мүмкүн. Муну билим берүүдөгү кризис айгинелеп турат. Бул кризисти жоюу үчүн ийкемдүү билим берүү системасын түзүү зарыл деп айтылат концепцияда. Мындай билим берүү системасында ар бир адам өзгөрүлүүчү турмуштук кырдаалдарда бат адаптациялана алууга, керектүү компетенттүүлүктү өзү өздөштүрүп алууга, ар кандай проблемаларды чечүүгө бул компетенттүүлүктөрдү колдоно билүүгө, өздүк жана социалдык ийгиликтерге жетүүгө мүмкүндүк ала алат. Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүккө ээ болгондон кийинки кабыл алынган маанилүү документтердин талаптарына жооп берүү зарылдыгы. Советтер союзу тарап, Кыргыз Республикасы өз алдынча мамлекет болгондон баштап, бирдей мазмунду камтыган советтик билим берүү системасы өз күчүн жоготкон. Кыргызстанда 1992-жылы “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзам кабыл алынып, улуттук билим берүү системасын түзүү, билим берүүнүн мазмунун жаңылоо зарылдыгы белгиленген. Бул мыйзамдын негизги идеяларын ишке ашыруу боюнча 1995-жылы Кыргыз билим берүү институтунун кызматкерлери тарабынан “Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнү жаңылоонун концепциялары” иштелип чыккан. Бул концепцияда республикада билим берүүнүн мазмунун жаңылоонун теориялык жактарын эле жаңылоо маселеси каралбастан, жалпы методологиялык жактарын дагы кароо маселеси дагы коюлган. Советтик педагогиканын учурунда региондук жана улуттук өзгөчөлүктү эске алууга анча маани берилген эмес. Баардык 15 союздук республиканын мектептери бирдей мазмунду өздөштүрүүгө милдеттүү болушкан. Математика окуу китептеринде баардык республика үчүн бирдей маанидеги мисалдар келтирилген. Ушундай эле маанидеги «заводдогу тетиктер», «токардын жумушу» ж.б. терминдер колдонулганы белгилүү. Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгон жылдары

деле негизги мектептерде ушул өңдөнгөн эсептер сабакта колдонулуп келген. Концепцияда математикалык билим берүү бир канча принциптер менен катар «улуттук-региондук өзгөчөлүктөрдү эске алуу» принцибинин мааниси баса көрсөтүлгөн. Бул принципке ылайык, математиканы окутуу элибиздин тарыхына, маданиятына, турмуш-тиричилик чөйрөсүнө, республикабыздын социалдык-экономикалык өнүгүшүнө тыгыз байланыштуу болушу зарыл. Кыргызстанда математиканын илим катары калыптануусу жана өнүгүүсү тууралуу дагы маалыматтар камтылып, республиканын региондорунан чыккан белгилүү математиктер, алардын эмгектери менен окуучуларды кеңири тааныштыруу кажет жана улуттук-региондук өзгөчөлүктү эсепке алган маселелер, тапшырмалар түзүлүүсү зарыл экендигин математикалык билим берүүнүн концепциясы белгилеп турат. Кыргыз Республикасында билим берүүнү 2020-жылга чейин өнүктүрүү Концепциясында жана 2012-2020-жылдарда билим берүүнү өнүктүрүү Стратегиясында азыркы учурда көптөгөн ишмердүүлүктөр глобалдык конкуренциянын шартына кабылып жатканы жана алардын чектери улам кеңейип бара жатканы баса белгиленген. Бул учурда ички улуттук кызыкчылыктарыбыз кандай болмокчу деген суроого аны сактоо керек деген жооп берилген. Улуттук кызыкчылыкты сактабасак, ал жоюлууга чейин барары айкын. Улуттук кызыкчылыкты сактоо үчүн аткарыла турган иш чараларга концепцияда төмөнкүлөр белгиленген: маданий өз алдынчалуулукту сактоо жана өнүктүрүү, улуттук өзгөчөлүктү жана маданияттын ар тараптуулугун колдоо; Кыргызстанды регионалдык жана глобалдык билим берүү мейкиндигине кошуу. Азыркы күндүн талабына ылайык, билимди берүүдөн өз алдынча билим алууга, өнүктүрүүдөн өздүк өнүгүүгө өтүү адамдын инсандык сапаттарынын калыптанышындагы маанилүү шарттардын бири, демек бул багыт азыркы мектепте билим берүүнүн негизги милдеттеринен болуп эсептелет. Бул, мурдагы калыптанып калган салттуу окутуунун негизин түзгөн «билимдик» мамиледен «компетенттүүлүк» мамилеге өтүүнү шарттап турат. Окутуу натыйжага багытталган учурда мугалим жана окуучу ар бир коюлган милдеттин аткарылышынын абалы тууралуу дембе-дем маалымат алып турат. Бул маалыматтар аркылуу мугалим окутуу процессине өзгөртүү киргизе алат. Окутуунун натыйжасына ийгиликтүү жетүүсү үчүн мугалим окуучуга тиешелүү шарттарды түзүп берет жана окуучунун муктаждыгын эске алат. Ал эми окуучу өзү тандаган траектория боюнча өзүнүн окуп-таанып билүү ишмердүүлүгүн уюштурат [1]. Билим берүүнү өнүктүрүүнүн Концепциясында биздин изилдөөбүзгө тиешелүү болгон дагы бир жагдай келтирилген [7]. Бул ааламдашуу доорундагы мамлекеттин маданий ар тараптуулугу. Заманбап коомдо маданий жана этникалык ар тараптуулук коомдун өнүгүүсүнүн ресурсу катары каралат. Бирок, билим берүү процессинде маданияттык ар тараптуулук боюнча тиешелүү иш чаралардын көрүлбөгөндүгү дагы 2010-жылдагы Ош окуясы сыяктуу көйгөйлүү маселелерди жаратат. Азыркы жаш муундар полимаданий коомдо жашоого даяр эмес экендиги айдан ачык, анткени окуу предметтеринде маданияттын ар түрдүүлүгү эсепке алынган эмес. Математиканы окутууда прикладдуулукка көңүл буруу, анын практикалык маанисин ачуу зарылдыгы. Математика предметин терең окуп үйрөнүү окуучулардын математикалык маданиятын калыптандыра тургандыгы талашсыз. Ошол эле учурда математикалык маданиятты калыптандыруунун өзү окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүгүнүн башкача түрдө ишке ашырылышын шарттап турат. Бөлөк окуу предметтерине караганда, математиканы окуп үйрөнүүдө окуучулар билимдерди турмушта колдонуунун маанилүү ыкмаларын өздөштүрүшөт. Математика – абстрактуулук менен иш алып барган предмет. Анын түшүнүктөрүн терең өздөштүрүп алуу үчүн, турмушта колдонулушун үйрөнүп чыгуу керек. Ошол учурда гана түшүнүк окуучуда бекем жана терең калыптанат. Ал эми математика предметинде өздөштүрүлгөн түшүнүктөрдүн турмушта колдонулушун көрсөтүүнүн эң бир эффективдүү ыкмаларынын бири болуп – көнүгүүлөрдү аткаруу, тексттүү маселелерди чыгаруу эсептелет. Математиканын практикада колдонулушуна иликтөө жүргүзүп өзгөчө көңүл буруу менен, профессор И.Б.Бекбоев ХХ кылымдын 60-

жылдары бир кыйла маанилүү эмгектерди жараткан [2]. Маселелердин үстүнөн иштөөнүн натыйжасында окуучулар чыгармачыл түрдө иштөөгө, демилгелүү болууга, өзүнүн математикалык жана логикалык жөндөмдөрүн өстүрүүгө, өз алдынча окууга жана өз алдынча билим алууга көнүгүшөт. Адистин дал ушул сапаттары азыркы базар экономикасы үчүн маанилүү жана компетенттүүлүктүн негизин түзүшөт жана бул сапаттар математикалык маселелерди иштөө учурунда калыптанат. Математикалык маселелер жаңы түшүнүктөрдү берүүгө умтулат, аларды бекемдейт, окуучуларды теореманын, эрежелердин, түшүнүктөрдүн касиеттерин кабыл алууга даярдайт. Бирок түшүнүктөрдү калыбына келтирүүдөн чыгармачылыкка алып өтүүчү тапшырмалар, маселелер азыркы учурда мектептин окуу предметинде аз кездешет. Окуу предметинде келтирилген тапшырмалар, эсептер жана маселелер окуучунун чыгармачылыгын өнүктүрүүгө, компетенцияларын калыптандырууга багытталбай, көбүнчө окуучунун үлгү боюнча окуу ишмердүүлүгүн калыптандырууну көздөйт.

Корутунду

Көпчүлүк тапшырмалар жана көнүгүүлөр окуу материалынын мазмунун терең ачып берүүгө багытталбай, жөнөкөй, б.а. үстүртөн гана тааныштыруу максатын көздөйт. Демек, жергиликтүү материалдарды окутуудагы негизги деп эсептелген көрсөткүчтөрдү талдоо түшүнүктүн маңызын ачып берүүгө окуу материалындагы келтирилген алгоритмдерди бекемдөө максатын көздөйт. Математикалык эсептер менен иштөөдө, математикалык маселелерди чыгарууда окуучунун сынчыл жана чыгармачыл ой-жүгүртүүсү, өз оюн бекемдей алуусу, проблеманы көрө билүүсү жана аны талдай билүүсү, ошол эле учурда практикада колдоно билүүсү математикалык билимдин тереңдигин камсыздайт.

Колдонулган адабияттар:

1. Алымова, А. Окуучуларды баалоо. Жаңыча мамилелер жана усулдар: мугалимдер үчүн окуу методикалык куралы [Текст] /А. Алымова, А. Буркитова, М. Мыкыева – Бишкек, 2010. – 156 б.
2. Байтүгөлөва, Ж.А. Болочок мугалимдердин окуу жетишкендиктерин портфолио технологиясы менен баалоонун дидактикалык негиздери [Текст] / п.и.к. ... дисс.:13.00.08./ Ж. Байтүгөлөва. – Бишкек, 2016. – 149 б
3. Бекбоев, И.Б. Инсанга багыттап окутуунун теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек, 2004. – 342 б
4. Государственный образовательный стандарт среднего общего образования Кыргызской Республики [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/9669>
5. Жунусакунова, А.Д. Негизги мектепте математиканы компьютердик адаптивдүү тестти колдонуп окутуунун дидактикалык негиздери [Текст] /п.и.к. ... дисс.:13.00.01/ А.Жунусакунова. – Бишкек, 2015. – 196 б.
6. Зима, Н.А. Глобализация образования как феномен инновационной культуры [Электронный ресурс]/Н.А. Зима. - Режим доступа: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=3676
7. Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года. Стратегия развития образования в Кыргызской Республике на 2012-2020 годы [Текст]. – Бишкек, 2012. – 114 с.

УДК 510.3713

Субанов Бекжан Абдыжалилович

п.и.к., доцент

Б.Осмонов атындагы ЖАМУ ТИПФ

bekjan1980@mail.ru

Маталиева Назик Жаналиевна

окутуучу,

Аймактык билим берүү институту

“ЭКОНОМИКА” БАГЫТЫНДАГЫ АДИСТЕРДИ ДАЯРДООДО МААЛЫМАТТЫК-ТЕХНОЛОГИЯЛЫК КАРАЖАТТАРДЫН КОЛДОНУЛУШУ

Аннотация: макалада ЖОЖдо болочок экономисттерди даярдоодо колдонулуучу кесиптик программалык каражаттар жана алардын түрлөрү каралган.

Түйүндүү сөздөр: Программалык камсыздоо (ПК), маалыматтык системалар, компьютердик технологиялар, окутуу, билим берүү ресурстары, маалыматтар базасы.

ПРИМЕНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО НАПРАВЛЕНИЮ “ЭКОНОМИКА”

Аннотация: В этой статье рассматриваются профессиональные программные обеспечения и их типы в подготовке будущего экономиста в ВУЗе

Ключевые слова: Программное обеспечение (ПО), информационные системы, компьютерные технологии, обучение, образовательные ресурсы, информационные базы.

THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY TOOLS IN THE TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF “ECONOMICS”

Abstract: In this article are considered professional software programs and types in preparation future economist high school.

Key words: software, information systems, computer technology, training, educational resources, information bases.

Компьютердик техникаларды өнүктүрүү жана анын адамзат ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүнө киргизүү процесси азыркы учурда өтө тез өнүгүп жаткан учур.

Компьютердик техниканы колдонуу-маалыматты ылдам алууга, сактоого, берүүгө, аны рационалдуу пайдаланууга алып келет. Буга билим берүүнү маалыматташтыруу процесси шарт түзөт, ал билим берүү мекемелерине маалыматтык каражаттарды, маалыматтык продукцияларды жана бул каражаттарга негизделген педагогикалык технологияларды киргизүүнү түшүндүрөт.

Азыркы учурда өндүрүштөр же мекеме-ишканалар окуу жайдын бүтүрүүчүлөрүнөн аларга зарыл боло турган фундаменталдык базалык даярдыкты гана эмес, маалыматтык-технологиялык даярдыкты да талап кылууда.

Учурда окутуу процессинде маалыматтык технология (МТ) эки багытка ээ.

Биринчи багыт – бул окуу сабактарынын белгилүү чөйрөлөрүндө билим жана жөндөм алуу үчүн компьютердик сабаттуулукка ээ болуу.

Экинчи багыт - бул компьютердик технологияны окутуунун натыйжалуулугун жана жана студенттердин билиминин сапатын жогорулатууга жөндөмдүү окутуунун күчтүү каражаты катары колдонуу.

Компьютерге окутууда интерактивдик такта, мультимедиялык проектор жана башка каражаттар менен айкалыштырып колдонуу “*билим берүүдөгү жаңы маалыматтык технологиялар*” деп аталып келет.

Маалыматтык технологияларын (МТ) колдонуу менен сабак өтүү окуу материалын өздөштүрүүнү жеңилдетип гана койбостон, студенттердин чыгармачыл жөндөмдөрүн өнүктүрүү, таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү мүмкүнчүлүгүн берет, заманбап коомдо жигердүү жашоо позициясын калыптандырууну шарттайт. Көп учурда окуу процессинин бардык этаптарында, өзгөчө атайын сабактарды окутууда, биз электрондук окуу китептери, интерактивдик такта, электрондук энциклопедиялар, Интернеттин билим берүү ресурстары, фильмдер жана сүрөттөр менен дисктер, электрондук пособиелер, мультимедиялык проектордун жардамы менен көрсөтүлгөн презентациялар өндүү МТ элементтерин пайдаланабыз.

Компьютерлерди окуу программаларын окутуунун универсалдуу каражаттары деп атоого болот.

Дидактикалык максаттарына жараша компьютердик программалардын түрлөрүн бөлүүгө болот:

- окуу;
- машыктыргыч;
- көзөмөлдөөчү;
- көрсөтүүчү;
- имитациялык;
- сурап-билүү-маалыматтык;
- мультимедиа, окуу китептер.

“Экономика” багытында окуган студенттердин биринчи курсунда информатиканын теориялык негиздерин, программалоо тилдерин, компьютердик тутумду аппараттык жүзөгө ашырууну, компьютердик тармактарды куруу принциптерин, Интернет глобалдык тармагынын издөө ресурстарын үйрөнүшөт.

Лабораториялык сабактарды өткөрүүдө студенттер жалпы жана атайын багыттагы негизги программалык пакеттер: тексттик процессор, таблица процессору, графикалык редактирлөө, Web-браузерлер, сервистик утилиттер менен таанышат.

Жогорку курстун студенттери маалыматтык технологияларды түрдүү сабактар боюнча рефераттарды даярдоо үчүн маалыматтарды издөөдө, курстук жана дипломдук иштерди аткарууда, өндүрүштүк жана диплом алдындагы практикадан өткөндөн кийин отчетту аткарууда колдонушат.

Андан ары атайын сабактарды үйрөнүүдө, маалыматтык агымда эркин багыт алуу үчүн түрдүү профилдеги заманбап адис компьютерлердин, телекоммуникациялардын жана байланыштын башка каражаттарынын жардамы менен маалыматты алууга, иштетүүгө жана пайдаланууга жөндөмдүү болушу керек.

Акыркы жылдары окуу жайдагы окутуучулардын негизги көйгөйлөрдүн бири адистин кесиптик-ишмердүүлүк сапаттарын калыптандыруудагы окутуунун маалыматтык технологияларынын ролу болуп саналат.

Бул көйгөйдү чечүүнүн негизги багыттары төмөндөгүлөр болуп саналат:

- ❖ окуу процессин компьютерлештирүү;
- ❖ окутуунун маалыматтык технологияларындагы жаңычылдык;
- ❖ студенттердин өз алдынча билим алуусундагы электрондук окуу китептеринин ролу жана орду;
- ❖ жекече компьютерди колдонуу менен студенттердин өз алдынча ишин уюштуруу;
- ❖ билимге компьютердик көзөмөлдөө жүргүзүү тажрыйбасы;
- ❖ окуу процессинде мультимедиялык технологияларды пайдалануунун натыйжалуулугу.

Сабакта мультимедиялык технологияларды колдонуу маанилүү ролду ойнойт.

Мультимедиялык технологиялар окуу жайында окутуу-тарбиялоо процессин оптималдаштыруунун ыкмасы, ошондой эле келечектеги адис аларды оптималдуу пайдалана алуусу үчүн үйрөтүү үчүн объект болуп калышы керек.

Студент-экономисттерди даярдоонун алдында турган милдеттер маалыматтар базасынын (МБ) теориясы менен таанышуу, финансылык жана экономикалык-статистикалык маалыматты камтыган локалдык жана дистанттык маалыматтар базаларын пайдалануу көндүмдөрүн алуу зарылчылыгын аныктайт. Бул блокто сааттардын көпчүлүк саны математикалык сабактарга жана маалыматтык технологияларды үйрөнүү менен байланыштуу сабактарга бөлүнгөн. “Маалыматтар базасы” – “Информатика” сабагынын милдеттүү дидактикалык бирдиктеринин бири.

Маалыматтар базасын окутуу технологиясында, “Информатика” базалык сабагындагыдай эле, эки өз ара байланыштуу блокко бөлүнөт: теориялык (банктарды жана маалыматтар базасын долбоорлоо негиздери) жана прикладдык (маалыматтарды сактоо, издөө, иштетүү жана берүү боюнча заманбап компьютердик технологиялардын мүмкүнчүлүктөрү). Бул факт маалыматтар базасын үйрөнүүдө алынган методикалык жыйынтыктарды заманбап адис-экономисттин калыптануусундагы информатиканын дүйнө тааным жана инструменталдык ролдорун түшүнүү үчүн толуктоо катары пайдаланууну шарттайт.

Окуу процессин натыйжалуу уюштуруу үчүн студенттер компьютерде иштөөнүн жок дегенде минималдуу көндүмдөрүнө ээ болушу керек, ал төмөндөгүлөрдү карайт:

- ✓ маалыматты киргизүү жана редактирлөө жөндөмү;
- ✓ маалыматты принтерде басып чыгара билүү;
- ✓ электрондук почта аркылуу маалыматты алуу жана жөнөтө билүү;
- ✓ чатта жана форумда иштей билүү ж.б.

Ушуга байланыштуу, окутуучуларга карата негизги психологиялык-педагогикалык талаптарды түзүүгө болот:

❖ Окутуучунун натыйжалуу таанып-билүү ишмердүүлүгү уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн жана ыкмаларын үйрөнүү зарылчылыгы, анын жыйынтыгында билим алуучулар билимге жана жөндөмдөргө ээ болот, жаңы билимдерди өздөштүрүлгөндөр менен байланыштырат.

❖ Окутуучу окутуу процесси башталганга чейин билим жана жөндөм тутумун, ар бир билим алуучу окуунун акырында чечүүнү үйрөнүшү керек болгон тапшырмалар тутумун толук курушу керек.

❖ Аралыктагы педагог үчүн билим алуучунун өз алдынча иштөөсүн активдештирүү жөндөмү өзгөчө мааниге ээ.

❖ Мейкиндикти же убакытты бөлүүнүн шарттарында билим алуучунун таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн кыймылдатуучу күчү эмне болуп саналаарын аныктай билүү.

❖ Билим алуучуда таанып-билүү ишмердүүлүгүнө кызыгууну жана канааттанууну калыптандыруу, билимге жана жөндөмдөргө ээ болууга карата туруктуу таанып-билүү керектөөлөрүн, мотивациясын калыптандыруу жөндөмү.

❖ Топтук жана долбоордук иштерди уюштуруунун ыкмаларын үйрөнүү зарылчылыгы

❖ Окутуучунун ролу маалыматтык маданиятты калыптандыруу менен тыгыз байланыштуу.

❖ Мугалим студент аткарууда анын өндүрүштүк ишмердүүлүгү менен байланыштуу конкреттүү тапшырмаларды чече турган индивидуалдык тапшырмаларды иштеп чыгуу үчүн, аны ЖОЖ даярдап жаткан ишке карата практикалык чөйрөдө турушу мүмкүн экендигинин фактысын пайдалануусу керек.

Бул окууну кесиптик ишмердүүлүгү менен айкалыштыруу керек болгон аралыкта билим алган студенттин ашыкча жүктөн алыс болуусун шарттайт.

Колдонулган адабияттар:

1. Субанов Б.А. Вестник КГУ им. Арабаева, №5/2012, Бишкек
2. Васильева О.П. Применение информационных технологий в учебно-воспитательном процессе / О. П. Васильева // Классный руководитель. - 2008. - № 5

УДК 3.33.330.34

Тагаева Б.А.

преподаватель

Джуманазарова А.А.

преподаватель

Региональный образовательный институт

**КЫРГЫЗСТАНДЫН ТОО КЕНДЕРДИ КАЗЫП АЛУУ ТАРМАГЫНА
ИНВЕСТИЦИЯЛОО**

Аннотация: Кыргызстандагы тоо кендерди казып алуу жана кайра иштетүү тармактарына инвестициялоонун көлөмү, жагымдуу шарттардын түзүлүшү жана ушул тармактарга инвестициялоону жакшыртуу максатында мыйзамдарга өзгөртүү киргизүү жана инвестициялоодогу тоскоолдуктар баяндалып жазылган.

Түйүндүү сөздөр: түз чөт өлкөлүк инвестициялар, инвестициялык ишмердүүлүк, тоо кендерди казып алуу өнөр жайы, проект, КР “Жер астындагы кенди иштетүү жөнүндө” мыйзамы, жер астындагы кендерди колдонуучулар.

ИНВЕСТИРОВАНИЕ В ГОРНОДОБЫВАЮЩУЮ ОТРАСЛЬ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация: Дано краткое описание инвестиционной привлекательности Кыргызстана, объем инвестиций в горнодобывающую и обрабатывающую отрасль, препятствия при инвестировании и изменения законов для улучшения инвестирования в данную отрасль.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, инвестиционная деятельность, горнодобывающая промышленность, проект, Закона КР «О недрах», недропользователь.

INVESTING IN THE KYRGYZ MINING INDUSTRY

Annotation: in this article given a short description attractive investment off, total of investments mining and manufacturing industry obstacles investment and change of laws for improving investment in this industry.

Key words: foreign direct investment, investment activity, mining industry, draft law projects off Kyrgyz Republic “about the depths” sub soul user.

В данной статье рассмотрены инвестирование и изменения инвестиционного климата в горнодобывающую отрасль Кыргызстана. Стабилизация инвестиционного процесса, создание благоприятного инвестиционного климата – весьма актуальная проблема. С ее решением связаны такие аспекты социально-экономического развития, как повышение жизненного уровня населения и трудоустроенность местного населения, обеспечение стабильного развития, безопасности общества и т. д.

Инвестиционный рынок – это система экономических отношений, свободной конкуренции и партнёрства между всеми субъектами инвестиционной деятельности. В зарубежной практике инвестиционным рынком считают, как правило, рынок ценных бумаг (фондовый рынок), который является основным инструментом вложений инвестиционного

капитала как индивидуальных, так и институциональных инвесторов. В Кыргызской Республике преимущественным направлением инвестиционной деятельности является инвестирование в реальный сектор. Зачастую для иностранных инвесторов сырье является главным привлекательным фактором в Кыргызстане.

Если обратиться к статистике, на сегодняшний день в Кыргызстане имеются на государственном балансе месторождения золота с разведанными запасами 430 тонн, олова – 208 тыс. тонн, вольфрама – 144 тыс. тонн, редкоземельных металлов – 51 тыс. тонн, алюминия – 349 млн тонн, угля – свыше 1 млрд тонн и ряд других месторождений.

Обладая таким количеством месторождений полезных ископаемых и, рассматривая инвестирование в горнодобывающую отрасль видим, что за 20 лет не введено в эксплуатацию ни одного крупного или среднего горного проекта (кроме проекта Кумтор). Нет серьезных достижений в открытии и разведке новых месторождений, кроме доведения до стадии промышленного освоения золотомедных месторождений Андаш, Бозымчак, Иштамберды, Кумбель, Караказык, Джамгыр. В результате, доходы от пользования недрами получала только небольшая группа людей и частных компаний, но не государство и не население, проживающее в местах добычи. Среди местного населения волнения вызывают несоблюдения норм экологической и техногенной безопасности. Надо признать, что разведке новых месторождений со стороны государства внимания практически не уделялось.

Государство, обладая значительным потенциалом для развития горнодобывающей промышленности, запуска новых предприятий и создания рабочих мест, не может в полной мере реализовать имеющиеся возможности. Основные проблемы, которые мы не можем решить своими силами, – это отсутствие новых технологий для переработки запасов сырья и отсутствие знаний того, как содержать и развивать сырьевую базу.

Они могут стать для иностранного инвестора конкурентным преимуществом, в то же время решающим социальные проблемы местного населения.

Для выхода из сложившейся ситуации государство предприняло меры в административном регулировании. Но, как оказалось, они не дали положительных результатов. Возникла острая необходимость замены административных методов регулирования экономическими методами: налогами и платежами за удержание лицензии, так как развивающимся странам сложнее создать привлекательный инвестиционный климат по ряду причин, в том числе – в связи с неразвитостью рынка, отсутствием качественной инфраструктуры, высоким уровнем коррупции, политической нестабильностью, низким уровнем защиты прав собственности, несовершенной судебной системой.

Для выхода из этой ситуации правительством были предприняты ряд изменений в законе о «Недрах» в 2012 году, для создания инвестиционной привлекательности:

1. Защита инвестиций как права частной собственности.
2. Создание четких, простых и прозрачных горных правил, основанных на экономических принципах.
3. Разработка и нормативное закрепление понятийного аппарата, используемого в проекте Закона КР «О недрах»; (ст. 4 проекта Закона КР «О недрах»).
4. Предоставление безусловного и исключительного права трансформации лицензий от поисков до разработки месторождений полезных ископаемых (ст. 32, 33, 34 проекта Закона КР «Недрах»).
5. Выдача лицензий на право пользования недрами на основе конкурсов и аукционов, а в отношении объектов, не востребованных на конкурсах и аукционах по праву первой заявки (ст. 21 проекта Закона КР «О недрах»).
6. Обязательное привлечение при проведении конкурсов и аукционов представителей местной государственной администрации или органа местного самоуправления, на чьей территории расположен объект (ст. 22, 23 проекта Закона КР «О недрах»).

7. Передача права пользования недрами третьим лицам на платной основе (ст. 36 проекта Закона КР «О недрах»).

8. Формирование государственного фонда недр (ст. 8 проекта Закона КР «О недрах»). За счет учета государственных кадастра месторождений полезных ископаемых и баланса запасов полезных ископаемых.

9. Упрощение порядка предоставления земельных участков под недропользование в целях проведения поисковых, разведочных и добычных работ, находящихся во всех формах собственности, с учетом интереса собственника (ст. 38 проекта Закона КР «О недрах»).

10. Принятие новой концепций земельных правоотношений, при которой земли под недропользование выделяются в отдельную категорию земель. Государственный резерв земель месторождений полезных ископаемых, применение «единого окна» при предоставлении права пользования недрами с целью разработки и земельного участка под недропользование (ст. 12 проекта Закона КР «О недрах»). Требования безусловной гарантии обеспечения защиты и охраны окружающей среды, включая проведение надлежащей рекультивации земель недропользователями (ст. 41, 46 проекта Закона КР «О недрах»).

В отличие от действующей редакции закона КР «О недрах», где процедура рекультивации земельных участков не была четко прописана, что позволяло недобросовестным недропользователям не проводить рекультивацию земельных участков, в новом проекте Закона КР «О недрах» прописана четкая процедура рекультиваций земельных участков. Рекультивация земельного участка проводится за счет средств фонда рекультивации, ежемесячно отчисляемого и аккумулируемого лицензиатом с начала разработки месторождения полезных ископаемых.

Средства фонда рекультивации размещаются на счетах лицензиата в банках Кыргызской Республики и не могут расходоваться на другие цели, в том числе для удовлетворения требований кредиторов и погашения задолженности по налоговым и таможенным платежам. В случае банкротства, ликвидации предприятия или смерти недропользователя, средства фонда рекультивации перечисляются на расчетный счет владельца земельного участка по поручению уполномоченного государственного органа по недропользованию для проведения рекультивационных работ. Использование средств фонда рекультивации на иные цели запрещается.

11. Наличие взаимной ответственности органов государственной власти, местного самоуправления и недропользователей (ст. 49 проекта Закона КР «О недрах»).

12. Социальный пакет, предусмотренный в п. 47 ст. 4 «Понятийный аппарат», п. 7 ст. 22 и ст. 23 «Порядок проведения конкурса и аукциона» проекта Закона КР «О недрах».

Учитывая, что в последние годы постоянно растет социальная напряженность и негативное отношение к инвесторам, впервые вводится механизм, учитывающий интересы местного сообщества. При проведении конкурсов и аукционов инвестор, который собирается участвовать в конкурсе или в аукционе, предоставляет программу инвестиций в социально-бытовые условия местного сообщества (социальный пакет), что позволит снять социальную напряженность. А для решения проблемы с местным населением были разработаны следующие критерии для инвесторов:

- а) обучение местного населения различным техническим специальностям;
- б) трудоустройство населения;
- в) развитие инфраструктуры села.

13. Введение прогрессирующего платежа позволит привлечь инвесторов с высокой деловой репутацией и снизить количество недобросовестных недропользователей. Ожидается, что общее количество недропользователей снизится с 800 до 300–400.

14. Введение прогрессирующего платежа за удержание лицензий на поиск, разведку и разработку месторождений полезных ископаемых, которое позволит стимулировать

недропользователя на эффективную и быструю разведку месторождений до запасов промышленных категорий и сокращение сроков проектирования горных проектов (п. 22 ст. 3 «Понятийный аппарат» проекта Закона КР «О недрах»). Изменение законов на поступление иностранных инвестиций представлено в табл. 1.

Таблица 1.

**Поступление прямых иностранных инвестиций
(тыс. долларов США)**

Наименование показателей	2009	2010	2011	2012	2013
Горнодобывающая отрасль	6 375,7	1 028,4	27 544,9	27 828,6	23 151,8
Обрабатывающая отрасль	166 542,0	331 386,7	489 742,2	255 109,6	317 742,6

Выводы

Мы видим, что приток инвестиций в горнодобывающую отрасль в 2013 году уменьшился на 20,2 % по сравнению с 2012 годом, а в обрабатывающей промышленности – в 2013 увеличился на 19,7 % по сравнению с прошлым годом. Принятые законы дают преимущество местному населению, решая вопросы трудоустройства местного населения и улучшая инфраструктуру села в местах разработки.

Таким образом, разработанный закон максимально эффективно решает проблемы трудоустройства местного населения, экологии и сокращает народные волнения в местах добычи полезных ископаемых.

Использованная литература:

1. Закон об инвестициях от 22.10.2009 № 284.
2. Закон о Недрах КР от 24.05.2014 № 77.
3. <http://www.stat.kg/>

УДК 371

*Абдижалил кызы Гүлпери
магистрант, ОшМУ*

**ЖЕРГИЛИКТҮҮ МАТЕРИАЛДАРДЫ ЭСЕПКЕ АЛЫП МАТЕМАТИКА
ПРЕДМЕТИН ОКУТУУДА МАСЕЛЕЛЕРДИ ТҮЗҮҮНҮН ЫКМАЛАРЫ**

Аннотация: Маселенин мазмуну окуп-үйрөнүүлүчү материал менен түздөн-түз байланышта болууга тийиш. Окуу материалын окуп үйрөнүү мисалдарды жана көнүгүүлөрдү иштөө, ар кандай түрдөгү маселелерди чыгаруу менен бекемделет. Мисалдарды иштөө менен окуу материалындагы билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр калыптанат. Андыктан, колдонулуучу эсептер, мисалдар жана көнүгүүлөр теманын алкагынын чыкпоого тийиш. Өтүлүүчү теманы бышыктоо үчүн, окуучунун билгичтигин калыптандыруу үчүн ар кандай деңгээлдеги көнүгүүлөр пайдаланылат. Бул талапты ишке ашыруу үчүн мугалимдер, же болбосо маселелерди түзүүчүлөр окуу материалынын өзөктүү түшүнүктөрүн бекемдөө жана аларды бекем калыптандыруу максатында маселелерди иштеп чыгуусу зарыл.

Түйүндүү сөздөр: жергиликтүү материалдар, улуттук каада-салт, улуттук буюмдар, максаттуу багыт, сандык маани, окуу материалы, программалык материал, маселенин шарты, маселенин корутундусу.

СПОСОБЫ СОСТАВЛЕНИЯ ЗАДАЧ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТА МАТЕМАТИКИ С УЧЕТОМ МЕСТНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Аннотация: содержание задачи должна на прямую связано с обучаемым материалом. Изучение учебного материала подтверждается решением различных задач и упражнений. Решением задач и упражнений формируются знания, умения и навыки учебного материала. Поэтому применяемые задачи, упражнения и примеры не должны выходить из рамки изучаемой темы. Для подтверждения изучаемой темы, для формирования знаний ученика применяются упражнения различной степени сложности. Для реализации этого требования преподаватели или составители материалов должны составлять задачи с учетом подтверждения ключевых понятий учебного материала и их сформулированности.

Ключевые слова: местные материалы, национальные традиции, национальные материалы, целевая направленность, значение чисел, учебные материалы, программные материалы, условие задачи, выводы задачи.

METHODS OF COMPOSING PROBLEMS WHEN LEARNING THE SUBJECT OF MATHEMATICS TAKING INTO ACCOUNT LOCAL MATERIALS

Annotation: the content of the problem should be directly related to the material being taught. The study of the educational material is confirmed by solving various problems and exercises. By solving problems and exercises, knowledge, skills and abilities of the educational material are formed. Therefore, the tasks, exercises and examples used should not go beyond the scope of the topic being studied. To confirm the topic under study, to form the student's knowledge, exercises of varying degrees of complexity are used. To implement this requirement, teachers or compilers of materials should draw up tasks, taking into account the confirmation of the key concepts of the educational material and their formulation.

Key words: local materials, national traditions, national materials, target orientation, meaning of numbers, teaching materials, program materials, problem condition, problem conclusions.

Бул макалада жергиликтүү материалдарды эсепке алып математика предметин окутууда негизги орунда турган, маселелерди түзүү жана колдонуу, аларга карата коюлуучу талаптарды аныктоо проблемасы каралган. Мектепте кыргыз элинин улуттук каада-салттарын, улуттук буюмдарын, улуттук өзгөчөлүктөрүн чагылдыруу кыргыз элинин келечеги болгон жаш муундар үчүн өтө зор мааниге ээ экендиги талашсыз. Ата Мекенди сүйүү, улуттук салттарды урматтоо, сыйлоо жана Кыргызстандын маданий жана табигый байлыктарына сарамжалдуу мамиле кылуу баалуулугун окуучуларга калыптандыруу зарылдыгы жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартында баса белгиленген [6]. Математиканы окутууда бул максат окуучуга жергиликтүү материалдарды эске алып түзүлгөн мисалдар жана маселелер аркылуу ишке ашырылат. Ошондуктан, ушул максатты жүзөгө ашырууга негиз боло турган материалдарды таап, өз деңгээлде колдоно билүүнүн жолдорун аныктоо макаланын максаттарынын бири болуп саналат. XX-кылымдын 60-жылдарында орус окумуштуу, математик А.Я.Хинчин белгилегендей, “окуучулардын математикалык билимин өздөштүрүүдө практика менен байланыш болбосо, окутуу формалдуулукка айланат. Окуучу билим билгичтиктерин практикада түздөн-түз колдоно билүүгө тийиш”. Теориялык материалды терең жана бекем өздөштүрмөйүнчө окутуунун практика менен байланышы тууралуу сөз кылуунун кажети жок, себеби, окуучулар формалдуу түрдө жаттаган аныктамаларды, эрежелерди практикада колдоно алышпайт. Бул

тууралуу профессор В.Л.Гончаров мындай деп айткан: “Формулаларды түшүнбөстөн жазуу-бул математиканы окутууда формалдуулуктун эң негизги башаты болуп эсептелет” [2]. Математиканы окутууда теория менен практиканын байланышын чагылдырып турган каражат болуп маселелер, көнүгүүлөр, мисалдар эсептелет. Математиканы окуп үйрөнүү окуучулардын эсептерди чыгаруу, көнүгүүлөрдү иштөө иш аракеттери менен байланышкан. Окутуу процессинде көнүгүүлөр, мисалдар жана маселелер негизги орунда турат. Көпчүлүк изилдөөлөрдө булар окутуунун каражаты катарында каралары, алган билимди бекемдөө максатында колдонулуп келери тууралуу айтылат. Окуучулардын программалык материалды терең өздөштүрүүсү үчүн математикалык маселелерди окутууда каражат катары колдонуу маанилүү. Жогоруда айтылгандай, маселелер математика предметинин тигил же бул бөлүмдөрүн терең өздөштүрүүнүн каражаты катары кызмат кылат [4]. Маселелер математиканы окутууда эң маанилүү орунду ээлейт, алар окуучулардын ойлонуусун жана активдүүлүгүн өнүктүрүүдө эң бай материал болуп эсептелет. Математиканы окуп үйрөнүүдө окуучуларда маселе чыгаруу көндүмдөрүн калыптандыруу маанилүү, маселе аркылуу окуучулардын ойлонуу көндүмдөрү ар тараптуу өнүгөт, окутуу процессинде окуучулардын маселе чыгаруу көндүмдөрү системалуу жана максаттуу багытта калыптанат. Окутуу процессинде маселе, максатка жетүүнүн дагы жана окутуунун каражаты катарында дагы каралат,-деп белгилейт И.Б.Бекбоев. Демек, маселелер окуучулардын билимин жана чыгармачылык жөндөмүн калыптандыруунун максаты жана каражаты деп эсептелип, математиканы окутуунун формасы катары каралат да, математикалык ой-жүгүртүүнүн эффективдүү каражаты болуп дагы кызмат кылат. Эң жөнөкөй мисалдар менен бирдикте, башталгыч класстан баштап окутууда маселелер киргизиле баштайт. Алардын кабыл алуусу 3-4-класстарда кескин түрдө өсө баштайт. Мында эң негизгиси максат болуп, окуучуларды өз алдынча эсеп чыгаруунун жолдорун табууга үйрөтүү эсептелет. Окуучулар берилген маселеде, эмнеси белгилүү жана эмнеси белгисиз экенин так айтып, түшүндүрүүгө үйрөнүүсү зарыл. Мында мисалдардын шартынан эмне келип чыгарын, кандай арифметикалык аракеттер керек болорун, кандай жол менен мисалдын суроосуна жооп табылаарын аңдап, үйрөнүүгө тийиш. Андан кийин окуучу ар бир аракеттин тандалганын жана натыйжасын түшүндүрүп тастыктай алышы, маселенин шартына оозеки толук жооп бере алышы, маселенин чыгарылышын, тууралыгын текшерүүнү үйрөнүшү зарыл. Окуучулар кээ бир маселелердин ар кандай чыгарылыш жолдорун билиши зарыл жана ошол жолдордун эң ыңгайлуусун аң-сезим менен тандап алуусу керек. Окуучулар мугалим берген тапшырмаларды чыгаруу менен эле чектелбестен, өз алдынча маселелерди түзүүгө дагы көнүгүшү зарыл. Биздин изилдөөбүздө коюлган милдеттерге ылайык, маселелерди түзүүдө сандык жана мазмундуу материалдар балдар жашаган жана аларды курчап турган айлана-чөйрөнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен тандалып алынышы абзел. Мындай түрдөгү маселелерди түзүү жана чыгаруу окуучулардын маселелерди чыгаруу жолдорунун жана структурасынын өзгөчөлүктөрүн сезип билүү менен бирге, алардын өз алдынчалуулугун, кругозорунун кеңейишинин, өзүлөрү жашап жаткан чөйрө менен окуунун ортосундагы байланышты өрчүтүүгө жардам берет. Ошентип, маселелерди чыгарууда билим берүү, тарбиялоо жана өнүктүрүү максаттары өздөштүрүлөт. Маселелерди чыгаруу балдарда толук билимдин түзүлүшүнө көмөк берет. Маселелер теория менен практиканы, окуу менен жашоону бириктирүүгө мүмкүнчүлүк берет. Маселелерди чыгаруу окуучулардын жашоого болгон көз карашын кеңейтет жана тереңдетет, жашоо тиричиликтеги (соода кылуудагы эсептөө, батирдин оңдоп-түзөөгө кеткен чыгымын эсептөө ж.б.) тактыкты түзөт. Маселелерди чыгаруу аркылуу окуучулар дүйнөнү таанып билет жана тарбиялык мамиленин фактылары менен жакындан таанышышат. Маселе чыгаруу аракети окуучулардын акыл-эсинин туура өнүгүшүнө таасирин тийгизет. Ошондуктан, мугалим өзү тексттүү маселелердин структурасын терең билүүсү, алардын чыгарылыш жолдорун, эсептердин айрым түрлөрүн билүүсү зарыл. Маселелерди чыгаруу аркылуу математиканын илим

системасындагы жана өндүрүштөгү алган орду жөнүндө окуучулардын туура көз-карашы калыптанат. Маселе чыгаруу мектептин математика курсунун колдонмочулук багытын толук өздөштүрүүгө көмөк көрсөтөт, бирок, эсептер менен маселелер математиканын колдонмочулук багытын толук камтып тургандай болуусу зарыл. Эсептер окуу материалынын теориялык бөлүгү менен практиканы байланыштырып тургандан кийин, маселелер аркылуу окуу материалынын теориялык жана колдонмочулук бөлүгү бири бири менен байланышта экендигин билебиз. Бул тууралуу эл мугалими, профессор И.Б.Бекбоев, мындай дейт: “Программалык материалды окуучулар өздөштүрүш үчүн теориянын практика менен байланышы үзгүлтүксүз болууга тийиш. Практикалык маселелерди чыгаруу менен бирге алардын математикага болгон кызыгуусу өркүндөйт, математика боюнча билим алуудагы формализмди жоюуга түрткү берет. Мындай байланыш математика курсунун мазмундук-колдонмочулук жагын бекемдейт” [1]. Маселелерди чыгарууну терең өздөштүрмөйүнчө окуучу теориялык материалдарды толук жана жеткиликтүү өздөштүрө албайт. Окуучулар көндүмдүк жеңил маселелерди чыгаруу менен бирге ар түрдүү маселелерди чыгарууну үйрөнүшөт, анын ичинде турмуштук: тиричиликке байланышкан маселелер, техникага байланышкан маселелер орчундуу орунду ээлөөсү тийиш. Тажрыйба көрсөткөндөй, мектепте математика сабагынын өтүлүшүндө теориялык материалдын турмуш менен байланышы рационалдуу түрдө ишке ашпай келүүдө, себеби окуучуларда алган билим билгичтиктерин практикада колдоно билиши начар өздөштүрүлгөн. Математиканы окутууда жергиликтүү материалдарды табуу маселеси дагы мугалимдин иш аракеттеринде орчундуу орунду ээлейт. Бул учурда маселе түзүүнүн булактары болуп элдин тарыхы (тарых боюнча эмгектер, санжыра), улгайган адамдардын айтып бергендери, географиялык маалыматтар, энциклопедиялар, статистикалык маалыматтар ж.б. кызмат кылышат. Математика сабагында жергиликтүү материалдар менен байланышкан маселелерди чыгарууда сөссүз түрдө теория менен практиканын өз ара байланышы келип чыгат, ал турмуштук практикалык зарылчылыкты калыптандырат жана тигил же бул эрежелерди математикалык илимдин негизине таянып үйрөнүүгө окуучуларды көнүктүрөт. Жергиликтүү мазмундагы маселелерди чыгаруу предмет аралык байланыштарды камсыздайт, окуучулардын билим сапатына оң таасирин тийгизет. Жергиликтүү материалды камтыган маселелер менен иштөөдө окуучулардын ишмердүүлүгү белгилүү бир ырааттуулукта болуусу тийиш. Алар маселени талкуулоодо кадимки практика менен иш алып барат, б.а. практикадагы болуп жаткан абал менен таанышып, эмне табылбай жаткандыгын аныктайт. Демек, окуучу мында практиканы жандуу түрдө сезип, кабыл алат. Кабыл алынган түшүнүктөрдү окуучу андан ары абстракттуу түрдө ой-жүгүртүү менен талдоого алат. Андан кийин кайра окуучу алынган абстракттуу натыйжаны практикага жайылтат. Демек, мында жандуу кабыл алуудан абстракттуу ой жүгүртүүгө, андан кайра практикага өтүү тууралуу классиктердин ырастоолоруна ылайык ишмердүүлүк жүрүп жаткандыгын баамдоого болот. Окуучуларды окутуунун колдонмочулук жана практикалык багыты – бул негизинен окутууну турмуш менен байланыштырып окутуу, негизги дидактикалык принциптин өзгөчө жолу болуп эсептелет. Изилдөөчүлөрдүн арасында математиканы окутуунун колдонмочулук жана практикалык багыттарын аныктоо боюнча бирдиктүү пикир жок экендигин белгилеп кетүү зарыл. Колдонмочулук багыт катары – окуучулардын математикалык методдорду практикада колдонулуш мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү деп түшүнөбүз. Окуу процессинде колдонмочулук жана практикалык багыттар биргеликте иш жүзүнө ашат. Математиканы окутуунун бул багыты маселе чыгарууда негизги каражат болуп эсептелинет. Маселе чыгаруу традициялык окутууда теориялык материалды бекемдөөнүн каражаты катарында каралат да окуучулардын теориялык билимдеринин калыптанышына жана ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө түрткү берет. Маселенин шарты – бул: маселенин текстиндеги берилген түшүнүктөр; маселедеги сандык жана сапаттык мүнөздөгү байланыштардын жыйындысы; чоңдуктар ортосундагы көз

карандылыктар; маселедеги белгилүү жана белгисиздердин ортосундагы байланыштар; маселедеги сандык жана сапаттык мүнөздөгү объектилердин ортосундагы байланыштар. Ал эми маселенин талабы – бул маселенин шартында коюлган белгисизди аныктоо; кандайдыр бир жыйынтык чыгаруу; маселедеги кандайдыр-бир белгисиз нерсени табуу. Жергиликтүү материалдарды камтыган маселелер мугалимдин же маселени түзүүчүнүн өз эрки менен аткарылуучу жумуш эмес, ал кандайдыр-бир ирээттүүлүктө болгон, түзүүгө карата атайын эрежелерге баш ийген процесс болуусу керек. Бул боюнча окумуштуулардын берген сунуштарына талдоо жүргүзөлү. Изилдөөчү-педагог И.Н.Шевченко политехникалык билим берүү концепциясынын алкагынан алып, ХХ-кылымдын 50-жылдарында практикалык мазмундагы маселелерге төмөндөгүдөй талаптар коюлушу керек деп белгилеген [7]: окуу китебиндеги түшүнүктөр сөздүгүн *маселе түзүүчү билүүгө тийиш*; окуучулардын ар кандай чондуктар менен тааныштыруу боюнча алардын аң-сезимин кенейтүү ирээтинде, бул чондуктар маселенин шартында камтылышы керек; маселелер үчүн сандык маанилерди тандоодо, алардын реалдуулукка жакын болуусуна көңүл буруу зарыл; маселелерди түзүүдө тактамаларды колдонуу керек; маселе түзүүдө өлчөмдүк ченемдер так болушу керек; маселе түзүүдө тажрыйба топтоло элек учурда, китептеги мисалдардын сандык маанисин өзгөртүү менен маселелерди жаңылоо керек.

Окумуштуу П.Я.Дорф колдонмочулук мазмундагы маселелерди түзүүгө үч негизги талапты коёт [3]: маселенин мазмуну окуучулар үчүн тааныш болууга тийиш же аларга жеңил түрдө түшүндүрүү керек б.а. *маселени түшүнбөстүк* окуучулардын кызыгуусун арттырбайт; маселенин татаалдыгы окуучуларды бушайман кылбашы керек; сандык маанилер мүнөздүү болууга тийиш, б.а. болжолдуу жыйынтык болбошу керек; маселени чыгарууда таблицаларды, санактарды колдонуу керек.

Кыргыз Эл мугалими, окумуштуу педагог И.Б.Бекбоев практикалык мазмундагы маселелерди түзүүгө жана аларды окутуу процессинде колдонууга зор эмгек жумшаган. Ал төмөндөгүдөй бир нече жалпы маанидеги талаптарды сунуштаган [1]:

- практикалык эсептер жалпы эле математикалык эсептерге тиешелүү болгон педагогикалык талаптарга жооп бериши зарыл. Мында эсептердин кыскача формулировкаканышы, шарттарынын схемалуулугу дагы эске алынышы зарыл, анткени маселенин текстинин узундугу аларды сабакта кароого жараксыз деп эсептелет.

- математикалык эсеп реалдуу болушу, б.а. практикалык баалуу болушу зарыл. Ал үчүн маселенин шартын турмуштук маанилүү проблема катарында формулировкалоо керек, аны чечүү ушул проблеманы чечүүгө көрсөтмө бере алышы зарыл.

- маселенин сандык берилиши бул маселеге окшош практикалык суроолордо кездешкен сандардай болушу керек. Кээ бир учурларда маселенин шартына камтылган чондуктун сандык маанилери китептерден, справочниктерден окуучулар өз алдынча ала тургандай болушу зарыл.

- практикалык мазмундагы эсептердин шарттарында артыкбаш берилиштер болушу мүмкүн, бул учурда эсеп бир нече чыгарылышка ээ болот. Бул учурда окуучулар менен бардык абалды талдап чыгуу зарыл.

- практикалык суроолорду негиздөө үчүн теориялык материалдарды туура колдонууга окуучуларды көндүрүү үчүн эсептердин шартында окуучулардын өндүрүштүк тажрыйбалары камтылышы зарыл. Бул тажрыйбалар окуучуларга эмгек сабагында калыптанат.

- практикалык эсептерди чыгарууда так методдорду колдонуу менен эле туура жоопторду алуу жагдайы каралбастан, болжолдуу жоопторду ала тургандай чыгарылыштар дагы каралуусу зарыл.

- маселелердин шарттарында чагылдырылган кандайдыр бир абалдарга окуучулардын кызыгуусун арттыруу үчүн маселенин берилишине кыскача окуяларды, абалдардын каармандарын, өндүрүштүн атын келтирүүгө болот.

Жогорудагы окумуштуулардын эмгектерин талдоонун натыйжасында биз, жергиликтүү материалдарды камтуу менен маселелерди түзүү жана окутуу процессинде колдонуу үчүн төмөнкүдөй талаптардын коюлушу максаттуу деп эсептедик:

- Маселенин мазмунундагы берилген жана изделүүчү чоңдуктар реалдуулукка жакын болууга тийиш. Эгерде кыргыз элинин прикладдык искусствосундагы элементтердин ченемдери боюнча, маселен кыргыздын боз үйүнө байланышкан маселе түзүлсө, анда керегенин бийиктиктери бир метрден баштап эки метрге чейин болууга тийиш. Очоктон босогого чейинки аралыкка байланыштуу маселе болсо, ал эки метрден үч метрге чейинки аралыкта болууга тийиш. Ошондой эле Кыргызстандагы тоолордун бийиктиги, дарыяларынын узундугу, дарыянын агышынын ылдамдыктары, көлдөрүнүн аянттары, терендиги ж.б. Кыргыз Республикасынын статистикалык маалыматтарынан алынып, аларга байланышкан маселелер так болууга тийиш. Муну менен бирге бүткүл Кыргызстандын, анын административдик бирдиктеринин аянты, билими боюнча курамы, социалдык-экономикалык абалы тууралуу статистикалык маалыматтар, элдүү пунктардын арасындагы аралыктар дагы реалдуу берилиштерди камтуусу зарыл. Адатта окуу китептериндеги маселелердеги нарк, баага байланышып түзүлгөн маселелер базар экономикасынын өзгөрүшү менен, же болбосо товарга карата баалардын жогорулашы же төмөндөшү менен окуу китебиндеги мурда колдонулган берилиштер дал келбей калган учурлар көп кездешет. Ошондуктан мындай эсептерди түзүүдө берилиштер параметрлер менен туюнтулушу, акча наркынын учурдагы абалын эске алуу менен берилиштер тандалып алынышы кажет.

- Практикалык мазмундагы маселелер предмет аралык байланышты камсыз кылууга тийиш. Математика сабагында практикалык мазмундагы маселелерди колдонуу – предмет аралык байланышты өнүктүрөт, жаңы окуу материалын окуп үйрөнүүдө математиканы турмуш менен байланыштырып, башка предметтин мазмунунан алынган маселелерди, эсептерди колдонуу окуучунун окуу предметине болгон кызыгуусун арттырат [6]. Окуу материалын окуп үйрөнүү мисалдарды жана көнүгүүлөрдү иштөө, ар кандай түрдөгү маселелерди чыгаруу менен бекемделет. Мисалдарды иштөө менен окуу материалындагы билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр калыптанат. Андыктан, колдонулуучу эсептер, мисалдар жана көнүгүүлөр теманын алкагынын чыкпоого тийиш. Өтүлүүчү теманы бышыктоо үчүн, окуучунун билгичтигин калыптандыруу үчүн ар кандай деңгээлдеги көнүгүүлөр пайдаланылат. Окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн проблемалуу, стандарттык эмес тапшырмалар колдонулууга тийиш. Бул талапты ишке ашыруу үчүн мугалимдер, же болбосо маселелерди түзүүчүлөр окуу материалынын өзөктүү түшүнүктөрүн бекемдөө жана аларды бекем калыптандыруу максатында маселелерди иштеп чыгуусу зарыл.

- Маселенин мазмунунда жалпы окуучулар үчүн тааныш эмес түшүнүктөр болуп калса, кыскача аңгемелешүүнү өткөрүү зарыл. Жергиликтүү материалдарды колдонууда кээ бир учурларда окуучуларга тааныш эмес түшүнүктөр, терминдер пайдаланылышы мүмкүн. Бул учурда мугалим тарабынан анын мазмуну түшүндүрүлүшү зарыл, турмуш тиричиликте колдонулуучу буюм-тайымдар маселелерде колдонулса жана алар айрым бир окуучуларга тааныш эмес болсо, алардын маанисин мугалим түшүндүрүп берүүсү зарыл. Мындай фактылар турмушта көп кездешет. Мисалы, шаардык мектептердин окуучулары, айылдык мектептердин окуучуларына караганда боз үйдүн элементтери боюнча толук маалымат алган эмес болушу мүмкүн. Алар, маселен, ат жабдыктарын толук санай алышпайт. Мындан тышкары, жергиликтүү материалдарды камтыган маселелер ар түрдүүчө болушу мүмкүн. Алар аталган колдонмочулугу боюнча окуучуга тарбия берүүгө мыкты мисал болуп бере алат. Кыргыздын үй эмеректерин окуучуларга түшүндүрүү кыргыздын улуттук каада-салттары менен окуучуларды тааныштырууга, техникалык каражаттарды маселеде колдонуу окуучунун техникалык билимин жогорулатууга көмөк көрсөтөт. Маселен, экономикалык мазмундагы маселелер окуучуларга экономикалык тарбия берүүгө ыңгайлуу шарт түзөт.

Окуучуларга экономикалык терминдердин маңызын дагы түшүндүрүп берүү абзел. Улуттук байлыгыбызга сарамжалдуу мамиле кылууга тарбиялоо, үйрөтүү жана улуттун экономикасы тууралуу түшүнүктөрдү окуучуларга калыптандыруу маанилүү. Демек, жогорудагы маалыматтады эске алуу менен окуу - тарбиялоо процессин жүргүзүүгө ашырууда жергиликтүү мазмундагы маселелер аркылуу окуучуларда Кыргызстандын эстетикалык, жаратылыш кооздугун сыйлоо, урматтоо сезимдери пайда болуп, алар кыргыз элинин каада-салттарын окуп үйрөнүшөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Алиев, Ш.А. Гуманитар багытындагы адистиктерге математикалык билим берүүнүн учурдагы маселелери [Текст] / Ш.А. Алиев. –Б., 2003. –200 б.
2. Гончаров, В.Л. Арифметические упражнения и функциональная пропедевтика[Текст]/ В.Л. Гончаров// Известия АПН РСФСР.–М.,1946. № 6. –С.29-58
3. Дорф, П.Я. Методика преподавания математики[Текст]/ П.Я.Дорф.- Л.:Учпедгиз, 1980. - 22 с
4. Епишева, О.Б. Учить школьников учиться математике. Формирование приёмов умственной деятельности [Текст]: книга для учителя/ О.Б.Епишева, В.И. Крупич-М.: Просвещение, 1990. -128 с.
5. Калдыбаев, С.К. Тесттик тапшырмаларды кантип түзүү керек? [Текст]: орто жана жогорку окуу жайларынын мугалимдери үчүн окуу – методикалык курал / С.К. Калдыбаев. –Бишкек, 2011. – 80 б.
6. Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты [Текст]// Кыргыз Республикасынын билим берүү кызматкерлеринин кол китеби. –Б.: 2015. – 93-110 бб.
7. Шапиро, И.М. Использование задач с практическим содержанием в преподавании математики [Текст]: кн.для учителя/ И.М.Шапиро.–М: Просвещение, 1990. –96 с.

УДК 371

*Мурзабекова Анара
Магистрант, ОшМУ*

“САН УДААЛАШТЫГЫ” ТҮШҮНҮГҮН ОКУТУУНУН АЙРЫМ БИР ЖОЛДОРУ

Аннотация: *“Сан удаалаштыктары» темасы негизги мектептин базалык окуу планына киргизилген жана негизги көңүл жөнөкөй сандык удаалаштыктар болгон – арифметикалык жана геометриялык прогрессияларга бурулган. Арифметикалык жана геометриялык прогрессиялар мектеп математикасынын курсунда актуалдуу болуп эсептелет. Анткени жашоо турмушубузда алардын колдонуу аймагы абдан кеңири.*

Түйүндүү сөздөр: *Сан удаалаштыктары, арифметикалык прогрессия, геометриялык прогрессия, аналитикалык, рекурренттик, таблицалык, графикалык, n – мүчө.*

НЕКОТОРЫЕ ПУТИ ОБУЧЕНИЯ ПОНЯТИЯ “ЧИСЛОВАЯ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ”

Аннотация: *Тема “Числовая последовательность» имеет основное место в базовом учебном плане школьной программы и основное внимание уделено на простые последовательные числа-арифметическим и геометрическим прогрессиям. Арифметические и геометрические прогрессии в школьном курсе математики считаются актуальными. Это связано с тем что, применение их повседневной жизни очень широк.*

Ключевые слова: *числовая последовательность, арифметическая прогрессия, геометрическая прогрессия, аналитическая, рекуррентная, табличная, графическая.*

SOME WAYS OF LEARNING THE CONCEPT OF " NUMERICAL SEQUENCE "

Abstract: The topic "Numerical sequence" is the main place in the basic curriculum of the school program and the main attention is paid to simple consecutive numbers-arithmetic and geometric progressions. Arithmetic and geometric progressions in the school mathematics course are considered relevant. This is due to the fact that the application of their daily life is very wide.

Key words: numerical sequence, arithmetic progression, geometric progression, analytical, recurrent, tabular, graphical.

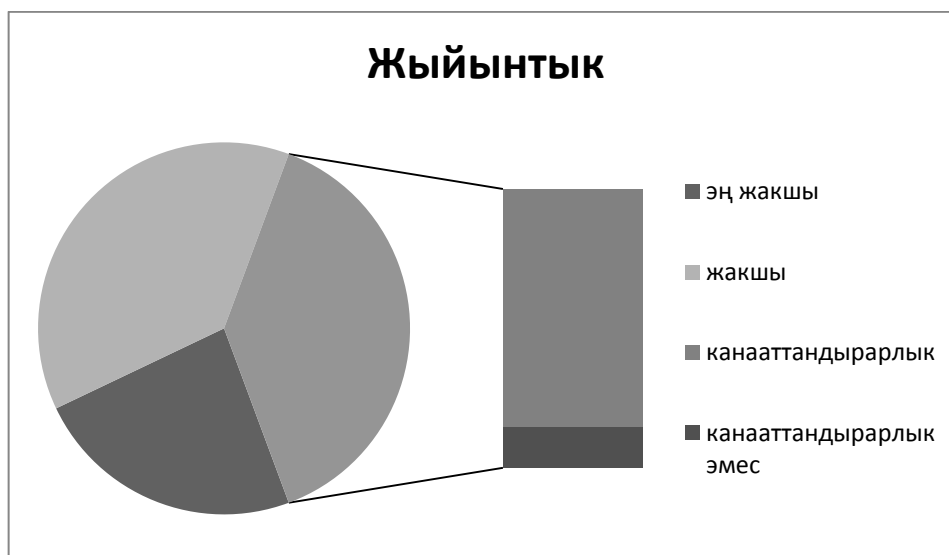
Сан удаалаштыктары, арифметикалык жана геометриялык прогрессия түшүнүктөрү математикалык түшүнүктөрдүн эң негизги экендиги жана турмуштук практикада оорду бар түшүнүктөрдүн бири экендиги талашсыз [1].

Билимдерди актуалдаштыруудагы сан удаалаштыктарынын негиздерин окуп – үйрөнүү боюнча тестик тапшырмалар жана тапшырмалардын системасы түзүү окуучулардын билимин, билгичтигин, көндүмдөрүн калыптандыруучу дидактикалык каражат экендигин тастыкталат. Ошондуктан текшерүү иштерин жүргүзүүнүн максаты окуучулардын сан удаалаштыгын изилдөөгө болгон таанып билүү кызыгуусун жогорулатуу болуп саналат. Текшерүү иштери түрдүү деңгээлдерде түзүлдү жана окуучулардын өздөштүрүү деңгээлдерине ылайыкташтырылышын мисал катарында 9- класс үчүн карап көрөйлү.

9-класстан 21 окуучунун ичинен 18 окуучу текшерүү тапшырышты. Жыйынтыгында, төмөнкүдөй бааларды алышты:

- «эң жакшы» - 5 окуучу
- «жакшы» - 8 окуучу
- «канааттандырарлык» - 7 окуучу
- «канааттандырарлык эмес» - 0

Окуучулар аткарган өз алдынча иштердин жыйынтыктары 1-сүрөттө чагылдырылды.

1-сүр. 9-класстын окуучуларынын өз алдынча иштеринин жыйынтыгы

Сан удаалаштыктары, арифметикалык жана геометриялык прогрессия боюнча группалык иштерди уюштуруу, алган теориялык жана практикалык билимдери боюнча демонстрациялоону уюштуруу аркылуу окуучулардын өз алдынча иштеринин деңгээлинин жогорулагандыгы байкалды. Бул өз алдынча иштеринин жыйынтыгынан көрүнүп турат.

“Сан удаалаштыктары”, “Арифметикалык жана геометриялык прогрессия” темалары боюнча түзүлгөн тестик тапшырмалар жана тапшырмалардын системасы окуучуларды окутуу үчүн эффективдүү болду деп жыйынтык чыгарууга болот [3].

“Сан удаалаштыктары” темасы математикалык анализдин темасы болуп эсептелет. Бул тема математикалык анализдин башталышы курсунда 10-класста окутулса логикалык жактан туура келмек.

Бирок, негизги мектептин математикалык билим берүү стандартында "Прогрессия" темасы 9-класстын алгебрасында көрсөтүлгөндүктөн бул теманы 9 – класстарда өтүүгө милдеттүүбүз.

“Сан удаалаштыктары” темасына аз гана көлөмдөгү саат бөлүнгөн. Окуучулар ушул убакыттын ичинде окуучулар эмнелерди билүүгө жана аткара алууга тийиш экендиги аныкталган:

окуучу билет:

- сан удаалаштыктарынын аныктамасын;
- функциянын натуралдык аргументи;
- N жана R көптүктөрүнүн өз ара тиешелештиги.
- сан удаалаштыктарынын берилүү жолдору (аналитикалык, рекурренттик, сөз аркылуу, таблицалык, графикалык).
- сан удаалаштыктарынын элементардык классификациясы:
 - чектүү, чексиз;
 - сандык, сандык эмес;
 - монотондуу.
- сан удаалаштыктарынын түрдүү графиктери.
- сан удаалаштыктардын рекурренттик формуласы.

окуучу аткара алат:

- берилген сан удаалаштыктарынын n – мүчөсүнүн формуласы аркылуу каалаган мүчөсүн табуу.
- берилген сан удаалаштыгынын биринчи мүчөсү белгилүү болсо жалпы формуланы таба алат
 - сан удаалаштыгынын S_n суммасын эсептеңиз.
 - ар кандай типтеги сан удаалаштыктарынын графиктерин түзүү, аларга сандык удаалаштыктын "конденсациясы" чекиттерин бөлүп берүү.
 - ар кандай берилген удаалаштыктарга мисал келтирет.

Окуу китептерин анализдөө жана өтүлгөн сабактардын, колдонулган материалдардын жыйынтыгында:

- сабактарды өтүү боюнча;
- өз алдынча жекече иштерди уюштуруу жана аткаруу боюнча;

окуучулардын өз алдынча иштерин уюштурууда жана сабактарда интерактивдөө тапшырмаларды колдонуу боюнча төмөнкүдөй методикалык сунуштарды сунуштоо илимий макалада каралган. Ошол себептен, төмөндөгүдөй бир сабактын жүрүшүн сунуштоону туура көрдүм.

Сабактын темасы: Сан удаалаштыктары

Максаты:

-Билим берүүчүлүк:

- сан удаалаштыгынын “ n -мүчөсүнүн удаалаштыгы” түшүнүгүн кийирүү;
- сан удаалаштыгынын түрлөрү жана сан удаалаштыгынын берилүү жолдору менен окуучуларды тааныштыруу;

- сандык ырааттуулук", "ырааттуулуктун " түшүнүгүн киргизүү; окуучуларды ырааттуулуктун түрлөрү жана ырааттуулукту орнотуу жолдору менен тааныштыруу.

- **Өнүктүрүүчүлүк:** өз алдынчалуулугун өркүндөтүү, топтордо иштөөдө өз ара бири-бирине жардамдашууга көнүктүрүү; логикалык ой жүгүртүүсүн өстүрүү.

- **Тарбия берүүчүлүк:** активдүүлүккө жана тыкандыка тарбиялоо.

Колдонулуучу каражаттар: компьютер, PowerPoint программасы, презентациялар, дидактикалык материалдар.

Сабактын жүрүшү:

1. Сабакты уюштуруу

Мугалимдин кириш сөзү.

Саламатсыңарбы балдар. Бүгүн биз 9-класстын алгебрасынын эң кызыктуу темаларынын бири - "Сан удаалаштыктары" темасын карайбыз. Сабакта биз "Сан удаалаштыктары" түшүнүктөрү менен таанышабыз, сан удаалаштыктарынын түрлөрү жана берилүү жолдорун карап көрөбүз.

Дептерге бүгүнкү числону жана сабактын темасын жазгыла - "Сан удаалаштыгы"

2. Оозеки иштөө

Маселе 1.

Кампада 500 тонна көмүр бар, күн сайын 30 тонна жеткирилет, кампада 1 күндө канча көмүр жеткирилет? 2 - күн? 3-күн? 4-күн? 5-күн?

Маселе 2. Ыңгайлуу шарттарда бактериялар көбөйүп, бир мүнөттүн ичинде алардын бири экиге бөлүнөт, 4 мүнөттө бир бактерия туудурган колонияда канча бактерия болот?

Маселедеги берилген суроолорго жооп берүү үчүн, биз белгилүү бир сандардын удаалаштыгын түзүшүбүз керек.

Сан удаалаштыгына аныктама берүү жана жогорудагы маселелердеги суроолорго жооп берүү үчүн окуу китебиндеги текстке кайрылабыз.

3. Жаңы материалды үйрөнүү.

Абзацтын текстин окуп, берилген суроолорго жооп бергиле. (Окуу китеби боюнча өз алдынча иштөө)

1. Жашообузда кандай окуялар удаалаш болуп турат? Мисал келтир.

2. Сандар тизмеги деген эмне?

3. Санд удаалаштыктарын белгилөө.

4. Кандай удаалаштыктар белгилүү?

5. Сан удаалаштыктарынын берилүү жолдорун атагыла?

1. Жашообузда кандай окуялар удаалаш болуп турат? Мындай кубулуштарга жана окуяларга мисал келтир.

- жуманын күндөрү, айлардын аттары, адамдын жашы, банк эсебинин номери, күн менен түн удаалаш өзгөрөт, унаа ылдамдыгын ырааттуу жогорулатат, көчөдөгү үйлөр удаалаш номерленет ж.б.

2. Сан удаалаштыгы деген эмне?

-Аныктама: Сан удаалаштыгы - бул натуралдык сандардын көптүгүндө берилген функция

Жыйынтык:

Сан удаалаштыгы

1) функция

2) N көптүгүндөгү анын аныкталуу областы.

1. Белгилөө.

$$y = f(n)$$

или

$$y_1, y_2, y_3, \dots, y_{n-1}, y_n, y_{n+1}, \dots$$

или

$$(y_n)$$

2. Сан удаалаштыктарынын түрлөрү. Мисалдар: сан удаалаштыктары чектүү жана чексиз, өсүүчү, жана кемүүчү, монотондуу болушат.

Тапшырма №1

Удаалаштыктардын түрлөрүн аныктагыла

1) 1, 2, 3, 4, 5, : - натуралдык сандардын удаалаштыгы;

2) 2, 4, 6, 8, 10, : - жуп сандардын удаалаштыгы;

3) 1, 4, 9, 16, 25, : - натуралдык сандардын квадраттарынын удаалаштыгы;

4) 2, 3, 5, 7, 11, : - жөнөкөй сандардын удаалаштыгы;

5) $1, \frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \dots, \frac{1}{n}$ - натуралдык сандарга тескери сандардын удаалаштыгы.

6) 1,2,3,4,6,8,12,24 – 24 санына бөлүнүүчү сандардын удаалаштыгы

3. Сан удаалаштыгынын берилүү жолдору.

Мисалдар. Эгерде каалаган сандын удаалаштыгынын мүчөсүн табууга мүмкүндүк берген ыкма көрсөтүлгөн болсо, сандык удаалаштык берилген деп эсептелет.

- *Сан удаалаштыгынын оозеки берилиши* – сөз аркылуу баяндалган удаалаштыкты айтабыз.

Мисал 1.

1) Жөнөкөй эки орундуу 50 дөн кичине сандардын удаалаштыгы:

11, 13, 17, 19, 23, 29, 31, 37, 41, 43, 47;

2) Жуп сандардын удаалаштыгы:

2,4,6,8,10...

- *Сан удаалаштыгынын таблицалык берилиши*

n	1	2	3	4	5
a_n	3	6	9	12	15

- *Сан удаалаштыгынын графикалык жол менен берилиши*

Натуралдык сандардын көптүгүндө берилген координаттык тегиздиктеги обочолонгон чекиттердин графикалык түрдө чагылдырылышы удаалаштыктардын графикалык түрдө берилиши болуп саналат.

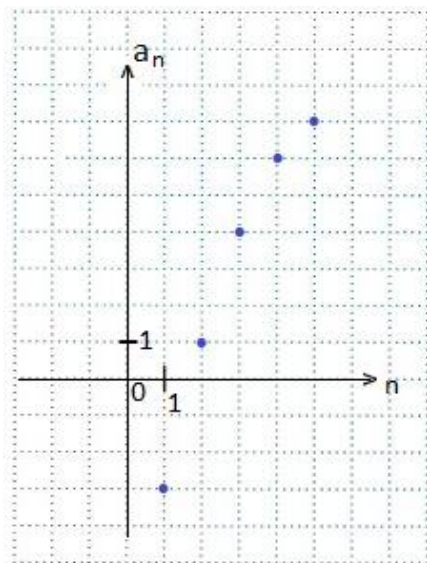
Бул чекиттердин абсциссалары натуралдык сандар: $n = 1; 2; 3; 4; \dots$

Ординаталары - бул удаалаштыктын мүчөлөрүнүн мааниси: $a_1; a_2; a_3; a_4; \dots$

Мисал 2. Графикалык түрдө берилген сандык удаалаштыктын беш мүчөсүн тапкыла.

Чыгаруу:

Координата тегиздигиндеги ар бир чекит $(n; a_n)$ координаталарына ээ болот. Белгиленген чекиттердин координаттарын n абсциссасынын өсүү тартибинде жазалы. Анда,

(1; -3), (2; 1), (3; 4), (4; 6), (5; 7) алабыз.

Чындыгында, $a_1 = -3$; $a_2 = 1$; $a_3 = 4$; $a_4 = 6$; $a_5 = 7$.

Жообу: -3; 1; 4; 6; 7.

- Удаалаштыктардын аналитикалык жол менен берилиши.

Удаалаштыктын n -мүчөсүнүн формуласы: $a_n = f(n)$ менен берилет. Бул формула менен удаалаштыктын каалаган мүчөсүн табууга болот.

Мисал 3. Сандык удаалаштыктын k -мүчөсүнүн формуласы белгилүү болсо, $a_k = 3 + 2 \cdot (k + 1)$ удаалаштыгынын алгачкы төрт мүчөсүн тапкыла.

Чыгаруу:

$$a_1 = 3 + 2 \cdot (1 + 1) = 3 + 4 = 7;$$

$$a_2 = 3 + 2 \cdot (2 + 1) = 3 + 6 = 9;$$

$$a_3 = 3 + 2 \cdot (3 + 1) = 3 + 8 = 11;$$

$$a_4 = 3 + 2 \cdot (4 + 1) = 3 + 10 = 13.$$

- Удаалаштыктардын рекурренттик жол менен берилиши.

Рекуррент (латын сөзүнөн *recurrens* - "кайтарылуучу") - эгерде анын мурунку мүчөлөрүнүн бардыгы белгилүү болсо, берилген удаалаштыктын n -мүчөсүн эсептөөгө мүмкүндүк берген эреже аркылуу көрсөтүлөт.

Мисал 4. Эгерде удаалаштыктын алгачкы төрт мүчөсү белгилүү болсо, $a_1 = 7$; $a_{n+1} = 5 + a_n$, анда $\{a_n\}$ мүчөсүн тапкыла:

Чыгаруу:

$$a_2 = 5 + a_1 = 5 + 7 = 12;$$

$$a_3 = 5 + a_2 = 5 + 12 = 17;$$

$$a_4 = 5 + a_3 = 5 + 17 = 22.$$

Жообу: 7; 12; 17; 22; ...

Ошентип, сан удаалаштыктарын оозеки, аналитикалык, рекурренттик, графикалык жана таблицанын жардамында берүүгө болот.

5. Өтүлгөн теманы бышыктоо

(Окуучулар бирден доскага чыгып мисалдарды ягыраышат, калгандары ордуларында өз алдынча дептерлерине чыгарышат).

№224 (1,3,5)

УДК 657.01.

Буланова Зуракан Шаакыевна

к.э.н., стар.преподаватель

Алымкулова Бадамхан

ТИПФ ЖАГУ им.Б.Осмонова

НОВЫЕ ПРАВИЛА БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В БЮДЖЕТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ ПО МСФО

Аннотация. В статье рассмотрены нововведения в бухгалтерском учете основных средств организаций бюджетной сферы, которые вступили в силу с 1 октября 2017 г. в связи с принятием Кыргызского стандарта. Обоснована необходимость введения указанных преобразований. Определены особенности учета в бюджетных организациях.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, основные средства, стандарт, амортизация, отчетность.

БЮДЖЕТТИК МЕКЕМЕЛЕРДЕ БУХГАЛТЕРДИК ЭСЕПТИ ФОЭС БОЮНЧА АЛЫП БАРУУНУН ЖАҢЫ ЭРЕЖЕЛЕРИ

Аннотация. Макалада, негизги эсепке алуудагы жаңылыктар талкууланат 2017-жылдын 1-октябрында күчүнө кирген Кыргыз стандартын кабыл алууга байланыштуу негизги каражаттарды эсепке алууда жаңылыктар каралат. Бул өзгөртүүлөрдү киргизүү зарылдыгы негизделген. Бюджеттик мекемелерде бухгалтердик эсептин өзгөчөлүктөрү аныкталды.

Түйүндүү сөздөр: бухгалтердик эсеп, негизги каражаттар, стандарт, амортизация, отчеттуулук.

NEW BASIC ACCOUNTING RULES FUNDS IN BUDGETARY ORGANIZATIONS UNDER IFRS

Annotation. The article discusses innovations in the accounting of the main funds of public sector organizations, which entered into force on October 1, 2017 in connection with the adoption of the Kyrgyz standard. The necessity of introducing the indicated transformations has been substantiated. The features of accounting in budgetary organizations have been determined.

Key words: accounting, fixed assets, standard, depreciation, reporting.

Система кыргызского бухгалтерского учета непрерывно развивается, таким образом, что совершенствуются методы и принципы учета, вводится специальная терминология, расширяется нормативная база и т.д. Современные направления развития отечественного учета были обозначены Концепцией развития бухгалтерского учета и отчетности на среднесрочную перспективу. По средствам совершенствование правовых основ бухгалтерского учета, принятия принципов МСФО обуславливалась необходимость изменений системы регулирования учета и отчетности [5]. Важным актом, раскрывающим сущность требуемых преобразований, являлась так же Программа реформирования учета в соответствии с МСФО, которой было предусмотрено изменение системы общественных отношений, гражданско-правовой среды на основе необходимой адекватной трансформации бухгалтерского учета. Цель реформирования отечественного учета, в соответствии с Программой, состоит в при ведении отечественной системы бухгалтерского учета в соответствие с требованиями рыночной экономики и МСФО [3].

Рассматривая нововведения в сфере бюджетного учета, основой которых послужили названные нами акты, прежде всего, обозначим его специфику (особенности), которая заключается в порядке финансирования (за счет средств бюджета), в характере прав

собственности на имущество и особенностях распоряжения им, при ведении бюджетными учреждениями учета хозяйственных операций применяется план счетов, описываемый методом двойной записи на счетах бухгалтерского учета. Все счета бухгалтерского учета, используемые бюджетными учреждениями, представлены в Плане счетов. План счетов интегрирован с бюджетной классификацией доходов, расходов и операций с активами и обязательствами с добавлением статей, необходимых для применения метода начисления. План счетов имеет семиуровневую структуру. Для ведения бухгалтерского учета используются статьи пятого и седьмого уровней (счета и элементы). Бухгалтерские записи (проводки) производятся только по элементам. Остальные уровни предусмотрены для обобщения информации и непосредственно для ведения двойных записей не используются [2]. Таким образом, можно сказать об имеющихся некоторых отличиях бюджетного учета от учета в коммерческих организациях, которые послужили их разграничению, и отдельному нормативному регулированию отдельных аспектов [6].

Важным нововведением в учете основных средств является принятие КСБУ «Основные средства» (в соответствии с Приказом Минфина № 268-п), положения которого вступили в законную силу с 01.10.1997 г. Данный нормативный акт затрагивает бюджетные структуры (в том числе госучреждения и муниципальные образования). До его принятия организации руководствовались Инструкцией по бухгалтерскому учету №272-п. В настоящее время руководствуется положение по ведению бухгалтерского учета и финансовой отчетности в секторе государственного управления (Приказ №107-п от 16.09.2019 г.)

В принятом стандарте обозначены новые правила бухгалтерского учета основных средств, так же изменилось само понятие основных средств. В соответствии со стандартом в настоящее время к ним относят кроме материальных предметов так же и материальные ценности (активы). То есть установленные ранее критерии отнесения к объектам основных средств остаются прежними, но, при этом, введен новый критерий устанавливающий необходимость обладания объекта полезным потенциалом. В случаях, когда объект не соответствует рассматриваемым стандартом характеристикам, его помещают на за балансовый счет. В стандарте так же отменено условие о непрременной государственной регистрации права на недвижимость [1].

В принятом стандарте расширены условия для отнесения к объектам основных средств. В настоящее время бюджетные организации имеют право включить в состав основных средств следующие объекты: арендованные объекты, объекты получение по договору о безвозмездной передаче. Требования по ним установлены КСБУ «Аренда».

В Стандарте так же обозначены объекты, которые в состав основных средств включены быть не могут: биологические активы; активы не связанные с производством продукции; недвижимость, предназначенная для дальнейшей реализации и объекты, относимые к незавершенному строительству, числящиеся в составе капитальных вложений; имущество, относимое к государственной (муниципальной) казне.

Так, исключение активов, предназначенных для получения сельхозпродукции из состава основных средств, удовлетворяет требованиям МСФО, в частности МСФО 41 «Сельское хозяйство», которое предусматривает отражение таких активов в качестве отдельной учетной категории, именуемой биологическими активами. При этом многолетние насаждения, не предназначенные для производства сельхозпродукции, будут отражаться в структуре основных средств. Однако их, по нашему мнению, следует отражать на отдельном счете [4].

Объекты культурного наследия, в соответствии с положениями принятого стандарта, могут включаться в состав основных средств только при наличии следующих условий:

- имеется возможность в процессе эксплуатации объекта получить потенциальные выгоды;
- кроме культурной ценности объект наделен и другим полезным потенциалом.

В случаях, когда объект культурного наследия не соответствует названным критериям, его следует отражать на за балансовом счете.

В принятом КСБУ появились новые виды операций по взаимодействию с активами: обменные и необменные. Обменные операции предусматривают получение (передачу) субъектом учета денежных средств или иных ценностей при передаче (получении) им активов. В счет стоимости актива могут зачесть стоимость выполненных работ (оказанных услуг). Обменные операции производятся по рыночной стоимости, и объект основных средств будет оцениваться на основании реальных расходов. Необменные операции предусматривают передачу объектов в форме безвозмездной передачи или за символическую плату.

Далее отметим, что стандартом изменены принципы группировки основных средств. Так, если до принятия стандарта выделяли такие группы как: «Нежилые объекты» и «Сооружения», то в настоящее время имеет место группа именуемая «Нежилые помещения». Так же не предусмотрено отдельной группы для фонда библиотеки. Такие объекты будут размещаться в категории основных средств, не включенных в другие группы. Кроме этого, ввели отдельную группу для инвестиционной недвижимости, куда отнесли движимые объекты и недвижимость, предназначенную для сдачи в аренду. При этом если учтенные ранее объекты больше не соответствуют выбранной категории, их следует переместить в другую группу. Стоимость предметов при этом остается прежней. Между счетами основные средства перемещают на основании справки, составленной по ф.0504833 однократно через счет «Финансовый итог предыдущих периодов», но в настоящее время основные средства состоящие на балансе учреждения заносятся в реестр фонда государственного имущества, где основным средствам присваивается реестровый номер.

Стандарт предусматривает увеличение количества методов для определения амортизации. Если ранее могли использовать только линейный метод, то с принятием Стандарта в бухгалтерской практике могут использоваться следующие методы: линейный, уменьшаемого остатка, пропорционально объему продукции. При этом организация самостоятельно выбирает способ амортизации, закрепляет его в учетной политике. При выборе учитывается специфика деятельности организации. В случаях, когда цели эксплуатации активов меняются, имеется возможность изменения и метода определения амортизации, производится оно в начале отчетного года.

КСБУ предусмотрено начисление амортизации для следующих объектов:

- находящихся в простое;
- временно неиспользуемых;
- объектов, предназначенных для списания.

Амортизацию не начисляют по объектам, остаточная стоимость которых равняется нулю.

В Стандарте введено понятие «накопленная амортизация», которая определяет общую сумму амортизации, исчисляемую за определенный период использования актива с учетом простоев, т.е. общую величину начисленной амортизации с момента постановки объекта на учет до момента продажи/списания либо какой-то произвольной контрольной даты.

Кроме этого, Стандартом изменены размеры начальной стоимости малоценных предметов. Так, объекты, первоначальная стоимость которых составляет до 10 тыс. сом. помещаются на за балансовый счет, амортизация по ним не начисляется. По объектам со стоимостью в пределах 10-100 тыс.сом, амортизацию начисляют в размере 100% от первоначальной стоимости на дату введения объекта в эксплуатацию. При стоимости объекта более 100 тыс.сом, амортизация определяется на основании выбранной методики.

Применительно к отчетности стандартом установлено отражение в ней информации: о балансовой стоимости, способах начисления амортизации, накопленной амортизации и т.д.

Выводы

Подводя итоги выше изложенному отметим, что необходимость принятия рассматриваемого стандарта обусловлена тенденциями развития экономики в современных условиях хозяйствования. Нововведения, изложенные в Стандарте, направлены на развитие системы учета в бюджетных организациях, отражают их специфику.

Использованная литература:

1. Ахмедов А.Э., Шаталов М.А., Безяева О.И., Лободенко Ю.В. Совершенствование методики анализа эффективности использования основных фондов предприятия // Территория науки. 2014. Т. 2. № 2. С. 66-72.
2. Положение по ведению бухгалтерского учета и финансовой отчетности в секторе государственного управления. (г.Бишкек, Приказ Министерства Финансов Кыргызской Республики от 25 декабря 2018 года №137)
3. Газизьянова Ю.Ю. Изменения в учете основных средств в соответствии с МСФО (IAS) 16 "Основные средства" // В сборнике: Актуальные проблемы аграрной науки и пути их решения сборник научных трудов. Кинель, 2016. С. 685-689.
4. Газизьянова Ю.Ю. Учет биологических активов по справедливой стоимости на счетах бухгалтерского учета // Вестник Самарского государственного экономического университета. 2007. № 1. С. 24-27.
5. Закон Кыргызской Республики о бухгалтерском учете №76 от 29.04.2002.
6. Мизиковский И.Е., Баженов А.А. Структурирование учета использования предметов труда в унитарном предприятии //Управленческий учет. 2016. № 5. С. 50-56.

УДК 371

*Мурзабекова Анара
магистрант, ОшМУ*

САН КӨПТҮКТӨРҮ ЖАНА АЛАРДЫН ПАЙДА БОЛУУ ТАРИХЫ

Аннотация: Адамдардын коомунда сандын пайда болушу, практикалык иш жүзүндөгү процессте ачылган Адамдардын коомунда сандын пайда болушу, практикалык иш жүзүндөгү процессте ачылган. Бирок замандын өнүгүшү менен адам баласына улам чоң сандарды пайда кылуу муктаждыгы пайда болгон. Ошентип сан бул адам баласынын жашоосунда өтө маанилүү экендигин тастыктадык.

Түйүндүү сөздөр: Натуралдык сан, бүтүн сан, рационалдык сан, иррационалдык сан, чыныгы сан, комплекстүү сан.

МНОЖЕСТВЕННЫЕ ЧИСЛА И ИСТОРИЯ ИХ ПОЯВЛЕНИЯ

Аннотация: появление чисел в обществе человечества была открыта и связано с процессом практической деятельности. Однако с развитием современности человечеству потребовалось создание больших чисел. Таким образом, доказано что, числа имеют огромное значение жизнедеятельности человека.

Ключевые слова: натуральное число, целое число, рациональное число, иррациональное число, вещественное число, комплексное число.

PLURAL NUMBERS AND THE HISTORY OF THEIR OCCURRENCE

Abstract: the appearance of numbers in the society of mankind was discovered and is associated with the process of practical activity. However, with the development of modernity, humanity needed to create large numbers. Thus, it is proved that numbers are of great importance for human life.

Key words: *natural number, integer, rational number, irrational number, real number, complex number.*

Сан–математиканын негизги түшүнүктөрүнүн бири; ал байыркы мезгилде адамдын саноо, өлчөө жана эсептөө муктаждыктарынан пайда болгон. Буюмдардын санын эсептөөдөн натуралдык сан түшүнүгү келип чыгып, ал сандар буюмдардын аты менен чогуу айтылган (мис., эки кой, беш балык ж.б.). Бара-бара натуралдык сандардын чексиздиги аныкталган (б. з. ч. 3-к.). Натуралдык сандар жана алар менен болгон амалдар жөнүндөгү илим арифметика деп аталган, азыркы кезде сандын натуралдык катардагы закон ченемдүүлүктөрүн изилдөөнү математиканын бир бөлүмү болгон сандар теориясы жүргүзөт. Натуралдык сандар эң биринчи болуп эле жөнөкөй жана курама деп бөлүнгөн.

Бул маклада ар биринин тарыхына токтолууну туура көрдүк. **Жөнөкөй сан** — өзүнө жана бирге гана бөлүнүүчү бирден чоң оң бүтүн сан: 2, 3, 5, 7, 11, 13. Бир жөнөкөй санга да жана курама санга да кирбейт. Абдан чоң жөнөкөй сан Мерсенн саны, ал $2^{11213} - 1$ санына барабар. Жөнөкөй сан чексиз жана натуралдык сандардын бөлүнүүчүлүгүн чыгаруудагы негизги түшүнүк. Алсак сандардын бөлүнүүчүлүк теориясынын теоремасы боюнча бирден бөлөк каалагандай оң бүтүн сан жалгыз түрдө жөнөкөй сандардын көбөйтүндүсүнө ажырайт. Жөнөкөй сан чексиз көп экендиги байыркы грек математиктерине эле таандык болгон. Анын далилдениши Евклиддин «Негиздер» аттуу жыйнагында берилген. 1837-жылы немис математиги П. Дирихле $a+bx$ жөнөкөй сан прогрессиясында (мында $x = 1, 2, \dots, a, b$ өз ара жөнөкөй сандар) чексиз көп жөнөкөй сан бар экендигин далилдеген[1]. Бул багытта алгачкы натыйжаны орус илимпозу П. Л.Чебышев негиздеген жана ошондой эле жөнөкөй сан боюнча изилдөө иштерин жүргүзгөн илимпоздор: франц математик Адамар (1896), белгиялык математик Ш. Ла Валле Пуссен (1896), 1937-жылы орус математиги И. М. Виноградов болушкан.

Курама сандар экиден ашык бөлүүчүгө ээ болгон натуралдык сан курама сан деп аталат. Мисалы, 6,10,25,80 сандары курама сандар. Ошентип, терс эмес бүтүн сандардын көптүгү элементтеринин бөлүүчүлөрүнүн санына жараша төрт класска бөлүнөт: 1-класс - Бир гана бөлүүчүгө ээ болгон 1 санын кармап турат; 2-класс - Чексиз бөлүүчүгө ээ болгон 0 санын кармап турат; 3-класс - Экиден гана бөлүүчүлөрү бар жөнөкөй сандардан турат; 4-класс - Экиден көп бөлүүчүлөрү бар курама сандардан турат (0 дөн башка!) Ошондой эле амалдарды аткара алабыз. Натуралдык сандардын алгачкы кеңейтилиши болуп бүтүн сан эсептелет.

Бүтүн сандар – оң бүтүн сандардан, нөлдөн жана терс бүтүн сандардан түзүлгөн же \pm түрүндөгү сандар, мында n натуралдык сан же нөл. Белгилениши – Z . Бүтүн сандар байыркы убакта эле нерселердин санын же катарын мүнөздөөдө колдонулган. Терс сан жөнүндөгү түшүнүк 6-11-кылымдарда Индияда алгебралык теңдемелерди чыгарууда пайда болгон. Терс сан адегенде карама-каршы багытталган кесиндилер, карыз акча ж.б. түрүндө талкууланган. Ошентип, *оң сан, терс сан, нөл саны, бүтүн сандар* ж.б. түшүнүктөр пайда болгон. Бүтүн сандардын кеңейтилиши бөлчөк сандарга алып келинген бөлчөк сандар алгачкы мезгилдерде эле пайда болгон. *Бөлчөк сандар*-байыркы заманда бир нече адамдар аңчылыктан түшкөн олжолорду бөлүштүрүү үчүн бөлчөк сандарды билүүгө мажбур болушкан. Адамдардын биринчи кездештирген бөлчөгү бул бүтүн нерсенин жарымы. Бөлчөк түшүнүгү бүтүн сандар сыяктуу эле байыркы Египеттиктердин папирустарында, Вавилондуктардын чополорунда жазылган жазууларда сакталып калган. VIII-кылымда бөлчөктөрдүн азыркы түрдө айтылышы Байыркы Индияда берилген. Бөлчөк эки түгөй сан, бири (бөлүмү) элементтин канча бөлүккө бөлүнгөндүгүн көрсөтөт, ал эми экинчиси(алымы) ушундай үлүштөрдүн канчасы алынгандыгын көрсөтөт деген аныктаманы табышкан [5].

Ал эми кыргыздарда үлүштөр «жарым», «чейрек», «ашмүшкө» түшүнүктөрүн бөлчөк эмне экенин билбей эле колдонушкан. Андан тышкары айдын формасынын өзгөрүшүн

күндүн батканын үлүштөр менен айтышкан. Бүтүн сандар менен арифметикалык амал дайыма аткарылыш үчүн рационалдык сан көптүгүн кийирүүгө туура келген, башкача айтканда *бүтүн, бөлчөк жана нөл сандары* рационалдык сандар деген жалпы атка ээ болгон. Чондуктардын катышын так туюнтуу талабы (мис., квадраттын диагоналдарынын анын жактарына болгон катышы) иррационалдык санды киргизди.

Рационалдык сан-бүтүн жана бөлчөк жана ондук сандары бар. Эми сандарды бирден ашык классификациялоо тобуна кириши мүмкүн экендигин көрөбүз. Рационалдык сандар дагы кайталануучу ондуктарга ээ болушу мүмкүн, сиз мындай деп жазасыз: 0.54444444 ... бул жөн гана түбөлүк кайталанарын билдирет, кээде ондуктун ордуна биротоло кайталанып туруучу сызыкты жазууга туура келет, ал эми анын ордуна түбөлүк кайталанат ..., акыркы номердин үстүнө сызык коюлат.

Иррационалдык сан—рационалдык эмес (бүтүн же бөлчөк эмес) сан, башкача айтканда a/b (мында a, b бүтүн сандар, $b \neq 0$) түрүндө туюнтууга мүмкүн болбогон сан [4]. Иррационалдык сан геометриясы түрдө бирдик узундуктагы кесинди менен ченелбөөчү кесиндинин узундугун туюнтат. Чыныгы иррационалдык сандар Дедекинд кесилиши менен же мезгилсиз ондук бөлчөк түрүндө туюнтулушу мүмкүн, мисалы, 0,010010001..., $\sqrt{2} = 1,41 \dots$, $n=3,14\dots, \lg^7$, $\cos 29^\circ 31'$ ж. б. иррационалдык катыштардын болушу (мисалы, квадраттын диагоналдарынын анын жактарына болгон катышынын иррационалдуулугу) байыртан эле белгилүү болгон, a санынын иррационалдуулугун немец математиги И. Ламберт (1766) аныктаган. Ошондой болсо да иррационалдык сандардын так теориясы 19-кылымдын 2-жарымында гана түзүлгөн (немис математиктери Р. Дедекинд, Г. Кантор, К. Вейерштрасс). Иррационалдык сандардын көптүгү эсепсиз деп негиздешкен. Иррационалдык сандар рационалдык эмес алгебралык сан жана трансценденттик санга айырмаланат. Рационалдык жана иррационалдык сандар чыныгы сандардын жыйындысын түзөт. Математикалык анализдин зарылдыгына байланыштуу 19-кылымдын 2-жарымында гана чыныгы сандардын теориясы биротоло өнүктү.

Чыныгы сандар алар натуралдык сандарды, бүтүн сандарды, рационалдуу жана иррационалдарды камтыган сандык топтомду түзөт. Алар \mathbb{R} же жөнөкөй белгиси менен белгиленет **R** илимде, техникада жана экономикада алардын көлөмү ушунчалык, "сан" жөнүндө сөз болгондо, ал чыныгы сан деп кабыл алынат. Чыныгы сандар илгертен бери эле колдонулуп келген, бирок аларга мындай ат берилбесе дагы Пифагор өзүнүн белгилүү теоремасын иштеп чыккан учурдан баштап натуралдык сандардын же бүтүн сандардын анкталбаган маанилерин алуу мүмкүн болбогон сандар пайда болду.

"Чыныгы сан" терминин көп математик теңдемени чечүүдөн келип чыгуучу тамырлардын эки түрүн айырмалоо үчүн улуу математик Рене Декарт (1596-1650) жараткан.

Бул тамырлардын айрымдары терс сандардын тамыры да болушу мүмкүн, Декарт бул "ойдон чыгарылган сандар" деп атаган, ал эми жоктору чыныгы сандар болгон. Аталышы убакыттын өтүшү менен сакталып, эки чоң сандык топтом пайда болду: чыныгы сандар жана татаал сандар, чоңураак жыйынды, чыныгы сандарды, элестүү сандарды жана бир бөлүгү реалдуу жана бир бөлүгүн элестетүү.

Чыныгы сандар эволюциясы өз багытын 1872-жылга чейин уланткан, математик Ричард Дедекинд (1831-1936) чыныгы сандардын жыйындысын расмий деп аталган нерсе аркылуу аныктайт. Анын ишинин синтези ошол эле жылы жарык көргөн макалада жарыяланган. Квадраттык жана кубдук теңдемелерди чыгарууда комплекстик сандар (XVI-к.) пайда болду. Комплекстик сан түшүнүгүн жалпылоонун натыйжасында гиперкомплекстик сандар теориясы иштелип чыкты [3].

Комплекстүү сандар $- z=x+iy$ түрүндөгү сандар; мында x жана y чыныгы сандар, $i^2 = -1$ мнимый бирдик. x – чыныгы, y – жалган (мнимый) бөлүгү. Комплекстүү сандар менен болгон амалдар $i^2 = -1$ шарты эсепке алынып, чыныгы сандар менен болгон амалдардай эле

аткарылат. Комплекстүү сандар физикада, техникада жана географиялык карталарды түзүүдө ж. б. тармактарда кеңири колдонулат.

Жыйынтыктап айтканда, бул илимий макаладагы сандардын классификациясы математикадагы сан түшүнүгү боюнча малыматтарды алууга мүмкүндүк берет.

Колдонулган адабияттар:

1. Вандер Варден Б.Л. Пробуждающаяся наука: Математика древнего Египта, Вавилона и Греции.- М., 1995г-459с.
2. Глейзер Г.И. История математики в школе: VII-VIII кл Пособие для учителей.- М.:Просвещение, 1982.-240с
3. Математика. Кыскача энциклопедия / башкы ред. М.Борбугулов:-Бишкек, 1990.-536 б.
4. Назаров М.Н., Алтыбаева М. Математика боюнча класстан тышкары жумуштар.-Ош,1994.
5. Чистяков В.Д. Материалы по истории математики в Китае и Индии.-М., 1960.-168 с.

УДК 82.0.97.5

Нурматова Г.М

окутуучу

Б.Осмонов ат. ЖАМУ ТИПФ

БАЙДЫЛДА САРНОГОЕВДИН ЛИРИКАЛАРЫНДА ФОНЕТИКАЛЫК – СТИЛИСТИКАЛЫК КАРАЖАТТАРДЫН КОЛДОНУЛУШУ

Аннотация: бул макалада кыргыз элинде тубаса акындык таланты бар, орошон акындардын бири Байдылда Сарногоевдин лирикаларында колдонулган фонетикалык-стилистикалык каражаттардын колдонулушу талдоого алынган. Негизинен акындын лирикаларынын ичинен көркөм стилдин фонетикалык-стилистикалык каражаттардын түрлөрүн таап, алардын аткарган функциясына жараша түрдүүчө текстке боёктуулукту берип турган өзгөчөлүктөрдү аныктоо жагы иликтенди.

Түйүндүү сөздөр: лингвостилистика, аллитерация, ассонанс, эпифора, анафора, градация, параллелизм, инверсия, эмоционалдык, экспрессивдүүлүк.

ПРИМЕНЕНИЕ ФОНЕТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ЛИРИКАХ БАЙДЫЛДЫ САРНОГОЕВА

Аннотация: в статье рассматривается анализ применения фонетико-стилистических средств лирики работам одного из выдающегося талантливого кыргызского акына Байдылды Сарногоева. В основном изучены особенности фонетико-стилистических средств художественного стиля акына, придающие разнообразные текстуры к тексту соответствии выполняемым функциям.

Ключевые слова: лингвостилистика, аллитерация, ассонанс, эпифора, анафора, градация, параллелизм, инверсия, эмоциональность, экспрессивность.

THE USE OF PHONETIC AND STYLISTIC MEANS IN THE LYRICS OF BAIDYLDA SARNOGOYEV

Abstract: the article considers the analysis of the application of phonetic and stylistic means of lyrics to the works of one of the outstanding talented Kyrgyz akyn Baydyldy Sarnogoyev. Basically, the features of the phonetic and stylistic means of the akyn artistic style, which give a variety of textures to the text according to the functions performed, are studied.

Key words: linguistics, alliteration, assonance, epiphora, anaphora, gradation, parallelism, inversion, emotionality, expressiveness.

Тил – бул эл тарабынан түзүлгөн феномен. Ал-адамзат жашоосундагы жогорку маданияттын көрсөткүчү, рухий байлыгы, түгөнгүс азыгы, пикир алышуудагы негизги куралы. Ар бир улуттун улут катары калыптануусуна, жашоосуна улаган көрөңгөсү, чексиз байлыгы, рухий бай казынасы, түгөнбөгөн кенчи – бул анын тили. Тил аркылуу адам баласы өзүн курчап турган дүйнөсүн тааныт, билет, өздөштүрөт. Илим-билимин, бүткүл маданиятын кылымдан-кылымга мурас калтырат. Ушул негизден алып караганда, тил илиминин өнүгүшү-жалпы маданияттын, адамзат жашоосунун, коомдун өсүп-өнүгүшү болуп саналат.

Тил коомдук көрүнүш экендиги жөнүндөгү аныктама көптөгөн кылымдардан бери аксиома катары таанылып келаткандыгын танууга болбойт. Демек, тил коомдук көрүнүш болгон соң, коом менен бирге тил да өнүгүп, өөрчүп отурары мыйзам ченемдүү көрүнүш. Коомдун өнүгүшүнөн анда болуп жаткан тилдик процесстердин өзүнчө маселелери пайда болуп, анын ар тараптан иликтенишин, мезгил талабына ылайык чечилишин учур өзү талап кылат. Тил маселелерин коомдун өнүгүүсүнө, анын өнүгүү жолундагы зарыл шарттарына, мыйзам ченемдүү жактарына заман талабына ылайык иликтөө, изилдөө иштерин жүргүзүү-тил илиминин негизги милдети. Албетте, ар кандай коомдун өнүгүшүндө ошол коомдо өкүм сүргөн тилдик кубулуштарга карата жүргүзүлгөн илимий изилдөөлөр, анын натыйжасынан жаралган жаңылыктар, жетишкендиктер улут үчүн чоң мааниге ээ экендигин турмуш өзү далилдеп келе жатат. Айрыкча, коомдун тарыхый жолу, өнүгүү процесси менен ажырагыс биримдикте өмүр сүргөн элдин тили, аларды ар тараптан изилдеген тил илими буга кадиксиз далил. Ошондуктан тилди окутуу үчүн жазылган окуу китептеринде болсун, же тил илимине арналган эмгектин кайсынысында болбосун: «Тил-коомдук көрүнүш», «Тил-адам баласынын негизги байланыш куралы», «Тил коомсуз өнүкпөйт, коом тилсиз өнүкпөйт» деген сыяктуу аныктамалардын берилиши тегин эмес. [Юнусалиев Б.М. Кыргызская лексикология. ч. I-Ф.: «Киргизучпедгиз». 3-б., Сартбаев К. К. Тил илими -Ф.: «Мектеп», 1965. Щербак А. М. Сравнительная фонетика тюркских языков. -Л.: «Наука». 1971. 5-б., Кыргыз тилинин грамматикасы. Морфология. – Ф., «Кыргызокуупедмамбас», 1964. 33-35-б.] Мунун өзү коомдо, коомдун ар кандай баскычтарында, өнүгүү формаларында замандын талабына ылайык дайыма тилдик иликтөө иштерин талап кылган, коомдун өнүгүүсүнө тыгыз байланышкан жана ага салым кошкон актуалдуу маселелерди изилдөө зарылдыгын шарттаган илимдердин бири-тил илими экендигин күбөлөп турат. Мына ошондуктан ондогон кылымдардан бери тилге байланыштуу маселелер ар тараптан изилденип, тил илими өнүгүп келе жатат.

Кыргыз тил илиминде, жалпы эле туркологияда лингвостилистика жана анын түшүнүк-категориялары, теориялык маселелери, сүйлөшүү процессин ишке ашыруунун механизмдерин, закон ченемдери, стилдик мааниге ээ болгон тилдик каражаттардын көркөм тексттеги табияты жөнүндөгү маселелер бүгүнкү күндө жаңыдан илимий негизде изилдөөгө алына баштады. Кыргыз тилинин стилистикасы жаш илим. 50 жылдардан баштап кыргыз тилчилери кыргыз акын- жазуучуларынын чыгармаларынын тилине талдоо жүргүзө баштаган. Аталган багытта илимий изилдөөлөрдүн жүргүзүлүшү бүгүнкү күндө чоң мааниге ээ деп эсептеймин. Колумдан келишинче мен да бүгүнкү талдоомдо кыргыз элинде тубаса акындык таланты бар, акындык тагдырды баштан кечирген жана өзүнүн поэзиясы менен калың элдин сүймөнчүлүгүнө арзыган акындык поэзиясында улуулук менен жөнөкөйлүк өз ара ширелишип келген ошондой орошон акындардын бири Байдылда Сарногоевдин лирикаларында фонетикалык-стилистикалык каражаттардын колдонулушун талдоого алдым.

Көркөм адабияттын тили образдуулугу, элестүүлүгү, эстетикалык касиетке ээ болушу, тилдик каражаттардын байлыгы, ар түрдүүлүгү менен башка стилдерден айырмаланып турат. Көркөм стилдин фонетикалык-стилистикалык белгилерин жаратуучу каражаттар-тексттеги дабыш уккулуктуулугун жаратууга кызмат кылат. Бул каражаттардын тобуна

аллитерация, ассонанс, эпифора, анафора, кайталоо, градация, параллелизм, инверсия ж.б. кирет [1].

Байдылда Сарногоевдин лирикаларынын ичинен фонетикалык-стилистикалык каражаттарды таап аларга төмөнкүдөй талдоо жүргүздүм:

Чыгармачылык иште поэтикалык кеп тыбыштык жагынан көп эле үндөшөт. Мындай үндөштүктүн ассонанс, аллитерация деген эки түрү бар.

Б.Сарногоевдин ырларында үндүү тыбыштардын улам кайталанышы аркылуу түзүлгөн **ассонанс** кездешет. **Мисалы:**

Эне тилин билбеген,
Эси жогун аныктайт.
Эне тилин сүйбөгөн,
Элин сүйүп жарытпайт.

“эне тилин жакшы бил” [4].

Бул саптарды көрүнгөндөй “э” үндүү тыбышынан улам кайталанышы менен ассонанс түзүлгөн. Оозеки поэзияда да, жазма поэзияда да аллитерациянын бир нече түрү колдонулат. Ал ырдын көркөм, добуштуу уккулуктуу чыгышына өз үлүшүн кошуп турат. Мисалы; ыр саптарынын башында бир өңчөй үнсүз тыбыштарды пайдалануу аркылуу аллитерация колдонулат. **Мисалы:**

“Жигердүү жигит кезимде,
Чокудан чыктым, чокуга.
Чокуга мени чыгарган,
Жаштыктын жалын оту да”.

“киного кетип баратам” [4]

Айрым бир сабактарында үч, төрт жолу бирдей тыбыштын түзүлүшү эркин аллитерация. **Мисалы:**

Көрсө кайран курбалым,
Кошаматчы болуптур.
Кол куушуруп чоңуна
Коюн, тоогун союптур...

“сенди унутуп коюптур” [3]

Түрдүү үнсүз тыбыштарды колдонуу менен акын көпчүлүк ырлардын кубулушун, лирикалык каармандардын ички сезимин турмушка ылайык ачык, көрктүү, таасирлүү сүрөттөгө жетишкенин көрүүгө болот.

Ар бир жазуучунун, акындын тили, стилистикалык жагынан өзгөчөлүккө ээ. Бул өзгөчөлүк акын жазуучунун-сүрөттөгө алган предметинде да, жекече өзүнө таандык стилине да байланыштуу. Байдылда өзүнүн чыгармаларында сүрөттөгө алган көрүнүштү жандуу, элестүү чагылдыруу максатында поэтикалык кептин фигуралардын пайдалангандыгын байкоо кийин эмес.

Сөз тизмектеринен өз иретинен, өз тартибинен өзгөртүп, сүйлөмдөгү сөздөрдүн ордун алмаштыруу аркылуу **инверсиялык ыкты** колдонгон.

Мисалы:

“Бакытым сенин чолпон көздөрүндө,
Байлыгым сенин наздуу көздөрүндө”.

“от койгун махабаттын милтесине” [4]

Мындай ыкма айрым сөздүн эмоционалдык экспрессивдүүлүк күчүн күчөтүүгө алып келет. Сүрөттөтөп жаткан түшүнүккө, окуяга же бирөөгө атайын назар салуу, көңүлүн ээлөө максатында прозалык чыгармалар да, поэзиялык чыгармалар да сөз кайталоо колдонулат. Байдылда оозеки поэзияда мол пайдаланган сөз же сөз айкаштарынын кайталоону колдонуу менен ырдын сапатын ого бетер арттырып негизги ойду ачып берет.

Ыр саптарынын акыркы сөзүн же сөз түрмөгүн кайталоо аркылуу **эпифора** түзүлөт.

“Ажалды нечен жолу жеңди врач,

Акыры бир жеңилип өлдү врач”.

«хирург жөнүндө»

Ыр сабынын башындагы созду кайталоо менен **анафора** түзүлөт.

Көбөйдү ыйдын-ыйга кошулганы,

Көбөйдү көз жаштардын жашыганы.

«хирург жөнүндө» [3]

Поэтикалык тилде өздөрүнүн маанилери боюнча карама-каршы болгон антонимдер да колдонулат. Алар көбүнчө жазуучу ар түрдүү кубулуштарды бири-бирине кескин карама-каршы коюуну талап кылган учурларда констракстык таасирди жаратууда керектелет. Антонимдерди мындай колдонууга Б.Сорногевдин «Нарын» ырын мисалга алсак болот:

Үнүнө миң жолборстун үнүн кошуп

Сүрүнө миң баатырдын сүрүн кошуп,

Күн-түнү күр-шар этип көбүк чачып,

Күрпүлдөйт күнгө чейин үнүн созуп.

“нарын”

Параллелизм ыкмасы оозеки чыгармаларда жана төкмө акындардын ырларында көп кездешет. Мында форма менен предмет конкреттештирилет, автордун ой жүгүртүүсү жандуу жана эркин болот. Эки же андан артык предметти, көрүнүштү катар коюу менен поэтикалык мазмунду ачып берет. Мисалы:

Кар эресе суу болот.

Карыса сакал куу болот:

Кудай алган жамандар

Шүүдүрүм албай суу болот.

“элдик ыр”

Корутунду

Акындын калеминен жаралган мындай мүнөздөөчү ырларына талдоо жүргүзүлдү. Жыйынтыктап айтканда жогорудагы үлгү катары алынган ырларында көрсөтүлгөн фонетикалык-стилистикалык каражаттар аркылуу биз өз иликтөөбүздө Байдылда Сарногоев өз лирикаларында фонетикалык-стилистикалык каражаттардын түрлөрү колдонгонун, алар аткарган функциясына жараша түрдүүчө текстке боектуулукту берип турарын аныктадык.

Колдонулган адабияттар:

1. А. Оморов, Н. Осмонова Лингвистикалык терминдердин сөздүк - Справочниги. Бишкек-Жалалабат - 2004
2. Б. Сарногоев. Ашуудан берген отчетум.-Ф.: -1982
3. Б.Сарногоев. Ырлар жыйнагы. - 1984
4. Кыргыз адабиятынын тарыхы, 7-том. Бишкек: -2012
5. Т.Маразыков. Кыргыз тилинин стилистикасы. Бишкек- 2015
6. Ф.Э.Алиева. Кыргыз тилинин стилистикасы боюнча көнүгүүлөр жыйнагы. -Б.: 2005

Формат 60x84/8. Печать офсетная.
Объем 24,25 п.л. Тираж 100 экз.

ИЗДАТЕЛЬСТВО
MAXPRINT
БАСМАСЫ

Типография «Махprint»
Адрес: 720045, г. Бишкек, ул. Ялтинская 114
Тел.: (+996 312) 36-92-50
e-mail: maxprint@mail.ru